P O D R A V I N A

Časopis za multidisciplinarna istraživanja

Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje

A Semi-annual Issue

www.podravina.org

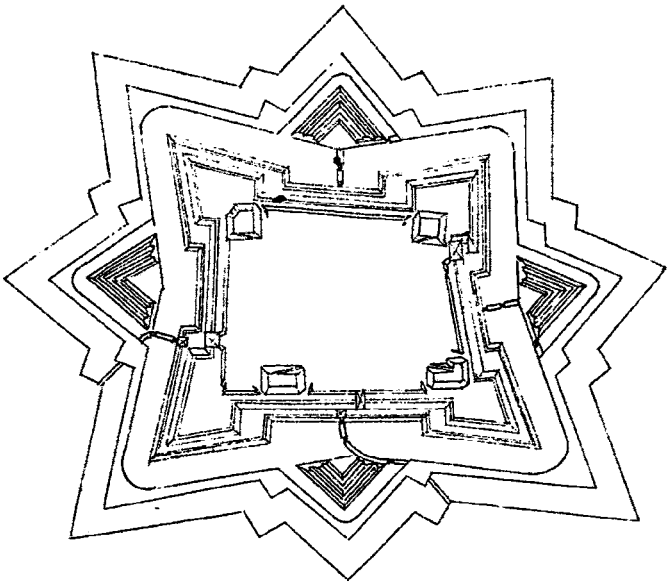

Broj 32 Volumen XVI. prosinac 2017. Cijena 150 kuna ISSN 1333-5286 UDK 908 (497.5-3 Podravina)

No. 32 Vol. XVI December 2017 Price 150.- ISSN 1333-5286 UDC 908 (497.5-3 Podravina)

Uredničko vijeće
Editorial board

Prof. dr. sc. Ljubica BAKIĆ-TOMIĆ (Varaždin), prof. dr. sc. Nikola BENČIĆ, dopisni član HAZU (Željezno/Eisenstadt), akademik Vladimir BERMANEC (Zagreb), Zvonimir DESPOT (Zagreb), prof. dr. sc. Josip FARIČIĆ (Zadar), dr. sc. Boris GOLEC (Ljubljana), akademik Ivan GOLUB (Zagreb), Zoran HOMEN (Križevci), dr. sc. Vladimir HUZJAN (Varaždin), prof. dr. sc. Karl KASER (Graz), prof. dr. sc. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir KOLESARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Zvonko KOVAČ (Zagreb), mr. sc. Julio KURUC (Koprivnica), dr. sc. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Marin MILKOVIĆ (Varaždin/Koprivnica), mr. sc. Ivan OBADIĆ (Firenca), Vesna PERŠIĆ KOVAČ (Koprivnica), mr. sc. Dražen PODRAVEC (Virje), dr. sc. Tajana SEKELJ IVANČAN (Zagreb), dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir STRUGAR (Bjelovar), akademik Franjo ŠANJEK (Zagreb), prof. dr. sc. Nevio ŠETIĆ (Pula-Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir ŠIMOVIĆ (Varaždin), član suradnik HAZU Željko TOMIČIĆ (Zagreb), izv. prof. dr. sc. Mario TOMIŠA (Koprivnica), prof. dr. sc. Antun TUCAK, dopisni član HAZU (Osijek), dr. sc. Sabolcs VARGA (Pečuh), akademik Nenad VEKARIĆ (Dubrovnik), prof. dr. sc. Jaroslav VENCALEK (Ostrava), mr. sc. Dinko VRGOČ (Koprivnica), akademkinja Alica WERTHEIMER BALETIĆ (Zagreb), dr. sc. Dejan ZADRAVEC (Ptuj)

Uredništvo
Editorial Staff

Nikola CIK (Đurđevac), akademik Dragutin FELETAR (Koprivnica), doc. dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), dr. sc. Mario KOLAR (Koprivnica), doc. dr. sc. Željko KRUŠELJ (Koprivnica), prof. dr. sc. Lučka LORBER (Maribor), izv. prof. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ (Koprivnica/Zagreb), dr. sc. Geza PALFFY (Budimpešta), dr. sc. Vladimir ŠADEK (Koprivnica), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), mr. sc. Mladen MATICA (Koprivnica)

Urednici
Editors-in-chief

Akademik Dragutin FELETAR
e-mail: meridijani@meridijani.com
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ
e-mail: hrvoje.petric@ffzg.hr

Tajnik uredništva
Staff secretary

Dr. sc. Petar FELETAR
e-mail: petar@meridijani.com

Prijelom
Layout

Saša BOGADI

Nakladnik
Publisher

MERIDIJANI, 10430 Samobor,
Obrtnička 17, p.p. 132,
tel. 01/33-62-367, faks: 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici
Co-publishers

SVEUČILIŠTE SJEVER
Koprivnica, Trg dr. Žarka Dolinara 1

POVIJESNO DRUŠTVO
Koprivnica

Za nakladnike
Journal directors

Petra SOMEK
Marin MILKOVIĆ
Ružica ŠPOLJAR

Dodatne adrese uredništva
Additional mailing address

Akademik Dragutin FELETAR
48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
+385-48-626-780, +385-98-249-804
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ
48000 Koprivnica, Vinka Vošickog 5
+385-48-671-989, +385-98-622-548
www.podravina.org

Uz potporu
With support

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA

Časopis izlazi uz pripomoć Ministarstva znanosti i obrazovanja RH

Na naslovnici
Front cover

Geološko-pedološka karta Podravine s arheološkim lokalitetima na kojima su zabilježeni tragovi talioničke djelatnosti

UDK klasifikacija
UDC classification

Dr. sc. Ivica ZVONAR

Tisak
Print by

BOGADIGRAFIKA, Koprivnica,
300 primjeraka, prosinac, 2017.

www.podravina.org

ISSN 1333-5286 (tisak)
ISSN 1848-8854 (online)

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. SCOPUS, Bibliographic databases
2. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and tehnical information, Moscow
3. HISTORICAL ABSTRACTS AND AMERICA, History & Life, EBSCO, Santa Barbara, California, USA
4. THE HISTORY JOURNALES GUIDE, Deutschland
5. Članci su uvršteni u bazu HRČAK, Zagreb, te na www.podravina.org

U Popisu znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti i obrazovanja "Podravina" je klasificirana oznakom "a_2" te se uzima u obzir pri izboru u znanstvena zvanja autora (Narodne novine 84 od 11. srpnja 2005.) Za društvene znanosti vrijedi kao časopis s oznakom "a_1" jer se referira u SCOPUS-u.

K A Z A L O

Ivan VALENT, Ivan ZVIJERAC, Tajana SEKELJ IVANČAN
TOPOGRAFIJA ARHEOLOŠKIH LOKALITETA S TALIONIČKOM DJELATNOŠĆU NA PROSTORU PODRAVINE
TOPOGRAPHY OF ARCHEOLOGICAL LOCALITIES WITH SMELTING PLANTS IN THE AREA OF PODRAVINA 5

Ranko PAVLEŠ
GRADEC (GERECZ) – SREDNJOVJEKOVNO PODRAVSKO VLASTELINSTVO
GRADEC (GERECZ) – MEDIEVAL FEUDAL MANORS IN PODRAVINA 26

Zoltán Péter BAGI, Gábor SZATLÓCZKI
A LESS-KNOWN BOSNIAN CAMPAIGN DURING THE 1566 SIEGE OF SZIGETVÁR
MANJE POZNATA BOSANSKA BITKA IZ 1566. ZA VRIJEME OPSADE SIGETA 36

Tibor KOVÁCS S., Lajos NÉGYESI, József PADÁNYI
SABLJA SIGETSKOG NIKOLE IV. ZRINSKOG
SABRE OF NIKOLA IV. ZRINSKI OF SIGET 43

Ferenc VÉGH
»LEGRADSKA I MEĐIMURSKA KAPETANIJA« - DODACI VOJNOJ SLUŽBI NIKOLE VII. ZRINSKOG
»CAPTAINCY OF LEGRAD AND MEĐIMURJE« - ADDITIONS TO MILITARY SERVICE OF NIKOLA VII. ZRINSKI 59

Nikola CIK
KRAJIŠKA NASELJA UZ RIJEKU DRAVU NA PODRUČJU ĐURĐEVEČKE PUKOVNIJE NA KRAJU 18. STOLJEĆA
MILITARY FRONTIER SETTLEMENTS ALONG THE DRAVA RIVER ON THE TERRITORY OF THE ĐURĐEVEC REGIMENT AT THE END OF THE 18TH CENTURY 71

Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ
UZROCI I POSLJEDICE MNOGOSTRUKE SURADNJE NAŠIH KRAJEVA UZ DRAVU S REGIJAMA OD 1868. DO 1931. TJ. OD HRVATSKO-UGARSKE NAGODBE DO VELIKE SVJETSKE KRIZE
CAUSES AND CONSEQUENCES OF MULTIPLE COOPERATION OF OUR REGIONS ALONG DRAVA WITH OTHER REGIONS FROM 1868 TO 1931 I.E. FROM CROATIAN-HUNGARIAN AGREEMENT TO THE GREAT WORLD CRISIS 82

Danijel VOJAK
STRADANJE ROMA U LUDBREGU ZA VRIJEME DRUGOGA SVJETSKOG RATA
ROMA POPULATION VICTIMS IN LUDBREG DURING WORLD WAR II 97

Monika BALIJA
NASELJE KOPRIVNICA - SUVREMENI DEMOGRAFSKI IZAZOVI
SETTLEMENT OF KOPRIVNICA – TEMPORARY DEMOGRAPHIC CHALLENGES 117

B. PREVOLŠEK, Č. ROZMAN, K. PAŽEK, A. MAKSIMOVIĆ, J. POTOČNIK TOPLER
DEVELOPMENT OF FAMILY TOURISM BUSINESSES IN RURAL AREAS: MULTI CRITERIA ASSESSMENT OF BUSINESSES IN EASTER SLOVENIA
RAZVOJ TURISTIČKOG OBITELJSKOG GOSPODARSTVA U RURALNOM PODRUČJU: VREDNOVANJE VIŠESTRUKIH KRITERIJA GOSPODARSKIH SUBJEKATA U ISTOČNOJ SLOVENIJI 136

Ana VOVK KORŽE, Vanesa KORŽE
EKOSISTEMSKE ZNAČILNOSTI KRAŠKE JAME BELOJAČE V PODRAVSKI REGIJI
ECOSYSTEM CHARACTERISTCS KARST CAVE BELOJAČA IN REGION PODRAVJE 150

Zlatko HORVAT, Aleksandar TOSKIĆ
MARGINALNOST KAO ZNANSTVENO-ISTRAŽIVAČKA TEMA U GEOGRAFIJI - S OSVRTOM NA MEĐIMURJE
MARGINALITY AS TOPIC OF SCIENTIFIC RESEARCH IN GEOGRAPHY – WITH OVERVIEW OF MEĐIMURJE 159

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

ALICA WERTHEIMER-BALETIĆ, DEMOGRAFSKA TEORIJA, RAZVOJ STANOVNIŠTVA HRVATSKE I POPULACIJSKA POLITIKA (DRAGUTIN FELETAR) 172
DRAŽEN PODRAVEC, KULTURNO-UMJETNIČKO DRUŠTVO ZVIRIŠĆE ŠEMOVCI (PETRA SOMEK) 173
EKONOMSKA I EKOHISTORIJA, BROJ 12 (PETAR FELETAR) 174
ZBORNIK MOGERSDORF 2013 IN KOPRIVNICA (PETAR FELETAR) 175
KREŠIMIR REGAN, SREDNJOVJEKOVNE I RENESANSNE UTVRDE HRV. ZAGORJA (DRAGUTIN FELETAR) 176
ZBORNIK NIKOLA IV. ŠUBIĆ ZRINSKI I NJEGOVO DOBA (PETAR FELETAR) 176
IVICA ŠUTE: GOSPODARSKA SLOGA U PODRAVINI (1935.-1941.) (NIKOLA CIK) 178
JOSIP BEDEKOVIĆ: KNJIGA O SV. JERONIMU, ILIRIKU I MEĐIMURJU (NIKOLA CIK) 178
VLADIMIR ŠADEK: PODRAVINA U DRUGOM SVJETSKOM RATU I PORAĆU (1941.-1948.) (NIKOLA CIK) 180
SABRANA DJELA MARE MATOČEC (MIHAELA CIK) 182
ŠEMATIZAM VARAŽDINSKE BISKUPIJE 2017. (NIKOLA CIK) 183
TEMELJI MODERNE HRVATSKE: HRVATSKE ZEMLJE U »DUGOM« 19. STOLJEĆU (DANIJEL HRGIĆ) 184
VLASTELINSTVO GORBONOK (IVAN VALENT) 186
IVAN PEKLIĆ: HRVATSKI SVETAC: SVETI MARKO KRIŽEVČANIN (NIKOLA CIK) 188
ZNANSTVENI SKUP »ĐURĐEVAČKI PIJESCI: GENEZA, STANJE I PERSPEKTIVE« (NIKOLA CIK) 189
ARTIKULACIJE: ČASOPIS ZA ČITANJE, BROJ 3 (MIHAELA CIK) 194
ZNANSTVENI KOLOKVIJ O MARI MATOČEC (NIKOLA CIK) 194
JURAJ HUS: OPIS PUTOVANJA JURJA HUSA (MATIJA IVAČIĆ) 195
IVAN ROTH: JAVNI SPOMENICI SV. IVANA NEPOMUKA U ISTOČNOJ SLAVONIJI (NIKOLA CIK) 197
MUZEJSKA IZLOŽBA »DONACIJA DR. ZDRAVKA DIZDARA« (DRAŽEN ERNEČIĆ) 198

UPUTE SURADNICIMA / *A WORD TO ARTICLE' CONTRIBUTORS* 201

U TRIDESETDRUGOM BROJU ČASOPISA PODRAVINA SURAĐUJU:

1. Ivan VALENT, prof. arheolog u Gradskom muzeju u Koprivnici
2. Ivan ZVIJERAC, arheolog, Društvo za povjesnicu i starine Torčec
3. Dr. sc. Tajana SEKELJ IVANČAN, arheolog, Institut za arheologiju, Zagreb
4. Ranko PAVLEŠ, povjesničar, Podravka, Koprivnica
5. Dr. sc. Zoltan Peter BAGI, Narodni arhiv Mađarske, Szeged
6. Gabor SZATLOCZKI, samostalni istraživač, Keszthely
7. Dr. sc. Tibor S. KOVÁCS, Mađarski narodni muzej, Budimpešta
8. Dr. sc. Lajos NÉGYESI, povjesničar, Ministarstvo obrane, Budimpešta
9. Prof. dr. sc. József PADÁNYI, redoviti profesor, Vojno sveučilište, Budimpešta
10. Dr. sc. Ferenc VÉGH, Institut za povijest, Sveučilište u Pečuhu
11. Nikola CIK, prof., doktorand na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Đurđevac
12. Prof. dr. sc. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu
13. Dr. sc. Danijel VOJAK, znanstveni suradnik, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
14. Monika BALIJA, apsolvent, studij geografija-povijest, Filozofski fakultet i PMF Zagreb (mentor dr. sc. Stjepan ŠTERC)
15. Dr. sc. Boris PREVOLŠEK, Fakultet turizma, Brežice
16. Dr. sc. Črtomir ROZMAM, redoviti profesor, Agronomski fakultet, Odjel poslovanja u agraru i ruralnog razvoja, Sveučilište u Mariboru
17. Dr. sc. Aleksandar MAKSIMOVIĆ, Kolegij računalnih znanosti i poslovanja, Brčko
18. Dr. sc. Jasna POTOČNIK TOPLER, docent, Fakultet turizma, Brežice
19. Prof. dr. sc. Ana VOVK KORŽE, Međunarodni centar za ekoremediacije, Filozofski fakultet, Maribor
20. Dr. sc. Vanesa KORŽE, Institut za promociju zaštite okoliša, Maribor
21. Zlatko HORVAT, ing. geod., Prelog, doktorand na Geografskom odsjeku, PMF, Zagreb
22. Akademik Dragutin FELETAR, Koprivnica, HAZU Zagreb, PMF Zagreb
23. Petra SOMEK, prof., Meridijani Zagreb, doktorand na Odsjeku za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet, Zagreb
24. Dr. sc. Petar FELETAR, asistent, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb
25. Miahela CIK, profesorica hrvatskog jezika i književnosti, Đurđevac
26. Danijel HRGIĆ, profesor povijesti, Filozofski fakultet, Zagreb
27. Dražen ERNEČIĆ, prof., viši kustos, Muzej grada Koprivnice

TOPOGRAFIJA ARHEOLOŠKIH LOKALITETA S TALIONIČKOM DJELATNOŠĆU NA PROSTORU PODRAVINE

TOPOGRAPHY OF ARCHEOLOGICAL LOCALITIES WITH SMELTING PLANTS IN THE AREA OF PODRAVINA

Ivan VALENT
e-mail: ivalent@muzej-koprivnica.hr
Muzej grada Koprivnice
Trg dr. L. Brozovića 1, HR-48000 Koprivnica

Ivan ZVIJERAC
e-mail: izvjerac@gmail.com
Društvo za povjesnicu i starine Torčec
Podravska bb, HR-48322 Torčec

Tajana SEKELJ IVANČAN
e-mail: tsivancan@iarh.hr
Institut za arheologiju
Ljudevita Gaja 32, HR-10000 Zagreb

Primljeno/Received: 5. 11. 2017.
Prihvaćeno/Accepted: 7. 12. 2017.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK/UDC: [622+669] (497.525Podravina)"652/653"
[911.372.3:904] (497.525Podravina)

SAŽETAK

U radu se obrađuju lokaliteti na prostoru Podravine na kojima su tijekom sustavnih arheoloških istraživanja ili terenskih pregleda otkriveni tragovi ili ostaci peći za taljenje željezne rude, odnosno površinski nalazi koje je moguće vezati uz talioničku djelatnost. Dosadašnja arheološka istraživanja dokazala su funkcioniranje talioničkih radionica na prostoru Podravine tijekom kasne antike i ranoga srednjeg vijeka, dok površinski nalazi keramike u okolici nekih lokaliteta upućuju na njihovo možebitno funkcioniranje kroz čitavi srednji vijek. Na temelju prikupljenih podataka u radu se obrađuju pojedinačni položaji, ali i šire zone na kojima su prepoznate talioničke aktivnosti. Promatraju se i geomorfološke odlike šireg prostora pojedinog lokaliteta koje su, zajedno sa samom mikrotopografijom položaja, igrale značajnu ulogu pri odabiru lokacije za obavljanje talioničke djelatnosti. Na temelju navedenih parametara donose se zaključci o razlozima smještaja pretpostavljenih radionica na dotičnim položajima.

Ključne riječi: Podravina, talioničke radionice, željezo, topografija, antika, srednji vijek
Key words: Podravina, smelting plants, iron, topography, antique period, the Middle Ages

UVOD

Zahvaljujući dugogodišnjim sustavnim terenskim pregledima Ivana i Zlatka Zvijerca iz Torčeca, Josipa Cugovčana iz Podravskih Sesveta, pok. Miralema Alečkovića iz Hlebina, Ranka Pavleša iz Starigrada te zaposlenika Muzeja grada Koprivnice posljednjih je tridesetak godina na prostoru Podravine pronađen veliki broj arheoloških lokaliteta iz svih razdoblja, a na pojedinima od njih pronalaženi su i ulomci zgure/troske/šljake koji su upućivali na postojanje kovačkih i talioničkih radionica.[1] Prve arhe-

[1] ALEČKOVIĆ, Miralem. Noviji arheološki nalazi iz Hlebinskog dijela Podravine, *Podravski zbornik* 22, Koprivnica, 1996a., 283-284; ALEČKOVIĆ, Miralem, Noviji arheološki nalazi u Hlebinama i užoj okolici, *Hlebine u srcu, Hlebinski almanah,* Vol. 2, 1996b, 16–17.

ološki dokumentirane primjere ostataka tj. postojanja kovačkih radionica na prostoru Podravine nalazimo na lokalitetima Koprivnički Bregi - Seče[2] i Delovi - Grede 1.[3] Budući da su znanstveni interesi istraživanja tih lokaliteta bili usmjereni na druge segmente, mnogo je vremena prošlo do prvih ciljanih istraživanja vezanih uz obradu željeza. Prva takva zaštitna istraživanja, koja su bila usmjerena na istraživanje prerade željezne rude, pokrenuta su 2008. godine od strane dr. sc. Tajane Sekelj Ivančan iz Instituta za arheologiju. Njihov je cilj bio utvrditi načine prerade prirodne željezne rude čiji se produkt kasnije koristio pri proizvodnji željeznih predmeta. Ta su istraživanja tijekom nekoliko sezona obavljena na položaju Volarski bregi Sušine kod Virja gdje je na temelju ranijih površinskih nalaza pretpostavljeno postojanje talioničke radionice.[4] Rezultati istraživanja tih položaja doveli su do pokretanja projekta *Proizvodnja željeza uz rijeku Dravu u antici i srednjem vijeku: stvaranje i transfer znanja, tehnologija i roba*[5] u sklopu kojeg se i objavljuju ovaj rad.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA I CILJEVI RADA

Prilikom izrade registra lokaliteta s tragovima talioničke djelatnosti primarno se pristupilo pregledu građe iz muzejskih i obiteljskih zbirki.[6] Nakon dokumentiranja pronađenog kovačkog i talioničkog materijala iz različitih zbirki tijekom zime, u proljeće 2017. godine svi su položaji još jednom terenski pregledani i o njima su prikupljeni mikrotopografski i geomorfološki podaci. To je vrijeme iskorišteno i za dodatne sustavne terenske preglede još neistraženih prostora. Nakon prikupljenih podataka izradile su se karte trenutno poznatih lokaliteta čije su osnovne karakteristike navedene dalje u tekstu.[7] Priložene karte (Karte 1, 2 i 3), izrađene su na podlozi topografske, geološke i pedološke karte Podravine.[8]

---

2 MARKOVIĆ, Zorko. Rezultati istraživanja prethistorijskih lokaliteta oko Koprivnice 1981. godine, *Podravski zbornik* 82, Koprivnica, 1982a., 239-242, fus. 2; MARKOVIĆ, Zorko. Seče, Koprivnički Bregi, Koprivnica – prethistorijsko i srednjovjekovno naselje, *Arheološki pregled*, 23, Koprivnica, 1982b., 37-38; ČIMIN, Robert. Arheologija na području Općine Koprivnički Bregi, *Scientia Podraviana, Glasilo Podravskog društva Koprivnica,*XXV/27, Koprivnica, 2013a., 14.

3 MARKOVIĆ, Zorko. Prilog poznavanju kontinuiteta naseljavanja terena oko Delova, *Podravski zbornik* 84, Koprivnica, 1984, 295-328.

4 SEKELJ IVANČAN, Tajana. Arheološka istraživanja ranosrednjovjekovne radionice za preradu željezne rudače na lokalitetu Virje-Volarski breg, *Anali Instituta za arheologiju* V, Zagreb, 2009., 65-70; SEKELJ IVANČAN, Tajana. Talionička djelatnost u okolici Molva u ranom srednjem vijeku, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Molve – ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju (1658.-2008.) u povodu 350-te obljetnice osnivanja današnjeg sela Molve*, *BibliothecaScientiaeMolvensis*, knjiga 2, (ur. Kolar, Mario i Petrić, Hrvoje), Molve, 2010.a., 30-45; SEKELJ IVANČAN, Tajana. Rezultati istraživanja nalazišta Virje-Volarski breg u 2010. godini, *Anali Instituta za arheologiju* VII, Zagreb, 2010.b., 50-53; SEKELJ IVANČAN, Tajana. Nastavak arheoloških istraživanja na položajima Volarski breg i Sušine kraj Virja u 2012. godini, *Anali Instituta za arheologiju* IX, Zagreb, 2013., 48-54;SEKELJ IVANČAN, Tajana. Pregled dosadašnjih arheoloških istraživanja na lokalitetu Virje – Volarski breg/Sušine, *Podravski zbornik* 40, Koprivnica, 2014.a., 159-166; SEKELJ IVANČAN, Tajana. Četvrta sezona arheoloških istraživanja nalazišta Virje-Volarski breg-Sušine, *Anali Instituta za arheologiju* X, Zagreb, 2014.b, 99-103; SEKELJ IVANČAN, Tajana, MUŠIČ, Branko. Geofizička i arheološka istraživanja na nalazištu Virje – talioničkoj radionici iz vremena kasne antike i ranog srednjeg vijeka, *Starohrvatska prosvjeta* III. ser.- sv. 41, Split, 2014., 177-183;SEKELJ IVANČAN, Tajana. Arheološki ostaci triju naselja na Sušinama u Virju, *Anali Instituta za arheologiju* XI, Zagreb, 2015., 50-53; SEKELJ IVANAČAN, Tajana. Predindustrijska obrada željeza. Pokazatelji talioničke djelatnosti na primjeru arheoloških nalazišta u Podravini, *Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja,* vol 15, br. 29, Koprivnica, 2016., 118-125; SEKELJ IVANČAN, Tajana, KARAVIDOVIĆ, Tena. Tkalački stan iz Virja, Prilozi Instituta za arheologiju 33, Zagreb, 2016., 171-235

5 Istraživački projekti IP-06-2016-5047 *Proizvodnja željeza uz rijeku Dravu u antici i srednjem vijeku: stvaranje i transfer znanja, tehnologija i roba* (TransFER) financiran je od strane Hrvatske zaklade za znanost. Započeo je 1. ožujka 2017. godine i traje do 28. veljače 2021. godine.

6 Zbirka Srednji vijek u Muzeju grada Koprivnice, Zbirka obitelji Zvijerac, Zbirka Cugovčan, Zbirka Pavleš.

7 Pored svakog lokaliteta koji se obrađuje u zagradama je navedena njegova kratica pod kojom je zabilježen na Kartama 1, 2 i 3.

8 Srdačno se zahvaljujemo kolegi Tomislavu Brenku, znanstvenom novaku na Rudarsko-geološko-naftnom fakultetu, suradniku na IP-06-2016-5047 TransFER, na izradi ovih karata.

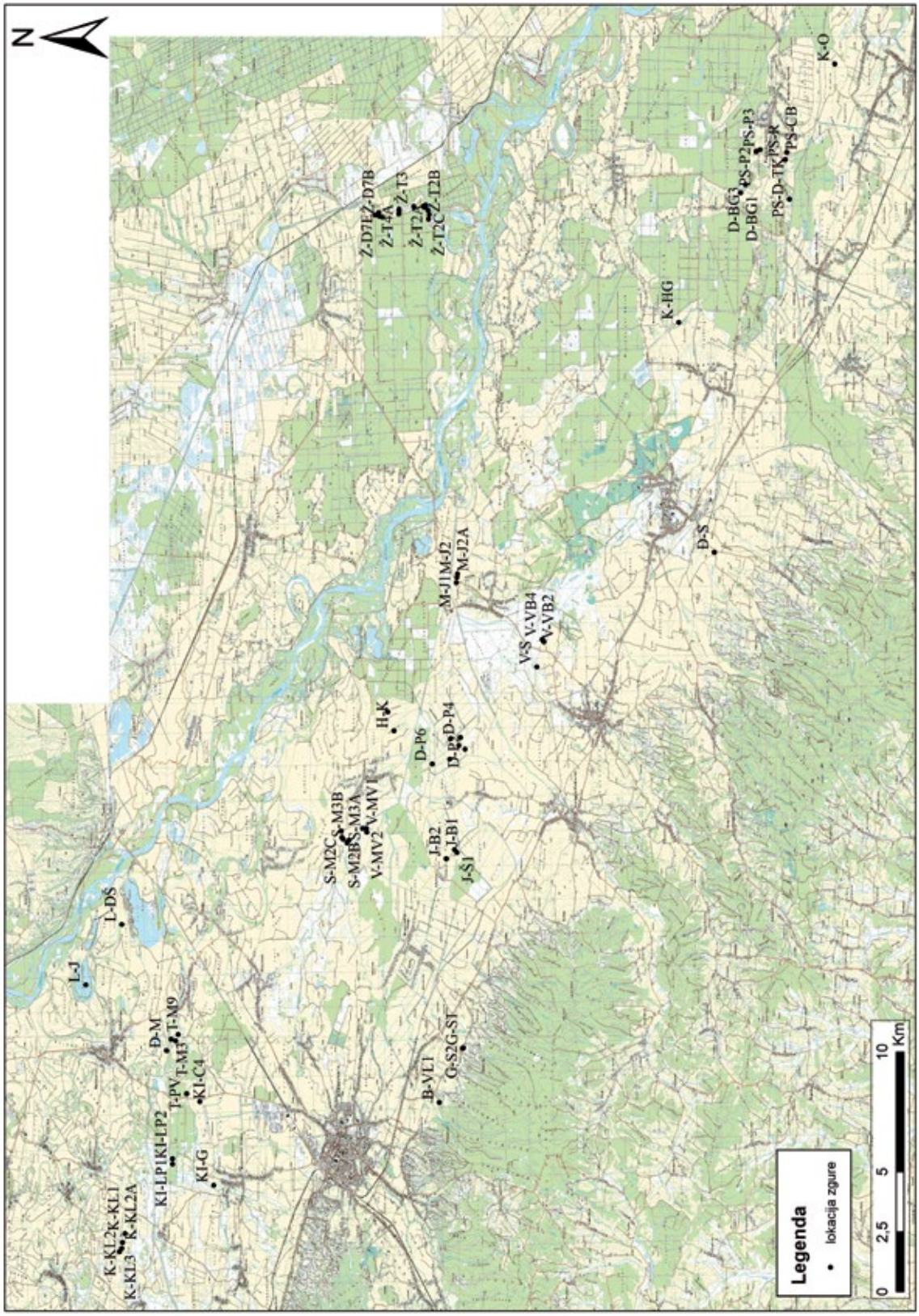

Karta 1. Topografska karta Podravine s arheološkim lokalitetima na kojima su zabilježeni tragovi talioničke djelatnosti (Izradio: Tomislav Brenko)

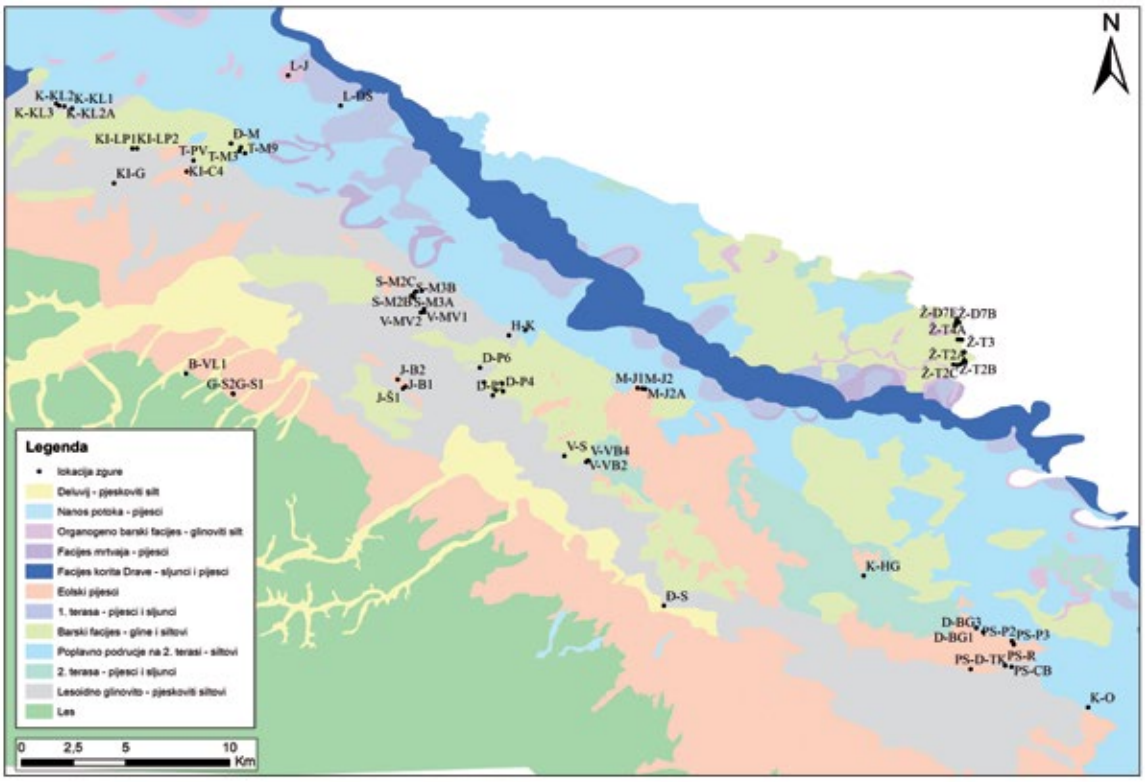

Karta 2. Geološko-pedološka karta Podravine s arheološkim lokalitetima na kojima su zabilježeni tragovi talioničke djelatnosti (Izradio: Tomislav Brenko, prema: KOROLIJA, B., CRNKO, J. Osnovna geološka karta SFRJ – list Bjelovar. Geološki zavod Zagreb, 1985; KOROLIJA, B, VRAGOVIĆ, M., CRNKO, J., MAMUŽIĆ, P. Tumanč za list Bjelovar, Beograd, 1986; HEĆIMOVIĆ, I. Osnovna geološka karta SFRJ – list Đurđevac. Geološki zavod Zagreb, 1986; HEĆIMOVIĆ, I. Tumač za list Đurđevac, Beograd, 1987; ŠIMUNIĆ, A., HEĆIMOVIĆ, I., AVANIĆ, R. Osnovna geološka karta SFRJ – list Koprivnica, Preuzeto iz doktorske disertacije Hećimović, Ivan. Institut za geološka istraživanja, Zagreb, 1994.; GALOVIĆ, I., MARKOVIĆ, S., MAGDALENIĆ, Z. Tumač za list Virovitica. Institut za geološka istraživanja, Zagreb. 1976; GALOVIĆ, I., MARKOVIĆ, S. Osnovna geološka karta – list Virovitica. Geološki zavod Zagreb, 1975)

Cilj ovog rada jest prikazati dosadašnje stanje istraživanja talioničke djelatnosti na prostoru Podravine koje će služiti kao polazišna točka u daljnjim istraživanjima talioničkih radionica na prostoru Podravine, ali i šire, iznijeti prva zapažanja o razlozima odabira položaja na kojima su zabilježene peći za taljenje željezne rude i pokušati ih, na temelju nalaza keramike, vremenski opredijeliti. Podaci o mikrotopografiji svakog od lokaliteta navedeni su u njegovom opisu i predočeni na Karti 1, geomorfološke značajke podloge na kojoj se on nalazi prikazane su na Karti 2, dok su podaci o pedološkim karakteristikama tla na kojima su smještene pretpostavljene talioničke radionice prikazani na Karti 3. Ti su podaci značajni iz razloga što pružaju uvid u razloge odabira položaja na kojem je vršena talionička djelatnost, koji je pak ovisio o dostupnosti i mogućnostima eksploatacije same željezne rude.

GEOMORFOLOŠKE OSOBITOSTI PODRAVINE

Geomorfološko stanje Podravine kakvu danas poznajemo oblikovano je u posljednjih petnaestak tisuća godina, krajem pleistocena i tijekom holocena, tj na njihovom prijelazu. Zatopljenje koje nastaje prije nekih 11 do 12 tisuća godina donosi ogromne klimatske promjene. Najveće značenje donose svi oblici erozije, pogotovo fluvijalne te razna uzdizanja i spuštanja reljefa o kojima svjedoče mlađe taložine šljunka uzdignute iznad starijih sedimenata pleistocenskih glina i lesolikih sastojina.[9] Otapanjem

[9] FELETAR, D., FELETAR, P. Prirodna osnova kao čimbenik naseljenosti gornje hrvatske Podravine, P*odravina. Časopis za multidisciplinarna istraživanja*, vol VII, br. 13, Koprivnica, 2008, 173.

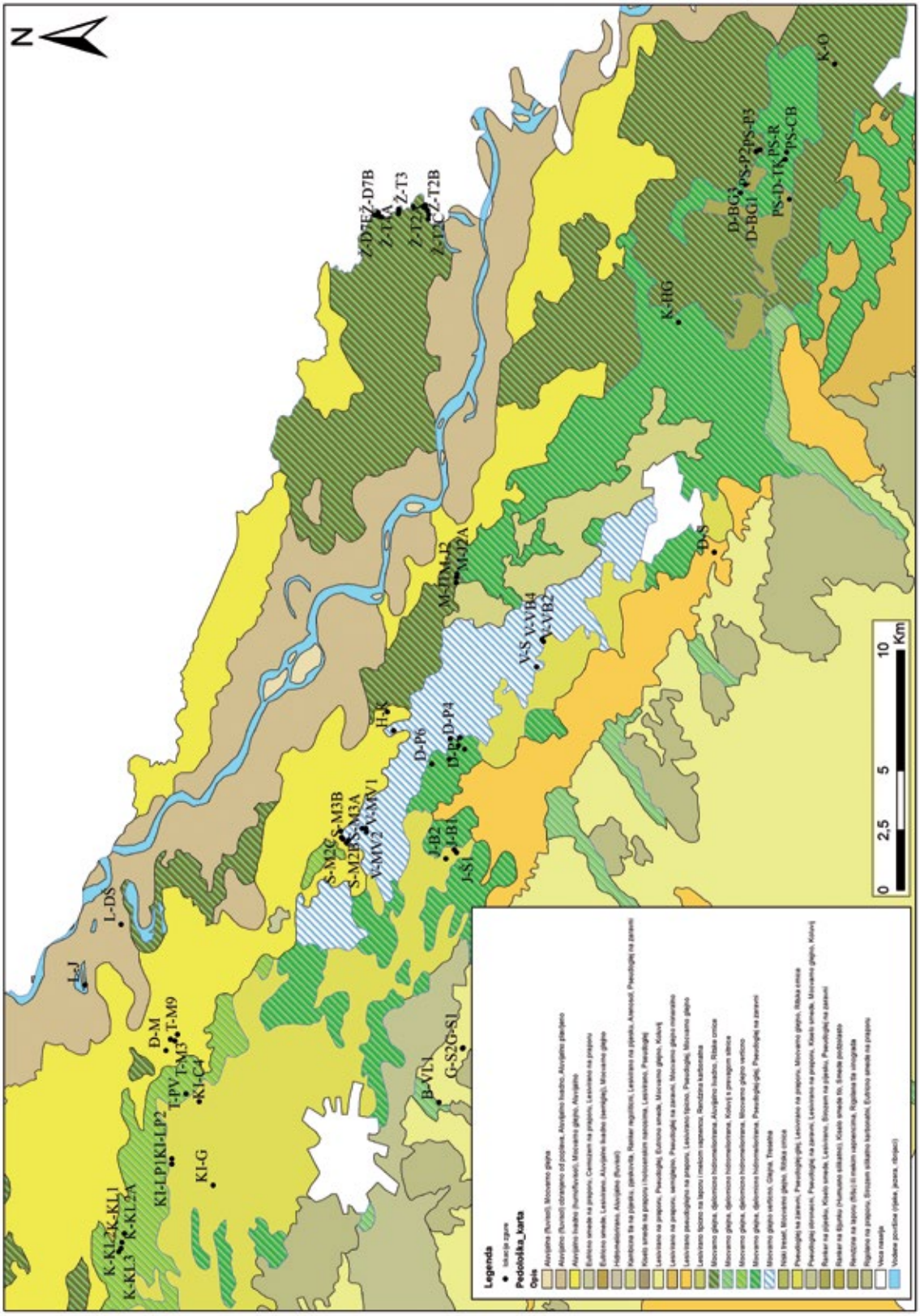

Karta 3. Pedološka karta Podravine s arheološkim lokalitetima na kojima su zabilježeni tragovi talioničke djelatnosti (Izradio: Tomislav Brenko, prema: BOGUNOVIĆ, M., VIDAČEK, Ž., RACZ, Z., HUSNJAK, S. & SRAKA, M. Namjenska pedološka karta R. Hrvatske u mjerilu 1:300.000 (*Republic of Croatia, Soil suitability map for cultivation, 1:300000*). Zavod za pedologiju Agronomskog fakulteta u Zagrebu (in Croatian), 1996.)

velikih količina leda i snijega dolazi do velikih vodenih bujica koje su akumulirale velike nanose pijeska i šljunka na kojima se u kasnijim stoljećima formirao humusni sloj, tvoreći tako današnju geografsku sliku Podravine. U tom su se razdoblju fluvijalnom i eolskom erozijom formirali i Đurđevački pijeski.[10] Sam prostor dravskih terasa može se podijeliti na dva, tj. tri djela. Unutar prvog bi se smjestio prostor dravskog poloja te prve dvije holocenske terase čiji je prostor i do pred stotinjak godina bio veoma zamoćvaren. Na njih se nastavlja posljednja terasa holocena ili mlađeg pleistocena te würmske terase kao gospodarski najvrjednije zone Podravine, dok treći dio čine naslage Đurđevečkih pijeski.[11]

Na prostoru dravskih poloja najznačajniji su sedimenti šljunka i pijeska te močvarne gline i glinovita praha s tresetom na kojima su formirana uglavnom karbonatna tla, koja su slabije plodna i teža za obradu. Budući da rijeka Drava ima strmi profil i u svome toku nanosi velike količine šljunka i pijeska, njezino je korito uzdignuto pa se uz nju nalaze ocjeditiji i povišeni tereni koji su pogodnije za naseljavanje. No, budući da Drava u svojim naslagama stalno meandrira i presijeca vlastite meandre dogodi se da u jednom takvom presijecanju nastane zapušteno korito koje se s vremenom zamuljuje i postaje izvor života, poput rezervata Veliki Pažut, Keble, Šoderice, Ješkova, Čambine, Križnice i dr.[12] Najšira zona dravskog poloja nalazi se uz samu rijeku Dravu, no takvi niski a ponegdje i zamočvareni poloji nalaze se i u uskim dolinama dravskih pritoka koji se spuštaju s obronaka sjevernog Kalnika i Bilogore, od kojih su najuočljiviji oni uz Bednju te potoke Gliboki, Komarnicu, Zdelju, Koprivničku rijeku, Bistru i Čivičevac.[13]

Najznačajnija karakteristika užeg dravskog pojasa i prostora poloja jest močvarno tlo. Kako se uz maticu rijeke Drave nalazi viši teren, prostor od iduća dva do tri kilometra niži je od same rijeke, što uvjetuje nastanak močvarnih prostora, a ono što je tome nastanku u prošlosti išlo u prilog bila su i povremena plavljenja Drave. Pozitivna strana tih plavljenja i močvarnih prostora jest bogatstvo šuma, točnije hrasta lužnjaka kojim je ovaj prostor u prošlosti obilovao te plodno tlo nakon plavljenja. Uz samu Dravu, također na prostoru poloja, nalaze se i donji tokovi brojnih potoka koji su kroz stoljeća mijenjali svoj tok tako da je širi prostor Drave također ispresijecan brojnim manjim meandrima i tokovima brojnih potoka.[14]

Gledajući poprečni profil prostora između Drave i Bilogore na prostoru južno od dravskog poloja nalaze se mlađe holocenske riječne terase koje se nalaze na uzdignutijim sedimentima na kojima prevladavaju nekarbonatni i karbonatni aluvijalni semiglej. Između njih mogu se pojaviti mali terasni »strmci« te se na temelju njih može govoriti i o nekoliko manjih terase koje su u današnjem prostoru na većini mjesta postale nezamjetljive usred nivelacije koja se dogodila sustavnom obradom zemljišta Na njih se nastavljaju würmske terase koje se južno vežu na obronke Bilogore i na kojima prevladava gornjopleistocenski močvarski i kontinentalni les i njemu slični sedimenti. Na mjestima gdje manje rječice i potoci izlaze iz pobrđa prema Dravi gornje, würmske, terase na nekim mjestima p plavine koje su najveće na izlazu rijeke Bednje i potoka Gliboki, Koprivnička rijeka i Komarnica.[15]

Treći dio prostora nizine čine eolsko - flivijalne naslage Đurđevačkih pijesci koji se nekontinuirano protežu već od Peteranca, Drnja i Hlebina na zapadu pa sve do Kloštra Podravskog, Pitomače i Virovitice na istoku. Njihov se uži prostor rasprostiranja nalazi na prostoru đurđevačke Podravine oko Molvi, Đurđevca, Kalinovca, Podravskih Sesveta i Ferdinandovca. Ti se nanosi pijeska često izmjenjuju s niskim i često zamočvarenimpridravskimpolojima u kojima prevladava močvarna vegetacija. Jedini takav sačuvani položaj niskog poloja unutar prostora rasprostiranja pijeska su rezervat Crni jarci. [16]

---

10 FELETAR, D., FELETAR, P..,Prirodna osnova...173-174.

11 FELETAR, D., FELETAR, P. Prirodna osnova...176.

12 FELETAR, D., FELETAR, P..,Prirodna osnova...177.

13 FELETAR, Dragutin. Stanje i zaštita čovjekova okoliša u koprivničkoj Podravini, Podravski zbornik 16, Koprivnica, 1990., 133-134; PETRIĆ, Hrvoje. Općina i župa Drnje, Drnje, 2000., 26-27; FELETAR, D., FELETAR, P. Prirodna osnova...177.

14 FELETAR, D., FELETAR, P..,Prirodna osnova...178.

15 FELETAR, D., FELETAR, P..,Prirodna osnova...178

16 FELETAR, D., FELETAR, P..,Prirodna osnova...179-180.

NASTAJANJA PRIRODNE BARSKE ŽELJEZNE RUDE

Rude su mineralni agregati koji sadrže određeni korisni metal u količini dovoljnoj za eksploataciju. Po postanku mogu biti minerogene, organogene i fitogene. Rudno se ležište sastoji od rudnog tijela i popratnih stijena, a po postanku se dijeli na magmatska, sedimentna i metamorfna. Po sadržaju se dijele na metalna, nemetalna, ležišta mineralnih gnojiva i soli, a po vremenu postanka dijele se na singenetska (nastala istodobno s okolnim stijenama) i epigenetska (nastala kasnije od popratnih stijena). Po položaju mogu biti primarna i sekundarna. Sedimentna se metalna ležišta pojavljuju u dva oblika, kao mehanički-sedimentna i kemijsko-sedimentna koja su nastala iz vodenih otopina površinskih voda - oolitska željezna ruda.[17] Za oolitske se željezne rude vjeruje da su u trenutku postanka bile amorfne i da su kasnije prešle u sitnokristalasti agregat. Radi se o kuglastim mineralnim agregatima koncentrične ljuskave strukture do kojih su najpoznatiji ooliti boksita, limonita i aragonita.[18] Limonit je željezni oksid s promjenjivom količinom adsorbirane i kemijski vezane vode i prema količini vode u sebi može biti crvenkaste, smeđe ili žute boje. Čvrst je, rahao i zemljast, a nastaje trošenjem željezo-karbonata u željezovitim vodama pri koagulaciji otopina željezo-hidroksida, djelovanjem bakterija.[19]

ANALIZA LOKALITETI S TALIONIČKOM DJELATNOŠĆU: MIKROTOPOGRAFIJA,[20] ANALIZA PRIKUPLJENOG MATERIJALA I DATACIJA

Bakovčice - Velike livade 1 (B-VL1)

Lokalitet Velike livade otkriven je tijekom sustavnih terenskih pregleda i prvi je puta u arheološkoj literaturi uveden 1990. godine kao kasnosrednjovjekovno naselje.[21] Tijekom ponovnih terenskih pregleda, obavljenih u prosincu 2016. godine, na položaju je, uz veliku količinu keramičkog materijala, sakupljena i veća količina talioničke troske koja je ukazala i na postojanje talioničke radionice na ovom mjestu.[22] Položaj lokaliteta nalazi se podno prvih obronaka Bilogore i kroz naselje je nekada tekao potok Petrov dol čiji je tok i danas vidljiv u okolišu.[23]

Glogovac - Selište (G-S1, G-S2)

Lokalitet Selište nalazi se u uvučenoj nizini podno prvih obronaka Bilogore uz zasad neimenovani manji potok, jugozapadno od ceste koja iz Bakovčica vodi u Glogovac. Na istočnoj se strani lokalitet nastavlja na blagu padinu manjeg obronka na kojem je, uz kasnosrednjovjekovni keramički materijal, na dvama mjestima, pronađena i talionička zgura.[24]

---

17 RUDARSTVO, u: Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda 7 (ur. ŠENTIJA, Josip), Zagreb, 1981., 186.

18 OOLITI, u: Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda 6 (ur. ŠENTIJA, Josip), Zagreb, 1980., 183.

19 LIMONIT, u:: Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda 5 (ur. ŠENTIJA, Josip), Zagreb, 1979., 130.

20 Lokaliteti su obrađivani na način da su prvo obrađena dva položaja koja se nalaze u podbilogorskom prostoru dok su preostali obrađeni geografski od sjeverozapada prema jugoistoku.

21 MARKOVIĆ, Zorko. Bakovčice - Velike livade, u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Varaždin, 1990., 135, br. 512; MARKOVIĆ, Zorko. Bakovčice - Velike livade, u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 146, br. 465.

22 Tom je prilikom na prostoru toponima Velike livade definirano još jedno manje kasnosrednjovjekovno naselje, označeno kao Velike livade 2,za koje se pretpostavlja da pripada naselju Velike livade 1, no međusobno su odvojeni

23 Potok Petrov dol je i danas aktivan no njegov je tok izmješten prema sjeveru. Zahvaljujemo g. Martinu Kučiću iz Bakovčica na ustupljenim podacima u vezi potoka i vodstvu do njegova izvora.

24 Veći se dio lokaliteta nalazi na prostoru koji prostorno potpada pod Bakovčice (K.o. Koprivnica) dok se položaj peći nalazi na prostoru Glogovca (K.o. Koprivnički Bregi).

Koprivnički Ivanec - Gaj (KI-G)

Oko 1,4 km sjeverno od crkve u Koprivničkom Ivancu, na zapadnoj padini i tjemenu pješćane grede smjera sjever-jug, iznad potoka Vratnec, nalazi se položaj Gaj. Osim keramičkog materijala koji je datiran u razvijeni srednji vijek, na položaju su I. i Z. Zvijerac prikupili i ulomke talioničke zgure.

Koprivnički Ivanec - Log-Parag I i II (KI-LP1, KI-LP2)

Prostor lokaliteta Log-Parag sustavno se obilazi od kasnih 1990-ih godina kada je prvi puta zabilježen od strane I. i Z. Zvijerca iz Torčeca. Nalazi se na blago uzvišenom platou iznad bivšeg toka potoka Gliboki, 700 metara jugoistočno od smetlišta Piškornica. Na širem prostoru platoa sustavnim su terenskim pregledima evidentirana četiri položaja na kojima su zabilježeni arheološki lokaliteti iz različitih razdoblja.

Na položaju Log-Parag I, uz keramiku mlađeg željeznog doba, antike i ranoga srednjeg vijeka na dvama je mjestima prikupljena i velika količina talioničke zgure i sapnica.

Na položaju Log-Parag II sakupljeni su ulomci keramike koji se datiraju u brončano doba, antiku te rani, razvijeni i kasni srednji vijek,dok je talionička i kovačka zgura pronalažena sporadično. Na položajima Log-Parag III i IV nisu prikupljeni komadi talioničke zgure već samo ulomci keramike i kovačka zgura.[25]

Koprivnički Ivanec - Cerine VI (KI-C6)

Položaj Cerine VI uočen je tijekom sustavnih terenskih pregleda od strane Z. Markovića 1985. godine. Iako su narednih godina zabilježeni ranosrednjovjekovni objekti nekoliko puta navođeni i citirani u literaturi,[26] prikupljeni se materijal nažalost do sada još nije objavio. Položaj se nalazi u ravničarskom prostoru koji blago pada prema sjeveru gdje se nalazi tok potoka Vratnec. Naknadnim terenskim pregledima od strane I. i Z. Zvijerca iz Torčeca na položaju je prikupljeno nekoliko ulomaka talioničke zgure.

Torčec - Pod Vratnec (Joja) (T-PV)

Položaj Pod Vratnec (Joja) nalazi se na blago uzvišenom platou iznad potoka Vratnec. Zabilježen je sustavnim terenskim pregledima od strane I. i Z. Zvijerca iz Torčeca 1992. godine i od tada se sustavno obilazi.[27] Na položaju je zabilježeno naselje iz kasnog brončanog doba te ranog i razvijenog srednjeg vijeka. Uz nalaze keramike prikupljena je i manja količina talioničke zgure i ostataka stijenki peći.

Koledinec - Koledinski lug I, II, III (K-KL1, K-KL2, K-KL3)

Lokalitet Koledinski lug smješten je u ravničarskom prostoru uz potok Rasenicu. Nalazi se 1,7 km istočno od sjevernog ulaza u Koledinec i 2,3 km jugozapadno od južnog izlaza iz Imbriovca. Radi se o velikom antičkom kompleksu na kojem su uz keramičke i metalne nalaze pronađeni i ostaci arhitekture. Tijekom sustavnih terenskih pregleda od strane I. i Z. Zvijerca iz Torčeca zbog svoje je veličine podijeljen na tri velike cjeline radi lakše i točnije ubikacije prikupljenog materijala. Na svakom od položaja

---

25 Log-Parag III: kasni srednji vijek, ulomci kovačke zgure; Log-Parag IV: srednjeg brončanog doba (Licenska kultura)

26 MARKOVIĆ, Zorko. Koprivnica - Cerine 6, u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske* (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Varaždin, 1990., 117, br. 410; MARKOVIĆ, Zorko. Koprivnica i najbliža okolica od pretpovijesti do kasnog srednjeg vijeka, *Podravski zbornik* 19/20 (1993/1994), Koprivnica, 114; SEKELJ IVANČAN, Tajana. *CatalogueofMedievalSitesinContinental Croatia*, BAR InternationalSeries 615, Oxford, 1995., 142, br. 261; MARKOVIĆ, Zorko. Koprivnica - Cerine 6, u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske* (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 168, br. 575; SEKELJ IVANČAN, T., 1999. – Tajana Sekelj Ivančan, Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi na lokalitetu Vratnec 2 kraj Koprivnice, *Podravski zbornik* 24/25 (1998/1999), Koprivnica, 192; MARKOVIĆ, Z., ZVJERAC, I., 2000. – Zorko Marković, Ivan Zvjerac, Arheološko-povijesni slijed naseljavanja Torčeca i okolice, u: *Torčec. Povijest Torčeca*, BibliothekaHistoriaCroatica, knjiga 21, Bjelovar, 57.

27 MARKOVIĆ, Zorko, Zvjerac, Ivan.Torčec - Pod Vratnec, u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske* (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 200, br. 740.

prikupljena je i veća količina talioničke zgure i sapnica koja svjedoči o postojanju nekoliko radionica za taljenje željezne rude na ovom mjestu.

Đelekovec - Močvar I (Đ-M)

Položaj Močvar I u literaturi je zabilježen kao položaj brončanodobnog naselja i antičke nekropole pod tumulima.[28] Širi prostor lokaliteta čini ravničarski prostor između potoka Rasenica i Gliboki, dok se uži položaj može ubicirati na jedinom uzvišenju u prostoru koje se nalazi uz utok potoka Rasenice u potok Gliboki. Na tom je uzvišenju i njegovoj padini tijekom naknadnih terenskih pregleda ubicirano naselje iz starijeg željeznog doba te naselja iz antičkog i ranosrednjovjekovnog razdoblja. Na najnižim padinama uzvišenja pronađen je i jedan ulomak talioničke zgure koji sugerira postojanje talioničke radionice na tom položaju.

Torčec - Međuriće III, VIII, IX (T-M3, T-M8, T-M9)

Položaj Međuriće nalazi se 700ak metara sjeverozapadno od groblja u Torčecu. Kako mu samo ime govori, nalazi se na blago povišenom ravničarskom prostorkoji je sa svih strana omeđen dvama meandrima potoka Gliboki te bi se moglo reći da se zapravo radi o riječnom otoku (adi). Sustavnim terenskim pregledima posljednjih tridesetak godina od strane braće Zvijerac iz Torčeca na prostoru Međurića definirano je devet položaja na kojima su zabilježeni arheološki lokaliteti iz različitih razdoblja.[29]

Nalazi talioničke zgure pronađeni su na trima položajima: na položaju Međuriće III (mlađe željezno doba, antika) pronađen je jedan ulomak, na položaju Međuriće IX (starije i mlađe željezno doba, antika, razvijeni i kasni srednji vijek) pronađena su,zajedno s nekoliko ulomaka stijenki peći, njih četiri, dok je najveća koncentracija talioničke zgure i stijenki peći pronađena na položaju Međuriće VIII (kasni srednji vijek), koji se nalazi na malom platou s tri strane omeđenom padinom i s četvrte meandrom potoka.

Legrad - Donja šuma (L-DŠ)

Položaj lokaliteta Donja šuma nalazi se u ravničarskom prostoru na blago povišenom platou iznad bivšeg meandra rijeke Drave, sjeverno od naselja na prostoru jezera Šoderica. Otkriven je tijekom sustavnih terenskih pregleda od strane I. i Z. Zvijerca iz Torčeca i zabilježen je kao antičko, ranosrednjovjekovno i kasnosrednjovjekovno naselje. Uz ulomke keramičkih posuda na lokalitetu je prikupljena i veća količina talioničke i kovačke zgure te stijeke peći.

Legrad - Jegeniš (L-J)

Tijekom sustavne eksploatacije šljunka na šljunčari Jegeniš, uz brojne objavljene,[30] ali i neobjavljene metalne i keramičke nalaze, prikupljeno je i nekoliko ulomaka talioničke i kovačke zgure koji su pohranjeni u sklopu *Zbirke obitelji Zvijerac* u Torčecu. Budući da su ulomci zgure pronalaženi tijekom separacije šljunka nije moguće preciznije odrediti na kojem su se položaju nalazila pretpostavljena naselja te kovačke i talioničke radionice budući da je većina gornjeg kulturnog sloja uništena prilikom pripremnih radova tijekom 60ih godina 20. stoljeća.

Sigetec - Moždancill A, B, C i III A, B (S-M2A, S-M2B, S-M2C, S-M3A, S-M3B)

Prostor toponima Moždanci nalazi se sjeverno od mjesta Valentovci i rasprostire se na širem arealu. Tijekom brojnih sustavnih terenskih pregleda od strane I. i Z. Zvijerca podijeljen je na pet cjelina, a

---

28 MARKOVIĆ, Zorko, ZVJERAC, Ivan. Đelekovec - Močvar I, u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 154, br. 503.

29 Međuriće I: mlađe i starije željezno doba; Međuriće II: mlađe željezno doba, antika (grob pod tumulom), rani srednji vijek; Međuriće IV: antika, rani srednji vijek; Međuriće V:starije željezno doba ; Međuriće VI: starije željezno doba, rani srednji vijek; Međuriće VII:starije i mlađe željezno doba, antika, srednji vijek; srednji vijek.

30 ČIMIN, Robert. Slučajni arheološki nalazi iz podravskih šljunčara u Muzeju grada Koprivnice, *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, Vol. 12, br. 24, Koprivnica, 2013b., 22-45; ČIMIN, Robert. Slučajni arheološki nalazi iz podravskih šljunčara kao indikatori odnosa čovjeka i prirode, *Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja,* vol 15, br. 29, Koprivnica, 2016., 5-11.

unutar pojedinih se nalaze i manje podcjeline. Na položajima I, IV i V, uz keramički je materijal pronađena i kovačka zgura,[31] dok je na položajima IIA, IIB, IIC te IIIA i IIIB pronađena talionička zgura.

Položaj II nalazi se na širem uzvišenom platou iznad meandra bivšeg potoka čiji se tok tek na pojedinim mjestima (sjeverno tj. podno položaja IIA, IIIA i IIIB) nazire u okolišu budući da je na većem djelu zatrpan. Mjesto nalaska talioničke zgure na položaju IIA gdje je pronađen keramički materijal mlađeg željeznog doba i ranog srednjeg vijeka je tjeme uzvišenja i njegova istočna padina. Položaj II B, na kojem je pronađen keramički materijal mlađeg željeznog doba, antike i razvijenoga srednjeg vijeka, nalazi se na blagoj, južnoj padini, dok se položaj IIC, na kojem su pronađeni ulomci keramike iz ranog srednjeg vijeka, rasprostire na tjemenu uzvišenja i njegovoj zapadnoj padini.

Položaj IIIA nalazi se na zapadnoj padini manje grede jugoistočno od položaja II, uz čiju je sjevernu i zapadnu stranu nekada tekao isti potok. Na njemu je pronađena ranosrednjovjekovna keramika. Jugozapadno od položaja IIIA, u podnožju iste grede je položaj IIIB na kojem zasad nisu zabilježeni nalazi keramike.[32]

Valentovci - Mrzla voda I, II, III (V-MV1, V-MV2, V-MV3)

Položaj Mrzla voda[33] nalazi se na i oko blago uzdignute grede smjera sjever-jug, koja se uzdiže između sutoka manjeg neimenovanog potoka u kanal Bistru i glavnog toka kanala Bistre, 500ak metara jugoistočno od sela Valentovci. Na tom su prostoru, tijekom sustavnih terenskih istraživanja od strane I. i Z. Zvijerca iz Torčeca, prepoznata tri položaja na kojima je uz nalaze keramike prikupljena i veća količina talioničke zgure.

Položaj Mrzla voda I smješten je na sjeverozapadnoj padini grede, odmah uz kanal Bistru i na njemu je prikupljen keramički materijal koji se datira u srednje brončano doba (Lasinjska kultura) te rani i razvijeni srednji vijek.

Položaj II smješten je na južnoj padini grede i na njemu je prikupljen keramički materijal koji se datira u mlađe željezno doba i rani srednji vijek.

Položaj III nalazise zapadno od položaja II, unutar manje potoline koja se nalazi istočno uz spomenuti manji vodotok i na njemu su prikupljeni keramički ulomci iz mlađeg željeznog doba, antike te ranoga i razvijenoga srednjeg vijeka.

Hlebine - Velike Hlebine (H-VH)

Položaj Velike Hlebine prepoznat je od strane pok. Miralema Alečkovića iz Hlebina tijekom sustavnih terenskih pregleda 1994. godine kada su na njemu prikupljeni ulomci keramičkih posuda koji su datirani u kasno brončano doba, antiku te rani i razvijeni srednji vijeka.[34] Tijekom 2016. i 2017. godine

---

31 Moždanci I: antika, rani i razvijeni srednji vijek; Moždanci IV: antika; Moždanci V: antika

32 Bitno je za napomenutu kako se na cjelokupnom prostoru toponima Moždanci smjenjuju manje grede i blago uzvišeni platoi iznad meandara nekadašnjih potoka. Ista je situacija i s bliskim toponimom Ogradine koji se nalazi zapadno uz Moždance, na kojemu su na nekoliko položaja utvrđeni tragovi kovačke djelatnosti. Sjeverno i južno od ovih položaja, tj. prema Valentovcima i Sigecu prostor ponovno postaje većinom nizinski.

33 Lokalno stanovništvo ovaj položaj naziva Mrzla voda dok se na današnjim topografskim kartama može naći i toponim Preko rieke.

34 ALEČKOVIĆ, Miralem. Noviji arheološki nalazi iz. ...283-284; ALEČKOVIĆ, Miralem, Noviji arheološki nalazi u. .. 16–17; MARKOVIĆ, Zorko, ALEČKOVIĆ, MiralemHlebine–Velike Hlebine, in: *Registar arheoloških nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, Šimek M. (ed.), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 161, br. 538; SEKELJ IVANČAN, Tajana. *EarlyMedievalPotteryin Northern Croatia. Typologicalandchronologicalpotteryanalyses as indicatorsofthesettlementoftheterritorybetweentherivers Drava and Sava fromthe 10th to the 13th centuries AD*, BAR InternationalSeries 914, Oxford 2001.,22, 101-102, Map 12, Fig. 48.-49; SEKELJ IVANAČAN, Tajana. Predindustrijska obrada željeza. Pokazatelji talioničke djelatnosti na primjeru arheoloških nalazišta u Podravini, *Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja,* vol 15, br. 29, Koprivnica, 2016., 121; KUDELIĆ, Andreja, SIROVICA, Filomena, MILOGLAV, Ina. Prikaz rezultata prve faze sustavnog terenskog pregleda gornje Podravine, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XI, Zagreb, 2015., 104–108; KUDELIĆ, Andreja, SIROVICA, Filomena, MILOGLAV, Ina, TRESIĆ Pavičić, Dinko. Terenski pregled gornje Podravine – analiza učestalosti i distribucije srednjovjekovnog površinskog materijala, u: *Zbornik Instituta za arheologiju*, 6, (ur. Sekelj Ivančan, Tajana; Tkalčec, Tatjana; Krznar, Siniša, Belaj, Juraj), Zagreb 2016., Sl. 5.

na njemu su provedena sustavna arheološka istraživanja[35] kojima je cilj bilo istraživanje talioničke radionice koja je zamijećena već pri prvim pregledima položaja.

Hlebine - Kozarnice (H-K)

Kao i u slučaju Velikih Hlebina, tijekom terenskih pregleda 1994. godine od strane pok. Miralema Alečkovića ubiciran je i položaj Kozarnice koji se nalazi u blizini Velikih Hlebina. Na njemu su uz keramiku razvijenog srednjeg vijeka također pronađeni i, iako u manjem obimu, tragovi talioničke zgure.[36]

Ostali položaji u okolici Hlebina

Uz navedene položaje u okolici Hlebine, tijekom recentnih terenskih pregleda položaja Klepe i Domaća greda zabilježeni su nalazi troske/zgure za koju se na položaju Klepe navodi da je talionička.[37] Naknadnim pregledom prikupljenog materijala utvrđeno je kako se ipak radi o kovačkoj zguri.

Jeduševac - Bregovi I, II (J-B1, J-B2)

Položaj Bregovi nalazi se na velikoj izduženoj gredi smjera jugoistok-sjeverozapad 700 metara jugozapadno od sjevernog ulaza u selo. Na toj su gredi I. i Z. Zvijerac iz Torčeca s dva mjesta prikupili nalaze ranosrednjovjekovne keramike te komade talioničke zgure i stijenke peći. Položaj I nalazi se blizu tjemena grede, na njegovoj jugozapadnoj padini, dok se položaj II nalazi pri dnu sjeverozapadne padine i u podnožju grede. Kanal Brzava nalazi se jugozapadno, dok se greda na sjeverozapadu nivelira s okolnim prostorom.

Jeduševac - Šemunice 1 (J-Š)

Stotinjak metara jugozapadno od pravoslavnog groblja u Jeduševcu i položaja Jeduševac - Bergovi I, braća Zvijerac iz Torčeca pronašli su ulomke kasnosrednjovjekovne keramike i nekoliko ulomaka talioničke zgure. Položaj naselja i pretpostavljene radionice nalazi se na blagoj jugozapadnoj padini spomenute grede prema kanalu Brzava.

Delovi - Poljane 1, 4, 5, 6, 7, 8 (D-P1, D-P4, D-P5, D-P6, D-P7, D-P8)

Prostor toponima Poljane rasprostire se na širem arealu sjeverno i sjeveroistočno od sela Delovi i južno od šume Lug. Budući da su na položajima Poljane 1, te 4-8 pronađeni tragovi talioničke djelatnosti ti će položaji u nastavku biti obrađeni.[38] Položaji Poljane 4-8 otkriveni su tijekom sustavnih terenskih pregleda I. i Z. Zvijerca iz Torčeca u kojima je prilikom pronalaska položaja Poljane 8 sudjelovao i A. Vekić.

Položaj Poljane 1 zabilježen je tijekom rekognosciranja 1973. godine nakon čega su na njemu u tri navrata provedena zaštitna arheološka istraživanja tijekom kojih su istražena naselja iz mlađeg brončanog doba,[39] starijeg i mlađeg željeznog doba te ranog srednjeg vijeka (9.-11. stoljeće).[40] Tijekom sustav-

---

35 SEKELJ IVANČAN, Tajana, VALENT, Ivan. Ostaci talioničke radionice na lokalitetu Hlebine-Velike Hlebine, *Anali Instituta za arheologiju* XIV, Zagreb, 2017., 73-76.

36 ALEČKOVIĆ, M. Noviji arheološki nalazi.....283-284; MARKOVIĆ, Zorko, ALEČKOVIĆ, Miralem. Hlebine–Kozarnice, u: *Registar arheoloških nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, Šimek M. (ed.), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 160, br. 534; SEKELJ IVANAČAN, Tajana. Predindustrijska obrada željeza....121; KUDELIĆ, A. et al., Terenski pregled...476, Sl. 5.

37 SEKELJ IVANAČAN, Tajana. Predindustrijska obrada željeza....122; KUDELIĆ, A. et al., Terenski pregled...476, Sl. 5

38 Na položajima Poljane 2 i 3 nisu zabilježeni tragovi talioničke djelatnosti. Vidi: MARKOVIĆ, Zorko. Delovi - Poljane 2 u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 151, br. 492 i MARKOVIĆ, Zorko. Delovi - Poljane 3 u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 152, br. 493.

39 Zaštitno arheološko istraživanje na prostorukasnobrončanodobnog naselja provedenoje od strane Muzeja grada Koprivnice tijekom proljeća 2016. godine i materijal je trenutno u procesu obrade.

40 KOLAR, Sonja. Arheološki lokaliteti u općini Koprivnica, *Podravski zbornik* 76, Koprivnica, 1976, 106, 112;

nog terenskog pregleda trase otpremnog plinovoda DN 300/75 na položaju Poljane 1 prikupljeno je nekoliko komada talioničke zgure te jedan ulomak sapnice koji upućuju na postojanje talioničke radionice na ovom položaju.[41]

Poljane 4 nalaze se 700 metara jugoistočno od Poljana 1 i smještene su u ravničarskom prostoru usred kojeg se nalazi niska greda. Keramički materijal koji je na njima pronađen datira se u mlađe željezno doba i antiku.

Poljane 5 smještene su na tjemenu i jugozapadnoj padini grede smjera jugoistok-sjeverozapad podno koje se na jugoistočnom djelu nalazi bivši meandar nekog potoka, 600 metara zapadno od Poljana 1. Pronađeni ulomci keramike datirani su u razvijeni srednji vijek.

Poljane 6 nalaze se na manjem platou koji se nazire iznad meandra sada već zatrpanog i u okolnom prostoru izniveliranog potoka. Na tom je položaju prikupljena veoma mala količina keramičkih ulomaka koji se datiraju u brončano doba. Položaj se nalazi 750 metara sjeverno od Poljana 1.

Na položaju Poljane 7 koji je smješten u ravničarskom prostoru osim ulomaka talioničke zgure nije pronađen keramički materijal koji bi pomogao pri dataciji položaja.[42] Položaj je smješten na trokutastoj parceli 700 metara južno od Poljana 1.

Položaj 8 smješten je unutar manje potoline u ravničarskom prostoru, 550 metara jugoistočno od Poljana 1. Prikupljeni se keramički materijal datira u mlađe željezno doba i antiku.

Molve - Jandrotine I, II, IIA (M-J1, M-J2, M-J2A)

Lokalitet Jandrotine I nalazi se 150 metara jugoistočno od pročistača vode u Molvama. Smješten je na platou i padinama dugačke grede smjera sjeverozapad-jugoistok, tj. na njenom sjeverozapadnom uzvišenju. Položaj brončanodobnog, ranosrednjovjekovnog i kasnosrednjovjekovnog naselja prostire se na tjemenu i zapadnim padinama tog uzvišenja. Lokalitet je prepoznat od strane I. Zvijerca iz Torčeca koji je osim ulomaka keramičkih posuda na položaju sakupio i komade talioničke zgure koja je koncentrirana na zapadnoj padini tog uzvišenja, prema nekadašnjem toku potoka, možda Komarnice.

Jandrotine II nalaze se s druge strane ceste, nasuprot Jandrotina I, u sjevernom podnožju opisane grede. Na tom je položaju, uz ulomke ranosrednjovjekovne keramike, također sakupljena veća količina talioničke zgure i veći ulomci stijenka peći. Stotinjak metara zapadnije od položaja II je položaj IIA na kojem su u brazdi između dviju parcela također pronađeni komadi talioničke zgure, no ne i keramički ulomci.

Virje - Volarski breg II, IV (V-VB2, V-VB4)

Položaj Volarski breg prepoznat je tijekom terenskih pregleda Z. Markovića iz Muzeja grada Koprivnice 1981. godine[43] i njegovo je rekognosciranje od strane I., J. i Z. Zvijerac te djelatnika Muzeja grada Koprivnice i Instituta za arheologiju nastavljeno do današnjih dana.[44] Tijekom tih godina, na

MARKOVIĆ, Zorko. Prilog poznavanju...296-298, 301; MARKOVIĆ, Zorko. Delovi - Poljane 1, u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske* (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Varaždin, 1990., 108, br. 366; MARKOVIĆ, Zorko. Koprivnica i najbliža okolica...113; SEKELJ IVANČAN, Tajana. *Catalogue of...*137, br.233;MARKOVIĆ, Zorko. Delovi - Poljane 1, in: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 151, br. 491. SEKELJ IVANČAN, T. *EarlyMedieval Pottery...*Pl. XVIII, 116; SEKELJ IVANČAN, Tajana. Podravina u ranom srednjem vijeku. Monografije Instituta za arheologiju 2, Zagreb, 2010.c, 21.

41 VALENT, Ivan. Terenski pregled trase otpremnog plinovoda od čvora Međimurje do CPS-a Molve, *Podravski zbornik* 42, Koprivnica, 2016., 132.

42 Ista je situacija i s položajem Poljane 6 budući da u kontekstu peći za taljenje željezne rude nalazi brončanodobne keramike ne mogu pridonijeti dataciji talioničke radionice koja je bila na tom položaju

43 MARKOVIĆ, Zorko. Nekoliko arheoloških bilježaka iz sjeverozapadne hrvatske, *Muzejski vjesnik* 5, Varaždin, 1982., 11; MARKOVIĆ, Zorko. Virje - Mačkovica, Volarski brijeg, u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Varaždin, 1990., 209, br. 863; MARKOVIĆ, Zorko. Virje - Mačkovica, Volarski brijeg, u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 202, br. 752.

44 SEKELJ IVANČAN, Tajana. Novi površinski nalazi s lokaliteta Virje – Volarski breg, *Obavijesti Hrvatskog*

temelju pronađenog materijala, cjelokupan je prostor podijeljen na 8 položaja, od kojih su pojedini dodatno razdijeljeni s obzirom na materijal koji je na njima bio zastupljen.[45] Nalazi talioničke zgure sporadično su nalaženi na položaju II[46] dok je veća količina talioničke zgure nađena na položajima IV i IVA na kojima su u tri navrata, 2008., 2010. i 2012. provođena zaštitna arheološka istraživanja.[47]

Virje - Sušine (V-S)

Položaj Sušine prepoznat je tijekom sustavnih terenskih pregleda od strane I. Zvijerca iz Torčeca i tijekom 2012., 2013. i 2014. godine na njemu su provedena zaštitna arheološka istraživanja talioničke radionice koja se nalazila na tome mjestu. Prilikom istraživanja istraženi su i objekti mlađeg željeznog doba te ranog i razvijenog srednjeg vijeka.[48]

Đurđevac - Sošice (Đ-S)

Na položaju crkve i groblja sv. Jurja na Sošicama, koja se nalazi na pješčanom uzvišenju sjeverno od raskrižja cesta za Mičetinec i Čepelovec, tijekom sustavnih arheoloških istraživanja 2017. godine, u zapuni rova apside, pronađen je veći grumen talioničke zgure. Budući da se oko crkve prostiralo i naselje koje se prema povijesnim zapisima[49] i površinskim nalazima keramike može datirati od 13. do 16 stoljeća, ovaj se komad može vezati uz pretpostavljenu talioničku radionicu koja je najvjerojatnije funkcionirala tijekom života u ovom naselja.

Kalinovac - Hrastova greda 1 (K-HG)

Položaj Hrastova greda 1 zabilježen je tijekom sustavnih terenskih pregleda od strane J. Cugovčana iz Podravskih Sesveta koji je prilikom prvog obilaska položaja na njemu sakupio veći grumen talioničke zgure. Ponovnim je terenskih pregledom tijekom proljeća 2017. godine otkriveno kako se na položaju, uz pretpostavljenu talioničku radionicu, nalazi i veliko višeslojno naselje. Položaj je smješten na pješčanoj gredi u ravničarskom prostoru koju s južne, zapadne i sjeverne strane okružuje meandar nekadašnjeg potoka. Uokolo pješčanog uzvišenja prepoznato je 7 manjih položaja, dimenzija od 10x10 do 16x16 metara, unutar kojih su pronalažene veće količine talioničke zgure. Uz navedene nalaze zgure na tjemenu, padinama i širem prostoru uzvišenja sakupljena je i veća količina ulomaka keramičkih posuda koji su datirani u rani i razvijeni srednji vijek. Uz srednjovjekovnu su keramiku prikupljeni i ulomci

arheološkog društva, god. XXXIX, br. 3, Zagreb, 2007., 73-79.

45 Volarski breg I: starije i mlađe željezno doba, antika, razvijeni/kasni srednji vijek; Volarkibreg II: brončano doba, starije i mlađe željezno doba, antika, razvijeni i kasni srednji vijek; Volarski breg III (A, B, C): kasni srednji vijek; Volarski breg IV: brončano doba, mlađe željezno doba, antika, rani srednji vijek; Volarski breg VA: razvijeni srednji vijek; Volarski breg VB: brončano doba, antika; Volarski breg VC: kasni srednji vijek; Volarski breg VI: razvijeni srednji vijek; Volarski breg VII: brončano doba; Volarski breg VIII: kasni srednji vijek

46 U proljeće 2010. godine na djelu položaja II, na mjestu gdje se danas nalazi farma za tov svinja provedena su zaštitna arheološka istraživanja od strane Muzeja grada Koprivnice. Vidi: ČIMIN, Robert. Zaštitna arheologija višeslojnih nalazišta Virje-Volarski breg (2008., 2010.) i Delovi - Grede I (1982.). *Katalog izložbe*, Koprivnica, 2011.

47 SEKELJ IVANČAN, T. Arheološka istraživanja...65-70; SEKELJ IVANČAN, T. Talionička djelatnost...30-45; SEKELJ IVANČAN, T. Rezultati istraživanja. ...50-53; SEKELJ IVANČAN, Tajana. Nastavak arheoloških istraživanja...48-54;SEKELJ IVANČAN, Tajana. Pregled dosadašnjih159-166; SEKELJ IVANAČAN, Tajana. Predindustrijska obrada...120-121.

48 SEKELJ IVANČAN, Tajana. Četvrta sezona arheoloških istraživanja nalazišta Virje-Volarski breg-Sušine, *Anali Instituta za arheologiju* X, Zagreb, 2014., 99-103; SEKELJ IVANČAN, Tajana. Pregled dosadašnjih arheoloških istraživanja na lokalitetu Virje – Volarski breg/Sušine, *Podravski zbornik* 40, Koprivnica, 2014., 159-166; SEKELJ IVANČAN, Tajana. Arheološki ostaci triju naselja na Sušinama u Virju, *Anali Instituta za arheologiju* XI, Zagreb, 2015., 50-53; SEKELJ IVANAČAN, Tajana. Predindustrijska obrada željeza. Pokazatelji talioničke djelatnosti na primjeru arheoloških nalazišta u Podravini, *Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja,* vol 15, br. 29, Koprivnica, 2016., 118-125; SEKELJ IVANČAN, Tajana, MUŠIČ, Branko. Geofizička i arheološka istraživanja na nalazištu Virje – talioničkoj radionici iz vremena kasne antike i ranog srednjeg vijeka, *Starohrvatska prosvjeta* III. ser.- sv. 41, Split, 2014., 177-183;SEKELJ IVANČAN, Tajana, KARAVIDOVIĆ, Tena. Tkalački stan iz Virja, Prilozi Instituta za arheologiju 33, Zagreb, 2016., 171-235.

49 PAVLEŠ, Ranko: *Podravina u srednjem vijeku. Povijesna topografija srednjovjekovne Gornje Komarnice (ludbreška, koprivnička i đurđevačka Podravina)*, Koprivnica, 2013., 174.

brončanodobne keramike koji su pronalaženi samo na zapadnoj padini uzvišenja prema nekadašnjem toku potoka.

Draganci - Bokčev grob 1,3 (D-BG1, D-BG-3)

Položaj Bokčev grob nalazi se jugoistočno od zadnjih kuća u mjestu Draganci i pruža se kroz dvije grede između kojih se nalazi manja potolina. Na sjeveroistok se grede spuštaju prema uskom pojasu ravnice tj. nizinskog prostora koji prati liniju potoka Mrtvica. Tijekom sustavnih terenskih pregleda od strane J. Cugovčana na njemu su zabilježena četiri položaja na kojem su ubicirani arheološki lokaliteti. Na dvama od tih položaja, Bokčev grob 1 i 3 pronađeni su i komadi talioničke zgure.[50]

Položaj Bokčev grob 1 nalazi se na tjemenu i padinama prve grede i na njoj je uz talioničku zguru pronađena keramika brončanog doba te ranog, razvijenog i kasnog srednjeg vijeka.[51] Položaj 2 nalazi se u potolini između dviju greda koja pada prema potoku. Uz talionički zguru na položaju je prikupljen keramički materijal koji se datira u brončano doba, antiku i kasni srednji vijek.

Podravske Sesvete - Delci-Torbaev kut (PS-D-TK)

Tijekom sustavnog terenskog pregleda okolice Podravskih Sesveta u proljeće 2017. godine na južnom je djelu položaja Delci i sjevernom djelu položaja Torbaev kut pronađeno kasnosrednjovjekovno naselje. Naselje se rasprostire na pješčanoj dini smjera zapad-istok na poziciji Delci, koja prema jugu, na položaju Torbaev kut, pada prema bivšem toku potoka Kopanjek. Lokalitet se na jugoistočnom djelu ponovno penje na nepravilnu gredu i nastavlja se na istok prema šumi. Položaj je smješten sa sjeverne i južne strane ceste kod križnog drva na cesti koja iz Kloštra Podravskog vodi u Podravske Sesvete. Osim ulomaka keramike na južnom je djelu položaja, na manjem platou iznad potoka, pronađeno i nekoliko ulomaka talioničke zgure.

Podravske Sesvete - Ravnice (PS-R)

Položaj Ravnice nalazi se 500 metara blago jugozapadno od groblja u Podravskim Sesvetama. Radi se o pješčanoj gredi smjera jugoistok-sjeverozapad na čijem su jugoistočnom djelu, točnije, njenoj jugozapadnoj padini i okolnom terenu pronađeni ulomci keramike koji se datiraju u srednje brončano doba (Licenska kultura), antiku i kasni srednji vijek. Uz keramiku je pronađen i komad talioničke zgure te dva komada stijenki peći. Jugozapadno od grede nalazi se močvarni prostor unutar kojeg se nazire tok nekadašnjeg potoka.

Podravske Sesvete - Čovašev breg (PS-CB)

Položaj Čovaševbreg nalazi se zapadno od Ravnica, tj. 500 metara južno od groblja u Podravskim Sesvetama. Radi se o velikoj pješčanoj gredi smjera jugoistok-sjeverozapad na čijem su sjeverozapadnom djelu tjemena i padinama pronalaženi ulomci kasnosrednjovjekovne keramike i nekoliko komada talioničke zgure. Ulomci zgure nisu bili koncentrirano na jednom mjestu već su bili raspršeni po sjeverozapadnoj padini

Podravske Sesvete - Popovice (PS-P1, PS-P2, PS-P3)

Položaj Popovice nalazi se na većoj izduženoj pješčanoj gredi smjera jugoistok-sjeverozapad koja se pruža sjeverno od groblja u Podravskim Sesvetama. U potolini sjeveroistočno od grede nekada je tekao potok Mrtvica čiji je regulirani tok danas pomaknut prema sjeverozapadu i prolazi u podnožju susjedne grede. Položaj je godinama sustavno obilažen od strane J. Cugovčana iz Podravskih Sesveta i na njemu su zabilježena naselja iz ranog brončanog doba, starijeg i mlađeg željeznog doba, antike te ranog, razvijenog i kasnog srednjeg vijeka. Uz nalaze keramike na tri su položaja sakupljeni i ulomci talioničke zgure. Položaji 1 i 2 nalaze se na sjeverozapadnoj padini grede i koncentrirani su na prostoru

[50] Na položaju Bokčev grob 2 je tijekom rigolanja vinograda Luka Lončarić iz P. Sesveta pronašao posudu unutar koje je bio pepeo i garež. Radi li se o pretpovijesnom ili srednjovjekovnom grobu nije poznato budući da je posuda izgubljena. Na položaju Bokčev grob 3 nalazi se kasnosrednjovjekovno naselje.

[51] SEKELJ IVANČAN, Tajana. Obilazak srednjovjekovnih položaja u okolici Podravskih Sesveta – Koprivničko-križevačka županija, *Obavijesti HAD*XXX/3, Zagreb 1998., 108-111.

gdje su prikupljeni nalazi keramike koji se datiraju u mlađe željezno doba, antiku i rani srednji vijek. Položaj 3 nalazi se na manjoj terasi na zapadnoj padini grede i na njemu su prikupljeni nalazi keramike koji su datirani u antičko i ranosrednjovjekovno razdoblje.

Kladare - Orešje 1 (K-O)

Položaj Orešje 1 nalazi se 2,5 km jugoistočno od izlaza iz Podravskih Sesveta prema Pitomači i 1,2 km sjeveroistočno od izlaza iz Pitomače prema Podravskim Sesvetama. Položaj čini velika greda smjera zapad-istok, njene padine i podnožje oko kojih se nalazi bivši meandar potoka, vjerojatno Kopanjeka. Na širem su prostoru lokaliteta od strane J. Cugovčana iz Podravskih Sesveta prikupljeni ulomci keramičkih posuda koji ukazuju na postojanje naselja iz brončanog doba, mlađeg željeznog doba, antike te ranog, razvijenog i kasnog srednji vijeka. Uz nalaze keramike na položaju središnjeg uzvišenja pronađena je i velika količina kamena i ulomaka tegula koji ukazuju na postojanje veće antičke građevine na tom prostoru. Uz navedeno, pronađeni su i ulomci kovačke i talioničke zgure. Talionička je zgura koncentrirana pri dnu sjeveroistočne padine uzvišenja.

Ždala - Telek 2A-F, 3, 4A-C, 7A-F (Ž-T2A-F, Ž-T3, Ž-T4A-C, Ž-T7A-F)

Položaj Telek prostire se na veoma širokom području na najzapadnijem djelu granice Republike Hrvatske s Mađarskom. Iako se veliki dio tog prostora nalazi pod šumom jedna se linija parcela uz samu granicu obrađuje. Radi se o nizinskom području koji se pruža uz sadašnji i bivši tok potoka Ždalice.[52] Prostor je prvi puta obiđen prije dvadesetak godina od strane I. Zvijerca iz Torčeca koji je tom prigodom, u podnožju manje grede koja pada prema potoku (Ždala - Telek 2A) prikupio ulomke talioničke zgure.[53]

Ponovnim terenskim pregledom šireg područja uz Ždalicu, u dva je navrata tijekom proljeće 2017. godine otkriven veći broj novih položaja na kojima su prikupljene velike količine talioničke zgure, sapnica i stijenki peći te ulomci keramike iz različitih razdoblja. Na temelju novih spoznaja prostor Teleka podijeljen je na 7 cjelina od kojih su na položajima 2,3,4 i 7 utvrđeni tragovi talioničke djelatnosti.[54] Ti su položaji dodatno podijeljeni na temelju distribucije talioničke zgure te keramičkog i drugog materijala koji je prikupljen.

Telek 2 podijeljen je na 7 manjih položaja (A-G) i svi se nalaze na blagoj padini između šume i potoka Ždalica i međusobno su udaljeni jedan od drugoga između 30 i 200 metara. Nalaze se 5,2 km jugoistočno od crkve u Ždali. Na gotovo svim su položajima, osim položaja G, prikupljeni ulomci talioničke zgure, stijenke peći i sapnice.[55] Osim na položaju 2D na svima su prikupljeni ulomci keramičkih posuda koji se datiraju u kasni srednji vijek.

Položaj Telek 3 smješten je 4,8 km jugoistočno od crkve u Ždali, u ravničarskom prostoru koji se blago uzdiše prema obali toka Ždalice. Komadi talioničke zgure, stijenke peći i sapnice (5) pronalaženi su disperzivno po cijelom položaju. Prikupljeni ulomci keramike datirani su u antički period.

Položaj Telek 4 podijeljen je na 4 manje cjeline (A-D). Ima slične karakteristike kao i Telek 3, no, ravničarski se prostor iz šume blago uzdiže na nisku gredu smjera sjever-jug, zatim se nivelira, da bi se ponovno podizao prema obali potoka. Na sjevernom se djelu položaja ta greda približava toku potoka i zapadno od nje nalazi se manja potolina unutar koje je skupljena brončanodobna keramika (Telek 4D). Talionička je zgura na položajima 4A i 4B sakupljena na uskim prostorima, otprilike 12x10 metara površine, dok je na položaju 4C prikupljena sporadično. Položaj 4A nalazi se na platou iznad potoka Ždalica i osim talioničke zgure prikupljene su dvije sapnice, ulomci kasnosrednjovjekovne keramike i jedan ulomak brončanodobne keramike. Položaj 4B nalazi se na tjemenu i istočnoj padini manje grede (prema potoku). Na njemu je uz talioničku zguru i tri sapnice prikupljena keramika kasnog srednjeg

[52] Navodimo »bivši« budući da je potok na pojedinim mjestima tijekom povijesti izmijenio svoj tok i danas teče dvadesetak metara dalje.

[53] U tome je trenutku to bila jedina orana parcela na cijelom prostoru Teleka, sve su drugo bile sjenokoše.

[54] Telek 1: antika; Telek 5: kasni srednji vijek; Telek 6; kasni srednji vijek.

[55] Na položaju 2A prikupljeno je 9 sapnica, a na položaju 2F njih 3.

vijeka te jedan ulomak litike i jedna kremena jezgra. Na položaju 4C prikupljena su tri komada talioničke zgure, ulomak kamenog žrvnja i kasnosrednjovjekovna keramika.

Telek 7 rasprostire se na širem ravničarskom prostoru koji je presječen bivšim tokom potoka Ždalica, 4,3 km jugoistočno od crkve u Ždali. Na temelju distribucije nalaza talioničke zgure podijeljen je na 6 položaja (A-F). Položaj A čini južnu granicu rasprostiranja lokaliteta, položaj E čini istočnu, a položaj F sjevernu. Zapadnu granicu lokaliteta nije moguće utvrditi budući da ga prvo presijeca put, a dalje se nastavlja porušena šuma. Na položajima 7A i 7B talionička je zgura pronalažena sporadično, ali koncentrirano na prostoru od otprilike 15x15 metra. Uz komade zgure prikupljeni su ulomci brončanodobne i kasnosrednjovjekovne keramike. Položaji su međusobno odvojeni stotinjak metara a parcela između njih nije obrađena. Položaj 7C smješten je 50 metara sjevernije od položaja 7B i na njemu je uz talioničku zguru pronađena keramika iz razdoblja brončanog doba, antike i kasnog srednjeg vijeka. Pedesetak metara istočnije, na položaju direktno iznad bivšeg toka Ždalicenalazi se položaj 7D. Areal rasprostiranja talioničke zgure na njemu je 10x16 metara. Od ostalog materijala pronađene su dvije sapnice te brončanodobna i kasnosrednjovjekovna keramika. Nasuprot položaju 7D, iznad suprotne obale bivšeg toka Ždalica nalazi se položaj 7E na kojem je uz talioničku zguru pronađena kasnosrednjovjekovna keramika. Položaj 7F smješten je na blago povišenom platou koji je malo udaljeniji od potoka, na mjestu gdje završava sjeverni areal rasprostiranja cijelog lokaliteta. Na njemu je talionička zgura pronalažena sporadično na površini 20x20 metara, a pronađeni keramički ulomci mogu se datirati u brončano doba i kasni srednji vijek.

ANALIZA I INTERPRETACIJA PRIKUPLJENIH PODATAKA

Topografska analiza

Gledajući kartu rasprostranjenosti položaja pretpostavljenih talioničkih radionica (Karta 3) vidljivo je kako je njihov broj veći na prostoru južno (jugozapadno) od Drave. Razlog tome je trenutno stanje istraživanja Prekodravlja koje je, kao i podbilogorski prostor puno manje rekognoscirano. No, gledajući na koncentraciju tih položaja u Prekodravlju vidljivo je da se na malom prostoru položaja Telek 2,3,4 i 7 nalazi iznimno veliki broj lokacija s talioničkom zgurom po površini i za očekivati je da će ih biti još i više. Dodatnu potvrdu tome nalazimo u mađarskom djelu Podravine, točnije u regiji Berzence, općina Somogy, gdje je intenzivnim terenskim pregledima središnje doline Drave zabilježen veliki broj arheoloških lokaliteta na kojima su prikupljeni nalazi koji sugeriraju proizvodnju željeza. Oni su uključivali šljaku (zguru) i keramičke sapnice sa zgurom. Unutar pronađenog srednjovjekovnog materijala osam je lokaliteta na kojima je otkrivena prisutnost proizvodnje željeza datirano u vrijeme Arpadovića dok su dva na temelju keramičkih nalaza datirana u kasni srednji vijek. Za ostale otkrivene se pretpostavlja da su također iz razdoblja kasnog srednjeg vijeka.[56]

Gledajući prostornu distribuciji lokaliteta s talioničkom djelatnošću, na temelju dostupnih podataka, moguće je govoriti o položajima radionica koje su bile vezane uz pojedina naselja gdje su unutar naselja na jednom ili nekoliko položaja pronađeni tragovi talioničke djelatnosti i o većim zonama unutar jednog prostora na kojima su na nekoliko mjesta zabilježeni takvi položaji.

Položaj i broj pretpostavljenih radionica mora se gledati u korelaciji s intenzitetom naseljavanja pojedinog prostora i veličinom samog naselja unutar ili u blizini kojeg su te radionice smještena. Logično je da jedno veliko naselje, poput lokaliteta Koledinec - Koledinski lug, koje se pruža na nekoliko hektara površine, i pored kojeg se nalazi još jedno veće naselje iz istog razdoblja, ima nekoliko radionica. Isto je tako za pretpostaviti da se unutar jednog manjeg naselja ili selišta, poput lokaliteta Koprivnički Ivanec-Gaj, Koprivnički Ivanec - Cerine VI, Glogovac - Selište, Bakovčice - Velike Livade, nalazi manja radionica koja je funkcionirala za potrebe samo tog naselja. [57]

[56] ZATYKO, Csilla. Settlementpattern. Landscape use inmedievalBerzence (Hungary) / Obrasci naselja. Korištenje krajolika u srednjovjekovnom Berzencu (Mađarska), *Podravski zbornik* 39, Koprivnica, 2013., 171.

[57] Isto se može pretpostaviti i za lokalitete Valentovci - Mrzla voda

Govoreći o pojedinim zonama unutar kojih su smještene pretpostavljene talioničke radionice može se govoriti o manjim i većim. Govoreći o manjim zonama može ih se smjestiti na prostoru Virja i Molvi (Volarski breg, Sušine, Jandrotine), u okolicu Torčeca (Močvar, Međuriće, Cerine VI, Pod Vratnec), zatim na prostoru Delova (Poljane), Sigeca (Moždanci), Hlebina (Velike Hlebine, Kozarnice), Valentovci (Mrzla voda) i Jeduševca (Šemunice, Bregovi).

Veće zone mogu se prepoznati na prostoru Prekodravlja (Ždala - Telek) i mađarske Podravine i na širem prostoru Podravskih Sesveta (Draganci - Bokčev grob, Kladare - Orešje, Čovašev breg, Ravnice, Popovice, Delci-Torbaev kut). O tome radi li se o razlikama vezanim uz vremensko razdoblje ili nekim drugim faktorima moći će se reći tek nakon provedenih arheoloških istraživanja pojedinih lokacija, koja su u planu.

Geomorfologija položaja

Na temelju mikrogeografske analize svakog pojedinog lokaliteta vidljivo je kako su svi pozicionirani uz manji ili veći vodotok,[58] na blagim terasama iznad potoka ili rijeke te na padinama manjih ili većih pješčanih uzvišenja (Karta 2). Razlog smještaja ovog tipa lokaliteta uz vodotoke uvjetovan je nastankom same barske željezne rude koja se taložila na mjestima sa stalnom i promjenjivom fluktuacijom vode, kojih je na močvarnom i plavnom prostoru Podravine bilo u izobilju. S druge strane, tijekom taljenja rude postizale su se vrlo visoke temperature te je blizak izvor vode zasigurno bio dobrodošao. Nadalje, položaj na blagoj padini uvjetovan je vjerojatno samim tehnološkim procesom tanjenja budući da tijekom izlaska zgure iz peći ona mora oticati na jednu stranu, što je lakše ako je položaj blago nagnut, barem u slučaju tipa peći kakve su istraživane na položaju Virje-Volarski breg.[59]

Pedologija prostora

Promotri li se pedološka podloga u odnosu na smještaj pojedinog lokaliteta na kojem su zabilježeni talionički površinski ostaci, vidljivo je kako se oni uglavnom nalaze na prostoru donjih holocenskih dravskih terasa i to na područjuna kojima su močvarno-aluvijalni (Karta 3). Iznimku jedino čine položaji Glogovac - Selište i Bakovčice - Velike livade 1 koji se nalaze u lesivirano - močvarnom prostoru u podbilogorskom prostoru te položaj Legrad - Donja šuma koji se nalazi u aluvijalno-močvarnom prostoru dravskog poloja. Iz toga bi se mogao izvući zaključak da su talioničke radionice za preradu željezne rude više koncentrirane na prostoru dravskog poloja, nižim dravskim terasama i kontaktu s višima. No, ovu interpretaciju treba uzeti sa zadrškom i promatrati je kao radnu budući da su prostori gornjih dravskih terasa i podbilogorski prostor slabije rekognoscirani od prostora dravskog poloja i donjih terasa te uvjeti istraživanja ne pružaju identičnu sliku topografske rasprostranjenosti arheoloških lokaliteta.[60]

Iz navedenog je prikaza vidljivo da se talioničke radionice smještaju na područjima koji imaju prirodne predispozicije za nastanak barske željezne rude. Način njezina prikupljanja je vrlo vjerojatno, s obzirom na njeno nastajanje, bio površinski. Tijekom terenskih pregleda lokaliteta i njihova okoliša za potrebe TransFER projekta na brojnim su mjestima primijećene zemljane strukture koje bi se mogle interpretirati kao potencijalna ležišta prirodne rude.[61]

---

58 Za svaki je lokalitet navođeno radi li se o današnjem vodotoku ili nekadašnjem koji je tijekom godina djelomično ili u potpunosti izniveliran. Takvi su manji vodotoci u krajoliku vidljivi samo u pojedinim dijelovima godine, kada nisu zasađeni usjevi na parcelama, dok su veći od njih vidljivi tijekom cijele godine, kao i na starim i novim topografskim kartama

59 SEKELJ IVANČAN, Tajana. Talionička djelatnost u okolici...34, Sl.4.

60 Ovaj se podatak odnosi na arheološke lokalitete iz svih razdoblja, iako s obzirom na promatranu temu netreba uzimati u obzir razdoblja prije mlađeg željeznog doba od kada se pojavljuju peći za taljenje željezne rudčekojima se ovaj rad bavi.

61 U sklopu Istraživačkog projekta IP-06-2016-5047 *Proizvodnja željeza uz rijeku Dravu u antici i srednjem vijeku: stvaranje i transfer znanja, tehnologija i roba* (TransFER), kojeg financira HZZ, predviđene su analize sastava tla kojima bi se na prostoru Podravine potvrdile mogućnosti stvaranja i eksploatacije prirodne barske rude koja je korištena za proizvodnju željeza. Tijekom ljeta i jeseni 2017. godine prikupljen je veliki broj uzoraka koji su trenutno upućeni na analize na Rudarsko-geološko-naftni fakultet.

Datacije talioničkih radionica na prostoru Podravine

Tijekom zaštitnih arheoloških istraživanja položaja Virje - Vojarski breg istraženi su ostaci talioničkih peći koje su na temelju radiokarbonskih analiza prikupljenih uzoraka ugljena datirani u razdoblje ranog srednjeg vijeka, točnije kraj 8. i početak 9. stoljeća.[62] Tijekom istraživanja položaja Virje - Sušine istraženi su ostaci naselja koji su datirani u mlađe željezno doba, kasnu antiku te rani i razvijeni srednji vijek.[63] Što se tiče rezultata radiokarbonskih analiza peći istraživanih na položaju Hlebine - Velike Hlebine, tijekom 2016. i 2017. godine, oni još nisu poznati, no prikupljeni se keramički materijal može datirati u razdoblje ranog srednjeg vijeka (8./9. stoljeće).

Prikupljanjem keramičkog materijala s položaja pretpostavljenih talioničkih radionica, koji je za razliku od amorfne talioničke zgure moguće vremenski opredijeliti, može se okvirno datirati naselje koje se nalazi uz radionicu, a time indirektno i samu radionicu. Mogućnost indirektne datacije radionice na temelju keramičkog materijala moguća je samo u slučajevima jednoslojnih naselja/položaja[64] kao što je to predočeno u slučaju talioničkih položaja na prostoru mađarske Podravine.[65] Prema nalazima keramike koji su prikupljeni uz položaje zasad dokumentiranih talioničkih površinskih nalaza na prostoru Podravine njihovo se funkcioniranje može pratiti kroz sva razdoblja od mlađeg željeznog doba do kasnog srednjeg vijeka, kao što je to slučaj i na prostoru cijele Europe.

ZAKLJUČAK

Prostor Podravine je zbog svojih geoloških, pedoloških i topografskih karakteristika oduvijek bio povoljno mjesto za naseljavanje. Dokaze toga nalazimo u velikom broju zabilježenih arheoloških lokaliteta iz svih razdoblja. Ono što je uvelike oblikovalo ovaj prostor je rijeka Drava koja je sa svojim konstantnim meandriranjem plavila široke prostore i nanovo ih oblikovala, ostavljajući iza sebe plodno tlo. Uz rijeku Dravu, u oblikovanju prostora Podravine veliku su ulogu imali i brojni manji potoci koji su također svojim meandriranjem oblikovali okoliš dajući mu predispozicije za nastajanje prirodne rude. Iz tog je razloga jasno zašto se na prostoru Podravine nalazi tako velik broj položaja na kojima su zabilježeni tragovi talioničke djelatnosti. Ono što je svim položajima zajedničko jest njihov smještaj na blagim, većinom pješanim, uzvišenjima ili njihovima padinama smještenima uz, ili u neposrednoj blizini, manjeg ili većeg vodotoka. Što se tiče datacija zabilježenih položaja, provedena arheološka istraživanja potvrdila su postojanje talioničkih radionica u razdoblju kasne antike i ranog srednjeg vijeka dok površinski nalazi keramike upućuju na njihovo funkcioniranje od mlađeg željeznog doba do kasnog srednjeg vijeka.

POPIS LITERATURE

1. ALEČKOVIĆ, Miralem. Noviji arheološki nalazi iz Hlebinskog dijela Podravine, *Podravski zbornik* 22, Koprivnica, 1996a., 279-286.
2. ALEČKOVIĆ, Miralem, Noviji arheološki nalazi u Hlebinama i užoj okolici, *Hlebine u srcu, Hlebinski almanah,* Vol. 2, 1996b, 13–18.

---

62 SEKELJ IVANČAN, T. Talionička djelatnost...34; SEKELJ IVANČAN, T. Pregled...161

63 SEKELJ IVANČAN, Tajana. Nastavak arheoloških istraživanja...48-54; SEKELJ IVANČAN, Tajana. Pregled...159-166 SEKELJ IVANČAN, T. Arheološki ostaci triju naselja...50-53; SEKELJ IVANČAN, T., MUŠIČ, B. Geofizička i arheološka istraživanja...179; SEKELJ IVANČAN, T., KARAVIDOVIĆ, T. Tkalački stan...171-235.

64 Takvi su položaji na prostoru Podravine zabilježeni na lokalitetima Ždale - Telek 2 i 4 (kasni srednji vijek), Ždala -Telek 3 (antika), Ždala - Telek 7A, 7D i 7E (uz keramiku brončanog doba, prikupljen je kasnosrednjovjekovni materijal), Koledinec - Koledinski lug I, II, IIA, III (antika), Molve - Jandrotine II (rani srednji vijek), Glogovac - Selište (kasni srednji vijek), Bakovčice - Velike livade 1 (kasni srednji vijek), Jeduševac - Bregovi I i II (rani srednji vijek), Jeduševac - Šemunice (kasni srednji vijek), Podravske Sesvete - Čovaševbreg, Delci-Torbaev kut (kasni srednji vijek), Peteranec - Cerine VI (rani srednji vijek), Koprivnički Ivanec - Gaj (razvijeni srednji vijek), Sigetec - Moždanci IIC, IIIA (rani srednji vijk) i Torčec - Moždanci VIII. Na položajima Delovi - Poljane 6 i 7,Molve - Jandrotine IIA i Ždala - Telek 2D nisu pronađeni ulomci keramike.

65 ZATYKO, Csilla. Settlement pattern...171.

3. BOGUNOVIĆ, M., VIDAČEK, Ž., RACZ, Z., HUSNJAK, S. & SRAKA, M. Namjenska pedološka karta R. Hrvatske u mjerilu 1:300.000 (*Republic of Croatia, Soil suitability map for cultivation, 1:300000*). Zavod za pedologiju Agronomskog fakulteta u Zagrebu (in Croatian), 1996.
4. ČIMIN, Robert. Zaštitna arheologija višeslojnih nalazišta Virje-Volarski breg (2008., 2010.) i Delovi - Grede I (1982.). *Katalog izložbe*, Koprivnica, 2011.
5. ČIMIN, Robert.Arheologija na području Općine Koprivnički Bregi, *Scientia Podraviana, Glasilo Podravskog društva oprivnica,* XXV/27, Koprivnica, 2013a., 14.
6. ČIMIN, Robert. Slučajni arheološki nalazi iz podravskih šljunčara u Muzeju grada Koprivnice, *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, Vol. 12, br. 24, Koprivnica, 2013b., 22-45.
7. ČIMIN, Robert. Slučajni arheološki nalazi iz podravskih šljunčara kao indikatori odnosa čovjeka i prirode, *Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja,* vol 15, br. 29, Koprivnica, 2016., 5-11.
8. FELETAR, Dragutin. Stanje i zaštita čovjekova okoliša u koprivničkoj Podravini, Podravski zbornik 16, Koprivnica, 1990., 133-138.
9. FELETAR, Dragutin, FELETAR, Petar. Prirodna osnova kao čimbenik naseljenosti gornje hrvatske Podravine, *Podravina. Časopis za multidisciplinarna istraživanja*, vol VII, br. 13, Koprivnica, 2008., 167-212.
10. GALOVIĆ, I., MARKOVIĆ, S. Osnovna geološka karta – list Virovitica. Geološki zavod Zagreb, 1975.
11. GALOVIĆ, I., MARKOVIĆ, S., MAGDALENIĆ, Z. Tumač za list Virovitica. Institut za geološka istraživanja, Zagreb. 1976.
12. HEĆIMOVIĆ, I. Osnovna geološka karta SFRJ – list Đurđevac. Geološki zavod Zagreb, 1986.
13. HEĆIMOVIĆ, I. Tumač za list Đurđevac, Beograd, 1987.
14. KOROLIJA, B., CRNKO, J. Osnovna geološka karta SFRJ – list Bjelovar. Geološki zavod Zagreb, 1985.
15. KOROLIJA, B, VRAGOVIĆ, M., CRNKO, J., MAMUŽIĆ, P. Tumanč za list Bjelovar, Beograd, 1986.
16. KUDELIĆ, Andreja, SIROVICA, Filomena, MILOGLAV, Ina. Prikaz rezultata prve faze sustavnog terenskog pregleda gornje Podravine, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XI, Zagreb, 2015., 104–108.
17. KOLAR, Sonja. Arheološki lokaliteti u općini Koprivnica, *Podravski zbornik* 76, Koprivnica, 1976, 103-116
18. KUDELIĆ, Andreja, SIROVICA, Filomena, MILOGLAV, Ina, TRESIĆ Pavičić, Dinko. Terenski pregled gornje Podravine – analiza učestalosti i distribucije srednjovjekovnog površinskog materijala, u: *Zbornik Instituta za arheologiju*, 6, (ur. Sekelj Ivančan, Tajana; Tkalčec, Tatjana; Krznar, Siniša, Belaj, Juraj), Zagreb 2016., 473-481
19. LIMONIT, u: : Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda 5 (ur. ŠENTIJA, Josip), Zagreb, 1979., 130.
20. MARKOVIĆ, Zorko. Rezultati istraživanja prethistorijskih lokaliteta oko Koprivnice 1981. godine, *Podravski zbornik* 82, Koprivnica, 1982a., 239-264.
21. MARKOVIĆ, Zorko. Seče, Koprivnički Bregi, Koprivnica –prethistorijsko i srednjovjekovno naselje, *Arheološki pregled*, 23, Koprivnica, 1982b., 37-38
22. MARKOVIĆ, Zorko. Nekoliko arheoloških bilježaka iz sjeverozapadne hrvatske, *Muzejski vjesnik* 5, Varaždin, 1982c., 11-15.
23. MARKOVIĆ, Zorko. Prilog poznavanju kontinuiteta naseljavanja terena oko Delova, *Podravski zbornik* 84, Koprivnica, 1984, 295-328.
24. MARKOVIĆ, Zorko. Delovi - Poljane 1, u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske* (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Varaždin, 1990., 108, br. 366
25. MARKOVIĆ, Zorko. Koprivnica - Cerine 6, u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske* (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Varaždin, 1990., 117, br. 410
26. MARKOVIĆ, Zorko. Bakovčice - Velike livade, u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske* (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Varaždin, 1990., 135, br. 512
27. MARKOVIĆ, Zorko. Virje - Mačkovica, Volarski brijeg, u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Varaždin, 1990., 209, br. 863.
28. MARKOVIĆ, Z., 1994. – Zorko Marković, Koprivnica i najbliža okolica od pretpovijesti do kasnog srednjeg vijeka, *Podravski zbornik* 19/20 (1993/1994), Koprivnica, 107-127.
29. MARKOVIĆ, Zorko. Bakovčice - Velike livade, u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne*

Hrvatske, (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 146, br. 465

30. MARKOVIĆ, Zorko. Delovi - Poljane 1 u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 151, br. 491.
31. MARKOVIĆ, Zorko. Delovi - Poljane 2 u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 151, br. 492.
32. MARKOVIĆ, Zorko. Delovi - Poljane 3 u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 152, br. 493.
33. MARKOVIĆ, Zorko. Koprivnica - Cerine 6, u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 168, br. 575.
34. MARKOVIĆ, Zorko. Virje - Mačkovica, Volarski brijeg, u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 202, br. 752.
35. MARKOVIĆ, Zorko, ALEČKOVIĆ, Miralem. Hlebine – Kozarnice, u: *Registar arheoloških nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, Šimek M. (ed.), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 160, br. 534.
36. MARKOVIĆ, Zorko, ALEČKOVIĆ, Miralem. Hlebine – Velike Hlebine, u: *Registar arheoloških nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, Šimek M. (ed.), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 161, br. 538.
37. MARKOVIĆ, Zorko, ZVJERAC, Ivan. Đelekovec - Močvar I, u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 154, br. 503.
38. MARKOVIĆ, Zorko, ZVJERAC, Ivan. Torčec - Pod Vratnec, u: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, (ur. ŠIMEK, Marina), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 1997., 200, br. 740
39. MARKOVIĆ, Zorko, ZVJERAC, Ivan. Arheološko-povijesni slijed naseljavanja Torčeca i okolice, u: *Torčec. Povijest Torčeca*, Bibliotheka Historia Croatica, knjiga 21, Bjelovar, 2000., 44-59.
40. OOLITI, u: Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda 6 (ur. ŠENTIJA, Josip), Zagreb, 1980., 183.
41. PAVLEŠ, Ranko: *Podravina u srednjem vijeku. Povijesna topografija srednjovjekovne Gornje Komarnice (ludbreška, koprivnička i đurđevečka Podravina)*, Koprivnica, 2013.
42. PETRIĆ, Hrvoje. Općina i župa Drnje, Drnje, 2000.
43. RURARSTVO, u: Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda 7 (ur. ŠENTIJA, Josip), Zagreb, 1981., 186.
44. SEKELJ IVANČAN, Tajana. Obilazak srednjovjekovnih položaja u okolici Podravskih Sesveta – Koprivničko-križevačka županija, *Obavijesti HAD*XXX/3, Zagreb 1998., 108-111.
45. SEKELJ IVANČAN, Tajana. *Catalogue of Medieval Sites in Continental Croatia*, BAR International Series 615, Oxford, 1995.
46. SEKELJ IVANČAN, Tajana. *Early Medieval Pottery in Northern Croatia. Typological and chronological pottery analyses as indicators of the settlement of the territory between the rivers Drava and Sava from the 10th to the 13th centuries AD*, BAR International Series 914, Oxford 2001. (22, 101-102, Map 12, Fig. 48.-49.).
47. SEKELJ IVANČAN, Tajana. Novi površinski nalazi s lokaliteta Virje – Volarski breg, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva,* god. XXXIX, br. 3, Zagreb, 2007., 73-79.
48. SEKELJ IVANČAN, Tajana. Arheološka istraživanja ranosrednjovjekovne radionice za preradu željezne rudače na lokalitetu Virje-Volarski breg, *Anali Instituta za arheologiju* V, Zagreb, 2009., 65-70.
49. SEKELJ IVANČAN, Tajana. Talionička djelatnost u okolici Molva u ranom srednjem vijeku, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Molve – ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju (1658.-2008.) u povodu 350-te obljetnice osnivanja današnjeg sela Molve*, *Bibliotheca Scientiae Molvensis*, knjiga 2, (ur. Kolar, Mario i Petrić, Hrvoje), Molve, 2010a., 30-45.

50. SEKELJ IVANČAN, Tajana. Rezultati istraživanja nalazišta Virje-Volarski breg u 2010. godini, *Anali Instituta za arheologiju* VII, Zagreb, 2010b, 50-53.
51. SEKELJ IVANČAN, Tajana. Podravina u ranom srednjem vijeku. Monografije Instituta za arheologiju 2, Zagreb, 2010c.
52. SEKELJ IVANČAN, Tajana. Nastavak arheoloških istraživanja na položajima Volarski breg i Sušine kraj Virja u 2012. godini, *Anali Instituta za arheologiju* IX, Zagreb, 2013., 48-54.
53. SEKELJ IVANČAN, Tajana. Pregled dosadašnjih arheoloških istraživanja na lokalitetu Virje – Volarski breg/ Sušine, *Podravski zbornik* 40, Koprivnica, 2014a, 159-166.
54. SEKELJ IVANČAN, Tajana. Četvrta sezona arheoloških istraživanja nalazišta Virje-Volarski breg-Sušine, *Anali Instituta za arheologiju* X, Zagreb, 2014b, 99-103.
55. SEKELJ IVANČAN, Tajana. Arheološki ostaci triju naselja na Sušinama u Virju, *Anali Instituta za arheologiju* XI, Zagreb, 2015., 50-53.
56. SEKELJ IVANAČAN, Tajana. Predindustrijska obrada željeza. Pokazatelji talioničke djelatnosti na primjeru arheoloških nalazišta u Podravini, *Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja,* vol 15, br. 29, Koprivnica, 2016., 118-125.
57. SEKELJ IVANČAN, Tajana, MUŠIČ, Branko. Geofizička i arheološka istraživanja na nalazištu Virje – talioničkoj radionici iz vremena kasne antike i ranog srednjeg vijeka, *Starohrvatska prosvjeta* III. ser.- sv. 41, Split, 2014., 177-183.
58. SEKELJ IVANČAN, Tajana, KARAVIDOVIĆ, Tena. Tkalački stan iz Virja, prilozi Instituta za arheologiju 33, Zagreb, 2016., 171-235.
59. SEKELJ IVANČAN, Tajana, VALENT, Ivan. Ostaci talioničke radionice na lokalitetu Hlebine-Velike Hlebine, *Anali Instituta za arheologiju* XIV, Zagreb, 2017., 73-76.
60. ŠIMUNIĆ, A., HEĆIMOVIĆ, I., AVANIĆ, R. Osnovna geološka karta SFRJ – list Koprivnica, Preuzeto iz doktorske disertacije Hećimović, Ivan. Institut za geološka istraživanja, Zagreb, 1994.
61. VALENT, Ivan. Terenski pregled trase otpremnog plinovoda od čvora Međimurje do CPS-a Molve, *Podravski zbornik* 42, Koprivnica, 2016., 121-134.
62. ZATYKO, Csilla. Settlement pattern. Landscape use in medieval Berzence (Hungary) / Obrasci naselja. Korištenje krajolika u srednjovjekovnom Berzencu (Mađarska), *Podravski zbornik* 39, Koprivnica, 2013., 164-172.
63. ZVIJERAC, Ivan. Arheološka topografija područja općine Molve, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Molve. Ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju, u povodu 350. godišnjice prvog spomena današnjeg sela Molve (1658.-2008.)*, *Bibliotheca Scientiae Molvensis*, knjiga 2, (ur. Kolar, Mario i Petrić, Hrvoje), Molve, 2010., 10-29.

SUMMARY

The paper provides an outline of localities in the area of Podravina with evidence of races of remains of furnaces for iron ore or surface findings that can be connected with smelting activity discovered during systematic archeological research or field inspections. Previous archeological research proved the functioning of smelting plants in the area of Podravina during late antique period and early Middle Ages, whereas surface findings of ceramics indicate their possible functioning throughout the entire Middle ages. Based on collected data the paper describes individual positions and wider zones with recognized smelting activities. Geomorphological characteristics of wider area of individual localities were also observed, and together with microtopography they played a significant role during selection of locality for administration of smelting activities. Based on the afore mentioned parameters it is possible to make conclusions regarding the reasons of positioning the respective smelting plants on those particular locations.

GRADEC (GERECZ) – SREDNJOVJEKOVNO PODRAVSKO VLASTELINSTVO

GRADEC (GERECZ) – MEDIEVAL FEUDAL MANORS IN PODRAVINA

Ranko PAVLEŠ
Podravka
Koprivnica
ranko.pavles@kc.t-com.hr

Primljeno/Received: 18. 9. 2017.
Prihvaćeno/Accepted: 7. 12. 2017.
Prethodno priopćenje
Preliminary communication
UDK/UDC: 347.236.1(497.525Podravina)"12/15"
94(497.525Podravina)"12/15"(091)

SAŽETAK

Srednjovjekovno vlastelinstvo Gradec/ Gerecz na širem području današnjeg sela Starog Graca spominje se pod ovim imenom od sredine XIV. stoljeća, ali se njegova starija povijest vjerojatno može povezati s posjedom Sudin i pratiti do u drugu polovinu XIII. stoljeća. Otada, pa do početka XVI. stoljeća, vlasnik imanja je bila obitelj »de Gerecz«. Podaci o vlastelinstvu su oskudni i sporadični s izuzetkom isprave iz 1418. godine u kojoj je nabrojeno trideset i četiri sela, dva plemićka dvora, kaštel, četiri crkve i brojne druge pojedinosti na imanju. S posjedom Črešnjevo koji je u kasnom srednjem vijeku bio vlasnički povezan s Gradecom, vlastelinstvo je, po popisima poreza s početka XVI. stoljeća, brojilo sto i osamdeset poreznih dimova i spadalo u veća slavonska vlastelinstva. U portuosmanlijskim ratovima koji su uslijedili, imanje je potpuno uništeno, a od srednjovjekovne toponimije sačuvano je tek nekoliko mjesnih imena uz rijeku Dravu što otežava njegovu rekonstrukciju. Vjerojatno je zauzimalo širu okolinu današnjeg sela Stari Gradac sjeverno od Virovitice, istočni dio Pitomače i područje Velike i Male Črešnjevice.

Ključne riječi: Srednjovjekovno vlastelinstvo, Gradec / Stari Gradec, Kotar Gušće, popisi poreza
Key words: Medieval feudal manor, Gradec / Stari Gradec, Kotar Gušće, lists of taxes

VLASTELINSTVO OBITELJI DE GERECZ

Vlastelinstvo Gradec se pružalo uz rijeku Dravu, na sjeveru stare Križevačke županije, u kotaru Gušće – Vaška. Do sada je ovaj posjed slabo obrađen u historiografiji. U novije vrijeme mađarski povjesničari posvetili su više pažnje obitelji »de Gerecz«, vlasnicima imanja.

Obitelj koja će kasnije nositi pridjevak »de Gerecz« po posjedu Gradec možemo u našim krajevima pratiti od sredine XIII. stoljeća. Uspon obitelji započeo je Mojs koji je bio palatin u vrijeme kralja Andrije II.[1] Njegov sin, također Mojs, dobio je imanje Zdence od kralja Bele IV. Nije imao muških potomaka pa je u oporuci sastavljenoj 1267. godine[2] kao nasljednike svojih imanja »Izdench, Raccha, Sudyn, Mosyna et Bokva« naveo svoju suprugu i kćeri. Kod četiri od ovih pet posjeda jasno je da se radi o Zdencima, Rači, Mušinji (današnjem Šandrovcu) i Bukovi (oko današnje Špišić Bukovice). Nejasan je samo posjed »Sudyn«. Juraj Ćuk[3] je smatrao da se ovo imanje nalazilo kraj Zdenaca u čijoj blizini je 1272. godine zabilježen potok »Sydin«.[4] Moguća je i drugačija pretpostavka, tj. da je ovdje

[1] Tamás Pálosfalvi, The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400. – 1526., Budapest, 2012., str. 92.

[2] Tadija Smičiklas i dr., Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (dalje: CD), sv. V., prije 13. X. 1267., str. 447.

[3] Juraj Ćuk, Podravina od Bednje do Voćinke i susjedna područja do polovice XIV. vijeka, Vjesnik Kraljevskog hrvatsko – slavonsko – dalmatinskog zemaljskog arkiva (dalje VZA), sv. XVIII., Zagreb, 1916., str. 209.

[4] CD, sv. VI., 1272., str. 16.

riječ o starom imenu za kasnije imanje Gradec. Naime, između Starog Graca i Starogradačkog Marofa, u neposrednoj blizini ostataka gradečkog kaštela, nalazi se toponim Sudenovo,[5] moguća uspomena na nekadašnje ime posjeda. Manje je vjerojatna, iako također moguća, veza imena sela »Swdyn« ili »Zwdyn« na susjednom vlastelinstvu Bukovi[6] sa spomenutim imanjem »Sudyn« pa onda i s vlastelinstvom Gradec. Nabrojeni Mojsovi slavonski posjedi prešli su u druge ruke, a njegovoj braći Aleksandru i Mihalju ostao je samo pretpostavljeni Gradec/ Sudin i neke zemlje u županijama Tolna i Somogy.[7] U vezi s Aleksandrom spominje se 1333. godine[8] imanje Črešnjevo koje je bilo dio posjeda Gradec što će se vidjeti iz daljnjeg teksta.

Prvi spomen Gradeca je iz 1345. godine[9] u obliku pridjevka »de Gerecz« koji su nosili Aleksandrovi sinovi Mojus, Juraj i Nikola. Aleksandrov nećak Ivan, sin njegovog brata Mihalja, poklonio je 1358. godine[10] svojoj sestri Katarini dio imanja Črešnjevo zvan Farkaševa zemlja (»Farkasfelde«). O međama opisanim u darovnici malo dalje u tekstu. Mojus ili Mojs, jedan od Aleksandrovih sinova, nosio je titulu magistra i vršio službu podžupana Virovitičke županije, a spominje se npr.1379. godine[11] kada je s drugim županijskim izaslanicima prisustvovao diobi sela Lužanec. Iz 1418. godine[12] je izvanredan dokument s opisom unutrašnjosti posjeda Gradec s nabrojenih čak trideset i šest sela i nizom podrobnosti o organizaciji posjeda i njegovim prihodima. Isprava je sastavljena u vezi nekih potraživanja koja je imao Nikola »de Bachka« i njegova supruga Marta, a sve je povezano s Mojusom, sinom Jurjevim, zvanim Mali. Mihalj, sin Nikolin, i Leonard, sin Mihaljev, dobili su 1421. godine potvrdu svojih imanja »Gerecz«, Črešnjevo i **»Wydunya«** u Križevačkoj županiji i posjeda u Mađarskoj jer su se iskazali u kraljevom pohodu na Češku.[13] Ovdje se javlja do tada nespomenuto ime posjeda plemića Gradečkih koje se može čitati kao Vidunja ili, ako se radi o pomađarenom mjesnom imenu, Nova Dunja. Ni jedan od ova dva oblika ne nalazimo ni prije ni kasnije u vezi s ovom obitelji, a ne spominju se nigdje na području Križevačke županije. Već slijedeće godine kralj je zbog sudske presude oduzeo mađarska imanja obitelji »de Gerecz« i poklonio ih već spomenutom Nikoli »de Bachka«[14] tako da im je ostao samo Gradec u Slavoniji. Dvojica Nikola »de Gereecz« bili su 1439. godine[15] prisutni kao susjedi uvodu braće Talovac u vlastelinstvo Đurđevec. Nije mi poznato koje bi zemlje ovog vlastelinstva mogle biti susjedne posjedima plemića iz Gradeca. Mojs, sin Sigismundov, bio je 1448. godine s Ivanom Hunjadijem u pohodu na Osmanlije na kojem su doživjeli poraz, a Mojs je morao ustupiti neke zemlje u Gracu i Črešnjevu Petru Toki od Kopačevca od kojeg je posudio oružje za ovu vojnu, vjerojatno izgubljeno u ratu.[16] Posjed »Gerecz« se slijedeći put spominje 1463. godine.[17] Krajem XV. i početkom XVI. stoljeća najznačajniji član obitelji bio je Antun, sin Sandrinov, obnašatelj nekoliko funkcija na kraljevskom dvoru i u kraljevini Slavoniji. On je 1489. godine od Ivana iz Vrbanovca dobio neku zemlju na posjedu »Bothkafeld« južno od današnjeg Šandrovca oko koje se sporio sve do 1495. godine.[18] Stje-

5 Osnovna državna karta 1:5000., sekcija Pitomača 6 d 31 – 3. www.geoportal.dgu.hr

6 I. Bojničić, Kraljevske. .., VZA, god. VII., 4. X. 1535., str. 252., god. VIII., 10. I. 1564., str. 134.

7 T. Palosfalvi, The Noble. .., str. 92.

8 CD, sv. X., 19. II. 1333., str. 81. – 82.

9 Magyar Országos Levéltár (dalje: MOL), Mađarski državni arhiv, DL238327., 18. X. 1345.

10 CD, sv. XII., 24. XII. 1358., str. 537. – 539.

11 Kamilo Dočkal, Srednjovjekovna naselja oko Dobre Kuće, Starine JAZU, knj. 48., Zagreb, 1958., str. 111.

12 Zsigmondkori oklevéltár (dalje: Zsig. okl.), sv. VI., 6. II. 1418., str. 397. – 400.

13 MOL, DL43502., 13. V. 1421.; Zsig. okl., sv. VIII., str. 155.

14 T. Pálosfalvi, The Noble. .., str. 92.

15 József Teleki, Hunyadiak kora Magyarországon, sv. 10., Budapest, 1853., str. 59.

16 MOL, DL65896., 7. IX. 1448.; T. Pálosfalvi, The Noble. .., str. 93.

17 MOL, DL32776., 16. X. 1463.

18 Jakov Stipišić, Miljen Šamšalović, Isprave u arhivu JAZU, Zbornik Historijskog instituta JAZU (dalje: ZHIJA), sv. 3., 25. VI. 1489., str. 642., 26. VI. 1489., str. 642., sv. 4., 24. VII. 1494., str. 476., 6. VIII. 1494., str. 476., 14. I. 1495., str. 477., 2. II. 1495., str. 477.

pan »Perecz de Gerecz« navodi se u ispravi iz 1500. godine,[19] a 1504. godine[20] kćeri pokojnog Matije s istim pridjevkom dogovaraju se pred samostanom u Somogyu oko dijela imanja koji im je pripadao, tj. oko djevojačke četvrtine. Kralj je 1518. godine[21] darovao Ivanu od Ravna imanja Matije, Petra, Franje, Sandrina, Ladislava i Luke, svih s pridjevkom »de Gerecz«, koja su pripala kralju jer su navedeni plemići ranili svoga brata Silvestra »de Gerecz«. Prema popisima poreza od 1495. do 1517. godine[22] imanje »Gerecz« je bilo veličine do sto i pedeset poreznih dimova podijeljenih među nekoliko vlasnika. Ako se želi pokazati veličina vlastelinstva u XIV. i XV. stoljeću, dakle, u vrijeme kad je posjed bio cjelovit, spomenutim poreznim dimovima treba dodati i tridesetak dimova posjeda Črešnjevo koji je bio povezan s Gradecom. Dakle, radi se o prilično velikom posjedu o kojem imamo razmjerno malo podataka.[23]

U ratovima s Osmanlijama vlastelinstvo je potpuno uništeno i izgubilo je cjelokupno stanovništvo s kojim je nestala i stara toponimija. Područje posjeda Gradec bilo je dio tzv. ničije zemlje i ostalo nenaseljeno više od sto godina. Plemićka obitelj »de Gerecz« nije se odrekla svog posjeda te joj je 1628. godine[24] potvrđeno pravo na Gradec, ali povrat imanja nije ostvarila ni kada su Osmanlije protjerane iz Slavonije.

NASELJA I OBJEKTI NA VLASTELINSTVU GRADEC

O naseljima i objektima na vlastelinstvu najbolje je početi s ispravom iz 1418. godine[25] koju sam već spomenuo. Popisani su dijelovi imanja Mojsa, sina Jurjeva, te ono što je uživao zajednički s ostalim članovima obitelji »de Gerecz«. U svakom selu su osim Mojsa imali udjela i ostali članovi obitelji što se vidi po tome da su izvori i zdenci u svakom naselju bili zajednički. Dakle, imanje nije bilo podijeljeno na veće dijelove, nego se dijelilo svako selo, vjerojatno zato da bi se spriječilo komadanje obiteljskog nasljeđa. Uz svako od nabrojenih sela zapisano je koliko ima naseljenih, a koliko pustih selišta te što se u selu još nalazilo pa ću ovdje to i navesti. Dvorove i crkve navodim posebno. Sela su bila: **»Chresno«** (3 selišta), **»Othrok«** (10 naseljenih, 2 pusta selišta, mlin na potoku i ribnjak), **»Bachkhege«** (3 + 1 selište), **»Wlksynch«** (5 naseljenih selišta), **»Chepernynch«** (1 + 1 selište), **»Woyanouch«** (2 + 3 selišta, mlin na potoku), **»Belynch«** (2 + 1 selište), **»Mathewsouch«** (10 + 4 selišta, sedam mlinova i 3 mlinska mjesta), **»Zorouch«** (3 + 1 selište, mlin), **»Boysinch«** (2 + 1 selište, jedno mlinsko mjesto), **»Zela«** (3 + 1 selište), **»Iwanouch«** (3 naseljena selišta), **»Zent Iwan«** (6 + 4 selišta), **»Petrouynch«** (4 + 2 selišta), **»Zuchachreth«** (3 + 1 selište, jedan ribnjak za lov s velikim mrežama zajednički), »**Gorycha** et **Oldal falw«** (oba sela zajedno 12 + 9 selišta), **»Zygethzelch«** (3 + 2 selišta), **»Chernethynch«** (2 naseljena selišta), »**Tolysinch** et **Wrabche zelo**« (oba sela zajedno 3 naseljena selišta), dva sela zvana **»Lazeech«** (zajedno 8 naseljenih selišta), **»Wydoua«** (7 naseljenih selišta), **»Lippya«** (8 naseljenih selišta), **»Gurethyna«** (5 naseljenih selišta i mlin na Dravi Mojsovi, a 4 mlina i veliki ribnjak zvan »naghtho« zajednički), **»Wyfalw«** (jedno naseljeno selište), **»Ebres«** (6 + 4 selišta), **»Wlichyna«** (4 + 3 selišta, mlin), **»Gerech«** (15 + 6 selišta, pola mlina, tri ribnjaka zvana »Glagowrynna, Dobrouicha et Pechkouicha« Mojsu, a osam mjesta za ribarenje velikim mrežama zajednički), **»Wask«** (2 + 1 selište), **»Jelkouch«** (4 + 2 selišta, mlin na Dravi), **»Dimitrouch«** (5 + 1 selište, mlin na Dravi), **»Draunycha«** (2 + 1 selište, mlin na Dravi). Posebno su navedena sela s dravskim prijelazima: već spomenuta »Gurethyna«, **»Deche«** i **»Polana«**. Prihode od prijelaza Mojs je uživao zajedno s braćom. Zajedničke su bile i hrastove šume za žirenje svinja uz rijeku Dravu »duge tri, a široke dvije milje« kao i

[19] ZHIJA, sv. 4., 11. III. 1500., str. 497.

[20] ZHIJA, sv. 4., 29. V. 1504., str. 512.

[21] ZHIJA, sv. 5., 7. III. 1518., str. 543.

[22] Josip Adamček, Ivan Kampuš, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću, Zagreb, 1976., str. 8., 34., 35., 36., 66., 103. i 104.

[23] O obitelji »de Gerecz« više u radu T. Pálosfalvija, The Noble. .., str. 92. – 95.

[24] Ferdo Šišić, Acta comitialia, Hrvatski saborski spisi, vol. V., Zagreb, 1918., str. 454.

[25] Zsig. okl., sv. VI., 6. II. 1418., str. 397. – 400.

divlje životinje u njima. Prethodne godine u njima se žirilo 20.000 svinja od čega su prihod dijelili svi članovi obitelji. Sama rijeka Drava u dužini od tri milje također je bila zajednička. Cijela obitelj je zajednički uživala šume u brdima veličine »osam aratra kraljevske mjere« i ribnjake uz Dravu u dužini jedne milje. Male šume s vinogradima površine »dvanaest aratra« i oranice na svim spomenutim posjedima površine »četrdeset i dva aratra« bili su zajedničko dobro, a livade uz Dravu i u brdima površine tisuću kosaca uživao je sam Mojs.

Iz svega navedenog bi se u nekom drugom kraju, manje opustošenom u ratovima s Osmanlijama, moglo točno odrediti granice vlastelinstva i ubicirati većinu nabrojenih sela. Ovdje imamo tek nekoliko sela čiji nam je položaj poznat. To je svakako Črešnjevo koje svi autori povezuju s Malom i Velikom Črešnjevicom, ali o njemu više u posebnom odjeljku. **»Gerech«** povezujemo s današnjim selom Stari Gradac. I o njemu više malo dalje. Znamo također gdje je bila **»Gwretyna«** jer je toponim dovoljno neobičan, a sačuvao se kao ime šume i zaseoka sjeveroistočno od Pitomače.[26] Ondje je bilo pet mlinova i dravski prijelaz na koji možda sjeća toponim Banov brod istočno od Đuretine.[27] Naravno, kod Banovog broda može se raditi o mlađem mjesnom imenu. Dva sela **»Lazeech«** vjerojatno su ostavila trag u toponimu Lasci[28] uz sjeveroistočni rub Pitomače. Ime sela **»Bachkhege«** se možda sačuvalo u toponimu Baškovo[29] kraj današnjeg sela Okrugljače ili nešto južnije. Ali mjesno ime Baškovo može se izvesti i iz imena sela »Wask« koje se također nalazi u popisu sela, a bilo je smješteno uz rijeku Dravu kao i toponim Baškovo. **»Oldalfalu«** je prijevod hrvatskih riječi bok i selo na mađarski. Selo se, dakle, zvalo Bok, a takav toponim postoji kraj zaseoka Okrugljače, sjeveroistočno od Starog Graca.[30] Kako sam već spomenuo, na vlastelinstvu su bila tri dravska prijelaza od kojih sam Đuretinu već ubicirao, a **»Polana«** je možda bila na mjestu današnjeg toponima Poljana kraj sela Neteče.[31] »**Deche**« nisam uspio ni približno smjestiti. Postojao je istoimeni predjel sjeverno od današnjeg Ferdinandovca gdje se nalazila crkva Svetog Pavla, ali tamo su uz Dravu bili dijelovi đurđevečkog vlastelinstva i posjedi plemića »de Gorbonok«. Možda se »Deche« nalazilo negdje između dva spomenuta prijelaza.[32] Uz Dravu su bila i sela **»Jelkouch, Dimitrouch et Draunycha«** s dravskim mlinovima, ali za sada nema načina da ustanovim gdje su se nalazila.

Izvan ovog popisa naselja gradečkog vlastelinstva spominju se vrlo rijetko. Selo »Zuhachrech« (i kao »Zuhachereth«) navodi se 1419. i 1422. godine[33] u vezi s Gradecom. »Wydoua« iz popisa možda je isto što i posjed »Wydunya« spomenut kao imanje Gradečkih 1421. godine.[34] Selo »Chepernynch« je možda isto što i selo »Cheperlyanczy« na vlastelinstvu Bukova.[35] Ne bi bilo neobično da dva susjedna posjeda imaju zemlje u istom selu. »Wlichyna« se spominje 1463. godine[36] kao susjed imanja »Obressya« pavlina iz Bukove, a uz među vlastelinstva Gradec. Spomenuto Obrežje vjerojatno je isto što i naselje »Ebres« na gradečkom vlastelinstvu koje je u popisu iz 1418. godine zapisano uz Uličinu.

---

26 Topograf. karta 1:25000., sekcija Stari Gradac. www.geoportal.dgu.hr

27 Osnovna drž. karta 1:5000., sekcije Pitomača 6 d 31 26., 27., 36., 37. www.geoportal.dgu.hr

28 Topograf. karta 1:25000., sekcije Pitomača i Stari Gradac. www.geoportal.dgu.hr

29 Topograf. karta 1:25000., sekcija Stari Gradac. www.geoportal.dgu.hr

30 Osnovna drž. karta 1:5000., sekcija Pitomača 6 D 31 – 39. www.geoportal.dgu.hr

31 Osnovna drž. karta 1:5000., sekcija Pitomača 6 D 31 – 50. www.geoportal.dgu.hr

32 T. Pálosfalvi je uz svoj rad o slavonskom plemstvu (The Noble. .., str. 417.) priložio kartu s upisanim srednjovjekovnim naseljima i posjedima. Na mađarskoj strani rijeke Drave, nasuprot današnjeg sela Stari Gradac upisao je sela »Decha« i »Polana«. Pretpostavljam da je taj dio karte rađen na osnovu ove isprave s popisom naselja na gradečkom vlastelinstvu. Međutim, u ispravi nema nikakvih pokazatelja da se navedena sela smjeste uz lijevu obalu Drave kako je napravljeno na karti. Na dostupnim kartama, bilo vojnim, bilo katastarskim, nisam našao trag ovih toponima na mjestu gdje su upisani.

33 Zsig. okl., sv. VII., 29. I. 1419., str. 49. – 50., sv. IX., 15. VI. 1422., str. 218.

34 Zsig. okl., sv. VIII., 13. V. 1421., str. 155.

35 I. Bojničić, Kraljevske. .., VZA, god. VII., 4. X. 1535., str. 252.

36 MOL, DL32776., 16. X. 1463.

Gore sam naveo nekoliko dužina mjerenih u miljama. Na prvi pogled može se činiti da će takvo navođenje dužine dijelova međe vlastelinstva olakšati određivanje njegovog opsega, ali nije tako. Naime, milja je u srednjem vijeku označavala različite dužine ovisno o mjestu i vremenu. Nisam našao neki rad o mjerama za dužinu na početku XV. stoljeća, a u kasnije vrijeme tzv. ugarska milja imala je od 7900 do 11000 metara. Ako bi za milju iz navedene isprave uzeli najmanju navedenu dužinu u metrima, onda bi dio rijeke Drave u vlasništvu plemića Gradečkih, prema ispravi dug tri milje, zahvaćao više od dvadeset i tri kilometra što je, mjereno zračnom linijom, udaljenost od Terezinog polja na istoku do Ferdinandovca na sjeverozapadu, a to nije moguće jer na jednoj strani moramo odbiti dio riječnog toka uz imanja plemića od Grabovnika, a na drugoj, istočnoj, predjele u Virovitičkoj županiji. Možemo pretpostaviti da nije mjerena zračna linija nego stvarna obala Drave sa svim njenim meandrima pa bi se ta dvadeset i tri kilometra »stisnula« na mnogo manju vrijednost. Ali onda ostaje neobična druga mjera iz isprave, tj. širina pridravskih šuma na vlastelinstvu od dvije milje što bi bilo gotovo šesnaest kilometara, a to je širina čitavog ravnog dijela Podravine na području Starog Graca. Možda se radi o pojasu šume s obje strane rijeke Drave pa bi onda ova mjera imala više smisla. Dakle, iako imamo mjere dužine i širine, što je vrlo rijetko kod opisa srednjovjekovnih posjeda, ipak nam one ne pomažu kod rekonstrukcije opsega gradečkog vlastelinstva. Samo nam dozvoljavaju da zaključimo da su vlasnici vlastelinstva posjedovali i znatan dio rijeke Drave i šuma uz nju.

Gradec – »Gerecz« iz srednjovjekovnih isprava svakako je kroz praksu mađarskih pisara nastao od hrvatskog toponima Gradec te su ga zato svi autori koji su pisali o ovom posjedu povezali s današnjim selom Starim Gracem iako srednjovjekovni dokumenti nude vrlo oskudne topografske podatke o ovom naselju. Na početku ovog rada pretpostavio sam da je staro ime ovog naselja, pa onda i posjeda, bilo Sudin. Za ime Gradec saznajemo 1345. godine.[37] Vjerojatno je do promjene došlo nakon što su vlasnici ondje sagradili utvrdu. **Dvor** jednog od članova obitelji Gradečkih u selu Gradec spominje se 1418. godine, a uz njega su bila tri ribnjaka. U samom naselju je tada popisano petnaest naseljenih i šest pustih selišta[38] što je samo dio naselja u vlasništvu jednog člana obitelji, ali, barem po popisu selišta iz navedene isprave, možemo zaključiti da je Gradec bio najveće naselje na vlastelinstvu. Zanimljivo je da ni Gradec, a ni jedno drugo naselje na vlastelinstvu, nisu iskazani kao trgovište što je neobično za posjed ovakve veličine. U istoj ispravi iz 1418. godine navodi se **»mjesto kaštela«** (»locus castelli«) za čiju gradnju se trebaju brinuti svi članovi obitelji Gradečkih. Možda je ovdje tada bilo jedino utvrđeno mjesto na imanju. Pitanje je da li se ono može povezati sa središtem vlastelinstva u Gradecu. U ispravi je rečeno da se kaštel, ili, točnije, budući kaštel, nalazi u selu »Zorouch« s ribnjakom u kojem se lovi velikim mrežama što se svakako odnosi na neku od dravskih mrtvica te se može zaključiti da je navedeno selo bilo negdje uz Dravu, možda u blizini Gradeca.

Zvonko Lovrenčević[39] je središte posjeda Gradec smjestio na gradište sjeveroistočno od starogradačke crkve uz potok Neteču. Kod oranja ovdje se pronalazi keramika datirana od XV. do XVI. stoljeća. Po gradištu su okolna polja nazvana Gradina.[40] Lovrenčević je tlocrt gradišta predstavio kao jednostavan niz koncentričnih kružnica koje označavaju tri jarka i tri bedema. Zračna snimka gradišta iz 1967. godine[41] daje drugačiju sliku. Na snimci se vidi nekakva izbočina koja od središnjeg uzvišenja vodi prema jugu, vjerojatno jarak za dovod vode u opkop oko sredine utvrde. Oko središta su kružni jarak i nasip pa opet jarak. Slijedi nasip koji nije kružni nego na jugozapadu i sjeveru utvrde zatvara trokutasta proširenja, možda mjesta gdje su se nalazile kule. Ovaj nasip ne obuhvaća cijelu utvrdu nego se nalazi samo prema jugu i sjeverozapadu kao i slijedeći jarak i još jedan nasip. S istočne strane obranu je vjerojatno pojačavalo močvarno zemljište uz današnji potok Neteču. Vrlo je vjerojatno da se ovdje radi o

37 MOL, DL238327., 18. X. 1345.

38 Zsig. okl., sv. VI., 6. II. 1418., str. 399.

39 Zvonko Lovrenčević, Srednjovjekovne gradine u podravskoj regiji, Podravski zbornik, '85., Koprivnica, 1985., str. 177. i 198.

40 Osnovna drž. karta 1:5000., sekcija Pitomača 6 D 31 – 48. www.geoportal.dgu.hr

41 Informacijski sustav prostornog uređenja. www.ispu.mgipu.hr

Slika 1. Stari Gradac 1865. - 1869. godine. (www.mapire.eu., Second Military Survey)

kaštelu koji sam gore spomenuo. Nije isključeno da se pronađe još koje gradište u blizini Starog Graca iz istog razdoblja kao sjedište drugih grana obitelji Gradečkih.

Crkva Blažene Djevice Marije »in Gerecz« – U popisu župa iz 1334. godine,[42] u arhiđakonatu Gušće, nakon crkve Svetog Ambroza, a prije crkve Svetog Bartola zapisana je kapela Blažene Djevice »de Grech«. Budući da se navodi nakon Svetog Ambroza, može se pretpostaviti da je u ono vrijeme kapela bila filijala svetoambroške crkve. Kapela »de Grech« svakako se može izjednačiti sa župom »in Gerecz« u popisu iz 1501. godine,[43] zapisanom između župe u Bukovi i Svetog Bartola. U ispravi iz 1418. godine[44] za crkvu u Gradecu se kaže da je župna, da je izgrađena od kamena i da ima drveni toranj. Župnik »de Gradecz« spominje se 1479. godine[45] s još nekim župnicima u vezi spora pavlina s njihovim podložnicima. Tada je ime župe zapisano na drugačiji način nego što je to bilo uobičajeno, tj. u hrvatskom obliku, ali nema sumnje da se radi o »Gerecz« –u. Kako se vidi iz popisa poreza s početka XVI. stoljeća,[46] župnik ove crkve imao je mali posjed veličine do dva porezna dima. Kamilo Dočkal[47] i Josip Buturac[48] ubicirali su župu u Stari Gradac sjeverozapadno od Virovitice s čime se slažem.

Črešnjevo – Imenom Črešnjevo u srednjem vijeku nazivao se posjed u istočnoj Podravini pa onda i župa na njemu. Najčešće je zapisivano kao »Cheresneu« i slično kako bi se prilagodilo tadašnjem načinu pisanja i izgovoru mađarskih pisara.

---

42 Franjo Rački, Popisi župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, Starine JAZU, knj. 4., Zagreb, 1872., str. 207.

43 F. Rački, Popisi. .., str. 208.

44 Zsig. okl., sv. VI., 6. II. 1418., str. 399.

45 J. Adamček i drugi, Seljačke bune XV. – XVIII. stoljeća, Arhivski vjesnik, br. XVI., Zagreb, 1973., str. 13., 17. i 18.

46 J. Adamček, I. Kampuš, Popisi. .., str. 34., 35., 66. i 103.

47 K. Dočkal, Srednjovjekovna. .. Dobre Kuće, str. 111.

48 Josip Buturac, Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, Starine JAZU, knj. 59., Zagreb, 1984., str. 61.

Posjed Črešnjevo navodi se prvi put 1333. godine[49] i to u vlasništvu Aleksandra, sina Mojsova, člana obitelji Gradečkih (»de Gerecz«). Isti vlasnik zajedno sa svojim sinovima ovdje je i 1358. godine[50] kada su opisane međe Farkaševe zemlje, tada izdvojene iz imanja Črešnjevo, a na međi se spominje cesta za »Cheresnew«. Isprave iz 1333. i 1358. godine jasno povezuje isto ime posjeda i osoba vlasnika.[51] Aleksandrovi potomci i rođaci javljaju se i kasnije u Črešnjevu kao npr. 1418. godine[52] kad je popisan dio selišta u naselju i plemićki **dvor**, a sve je to iskazano kao dio vlastelinstva Gradec. U vezi s posjedima »Gerecz, Cheresnew et Wydunya« 1421. godine[53] navode se Mihalj, sin Nikole, sina Majusova i Leonard, sin Mihalja, sina istog Majusa. Majus je također bilo ime sina Sigismunda »de Gerecz« spomenutog 1448. godine,[54] a s njim se tada navode i imanja »Gerecz et Cheresno«. Još 1421. godine[55] u nekom sporu s Gradečkima spomenut je plemić Farkaš koji je nosio pridjevak »de Cheresnew«, a sporan je bio posjed »Louk«, nepoznate lokacije. U popisima poreza iz prve četvrtine XVI. stoljeća Črešnjevo (»Chresnyo« i »Chresno«) je iskazano odvojeno od Gradeca, vlasnici su bili obitelj Fičur te neki Vrban i Kuzma podsudac, a broj iskazanih poreznih dimova na imanju bio je do dvadeset i osam.[56] Obitelj Fičur je imala zemlje i na posjedu Gradec, ali dio Črešnjeva je vjerojatno bio i samostalno imanje što se vidi iz navedenih popisa.

S Črešnjevom je Zvonko Lovrenčević[57] povezao ostatke obrambenih nasipa i jaraka oko crkve u Maloj Črešnjevici. Na lokalitetu se pri kopanju grobova na tamošnjem groblju pronalaze cigle i ulomci srednjovjekovne keramike. Treba istražiti da li se radi o utvrđenom plemićkom sjedištu ili o utvrđenoj crkvi ili je tu bilo i jedno i drugo, onako kako su dvor i crkva spomenuti zajedno u gore navedenom dokumentu iz 1418. godine. Isti autor[58] povezuje s Črešnjevom i drugi lokalitet, gradinu južno od Male Črešnjevice, a jugozapadno od Velike Črešnjevice. Radi se o eliptičnom humku okruženom zemljanim bedemom na kojem se našlo nešto cigle i keramike iz XIV. stoljeća. Možda se, kako je pretpostavljao Zvonko Lovrenčević, u prvom slučaju radi o utvrđenoj crkvi Svetog Martina, a kod drugih ostataka utvrde o sjedištu uprave i vlasnika posjeda Črešnjevo. U blizini vjerojatnog područja imanja Črešnjevo nalaze se i ostaci gradišta južno od Grabrovnice, a između Male i Velike Črešnjevice. Obradom tla ova nizinska utvrda gotovo je uništena te se samo jednim dijelom razabiru obrisi bedema.[59]

Crkva Svetog Martina u Črešnjevu – U popisu župa iz 1334. godine zapisana je crkva Svetog Martina »de Cheresneu« u gušćanskom arhiđakonatu, a popis iz 1501. godine navodi župnika »in Chre-

---

49 CD, sv. X., 19. II. 1333., str. 81. – 82. Imanje »Chresneu« spominje se 1231. godine (CD, sv. III., 1231., str. 349.) u vezi s Tomom, sinom župana Makarija, vlastelinom u Moslavini. Ovdje se vjerojatno ne radi o Črešnjevu u Podravini.

50 CD, sv. XII., 24. XII. 1358., str. 537. – 539.

51 Između dva navedena dokumenta izdana je 1347. godine (CD, sv. XI., 18. IX. 1347., str. 394. – 395.) isprava koju neki autori povezuju s Črešnjevom., a u njoj se spominju tri imanja: »Prenegniczou, Cheresneuicha et Cheresneuch«. Zvonko Lovrenčević (Srednjovjekovne. .., str. 175.) je navedeni »Cheresneuch« izjednačio s Črešnjevom u Podravini, a Paškal Cvekan (Od Gorbonuka do Kloštra, Kloštar Podravski, str. 16.) je »Cheresneuicha« iz iste isprave ubicirao u današnju Veliku Črešnjevicu, a »Cheresneuch« u Malu Črešnjevicu. Međutim, ako se pogledaju drugi toponimi u istom dokumentu vidjeti ćemo da se radi o imanjima s južne strane Bilogore. Spominju se »Laztesin«, nestalo imanje u okolici današnjeg Severina, i »Mosonicha« koji se može dovesti u vezu s imanjem Mušinja. Dakle, sva spomenuta imanja nisu bila u Podravini nego južnije. Crkva Svetog Nikole iz isprave vjerojatno je ona na imanju »Butkafeld« u istom kraju, a ne u Prugovcu. Zvonko Lovrenčević (Srednjovjekovne. .., str. 176.) u vezi s jednim lokalitetom kraj Velike Črešnjevice navodi niz isprava u kojima se spominje Črešnjevica, a gotovo svi se, kao i ovaj iz 1347. godine, odnose na Črešnjevicu u okolici današnjeg Severina.

52 Zsig. okl., sv. VI., 6. II. 1418., str. 397.

53 MOL, DL43502., 13. V. 1421.

54 MOL, DL65896., 7. IX. 1448.

55 Zsig. okl., sv. VIII., 29. IX. 1421., str. 311.

56 J. Adamček, I. Kampuš, Popisi. .., str. 34., 35., 66. i 103.

57 Z. Lovrenčević, Srednjovjekovne. .., str. 175. i 192. Isto gradište opisala je i Tatjana Tkalčec (Srednjovjekovna gradišta u Hrvatskoj, magistarski rad, Katalog gradišta, 2004.g. str. 124.)

58 Z. Lovrenčević, Srednjovjekovne. .., str. 176. i 192.

59 T. Tkalčec, Srednjovjekovna gradišta. .., str. 224.)

sno«.[60] U oba slučaja župa je popisana uz župu u Prugovcu. Crkva je opisana 1418. godine[61] kao kamena građevina s tornjem od kamena. Župnik »de Chresnyewo« spominje se 1479. godine[62] u vezi sa sporom koji su pavlini iz Bukove imali sa svojim podložnicima. Ruševine crkve »in Chresnyeua« našli su sastavljači popisa crkava 1658. godine.[63] Za nađene ostatke se kaže da su od velike crkve, a zapisana je nakon Prugovca, a prije ruševina crkve na Čerlenoj Klisi, predjelu istočno od Otrovanca. Područja današnjih sela Velike i Male Črešnjevica, pretpostavljeni teritorij starog Črešnjeva, dobro se uklapaju u ovakav redoslijed. Vrlo je vjerojatno da je srednjovjekovna crkva Svetog Martina u Črešnjevu današnja pravoslavna crkva 318 Blagonosnih Otaca u Maloj Črešnjevici. Kod arheoloških i restauratorskih zahvata na i oko ove crkve utvrđeno je da se radi o gotičkoj crkvi koja je barokizirana u novom vijeku. Na gotički stil upućuje način zidanja ciglom i otkriveni gotički prozori. Srednjovjekovna crkva je bila manja od današnje i imala je pravokutno svetište. Kako je zaključila autorica opisa istraživanja, radilo se o maloj seoskoj jednobrodnoj crkvi. Ispod ove crkve otkrivena je još starija crkva s polukružnim svetištem koja bi mogla biti iz prve gotičke faze ovog objekta ili čak i starija.[64]

Već sam spomenuo da su Zvonko Lovrenčević i Paškal Cvekan povezali Črešnjevo s današnjim selima Malom i Velikom Črešnjevicom s čime se složio i Josip Buturac.[65] Josip Bösendorfer[66] nije ni pokušao ubikaciju nego je ovdašnji posjed i župu smjestio široko u Križevački županiju. Složio bih se da je srednjovjekovno Črešnjevo bilo na području dvaju navedenih sela iako u dokumentima nema dovoljno topografskih podataka za ovakav zaključak. Kroz vrijeme nenaseljenosti, tj. od sredine XVI. do prve polovine XVII. stoljeća, toponim se vjerojatno sačuvao u imenu nekog od potoka koji teku uz Veliku i Malu Črešnjevicu. Može se pretpostaviti niz u pretvorbi toponima: Črešnjevo – potok Črešnjevica – sela Mala i Velika Črešnjevica.

Farkaševa zemlja – Posjed »Farkasfeulde«, tj. Farkaševa zemlja, spominje se samo jednom u Podravini i to 1358. godine[67] kad ga je Ivan, sin Mihalja, sina Mojusova, poklonio svojoj sestri Katarini udatoj za Jurja od Međurečja. Posjed je bio dio imanja »Cheresnew«, tj. Črešnjeva koje je potpadalo pod vlastelinstvo »Gerecz«. Međa opisana u darovnici počela je na istočnoj strani kraj velike ceste koja je vodila do »Cheresnew«, a zatim je skrenula (nedostaje dio isprave) po staroj cesti kojom se popela uz brdo. Ovdje je međa skrenula na jug i došla do (nedostaje dio) i dalje išla po brdu do iznad nekog velikog jarka. Dalje je međa išla prema jugu stalno međašeći Aleksandrom, sinom Mojusevim, i njegovim sinovima te s Ivanom, sinom Mihalja, sinom istog Mojusa. Zatim slijedi međašenje s palatinom Nikolom i njegovom braćom i s njihovim posjedom »Bakoua«. Idući dalje prema zapadu međa je stalno išla uz palatinovu zemlju (fali dio) i zatim je međa skrenula na istok te ponovo međašila s Aleksandrom i Ivanom, sinom Mihalja. Međa se zatim uspela do vrha neke doline i njome stigla do potoka »Glozua« kojeg je prešla idući prema istoku do ceste kojom se spustila prema sjeveru. Ovdje je međa došla do vrha druge doline kojom je išla na istok do brda s kojeg se spustila prema istoku do mjesta odakle se krenulo u međašenje.

Po ovom opisu vidi se da je jugoistočni susjed imanja bila »Bakua«, vlastelinstvo koje većina autora smješta na područje današnjeg sela Špišić Bukovice. Ako je posjed »Cheresnew« bio oko Male i Velike Črešnjevice, onda se ovdje omeđena Farkaševa zemlja nalazila oko današnjih sela Sedlarice i Turnašice. U blizinu Sedlarice ovaj posjed je smjestio i Zvonko Lovrenčević[68] i povezao ga s lokalitetom Gradina iznad južnog dijela sela. Radi se o visinskom utvrđenju opasanom s dva jarka. Na središnjem uzvišenju

---

60 F. Rački, Popisi. .., str. 207.

61 Zsig. okl. sv. VI., 6. II. 1418., str. 397.

62 J. Adamček i dr., Seljačke. .., str. 13., 17. i 18.

63 Nadbiskupski arhiv u Zagrebu, Kanonske vizitacije različne, Prot. 4/IV., str. 105.

64 Tatjana Tkalčec, Srednjovjekovna gradišta. .., str. 127. U opisu ostataka crkve autorica piše da je crkva mala što se ne slaže s gore navedenim izvještajem iz 1658. godine koji govori o velikoj crkvi u Črešnjevu.

65 J. Buturac, Popis. .., str. 62.

66 Josip Bösendorfer, Crtice iz slavonske povijesti, Osijek, 1910., str. 267.

67 CD, sv. XII., 24. XII. 1358., str. 537. – 539.

68 Z. Lovrenčević, Srednjovjekovne. .., str. 176.

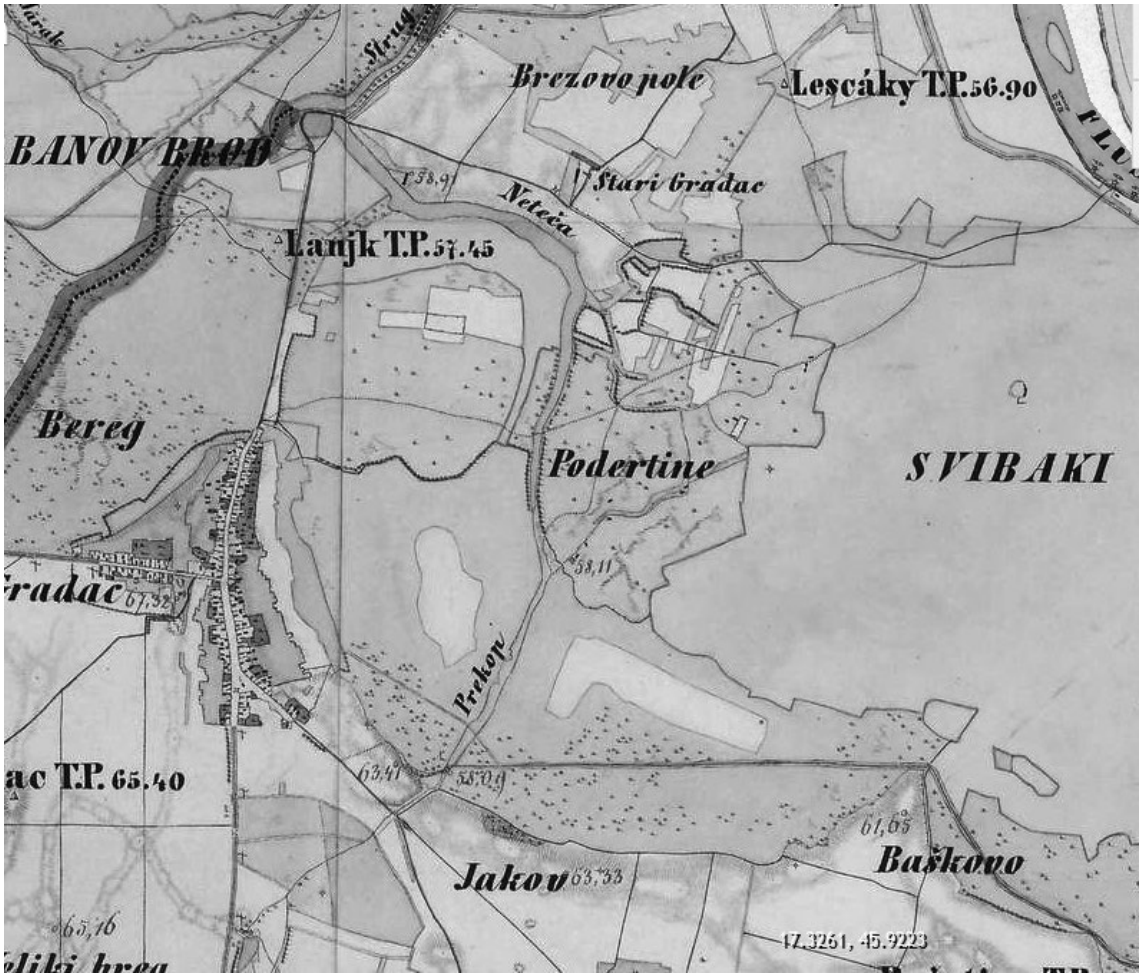

Slika 2. Zračna snimka gradišta kod Starog Graca 1967. godine (www.ispu.mgipu.hr)

nađeno je nešto keramike datirane u XIV. stoljeće. Općenito se slažem s ubikacijom Zvonka Lovrenčevića, ali Farkaševu zemlju ne bih povezivao s nekom utvrdom pošto o njenoj povijesti ne znamo gotovo ništa. Vjerojatno je nakon darovnice iz 1358. godine imanje nestalo utopljeno u neko susjedno vlastelinstvo ili je razdijeljeno na više manjih posjeda.[69]

Crkva Svetog Ivana – U vezi s vlastelinstvom Gradec 1418. godine[70] zapisano je selo Sveti Ivan s desetak selišta i crkvom sagrađenom od kamena s drvenim tornjem. Titular crkve nije naveden, ali je iz imena sela jasno kome je bila posvećena. U popisima župa iz 1334. i 1501. godine ne spominje se ni jedna crkva posvećena Svetom Ivanu u sjeverozapadnom dijelu arhiđakonata Gušće. Možda je o ovoj crkvi riječ kad se 1450. godine[71] u dvije isprave navodi »Sveti Ivan blizu Svetog Bartola«. Crkva Svetog Bartola nije pouzdano ubicirana nego se široko smješta zapadno od Virovitice što onemogućava i ubiciranje crkve Svetog Ivana te samo pretpostavljam da se nalazila negdje južno ili jugozapadno od

69 Juraj Ćuk (Podravina. .., str. 209.) je spomenuto Črešnjevo, pa time i Farkaševu zemlju, smjestio južno od Velike Črešnjevice, prema Šandrovcu, jer ju je povezivao s imanjem Črešnjevicom s južne strane Bilogore što moram odbaciti.

70 Zsig. okl., sv. VI., 6. II. 1418., str. 398.

71 Andrija Lukinović, Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije, sv. VII., 12. VI. 1450., str. 170. – 171., 175. Ovaj podatak treba uzeti s rezervom jer je župa posvećena Svetom Bartolu postojala i istočno od Virovitice.

današnjeg sela Stari Gradac. U današnjoj Špišić Bukovici nalazi se župna crkva Svetog Ivana, sagrađena 1753. godine, ali sumnjam da ima neke veze sa srednjovjekovnom crkvom posvećenom istom svecu.

Crkva Svetog Jakova – U istom popisu sela iz 1418. godine[72] u kojem je zapisan Sveti Ivan navodi se i crkva Svetog Jakova. Opisana je kao drvena građevina s tornjem, a oko nje je bilo groblje. Crkva je nekada bila župna, a nalazila se u polju kraj sela Obrež. I ovdje je problem što se crkva posvećena Svetom Jakovu ne spominje u popisima iz 1334. i 1501. godine, a nema je ni u drugim dokumentima vezanim za sjeverozapad arhiđakonata Gušće. Pretpostavljam da je crkva prestala biti župnom kad je na razinu župe uzdignuta kapela Blažene Djevice u Gracu. Zato bi ostatke Svetog Jakova i njegovo groblje trebalo tražiti u okolici Starog Graca. Možda se crkva nalazila na poljima zvanim Jakov[73] jugoistočno od Starog Graca. Radi se o rijetkom i neobičnom tipu toponima koji je samo osobno ime i nije prošao proces toponimizacije.

Područje koje je zauzimalo vlastelinstvo Gradec vrlo je teško odrediti jer znamo samo naselja koja su se nalazila na njemu, od kojih su sva nestala, a sačuvano je tek nekoliko imena. Nema opisa međa, a na susjednim posjedima je izbrisana toponimija. Sjevernu granicu činila je Drava ili granica pridravske šume na njenoj mađarskoj strani, a protezala se od zaseoka Đuretine sjeveroistočno od Pitomače do današnjeg sela Okrugljače sjeverno od Virovitice ili nešto istočnije, do sela Neteče. Za istočnu među može se pretpostaviti da je išla sredinom današnjeg sela Bušetine i razdvajala gradečko od virovitičkog vlastelinstva te istovremeno bila i granica između Virovitičke i Križevačke županije. Južna međa prolazila je negdje između Starog Graca i Špišić Bukovice, ali se ni približno ne može reći gdje je to bilo. Na zapadu su Đuretina i toponim Lasci sjeveroistočno od Pitomače svakako bili dio vlastelinstva, a ostalo može biti samo nagađanje. Da li je i cijelo područje današnje Pitomače bilo pod Gradecom i da li je glavnina vlastelinstva imala teritorijalni spoj s Črešnjevom oko današnjih sela Male i Velike Črešnjevice, ne može se odgovoriti po podacima iz dostupnih dokumenata.

SUMMARY

Medieval feudal manor Gradec/ Gerecz in the wider area of the present village of Old Gradec was mentioned under this name from the beginning of the XIV century, but its older history can most probably be connected with the Sudin estate and traced up to the second half of the XIII century. From that time and until the beginning of the XVI century, the estate was owned by »de Gerecz« family. Information about the feudal manor is scarce and sporadic, with the exception of the document dating from 1418 in which thirty-four villages were listed, along with two noble estates, castle with fortification, four churches and many other items on the estate. With the Črešnjevo estate, which was in late Middle ages connected with Gradec in terms of ownership, according to lists of taxes from the beginning of the XVI. century the feudal manor had one hundred and eighty tax units and belonged to larger Slavonian estates. In the Ottoman wars that followed, the estate was completely ruined, and out of the entire medieval toponimia only a couple of names of settlements along the Drava river remained preserved, additionally aggravating its reconstruction. It was most probably located on the wider area of the present village of Stari Gradac north of Virovitica, eastern part of Pitomača and the area of Velika and Mala Črešnjevica.

[72] Zsig. okl., sv. VI., 6. II. 1418., str. 399.

[73] Topografska karta, 1:25000., sekcija Stari Gradac. www.geoportal.dgu.hr

A LESS-KNOWN BOSNIAN CAMPAIGN DURING THE 1566 SIEGE OF SZIGETVÁR

MANJE POZNATA BOSANSKA BITKA IZ 1566. ZA VRIJEME OPSADE SIGETA

Zoltán Péter BAGI
archivist
National Archives of Hungary
6721 Szeged, Szent Miklós utca 3.
zoliszeged@gmail.com

Gábor SZATLÓCZKI
independent researcher
8360 Keszthely, Sági János utca 68.
gabor.szatloczki@gmail.com

Primljeno/Received: 15. 9. 2017.
Prihvaćeno/Accepted: 7. 12. 2017.
Prethodno priopćenje
Preliminary communication
UDK/UDC: 355.48(439+497.5+497.6)“15”
355.44(497.6)“1566”

ABSTRACT

Though the magnitude of the presented Christian military ventures in the Croatian-Venetian perimeter should not be overrated, it is worth noting that the attacks against Novi Grad and Kostajnica took place during the sieges of Szigetvár and Gyula, which must have been a serious disruption to the Ottoman military command; Ákos Csányi's letter dated August 31 states that 4000 cavalrymen from the camp besieging Szigetvár were recalled to Constantinople. This information is most probably false, the unit in question actually being the Turkish rescue army that arrived at the Sava to aid against the assault of the Hungarian troops. Apart from the numbers and the Bosnians' involvement, the timelines also match. It suggests that archduke Charles not only led a successful campaign in the Turkish borderlands in Bosnia, but they also managed to divert major forces from the siege of Szigetvár. It is not their fault, however, that despite long-nurtured plans, neither Maximillian's troops in Győr, nor the other unit in Komárom followed suit and they never launched counterattacks against Esztergom, Visegrád or Székesfehérvár. The tactics that had been successfully employed during 1555-56, namely disrupting a Turkish campaign by attack on a stronghold or by nearby mobilization, was abandoned everywhere in 1566, except in the Croatian borderlands.

Key words: Bosnian campaign, Miklós Zrínyi, Péter Erdődy, archduke Charles, Herward Freiherr von Auersperg, Joseph Freiherr von Thurn, Ferenc Frangepán, Kostajnica, Novi Grad
Ključne riječi: Bosanska bitka, Miklós Zrínyi, Péter Erdődy, nadvojvoda Charles, Herward Freiherr von Auersperg, Joseph Freiherr von Thurn, Ferenc Frangepán, Kostajnica, Novi Grad

Due to the anniversary, the main events of 1566, the fall of Szigetvár and Gyula have been much discussed nowadays. However, the same year also witnessed events that are studied less or are virtually unknown. The present paper addresses one of these, an imperial-royal counterattack in the Croatian and Bosnian lands.

On May 1 1566, the 72-year-old Suleiman launched his seventh and last campaign in the Kingdom of Hungary. Similarly to the events of 1552, this war was also fought for Transylvania, even if outside Transylvania. The Habsbug court was intent on claiming the Szapolyai lands from János Zsigmond's

control. At the Augsburg imperial diet in December 1565, the emperor called to the nobility for support, who decided to set up a major force of 40 000 footmen and 8000 riders. Parallel to the Augsburg sessions, archduke Charles was ordered to summon the Hungarian nobles in Pozsony.[1] Needless to say, the Porte was soon aware of the emperor's intentions as well. The sultan was unwilling to lose control over Transylvania by any means, thus at the turn of 1565-1566 he commanded the organization of a new campaign. The development was soon evident to the Habsburg Monarchy as well.[2] Ákos Csányi, high prefect of the Nádasdy estates wrote the following in January 1566: *»I can certainly inform your highness that news about the Turkish Emperor's arrival has reached our castles. I have seen a letter from Babócsa as well, which show clearly that they are terrified of the news. I have told nobody else, but some four or more months ago I heard this from a Turk. God be my witness I thought before, that after claming the lands and keeping our emperor under threats through diplomacy, and even taking tax from them, after all these years he would commit himself to raise armies with his wealth; this and more things are to come, and even risking dying in the campaign, his name is enemy. Indeed my lady, it is clearly spoken that he is arriving, and if it is not talked about in order not to upset our emperor, still, boatmaking along the Danube, collection of food, and counting the population of the lands could be started soon. Yesterday a prisoner of Ambrus Pálfy came from Buda, who was subjected to agha Piri. He spent three weeks in Buda at the pasha, he claims it for certain that the emperor is indeed arriving in time, but even before that the beglerbey is moving to Sziget, then to send up troops to king János's son and to hold the Danube with the main army, but my lady if our good Lord wills it so, none of this comes to aught.«*[3]

The preparations of the sultan were known in Vienna by the end of January or early February, as archduke Ferdinand's letter from February 21, 1566 gives evidence. On the 9th of the same month, the archduke in Prague was informed by Holy Roman emperor and Hungarian king Maximillian II about the news from Albert Wyss, a Habsburg diplomat sent to Istanbul. According to these, the Porte was preparing for war on land and on water. The emperor asked his brother for advice on how to react in the situation: peace negotiations were underway between the Ottoman Empire and the Habsburg Monarchy, with the latter intending to exclude János Zsigmond from the process.[4] An active correspondence started between the brothers, as the emperor sent first a Latin letter on February 23 and a German one two days later, inquiring about advice on preparing for the war. Archduke Ferdinand replied on February 29, which letter reveals that the Court Military Council and the emperor were concerned about potential attack on three castles: Szigetvár, Eger and Gyula. They planned to fortify these and to deploy additional troops. In his response the archduke also suggested that in case Miklós Zrínyi or László Kerecsényi resigned from their offices, the emperor should appoint a new, competent person to lead the local troops.[5]

It is a less known fact that the Court Military Council had a complete campaign plan as early as April 1566. István Földvári, one of Zrínyi's servitors wrote to Ákos Csányi on April 28, 1566 from Alsólendva: *»his majesty the emperor wrote to duke Charles from Augusta (today Augsburg, Germany) and ordered to provide rations for two hundred people. According to his majesty's intentions, the prince shall have a significant army and he himself shall wage war, hurrying from Augusta. His majesty will be at Vienna with his camp, and ordered Ferdinand to move to Nagyszombat (today Trnava, Slovakia) or Sempte (today Šintava, Slovakia), along with his Czech and Moravian troops. He gave orders to duke Charles to be at Potoly (today Ptuj, Slovenia) with his armies from Styria, Korontál (today Carintia)*

1 Forgách Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. Budapest, 1982. 244-256.; Istvánffy Miklós magyarok dolgairől írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Budapest, 2003. 388-389.

2 Varga Szabolcs: Leónidász a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508-1566). Pécs-Budapest, 2016. 192.

3 Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltár (OL) Magyar Kamara Archivuma (MKA) E 185 Nádasdy család levéltára (lt.) Missiles 9. doboz (db.) numerus (nr.) 66.

4 Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Kriegarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) 1566-2-1.; Forgách 1982. 256.; Istvánffy 2003. 389.

5 ÖStA KA AFA 1566-2-ad1.

and Kranjola (today Slovenia). The good troops with whom his majesty the emperor shall travel in person shall be led by the duke of Saxona (Ágost Saxon prince-elector) as Obrist Feldhauptmann and Count Kinter Schwarzenberg as marshall.«[6]

As the letter shows, archduke Charles had the role of uniting the Styrian, Carinthian, Krajnian, Croatian and Slavonian armies at Ptuj. Some of these troops was not condemned for waiting, they also launched raids into the lands under Ottoman occupation, as related in Farkas Giczy's[7] letter to Orsolya Kanizsai dated September 4, 1566 from Sjeničak Lasinjski (today Sjeničak Lasinjski, Croatia),[8] or as discussed in the military report of the Court Military Council at the end of the year.[9] Let us recount what took place in the Croatian-Venetian borderlands. The archduke, who had been still in Vienna in July 1566, moved out to the appointed armies. As an overture for the campaign preparations, on the night before August 10, a Turkish army of 800 infantrymen and 300 riders attacked Topusko (today Croatia). The old outer stockades were breached easily, and because most stationed soldiers were at the moment away, the attackers captured 203 prisoners, 300 animals and 20 horses. Farkas Giczy, the prefect at Sjeničak Lasinjski, gave the following witness account in his letter to Ákos Csányi: *»The Turks came to Topusko the previous month, the night before the last Saturday prior to Our Lady's day. I was present at the castle and the Turks who arrived were 800 footmen and 300 riders strong, and as the outer stockade walls were indeed old, they had easy entry; the positioned soldiers were not on duty, but each away at their homes. As the castle folk had no sentries, two hundred and three were taken captive, together with children, girls and women, three hundred cattle and even more than twenty horses were stolen.«*[10]

Péter Erdődy, ban of Croatia, Slavonia and Dalamtia was ordered by the emperor to call an assembly. The letter of king Maximillian was read out to the Croatian-Slavonian noblemen in Zagreb, informing them that duke Charles, the emperor's brother, was arriving to defend Croatia with a great army, and the lands along the river Una would be freed from Turkish rule. Archduke Charles was in Graz at the time and sent an order to the same assembly that the ban and the nobility should take care of the provisions for the arriving army on the one hand, and prepare for warfare themselves on the other hand. Erdődy and all other officials in the borderlands were ordered to launch attacks into the occupied lands, until Charles arrived to take over the command.[11] The nobility organized the responsibilities of provisions and enlistment, marking Sjeničak Lasinjski, south-east from Zagreb, as the camp for the Croatian armies that gathered south of the Sava and Kupa rivers. After much persuasion on the ban's and the Zagreb bishop's part, Farkas Giczy took the office of lieutenant in the nobility's forces. He was also responsible for appointing units from the Croatian army in case the defense of the Perner, Hrezna, Topusko and Bović strongholds becomes necessary.

The leaders who were already at camp, Herward Freiherr von Auersperg, Oberstleutnant of Croatian border,[12] the ban Péter Erdődy, the Hauptmann of the Krajnian nobles, Joseph Freiherr von Thurn and other officials, held a war council and decided that Novi Grad (today Bosnia-Herzegovina) must be attacked.[13] Why was this stronghold their chosen target? The decision was influenced by strategic and

---

6 MNL MOL MKA E 185 Nádasdy család lt. Missiles. 12 d. nr. 1. See in the Appendix.

7 Farkas Giczy was related to the palatine Tamás Nádasdy. In 1555-57, he served in the palatine's cavalry, first in Kanizsa, then in the Rábaköz. He took part in the 1556 campaign against the Turk, in the battle of Babócsa and the siege of Korotna. He became the prefect of Sjeničak Lasinjski in 1559. His brother János served under László Kerecsényi during the 1566 siege of Gyula, belonging to those few who survived and were not even captured.

8 MNL MOL MKA E 185 Nádasdy család lt. Missiles. 13 d.. nr. 11. See in the Appendix.. MNL MOL MKA E 185 Nádasdy család lt. Missiles. 13 d. nr. 8.

9 ÖStA KA AFA 1566-13-3.

10 MNL MOL MKA E 185 Nádasdy család lt. Missiles. 13. d. nr. 9.

11 ÖStA KA AFA 1566-13-3.

12 Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. Történelmi Szemle 39 (1997: 2. sz.) 257-288. 281.

13 ÖStA KA AFA 1566-13-3.

psychological arguments. The castle at the bank of the Una was owned by Miklós Zrínyi, like the other riverside stronghold, Bosanska Kupa (today Bosnia-Herzegovina). In late June of 1565, both was captured by Bosnian bey Sokollu Mustafa, a nephew of grand vizier Sokollu Mehmed. The defenders were all slain.[14]

In accordance with the Court Military Council's decree, 3000 Hungarian, Croatian and German cavalry and 800 infantrymen were combined on August 24 at Topusko, 30 km south-east off Sjeničak Lasinjski. They marched to the Una, with the infantry carrying orders to charge the Novi Grad castle. Part of the cavalry was sent to the castle of Kostajnica (today Bosnia-Herzegovina) with Giczy and Ferenc Fragepán as lieutenants, which place had been captured by the Ottomans long ago; this enabled the Christians to raid and plunder the lands up to the Sava river and they could block a potential Turkish counterattack.[15] According to Giczy, the Vlach-populated region was pillaged, with more than 300 prisoners taken.[16] Beside this, they went to ambush the guards of Kostajnica as well. The plan involved the Croatian light cavalry as bait, which was to lure the enemy riders from the castle. The German and Hungarian light cavalry units were standing by at their hiding place and had to ambush the deceived pursuers. The Turks in the Kostajnica garrison did make the sortie out, trusting that backup would arrive from the neighboring strongholds. They got trapped soon, though, and lost many: some were taken captive and others cut down. However, many of them made it back to the castle.[17] After their glorious victory, Giczy and Frangepán returned with the troops and their 300 captives to the siege camp under Novi Grad.

Giczy's account relates the following: *»From where we were descending to the castle, there were outcries from behind, and the calls came also from other directions, »Turks! Turks!« Bey Hlewnay Husrem were camped between Krupa and Novi Grad and heard the shots; thus he saddled up and rode out with some entourage toward the shot; my lord Zlúny (Ferenc Frangepán) were not with the Germans at that time and thus my lord Zlúnyi hit them. Even though the bey had the better numbers than my lord Zlúny. But the bey fell from his mount and was captured by the Germans. No one has been allowed to speak with him, except the Ban and my lord Asperger. One reason for not allowing talk is that the prisoner is severely wounded. The barber who tends to his wounds says talking is hard for his head yet.«*[18] Giczy relates that Ferenc Frangepán left the camp with a small squad and attacked bey Husrem and his entourage, who had separated from the Turkish army gathering between Krupa and Novi Grad. They took the wounded bey with them as prisoner. During interrogation, the captives told differing alternatives about the purpose of bey Husrem and his troops coming from the Krupa castle: *»…these could not equivocally tell why the bey had mobilized; some claim there were news about my lord the ban intending to take Podravska Moslavina and they went to aid that; others state they bey wanted to march to Bović with the purpose of raiding it; yet others do not know whether any of these were causes for him to arrive.«*[19]

Meanwhile, the Christian infantry took and burned the town under Novi Grad. The ban and Auersperg were discussing attacking the upper castle when they received word that the Bosnian pasha who had been busy at the siege of Szigetvár, came to the Sava with a 4000-strong army to lift the siege.[20] Therefore Erdődy and Auersperg changed their minds and went against these, ambushing the enemy off Novi Grad. The Turks were badly defeated in the battle, with many Bosnian officers and soldiers fallen. The Christians pursued the retreating troops and took their cannons and war gear, too.[21]

---

14 Forgách 1982. 236.; Istvánffy 2003. 388.; Varga 2016. 196.

15 ÖStA KA AFA 1566-13-3.

16 MNL MOL MKA E 185 Nádasdy család lt. Missiles. 12 db. nr. 11.

17 ÖStA KA AFA 1566-13-3.; MNL MOL MKA E 185 Nádasdy család lt. Missiles. 13 d. nr. 11.

18 MNL MOL MKA E 185 Nádasdy család lt. Missiles. 13 d. nr. 11.

19 MNL MOL MKA E 185 Nádasdy család lt. Missiles. 13 d. nr. 11.

20 ÖStA KA AFA 1566-13-3.

21 ÖStA KA AFA 1566-13-3.

Fig 1. The progress of the campaign. Hungarian mobilizations in red, Turkish mobilizations in green.

Burdened with a large amount of pillaged goods, Erdődy's and Auersperg's armies withdrew to the Glina river, where the seriously injured bey Husrem was interrogated. His confession is known via Giczy's account: »*as to the emperor's army, he knows this: they shall not leave Sziget before winning it. From there the emperor shall move to Eger and proceed to capture that. He also said that there was news about Gyula taken, but even if Gyula was not captured, the emperor is to march to Gyula after Eger and he shall take that castle as well. There he shall divide the army and move to Buda for the winter; he does not know about the emperor's plans for the coming spring.*«[22]

According to the year-closing military report of the Court Military Council, there were skirmishes in the Croatian-Venetian borderlands even after the events in late August. A part of archduke Charles' troops attacked Pozsega, burned up the place and plundered most of the surrounding land. In late September, the ban's units were prowling and raiding up as far as Velike.[23]

Though the magnitude of the presented Christian military ventures in the Croatian-Venetian perimeter should not be overrated, it is worth noting that the attacks against Novi Grad and Kostajnica took place during the sieges of Szigetvár and Gyula, which must have been a serious disruption to the Ottoman military command; Ákos Csányi's letter dated August 31 states that 4000 cavalrymen from the camp besieging Szigetvár were recalled to Constantinople.[24] This information is most probably false, the unit in question actually being the Turkish rescue army that arrived at the Sava to aid against the assault of the Hungarian troops. Apart from the numbers and the Bosnians' involvement, the timelines also match. It suggests that archduke Charles not only led a successful campaign in the Turkish borderlands in Bosnia, but they also managed to divert major forces from the siege of Szigetvár. It is not their fault, however, that despite long-nurtured plans, neither Maximillian's troops in Győr, nor the other unit in Komárom followed suit and they never launched counterattacks against Esztergom, Visegrád or Székesfehérvár. The tactics that had been successfully employed during 1555-56, namely disrupting a Turkish campaign by attack on a stronghold or by nearby mobilization, was abandoned everywhere in 1566, except in the Croatian borderlands.

22 MNL MOL MKA E 185 Nádasdy család lt. Missiles. 13 d. nr. 11.

23 ÖStA KA AFA 1566-13-3.; MNL MOL MKA E 185 Nádasdy család lt. Missiles. 13 d. nr. 12.

24 MNL MOL MKA E 185 Nádasdy család lt. Missiles. 9 d. nr. 95.

APPENDIX

István Földvári for Ákos Csányi, Lendava, 28 April 1566

Szolgálatom ajánlása után, bizodalmas uram, az én régi és szolgált kegyelmes uram. Zrínyi uram kivel tegnap voltam szemben, és elég bőven beszédes, mind ebéd előtt, s mind ebéd után, jelenté, hogy holnapi napon akar indulni Csáktornyáról, Csorgóra. Panaszkodék eléggé, hogy kevés kísérő népet adott az fejedelem melléje, nem többet, száz lovag fegyveresnél, és két száz huszárnál. Mert ha ő felsége oly módon való népet adott volna melléje, kivel valamit kísértetné meg, minden szándéka ez volt, hogy ez mostani útjában valamire elég lehetett volna, mindent meg akart volna kísérteni, kiről ő fölségét egy néhány levelében meg találta és szorgalmaztatta. Jelenté fő Commissarius úr lészen vele, Ansperger uram az hadakozó tanács. Továbbá ez híreket jelenté ő nagysága, hogy császár ő fölsége írt volna Károly hercegnek Augustából, és azt parancsolta, hogy kétszáz ezer emberre való élést szerezzenek. Az ő nagysága mostani értelme szerint lészen az fejedelemnek ugyan bizonyában való hada, és személy szerint hadban lészen, ki immár nem késik Augustából alá jönni. Ő maga derék táborával Bécsnél lészen, Ferdinánd herceget, csehországi és morvai hadával Nagyszombatnál, avagy Sempténél végezte lenni. Károly herceget pedig Stájer, korontáli és Kranjolabeli hadával Potolynál végezte lenni. Az derék hadnak, kiben császár ő fölsége személye szerint lészen, főhadnagya az saxonai herceg és marsallja gróf Kinter svarczenburgi lészen. Jelente ezt is ő nagysága, hogy az hadba való készületet erősen meg parancsolta császár őfölsége minden országiban, de ezen csodálkozik, hogy ő fölsége magyar országbelieknek erről nem parancsol. Ezeket akarám meg írnom kegyelmednek a kegyelmed parancsolatyára, és ez levélnek elküldését bíztam Kun Mátyás uramra, az Bánfy István uram udvarbírájára, mert az Szemenye révre nem lén visszatérésem. Ajánlom kegyelmednek örök szolgálatomat. Az Úr isten tarcsa kegyelmed mindenkoron jó egészségben. Alsólendváról vasárnap, Szentgyörgy nap után, 1566.

Kegyelmed szolgája, Földvári István

Hosszútóti György egy pénzt sem vitt, hiszem hogy jól érti kegyelmed.

Farkas Giczy for Orsolya Kanizsai, Castle of Sjeničak Lasinjski, 4 September1566

Tekéntetes és nagyságos, kegyelmes asszonyom, éltemig való szolgálatomat nagyságodnak, mint kegyelmes asszonyomnak. Innénd, ez földnek állapatyáról nagyságodnak egyéb hírt nem írhatok, hanem Bán uram és Aspergár uram az töb német urakkal és Zluny, Tersachyky és Blagay uraimmal mentenek vala az Ón víze felé, Újvár alá. Énis innénd az nagyságod szolgáival, mind lovaggal, gyaloggal el mentem vala. Az Ón vízén által mentönk vala és Újvárnak az városát mind el égették, az vár felé. Ki házak voltanak agáké, vajdáké, azokat mind el égeték, jóllehet, hogy Aspergár uram Bán urammal azt végezték volna, hogy az kik az száguldásba az rablóban lesznek, azokat Zlúny urammal mi őrízék, hogy ha Kosztanyicáról török jüne, de Zlúny uram éjel el szakadot vala tűlem, hanem szolgái voltanak velem. Az oláhokat bizony választig rablójok, és égetnyék, hogy az egész had háromszáz rabnál töbet hoztönk, hogy mi az rablóból meg tevénk úgy érkezénk Újvár alá, hogy immár az váras éget. Az honnand mi az vár alá ereszkedönk vala alá, háttúl meg sialkodának, más felőlis mondák, hogy török, török. Az Hlewnay Huszrem bég hált volt azon éjel Krupa közöt, és Újvár közöt, hogy az lővést hallotta, úgy ült volt fel egy paripájára egynéhán magával, az lővésre megyen volt, Zlúny uram akkor nem németekkel volt, és reá ütöt Zlúny uram. Jóllehet, hogy mikor az bégre reá ütötenek, az bég töbed magával volt, hogy sem Zlúny uram. De az paripa az békkel el eset, és az németek fogták meg az béget. Még senkit nem hadtak vele beszélleni, hanem Bán uram és Asperger uram beszéllet vele. Ez okáért sem hagynak vele beszélleni, hogy fölötte igen sebes. Az barbély az ki kötözi, azt mongya, hogy nehéz az fejének, ha beszélnek vele. Hogy Újvár alól meg térénk az Glyna vizén innénd vagyon egy víz, Csjemernicának híják, Bán uram és Aspergár uram szállottanak volt meg ot az víz mellet. Aspergár uram Bán uramat hítta volt hozzá és mentenek volt az béghez, hírt kérdeztenek tűle. Bán uram nekem mondá, hogy azt monta az bég, hogy ne báncsjatok mast, mert hogy szólók nehéz az fejemnek, ingyen csjászár hada felől ezt tuggya, hogy Szigetet el nem haggya, míg meg nem veszi. Onnand osztán Eger alá megyen, aztis meg veszi. Eztis monta, hogy hírön az, hogy Gyulát meg vették, de ha meg nem vettékis, Eger alól Gyula alá megyen, aztis meg veszi. Onnand osztán népet el osztya, és űmaga Budára megyen ót telel, kikeletre való szándékát nem tuggya. Eszt ez dolgot, ez előttis nagyságod tudására adtam volna,

de miúta az útról meg jütönk, minden éjel vagyon az sok lővés, vártam ha mi más hírem jünne, hogy nagyságodnak meg írnám. Azért ím ez jövendő vasárnapra hadta Bán uram, hogy minden ember az nyereséget Metlikére vigye. Bán uram monta vala nekem, hogy, ha az bég töb híreket beszéll, hogy nekem meg mongya, ha mi hírt értek, nagyságodnak meg írom. Nagyságodnak könyörgönk mindnyájan, kik it nagyságod szolgái vagyonk, hogy te nagyságod ezből az nyereségből az harmadát engednéje meg nagyságod, mert károsok sokan vagyonk, kinek lova sebes, kinek lova veszet oda. Nekemis oly lovam veszet oda, hogy látya isten nem adtam volna száz arany forinton. Mind lovaggal, gyaloggal töben voltonk oda innend nagyságod szolgái két száznál, az nyereség penig két oláh aszony ember, két oláh leányocsjka, horám oláh, egy török. Nagyságodnak könyörgönk, mint kegyelmes asszonyonknak, hogy nagyságod ezből lenne kegyelmes, ezk az foglyok sem tuggyák egy arány mondani, miért gyülekezet volt egybe az bég, hanem ki mongya, hogy híre volt, hogy Monoszlót akarja Bán uram meg szállani, annak sgétségére, ki mongya hogy Bowychra akart az bég jüni, hogy azt égesse meg, ki mongya, hogy nem tuggyák, ha mind ezekért vagy Magyar országra, az csjászár hadához kellet volna mennie. Az tenger mellé el bocsjáttám emberemet, ha nagyságodnak új tengeri újságot hoz, nagyságohoz ki küldöm. Nagyságodnak eztis adhatom tudtára, hogy az fű takaráson mast vagyonk az kölestakaráson, mert it fű elet az köles, búza it igen kevés lén ez idén. Az it való dologról nagyságodnak ezt írhatom, hogy az vár előt, mely hegy vagyon, kit palánkal csináltanak volt, az igen ó vala, és mast azt bontatom, és újonnand csináltatom. Nagyságodtól kegyelmes választ váronk mindnyájan, kik it az nagyságod szolgái vagyonk. Az Úristen tarcsja meg nagyságodat minden javaival, nagy sok jó esztendőkig, mind az nagyságod egyetlen fiával az én kegyelemes urammal egyetemben. Datum ex castro Sztenyicsjnyák, 4 die 7'bris. 1566.

Te nagyságodnak szolgája, Giczy Farkas

SAŽETAK

Iako ne bi trebalo precijeniti značaj zabilježenih Kršćanskih vojnih pohoda u sklopu hrvatsko-mletačkih ratova, vrijedi spomenuti da su se napadi na Novi Grad i Kostajnicu zbili za vrijeme opsade Sigeta i Gyule, te da su vjerojatno uzrokovali značajnu pomutnju u vojnom zapovjedništvu Osmanlijskog carstva; Pismo koje je Ákos Csányi napisao 31. kolovoza navodi da je 4000 pripadnika konjice koja je Siget držala pod opsadom bilo pozvano u Konstantinopolis. Ova je informacija vrlo vjerojatno netočna, jedinica u pitanju je zapravo turska obrambena vojska koja je stigla do Save da pomogne prilikom napada mađarskih snaga. Osim samih brojki i uključenosti Bosne postoji i podudarnost na vremenskoj crti. Može se naslutiti da je nadvojvoda Charles ne samo vodio uspješnu bitku na granicama Osmanlijskog carstva u Bosni, već je uspio i preusmjeriti glavne snage od opsade Sigeta. Nije njihova greška što, usprkos pomnom i dugotrajnom planiranju, niti Maksimilijanova vojska u Győur, niti ostale jedinice u Komáromu nisu slijedile naredbe i nikada nisu izvršile protunapad na Esztergom, Visegrád ili Székesfehérvár. Taktika koja je uspješno korištena 1555.-1956., a svodila se na uzrokovanje pomutnje Osmanlijske vojske napadima na tvrđave ili pak putem mobilizacije, prestala se 1566. koristiti svugdje osim u graničnim područjima s Hrvatskom.

SABLJA SIGETSKOG NIKOLE IV. ZRINSKOG

SABRE OF NIKOLA IV. ZRINSKI OF SIGET

Tibor KOVÁCS S.
Magyar Nemzeti Múzeum
Múzeum krt. 14-16., 1088 Budapest
kovacs.s.tibor@hnm.hu

Lajos NÉGYESI
Telegdy Csanád utca 1., 2500 Esztergom
lajos.negyesi@gmail.com

József PADÁNYI
Ludovika tér 2, 1083 Budapest
padanyi.jozsef@uni-nke.hu

Primljeno/Received: 18. 6. 2017.
Prihvaćeno/Accepted: 7. 12. 2017.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK/UDC: 622.444.2
929Zrinski, N.
94(439Szigetvar)"1566"

SAŽETAK

Autori ispituju prije svega sablju Nikole Zrinskog (1508–1566), koji je branio Sigetvar od naleta armije Sulejmana Veličanstvenog, i tijekom opsade poginuo junačkom smrću, sablju, koja se čuva u Beču u Kunsthistorisches Museumu. Nacionalno sveučilište javnih službi, pravni nasljednik Sveučilišta narodne obrane Nikola Zrinski je jedno od skrbnika tradicije Zrinskog, povodom memorijalne godine Zrinskog, 2016-te organiziralo je ekspertnu skupinu za obnovu istraživanja bečke sablje Zrinskog. Članovi skupine, povjesničari naoružanja i vojni povjesničari su uz pomoć bečkog veleposlanstva Mađarske dobili odobrenje za proučavanje relikvije na licu mjesta, koja se nalazi u oružarnici Kunsthistorisches Museuma, tijekom toga su zabilježili spoznaje o stanju oružja i točno su utvrdili njegove mjere.

Ključne riječi: Nikola IV. Šubić Zrinski, sablja, kaciga, grb, analiza metala
Key words: Nikola IV. Šubić Zrinski, sabre, helmet, coat of arms, metal analysis

UVOD

Vlada mađarske je godinu 2016-tu proglasila memorijalnom godinom »Nikola Zrinski – Sigetvar 1566«. Odluka o tome izriče sljedeće: »…izražavajući štovanje svih Mađara prema Nikoli Zrinskom zapovjedniku tvrđave i primjernom heroizmu sigetvarskih heroja, njihovoj aktivnoj privrženosti domovini i zajedništvu, izražavajući angažiranost nacije u pravcu upoznavanja života Nikole Zrinskog, njege njegovoga naslijeđa i njegovoga djela, postavlja za cilj to da povijest sigetvarske opsade, njena poruka i slava postane poznata u širokom krugu i da služi kao primjer podjednako u društvenom i gospodarskom životu nacije …«[1]

U ovom članku ćemo obraditi jedan od značajnih primjeraka tradicije Zrinskog, sablju sigetvarskog Nikole Zrinskog, koja se čuva u Beču.

[1] 1834/2015. (XI. 24.) Korm. határozat a »Zrínyi Miklós-Szigetvár 1566« emlékév meghirdetéséről. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=a15h1834.kor&timeshift=fffffff4&txtreferer=00000001.txt (2016. 11. 15.)

RANIJA LITERATURA VEZANA ZA BEČKU SABLJU

Tijekom kulturne povijesti čovječanstva, od oružja je u najvećoj mjeri mač postao simbolom. Izrada dugog metalnog sječiva je zahtijevalo visoko strukovno znanje i kvalitetne materijale, što je u znatnoj mjeri povećalo njegovu vrijednost. Uporaba je od vojnika zahtijevala vještinu, temeljitu obuku, a nošenje je predstavljalo rang, i već od samoga početka kao simbol je povezan sa viteštvom i izvanrednim ratnicima. To bi i samo po sebi bilo dovoljno da bude izraz junaštva, koji je Nikola Zrinski, Hrvatsko-slavonski ban, po tom sigetvarski i zadunavski glavni zapovjednik pokazao svojim djelima. Međutim Samuel Budina u svojoj kronici naglašeno ističe ulogu sablje Zrinskog u proboju početkom rujna 1566. godine: »Peharniku je naredio da mu preda zakrivljene mačeve oblika srpa. Oni su bili ukrašeni zlatom i srebrom i nazivaju se sabljama. Pošto ih je redom isprobao, od četiri je odabrao jedan, koji je pripadao još njegovom ocu i rekao: »Od mojih starih mačeva ovo je taj, kojim sam izborio prvu slavu i poštovanje, njime sam stekao sve to što imam. Sa ovim mačem u ruci želim sada podnijeti sve to što mi je suđeno Božjom presudom.« Tako je držeći mač u desnoj ruci kročio iz kuće i naredio, da ponesu za njim i kružni štit. Pored toga nije htio nositi drugo oružje, niti oklop, niti šljem.«[2]

Sablju sigetvarskog heroja čuvaju u oružarnici bečkog Kunsthistorisches Museuma. Međutim, temeljem gore navedenog opisa odmah možemo izjaviti da bečka sablja ne može biti identična oružju upotrijebljenom tijekom proboja. Naime izrada, odnosno oblikovanje istog – temeljem godine i monograma na čepu rukohvata – je učinjeno po narudžbi Nikole Zrinskog.

Literatura vezana za sablju je poprilično oskudna. O sablji, šljemu i ogrtaču Nikole Zrinskog po prvi puta nalazimo značajne podatke u popisu naslijeđa tirolskog nadvojvode Ferdinanda II-og (1529.-1595.)[3] sačinjenog godine 1595.: »Ain Hungarische Weisse Hauben mit gulden strichen sambt einem säbel in ainer sammeten schaiden Ungarischen Schupiczerl.« Nadvojvodu je prije svega zanimalo vojaško viteštvo, iz tog razloga je u dvorcu Ambraši želio sakupiti naoružanje, životopise i slike vojaka vitezova i njihovih zapovjednika. Temeljem navedenog zapisa relikvije Zrinskog – može se pretpostaviti – nadvojvoda je oružje pribavio od nasljednika sigetvarskog heroja.[4] Za prikupljanje predmeta nadvojvodu je prije svega motiviralo osobno poznanstvo, naime skupa s najistaknutijim mađarskim i borcima drugih narodnosti – tako i sa Zrinskim – u ljeto 1556-te skupa se borio u konačnici uspješnoj borbenoj operaciji za obranu Sigetvara.[5]

Slika 1. Sablja Zrinskog

[2] Budina 1978. pp. 22.

[3] Bůžek 2006., Bůžek 2009.; Pálffy 2010. pp. 344. Hugyecz 1894. pp. 124–125.

[4] Siklóssy 1919. pp. 107–108.

[5] Szabó 2016. pp. 27–50.

Prvi znanstveni opis relikvija Zrinskog je vezan za ime Eduarda Sackena, koji je zbirku Ambraši prikazao 1855-te.[6] Wendelin Boeheim u napisu educiranom 1889-te i objavljenom 1890-te također obrađuje sablju. U ovom je djelu napisao: »Turska sablja grofa Nikole Zrinskog, hrvatskog bana (poginuo 1566-te), jedan je primjer turske sablje, stariji oblik, sa kratkim rukohvatom i dugim križnim dijelom, kao i sječivom robusnog presjeka. Čep rukohvata je od pozlaćenog srebra, u koji je ugraviran grb Zrinskog, na gornjem je dijelu jedan otvor za zglobnu vrpcu. Kanija je obložena crnim baršunom, sa prstenovima za vješanje. Oko 1540-te.«[7] Zanimljivo u tekstu je to da tip sablje naziva turskim, a izradu datira na oko 1540-te. Bitno je napomenuti i to – na to ćemo se vratiti i kasnije – da vezano za rukohvat nedvojbeno piše o jednom otvoru za zglobnu vrpcu.

Od povijesnih proučavanja na mađarskom jeziku kao prvo treba pomenuti katalog milenijske izložbe, koji je uredio János Szendrei, svezak objavljen 1896-te pod naslovom *Mađarske uspomene ratne povijesti*, koji iznosi detaljan opis sablje. Vrijedi doslovce citirati djelo, jer je ono predstavljalo izvor mnogim kasnijim opisima.

»Sablja sa blago zakrivljenim čeličnim sječivom, na kojem je leđna oštrica duga 23 cm. Križni dio je u debelom sloju pozlaćen, prema krajevima se stanji i završava kuglicom s obodom. Dva trna su duga skupa 12 cm i križ je na tom dijelu ukrašen graviranom arabeskom. Krajevi križnog dijela su presjeka višekutnika. Drvo veoma blago zakrivljenog, maltene pravog rukohvata je obloženo platnom i preko toga svilom smeđe boje i na dva mjesta je načinjen provrt. Rubovi ovih otvora su obrubljenim srebrnim okovom. Kroz ova dva otvora je bila provučena vrpca mača. Na srebrnom čepu rukohvata je ugraviran obiteljski grb Zrinskih, na kojem je zanimljivo to da za razliku od do sada poznatih grbova ukras na vrhu šljema je jedan rastući okrunjeni zmaj. Oko grba je ugravirano N C de Z (Nicolaus Comes de Zerin) i godina 1567. Drvena kanija ima odrezan kraj i ukrašena je okovom od pozlaćenog srebra. Klizač je veličine 5,5 cm i sa obje strane je ukrašen umjetnički graviranim arabeskama. Na kaniji obloženoj platnom i crnim baršunom su ugrađena četiri prstena za vješanje. Duljina sječiva je 83 cm a širina 3,7 cm, rukohvat je veličine 11 cm. Križni dio je veličine 22 cm. Težina je oko 1 kilogram i 700 grama. Oblik je čisto mađarski, kao što je to u 16-tom i 17-tom stoljeću općenito bilo u modi kod nas i u Poljskoj.

Ovaj mač je po predanju predstavljalo vlasništvo Nikole Zrinskog i kao takav je jedan od najdragocjenijih relikvija naše vojne povijesti. Međutim, ako bi bio mjerodavan samo grb, koji je ugraviran u kraj rukohvata, u tom bi se slučaju nametnula sumnja, jer tamo vidimo ugraviranu godinu 1567. Nikola Zrinski je kod Sigetvara poginuo 1566-te, na taj način grb je u mač ugraviran godinu dana kasnije, kada je mač bio već u vlasništvu nekog drugog pripadnika obitelji.«[8]

Nedavno se János Kalmár, poznati povjesničar naoružanja bavio sabljom Zrinskog.[9] Najdetaljnije je u radu objavljenom 1965-te prikazao relikviju, koja je po predanju pripadala Nikoli Zrinskom. »Sablja ima blago zakrivljeno sječivo, sa dugom leđnom oštricom. Dugačak i prav križni dio je na krajevima snabdijeven kuglicama s obodom. Duljina krakova križnog dijela ukupno iznosi 22 cm. Duljina križnih trnova ukrašenih arabeskama je 12 cm. Prav rukohvat je obložen platnom, a preko toga svilom smeđe boje, na dva je mjesta načinjem provrt, za zglobnu vrpcu. Ovi otvori su okovani lijevanim srebrnim okovom …

Kanija je obložena crnim baršunom, podijeljena na tri segmenta pomoću obruča za vješanje, sa ravno odrezanim krajnjim obručem. Krajnji obruč je s obje strane ukrašen umjetnički graviranim arabeskama.«[10]

---

6 Sacken 1855. 150., V.

7 Boeheim 1889. 61., pp. 289.; Boeheim 1890. Fig. 312. pp. 273.

8 Szendrei 1896. pp. 243–245. Szendrei 1905. pp. 394–395.

9 Kalmár1937–1939. pp. 164–168.; Kalmár 1938. pp. 15–16.; Kalmár 1971. pp. 75–76.

10 Kalmár 1965. pp. 5. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BARA_JPM_fuzet_07/?pg=6&layout=s&query=zr%C3%ADnyi%20szablya (2016. 11. 15.)

Pored Kalmára vrijedan je pomena i jedan opis Ferenca Csillaga, u kojem ukratko opisuje svojstva mađarske sablje, i kao primjer pominje i sablju Zrinskog, o kojem ne iznosi tvrdnje, već preuzima gore navedeni tekst iz kataloga Tisućljetne državne izložbe, bez ikakve dalje primjedbe.[11]

Pokušaji za povraćaj sablje Zrinskog

Za povraćaj sablje Zrinskog su poduzeti pokušaji nakon raspada Monarhije, kada je Mađarska uložila značajne napore za donošenje u državu predmeta ranije odnijetih u Beč. Mađarsko-austrijski pregovori su trajali više od deset godina, ali niti jednu od relikvija, koje pripadaju Zrinskom nije se uspjelo bribaviti.

Na poteškoće u pregovorima ukazuje dokument od 3. listopada 1927. godine, u kojem Elemér Varjú, vođa Povijesnog odjela Mađarskog Narodnog muzeja i Zoltán Tóth, sveučilišni profesor izvještavaju Eleka Petrovicsa, direktora Muzeja likovnih umjetnosti o tijeku istih.[12] Iz istog je razvidno da je austrijska strana s jedne strane odugovlačila, a s druge strane predaju je pokušala ograničiti na manje vrijedne predmete. U slučaju predmeta vezanih za Zrinskog Austrijanci su iznijeli argumente, da bi uslijed hrvatskog podrijetla predmeta, njih mogla zatražiti i Jugoslavija. Mađarska strana bi čak bila spremna i na to da za uzvrat – pridobivši dobru namjeru i suglasnost srpske vlade – preda Srbima zastavu i druge predmete čuvane u Mađarskom narodnom muzeju, koji su zaplijenjeni 1848-me od srpskih ustanika. Istovremeno u dokumentu, sa surovom iskrenošću opisuju i to da unatoč svim mađarskim nastojanjima smatraju, da »naoružanje Nikole Zrinskog nećemo moći donijeti doma…«[13] Tako je i bilo, sablja i ostale predmetne relikvije, koje su povezane sa Zrinskim, ostale su u Beču.

Proučavanje sablje Zrinskog

Nacionalno sveučilište javnih službi, pravni nasljednik Sveučilišta za narodnu odbranu Nikola Zrinski, jedan od skrbnika tradicije Zrinskog je povodom memorijalne jubilarne godine organiziralo stručni tim za obnovu istzraživanja u vezi sa sabljom Zrinskog. Tijekom toga smo uz pomoć bečkog veleposlanstva Mađarske zatražili odobrenje za proučavanje na licu mjesta oružja koje se nalazi u zbirci Kunsthistorisches Museuma, tijekom toga smo zabilježili spoznaje o stanju oružja i točno smo utvrdili njegove mjere.

Slika 2. Rukohvat

[11] Csillag 1966. pp. 828–843.

[12] B. Szigethy 1988. pp. 161–171.

[13] B. Szigethy 1988. pp. 169.

Prema našoj procjeni – suglasno s nalazima Wendelina Boeheima – izrađena je u prvoj polovici 16. stoljeća. Glede tipa i oblika je osmansko-turska, ali kako ćemo vidjeti kasnije – izuzev sječiva i okova rukohvata – nije istočnjačko djelo. Na krajevima križnog dijela presjeka višekutnika izrađenog od pozlaćenog srebra su pritisnute kuglice. Veoma su svojstveni zakrivljeni trnovi rukohvata, na čijoj je sredini – isključivo s jedne strane – vidljiv cvijet sa šet latica, obuhvaćen arabeskama na iskovanoj osnovi. Drveni rukohvat, sa poprilično neprikladnim hvatom je obložen platnom, a po tom tankom kožom. Neposredno iznad trna rukohvata se nalazi jedan provrt, a odmah iza toga dvije također pozlaćene glave zakovice ukrašene palmetama, odnosno motivima režnjevitih listova za pričvršćivanje rukohvata. Nasuprot prethodnim opisima međutim potrebno je naglasiti da su to samo dekorativni elementi, a ne okovi provrta za provlačenje zglobne vrpce, naime kod okova rukohvat nije probušen.

Na samom kraju rukohvata je malo zadebljanje – svojstveno za osmansko-turske sablje – za oslanjanje šake, a iznad toga čep rukohvata, zamijenjen na mađarsku formu. Na sedmerokutnom čepu rukohvata, koji se sužava u vrh, a sa bočnih strana je pričvršćen zakovicama, vidi se grb Zrinkog, slova NC PPZ, kao i godina 1563. Sa čepom rukohvata ćemo se baviti i u nastavku, ali i ovdje je potrebno napomenuti, da je njegov oblik znak prepoznavanja mađarske sablje formirane sredinom 16. stoljeća. Ravno sječivo izrađeno višeslojnim kovanjem, damaskovanjem, vjerojatno je osmansko-turske izrade, koje se na leđnoj strani završava snažnom leđnom oštricom, blago izdignutom izvan luka leđa.

Drvenu kaniju prekriva koža crne boje kaširana na platno i okovi od pozlaćenog srebra. Ispod veoma jednostavnog okova grla se nalaze dva trodjelna obruča za vješanje sa dva prstena za vješanje – ukrašeni cvjetovima i lijanama. Natični obruč kvadratnog oblika također od pozlaćenog srebra je opremljen dugim rubnim obručem, koji se završava u već pomenuti trodjelni okov. Prednju stranu, kao i bočne pločice natičnog obruča - na kovanoj osnovi – ukrašavaju tamo ugravirane arabeske, dok je zadnja strana ukrašena isto kao i križni dio. Uz sablju pripada i jedan kožni pojas za vezivanje, koji je opremljen kopčama od pozlaćenog srebra ukrašenim arabeskama i okovom za vođenje pojasa.

Unatoč formi i turskom sječivu sablja nije turskog podrijetla, već je mađarske izrade. Naime turske sablje izrađene sredinom 16. stoljeća ukrašavaju kovani a ne lijevani okovi, koji su tada već ukrašavani ne arabeskama, već listovima rogoza i lotosovim cvijetovima. Sablja Zrinskog je preoblikovana 1563., čep rukohvata oblika žira je zamijenjen na mađarsku formu, to se može zaključiti iz odstupajuće pozlate ostalih okova sablje.

Slika 3.
Drvena kanija

Zamjena turskog čepa rukohvata u obliku žira na ravni čep sa grbom je mađarsko svojstvo. Za to je itekako ilustrativni primjer ukrasna sablja – izrađena 1514-te – koja potječe iz nekadašnje zbirke nadvojvode tirolsog Ferdinanda II-og, na kojoj je na mađarsku formu zamijenjen ne samo čep rukohvata, već i križni dio. Na prethodnoj se mogu isčitati slova IHS, dok je na drugoj vidljiv monogram I. F. Vjerojatno je sablja pripadala mađarskom kralju Ferdinandu I-om (1526.-1564.), koji je sablju mogao dobiti od mađarskih plemića, prigodom nekog značajnog događaja, na primjer okrunjenja. Zamjena čepa nije primjenjivana samo kod novoizrađenih sablji, već je izvorni čep zamijenjen i na zaplijenjenim i na oružju dobivenom na dar od Turaka. U formiranju glavnu ulogu nije imala praktična primjena već uglavnom moda. Čep rukohvata mađarske sablje je metalna čahura sa dnom, postavljena na ravnu površinu izrađenu na kraju drvene obloge rukohvata, koja je pričvršćena zakovicama zabijenim u rub ispod dna. Za ukrasne elemente nije ostavljeno toliko prostora, koliko pružaju sječivo ili okovi kanije, međutim ima jednu prednost, što se čep rukohvata sablje, okačene o pojas ratnika, umetnut u kaniju, vidi sa lica. Prikazivanjem grba i monograma ova mala metalna pločica takoreći predstavlja posjetnicu vlasnika, u kojoj se mogu prepoznati nasljednici oznaka na srednjevjekovnim šljemovima i štitovima sa grbom, kao i medaljoni za označavanje oružja. Funkcionalno je služila za identificiranje osobe. Glede na to, može se reći, da su grb i monogram na čepu rukohvata u svakom slučaju trebali označavati vlasnika mača. Kod jednog naslijeđenog, kupljenog ili zaplijenjenog uružja bi dovelo do zablude ako bi novi vlasnik zadržao izvornu pločicu čepa, stoga je najvjerojatnije promijenio za svoju.

Kao što smo vidjeli, grb, monogram i godina u čepu sablje Zrinskog nisu jedinstveni u 16. stoljeću, naime u čepu rukohvata mađarske sablje plemića Györgya Bebeka (†1567.), okovane pozlaćenim srebrom, ugraviran je Bebekov grb i monogram G B, to jest Georgius Bebek. Sablja je također opremljena istočnjačkim sječivom, u koje je oštrač mača ugravirao i svoje ime, po tome mač je izradio egipatski Mohamed.[14]

Gravura čepa rukohvata

Gravirani čep rukohvata nije jedinstven, za to znamo iz više primjera. U Drezdenu, u nekadašnjem arsenalu saksonskih knezova birača se čuva velik broj mađarskog oružja, među njima i sablji iz 16.-17. stoljeća. Bebekova sablja je veoma dobra paralela, u čep rukohvata je ugraviran grb sa jednom pticom i rakom, monogram NIF, kao i godina 1569.[15] Isto tako, u čep rukohvata jedne mađarske sablje u drezdanskom arsenalu sa okovom od pozlaćenog srebra, izrađene krajem 16-tog stoljeća su ugravirane dvije zvijezde i grb koji prikazuje ruku koja drži buzdovan.[16] 1602. je u pomenutu zbirku kao dar cara Rudolfa II. uvrštena jedna predivna mađarska sablja – sa okovom od pozlaćenog srebra – koja je izrađena po turskoj narudžbi ili je zaplijenjena od Turaka, u čijem su čepu rukohvata arapskim pismom ugravirani citati iz Kurana.[17] Kao što smo vidjeli i u primjerima navedenih sablji, tijekom 16-tog stoljeća, u slučaju sablji mađarskih plemića, povremeno je bio običaj da se u čep rukohvata ugravira grb, ili grb i monogram, eventualno grb, monogram i godina.

Tijekom otvaranja kripte u Reformatskoj crkvi Csenger je također pronađena jedna sablja, s grbom ugraviranim u čep rukohvata. »Slika grba prikazuje savijenu ruku, koja drži tri strijele usmjerene u raznim pravcima, vrh srednje strijele je usmjerena prema gore, pored grba rasuto se nalazi godina izrade sablje, 1575-ta, u poprilično pohabanom stanju, zadnja brojka je već jedva vidljiva. Ispod grba su utisnuta slova I o V i V o«.[18]

Sve to dokazuje, da se grb, monogram i godina ugravirani u sablju Zrinskog mogu smatrati vjerodostojnim i podrijetlom iz tog razdoblja. U čep rukohvata mađarskih sablji ni u kasnijim stoljećima nije neuobičajeno ugravirati plemićki grb. Kasniji primjer za tu praksu je sablja grofa Ferenca Hallera sa srebrnim okovom, dobijena na dar od Mađarske plemićke tjelohraniteljske garde, 1842. godine, u čiji

[14] Szendrei 1896. pp. 246–248.

[15] Schuckelt 2010. pp. 53.

[16] Schuckelt 2010. pp. 85.

[17] Schuckelt 2010. pp. 117. o.

[18] Archaeologiai Értesítő, 49. (1936) pp. 55.

je čep rukohvata brižni naručitelj dao ugraditi upravo pečatni prsten sa Hallerovim grbom.

Gravura čepa rukohvata sablje Zrinskog sadrži tri bitna elementa. To su: grb Zrinskog, monogram i godina. O grbu studije, koje se bave sabljom daju jedinstven opis, što je zahvaliti tome da je to najveći lik na čepu, prepoznatljiv je i može se usporediti sa poznatim grbom obitelji. Četiri inačice istog se nalaze u Siebmacherovu *Wappenbuch-u*,[19] o njima je vezano za medaljone Zrinskih detaljno objašnjenje dao Attila Szemán.[20] Zvanično do 1554-te, do pribavljanja čakovečkog[21] posjeda na grbu se nalaze zlatna ili crna orlova krila, a nakon toga na lijevoj strani podijeljene površine se pojavljuju zidine tvrđave i toranj, sa čije dvije strane lebde šestokrake zvjezde. Kralj Ferdinand I. je 15. travnja 1554. godine odobrio grofu Nikoli (IV.) Zrinskom, da tadašnji obiteljski grb dopuni sa grbom izumrle čakovečke obitelji Ernusth.[22] Na čepu rukohvata je već vidljiv dopunjeni grb. Drugi razlog za razliku među inačicama grba je to, što se kao ukras na šljemu također pojavljuje rastući zmaj okrenut u desno i orao sa raširenim krilima i krunom.

Slika 4. Čep rukohvata sablje Zrinskog

Kao što je ranije iznijeto, grb i monogram na čepu rukohvata nedvojbeno označavaju osobu vlasnika. Imajući to u vidu, najbliži po funkciji tome je pečatni prsten, koji služi za ovjeru pisama i ostalih dokumenata, i također sadržava grb i monogram. Proučavajući pisma Zrinskog, koja su u fondu arhiva Nádasdy Državnog arhiva Mađarskog nacionalnog arhiva, na jednom mislu datiranom 29. travnja 1556. godine se još nalazi grb sa orlovim krilima i ukras šljema sa rastućim zmajem,[23] i tek se 24. lipnja pojavljuje podijeljeno polje grba sa zidinama tvrđave, tornjem, zvijezdama, ukras šljema sa orlom sa krunom i raširenim krilima.[24] U odnosu na to, da bi Nikola Zrinski već 1554-te bio ovlašten za uporabu dopunjenog grba, još dvije godine nije osjećao potrebu za tim da izradi novi pečatni prsten. Iz toga, što je na novom grbu izmijenjen i ukras za šljem, može se izvesti zaključak da se zmaj više ne koristi, međutim na grbu čepa rukohvata iznad podijeljenog grba je vidljiv rastući zmaj. Temeljem toga vrijeme izrade sablje se može staviti između 1554. i 1556., pod pretpostavkom, da je izrađivač na prethodnom liku grba sa zmajem aktualizirao samo štit i time prikazuje prijelazno stanje. Međutim ovo simpatično rješenje demantira godina 1563. na čepu rukohvata. Postavlja se pitanje povremene uporabe ukrasa šljema, međutim imajući u vidu stroga pravila konstrukcije grbova, može se isključiti da su bez naročitog razloga birali ukrase šljema. Svaki element grba se vezuje za obitelj posjednika, oni su simboli

[19] Siebmacher 1893. 503. t.; Siebmacher 1899. Zrinski 153. t.

[20] Szemán 2001. pp. 26–27.

[21] Varga 2016. pp. 169.

[22] Varga 2016. pp. 158.

[23] MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 185 Nádasdy Missiles, Nr. 19.

[24] MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 185 Nádasdy Missiles, Nr. 159.

svojstava i događanja vezana za njih. Na mađarskim grbovima zmaj, koji simbolizira zlonamjersnost ukazuje na Svetog Juraja,[25] u ovom slučaju je simbol borbe protiv bezboštva. Orao je kralj ptica, i na taj način simbolizira vladavinu nad teritorijem. Pribavljanje čakovečkog posjeda označava prikazivanje orla. Nasuprot tome, na kasnije izrađenoj sablji je prikazan zmaj, koji simbolizira borbene vrline.

Tijekom tumačenja slova i brojki na čepu rukohvata su nastali nesporazumi. János Szendrei je smatrao da je vidio slova N. C. de Z. i godinu 1567-mu.[26] Pošto je u svome djelu detaljno opisao parametre sablje i prikazao i crtež o čepu rukohvata, s pravom se može pretpostaviti, da je oružje uzeo u ruke, i proučavanja je obavio osobno. Pomalo je zbunjujući čimbenik što je provrte sa rozetama ukrašene zakovice na rukohvatu opisao kao provrte za zglobnu vrpcu. Ako bi smo pokušali provući jedan tanak štapić kroz iste, lako bi smo se mogli uvjeriti da to nisu provrti. Na desnoj (heraldičkoj) strani grba se jasno vide slova N i C, ali skupina slova sa lijeve strane je već problematična. Stapajuća slova P je mogao pročitati kao »de«, a karakter pored toga podjednako može biti 3 ili Z. Pošto apriorno tražimo ime Zrinskog, više smo skloni tome, da to čitamo kao Z, ali na taj način iza 1 i 5 sa desne strane, kao i iza 6 sa lijeve strane treba biti još jedna brojka, da bi godina bila potpuna, na taj način crtica pored broja 6 pruža mogućnost da se tumači kao broj 7.

János Kalmár preporučuje drugačije tumačenje. On sa desne strane iznad slova N i C brojku 1, čitajući kao I, smatra da je to monogram N I C, a sa lijeve strane u skupini slova »de« prepoznao slova PP, ali za brojku 3 pored njih je i dalje smatrao da je to Z, i na taj način je dobio monogram NIC. C. PP. Z., što je dešifrirao kao tekst NICOLAUS COMES PERPETUUS de ZERIN (Nikola, vječiti zapovjednik tvrđave Zerin).[27] Ovaj tekst stoji kao potpis na više pisama Zrinskog, tako je vjerojatno Kalmár apriorno tražio tu skraćenicu u slovima. Kao vrijeme izrade prihvatio je godinu 1567. Ovo rješenje nameće veći broj pitanja. Karaktere sa desne strane možemo čitati kao NIC, ali tada iz broja godine nestaje brojka 1. Ako brojku 3 sa lijeve strane i dalje čitamo kao Z, od jasno vidljivih karaktera broja godine ostaje samo 56, što bi imajući u vidu – ranije opisani – »prijelazni« karakter grba, to bi omogućilo tumačenje kao datiranje u godinu 1556-tu. Nasuprot tomu, u monogramu, koji se smatra prepoznatim prisutna su dva slova C, međutim na čepu rukohvata je samo jedno, što je zbunjujući nedostatak. Sve u svemu, Kalmárovo razmišljanje predstavlja napredak u odnosu na opis Szendrei-ja. Naime skraćeni oblik imena, koji se može pronaći u potpisima Zrinskog je pokušao uklopiti u karaktere čepa rukohvata i time je pronašao ispravno rješenje, međutim pogrešno je tumačio karaktere, lišavajući sebe od isčitavanja godine izrade. Pošto je i nadalje prihvatao ranije datiranje u 1567-mu, sablju je povezao sa Jurajom Zrinskim, kao i otkrivenu grobnicu Svete Jelene od crvenog mramora, na kojem se nalazi sličan prikaz sablje. Ovo otkriće, unatoč tome, što predstavlja novinu, nije naišlo na prihvaćanje u stručnim se krugovima i sablja a i nadgrobni spomenik vezuju za osobu Nikole Zrinskog.[28] I katalog bečkog Kunsthistorisches Museuma[29] smatraju je sabljom Nikole Zrinskog, jest da austrijski katalog kao godinu izrade navodi 1562., a slova monograma prikazuje u obliku N. C. H. Z.

Metoda, koju je János Kalmár primjenjivao pri tumačenju karaktera čepa rukohvata i početna slova potpisa Nikole Zrinskog na njegovim pismima (ime i titula) mogu dovesti do rješenja. Na pečatnom prstenu, koji je upotrebljavao od lipnja 1556., pored novog grba, ne stoji raniji monogram N (Nicolai) S (Seryn), već desno gore je slovo N, ispod toga PP, lijevo gore C, a ispod se Z mogu pročitati. Rješenje temeljem pisma, koje je 24, lipnja 1556. napisao Nádasdy-ju je: N*icolaus* c*omes* p*erpetuus de* Z*rinio*.

Temeljem pečata i potpisa redoslijed riječi je upitan, to jest moguće su varijante. U potpisu na pismu riječi su u dva reda, jedna ispod druge. U gornjemu redu stoji Nicolaus perpetuus, a ispod di Zrinio. Imajući u vidu pečat, tijekom rješavanja monograma čitamo prvo desno gornje, pa lijevo gornje, po tom desno donje i na kraju lijevo donje slovo (N. C. PP. Z.). U slučaju potpisa to bi pretpostavljalo, da bi smo trebali čitati prvo prvu riječ gornjeg reda, po tom onu ispod nje, nakon toga dijagonalno drugu riječ

[25] Nyulásziné 2001. pp. 126.

[26] Szendrei 1896. pp. 245.

[27] Kalmár 1965. pp. 5.

[28] Varga 2016. pp. 214

[29] Katalog 1990. pp. 211.

Slike 5. i 6. Pečat na pismima Zrinskog, koja je u travnju, odnosno lipnju 1556. poslao Nádasdy-ju

gornjeg reda, pa drugu riječ donjeg reda. Budući da je to suprotno uobičajenoj praksi, potpis glasi *Nicolaus perpetuus comes de Zrinio*. To bi u slučaju pečata značilo, da čitamo prvo karaktere desne, a po tom lijeve strane, u oba navrata prvo gornje a zatim donje.

Redoslijed, koji je čitljiv temeljem karaktera čepa rukohvata je sljedeći: s desne strane slova N. C., a iznad je vidljiva brojka 1 iz broja godine. Sa lijeve strane na karaterima PP noga desnog karaktera je precrtana jednom horizontalnom linijom, čiji se kraj prema dolje pod pravim kutom. Noga lijevog karaktera P dotiče horizontalu i na taj način formira ležeće slovo Z. Na taj način smo pronašli monogram N. C. PP. Z., što nam omogućava da sa desne strane iznad slova pronađemo brojku 1, kod vrata zmaja 5, sa lijeve strane iznad krila zmaja 6, a iza slova brojku 3.

Po našem mišljenju, temeljem navedenog rješenje za karaktere je sljedeće: »N. C. PP. Z. [**N**icolaus **co**mes **p**er**p**etuus de **Z**rinio] 1563.« Vezano za to potrebno je spomenuti i portret Nikole Zrinskog, koji svoj opstanak također može zahvaliti zbirci tirolskog nadvojvode Ferdinanda. Prema povjesničarima umjetnosti djelo je izrađeno na prekretnici 1541.–1542., međutim Szabolcs Varga, koji sliku prikazuje i na naslovnici svoje knjige, napominje da se na slici vidi grb sa tornjem korišten nakon 1554-te, stoga je moglo biti izrađeno samo kasnije. Kao premošćenje u rješenju smatra mogućim i to da je grb naslikan kasnije. Ukras šljema na grbu je okrunjeni orao, a ispod se nalazi monogram N. C. P. D. Z.

Temeljem analize likova na pečatnim prstenovima i čepu rukohvata podržavamo mišljenje Szabolcsa Varge, prema kojem je slika izrađena nakon 1554-te. Kao što to prikazuje i primjer čepa rukohvata, ukras šljema sa zmajem se pojavljuje i na kasnijim grbovima, ali orao samo nakon 1554-te. U monogramu se može prepoznati skraćenica za »**N**icolaus **c**omes **p**erpetuus **de** **Z**rinio«, međutim namjesto dva P u riječi »perpetuus« pored početnog slova P je D iz riječi »de«.[30]

Tijekom opisa portreta skreće se pozornost na to da je Zrinski desnicu položio na mač i naglašava tu pretpostavku da ta sablja može biti identična sa onim oružjem, koje je tijekom prodora nosio u ruci.[31] Promatrajući sliku, mi u prikazanoj sablji prepoznajemo ukrasno oružje čuvano u Beču, naime svojstven čep rukohvata, pozlaćeni križni dio, trn rukohvata i oblik okova kanije navode na taj zaključak. Uzimajući to u obzir, možemo još točnije odrediti vrijeme nastanka portreta, naime mogao je biti izra-

[30] Varga 2016. pp. 158-161.

[31] Varga 2016. pp. 159.

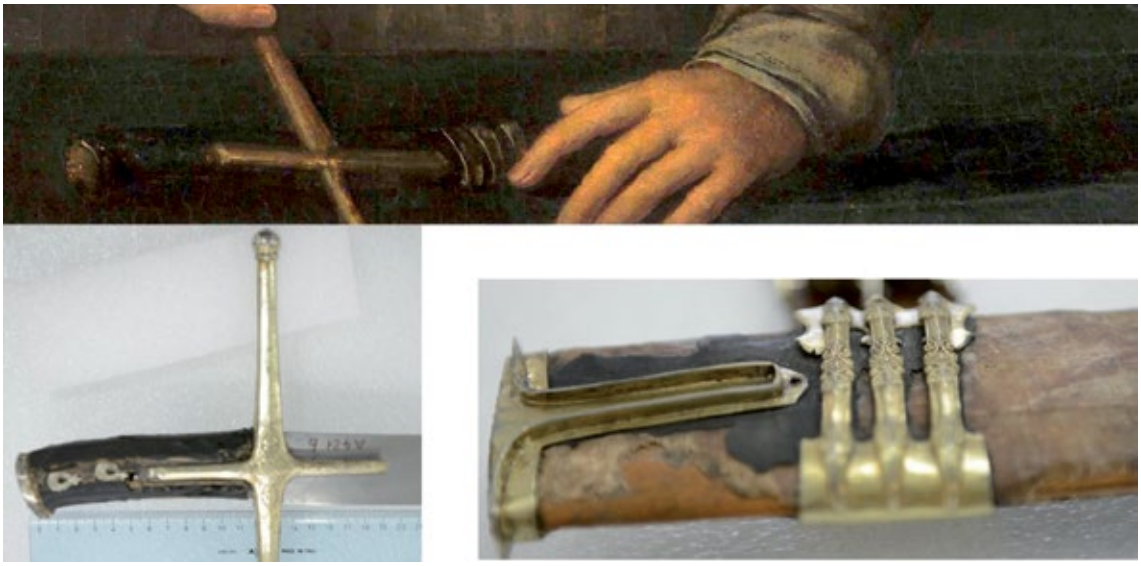

Slika 7. Sličnosti između portreta Ambraši i bečke sablje

đen tek 1563-će ili kasnije, ne isključujući mogućnost da je nastao upravo povodom značajnog društvenog događa, opisanog u nastavku.

Može se postaviti pitanje, zbog čega je Nikoli Zrinskom upravo 1563-će bila potrebna nova sablja? U slučaju osobe, koja se bavi ratovanjem nabavku oružja nije potrebno objašnjavati, ali sablja koju mi proučavamo nije običan mač za svakodnevnu uporabu, već ukrasno oružje, na što ukazuje primjena plemenitih materijala i izvanredna kvaliteta.

Sablja Zrinskog i okrunjenje mađarskog kralja Mikše I-og 1563-će

Nikola Zrinski je u rujnu 1563. na slavlju okrunjenja Mikše Habsburga u Bratislavi bio ne samo običan gost, već jedan od glavnih aktera. Prema Ferencu Forgáchu,[32] koji prema njemu nije gajio izričito prijateljska osjećanja, Zrinski je nastojao pridobiti titulu palatina.[33] Ta pretpostavka je vjerojatno bliska istini, naime prihvatio je uzbiljnu ulogu u događanjima. Elita i županije Mađarske bile su zastupljene dekorativno opremljenim konjičkim postrojbama, za koje su na položaj generala jednoglasno postavili Nikolu Zrinskog, koji na čelu konjičke postrojbe od 186 konjanika došao na slavlje, koje je održano 8-og rujna.[34] Tijekom priprema Miklós Oláh estergomski nadbiskup je poticao elitu države da se na ceremoniji okrunjenja pojave »u veličanstvenom sjaju i u dekorativnoj odjeći i opremi, koliko god je to moguće«.[35] János Liszty očevidac je zamijetio da je svatko nastojao udovoljiti tome: »Međutim oni, koji su se pojavili, bili su obučeni u izuzetno sjajnu opremu; većina njih se pokazivala u svilenoj odjeći protkanoj zlatnim nitima. Oružje im je bilo ono, koje je uobičajeno za mađarsku laku konjicu. Svi su naime nosili oklop, šljem, sablju, mač, štit i koplje.«[36]

Na ceremoniji okrunjenja, kako prema tadašnjim izvorima tako i prema kasnijim istraživanjima Zrinski je nosio »jabuku države« (»zlatna kugla, na kojoj je na vrhu križ«),[37] i na gozbi nakon okrunjenja kraljice je imao hrabrosti prozvati kralja »da prema drevnim običajima, iz jedne srebrne pozla-

[32] Botár 1933. pp. 545.

[33] Forgách 1979. pp. 173.; Pálffy 2007. pp. 51.

[34] Korona 1979. pp. 179. Az 1563. évi pozsonyi koronázáshoz: Pálffy 2012. pp. 15–26.; Pálffy 2014. pp. 21–31.; Gulyás 2012. pp. 249–264.

[35] Korona pp. 177.

[36] Korona pp. 180.

[37] Istvánffy 2003. pp. 333.

ćene kante, koju su jedva mogli podići trojica, pije na zdravlje reda mađarske krune. Mikša je prema svojim mogućnostima udovoljio toj želji, a nakon toga i većina nazočnih, tako da je kantu u više navrata bilo potrebno dopuniti.«[38] Konačno, 13-og rujna Nikola Zrinski je skup s većim brojem mađarskih velikaša, u konjaničkoj opremi pratio vladara, i prema drevnim običajima su osobno sudjelovali u konjičkim trkama.[39] Prema tome prvo okrunjenje u životu Zrinskog u rujnu 1563-će bio je istaknuti politički i reprezentativni događaj, jedno od presudnih razdoblja njegovog života.[40]

Imajući u vidu zamolbu nadbiskupa Oláh-a i ulogu Zrinskog na ceremoniji okrunjenja, čini se sasvim opravdanim, da je 1563-će tao izraditi ukrasnu sablju, koja priliči njegovom rangu, položaju generala mađarskih postrojbi i nostelju »jabuke« države na toj značajnoj manifestaciji. Vezano za to, trebamo naglasiti i tu našu pretpostavku, da su i druga dva komada kolekcije relikvija vezanih za Nikolu Zrinskog u bečkom Muzeju umjetničke povijesti, konjanički šljem i srebrni ogrtač ukrašen zlatnim nitima i sa postavom od krzna hermelina bili izrađeni za ceremoniju okrunjenja 1563-će, i da ih je nosio sigetvarski heroj.[41] Već opisana ukrasna sablja – koja potječe iz zbirke tirolskog Ferdinanda II-og, djelomično prerađena – vjerojatno ima veze sa okrunjenjem 1563-će, naime vjerojatno tom prigodom (također) su je mađarski gospodari predali Ferdinandu I-om.

Za podrijetlo sablje i izvori mogu pružiti ponešto uporišta. Budući da su sječivo i rukohvat sablje pretežito turske izrade, a samo čep i kanija su izrađeni po narudžbi zrinskog, može se pretpostaviti da se radi o zaplijenjenom oružju. U životu sigetvarskog heroja 1562-ge se odigrala jedna čuvena pljenidba, koje u povijesnom djelu spominje i Miklós Istvánffy. Zrinski je krajem ožujka sa brojnom armadom krenuo protiv Aslan bega, koji je bio stacioniran pored Drave kod mjesta Monoszló,[42] koji nije prihvatio sukob, već je pobjegao sa svojom vojskom. »Šatori Aslana i mnogi stanovnici tabora, nosači i goniči mazgi, ribarske mreže, i hrtovi, sve je prešlo u naše ruke«,[43] pored toga su zaplijenili dva stara topa i četiri falkona. Prema tome postoji mogućnost da je čuvena sablja prvotno bilo vlasništvo Aslan bega, i u prerađenom obliku je kasnijeg vlasnika podsjećala na uspješnu akciju blizu Monoszló-a, ali naravno glede podrijetla može to biti i neka druga akcija plijenidbe ili dar nekog turskog dostojanstvenika.

Sablja nije samo jedan predmet koji se vezuje za Nikolu Zrinskog, već je ujedno i važan element kulta koji se vezuje za njega, predmet koji je svrstan u ambrašku zbirku kao jedan od reprezentativnijih eksponata. Nikola Zrinski je 1563. godine bio na vrhuncu svoje karijere. Predmeti koji su pripremani za krunjenje u Požunu nisu nastali samo iz ovog razloga, već su ujedno bili i dokaz dostojanstva koje je njihov vlasnik uživao u tadašnjoj državi. Ipak, kao rezultat osobne sudbine i tadašnjih političkih okolnosti, on ulazi u povijesni panteon upravo požrtvovanom borbom 1566. godine. Osobni predmeti koji su za vrijeme opsade bili sa njim, pa tako i oružje, zasigurno su pali u turske ruke i nikada nisu vraćeni njegovoj obitelji. Svečano oružje, šljem, odjeća koji su pripremljeni za svečane ciljeve ostali su u Čakovcu, pošto nisu bili potrebni u borbi. Ova skupina predmeta je tako ostala najosobnija uspomena nakon njegove smrti. Na nadgrobnom spomeniku u Šenkovcu vidi se u oklopu, opasan mačem, koji po svojoj formi, dršci i križnom zaglavlju predstavlja bečku sablju. Obzirom na izrađenost nadgrobnog spomenika, ne možemo očekivati da ćemo dobiti točan prikaz oružja, budući da i na grbu šljema samo prikazana glava orla simbolizira orla sa krune, ipak prisutnost sablje pokazuje njegov značaj. Naručitelj nadgrobnog spomenika je pored grba sablju smatrao takvim predmetom, koji vjerno upućuje na Nikolu Zrinskog.

Imperijalna propaganda je u borbi protiv Turaka tražila svoje junake. Međutim, Nikola Zrinski je dobio još značajniju ulogu od ove, jer je njegova dobrovoljna smrt od njega načinila »vojnika mučenika«. Obitelj Zrinski je imperiji dala jedan ratni simbol, koji su predstavljali osobni predmeti – relikvije junaka iz Sigeta. To da su ovi predmeti svrstani u zbirku Ferdinanda Tirolskog, pokazuje značaj ove

38 Pálffy 2004. pp. 1029.

39 Krizskó 1877. pp. 48.

40 Gulyás 2012. pp. 257.

41 Boeheim 1889. pp. 61., 289.; Kalmár 1965. pp. 5.

42 Moslavina Podravska

43 Istvánffy 2003. pp. 324.

geste. Ne radi se o hiru jednog aristokrate, gdje s nekoliko beznačajnih obiteljskih predmeta želi ispuniti neko obećanje, već je riječ o zbirci koja reprezentira junake svetog rata imperije, gdje je pojaviti se najveće priznanje. Grupa ovih predmeta i portret su posebno bili odgovarajući za ovaj cilj, jer su i na krunjenju u Bratislavi trebali prikazati značaj i veličinu Nikole Zrinskog.

Vjerujemo da su ambraška slika i predmeti svjesnom odlukom obitelji svrstani u ovu kolekciju. Oni reprezentiraju dostojanstvo kandidata za titulu palatina, simbolizirajući rang obitelji i ulogu koju su imali u kraljevstvu.

Zahvaljujući godišnjici Zrinskog i istraživačkom timu sveučilišta, studenog 2017. godine, svježe diplomirani PhD doktori Nacionalnog državno-službenog sveučilišta zakletvu polažu ispred vjerne kopije Zrinske sablje.

Novo svečano oružje sada već jasno reprezentira ličnost sigetskog junaka u simbolima Nacionalnog državno-službenog sveučilišta. Tog junaka, čija ustrajnost i junačka smrt simboliziraju nepokolebljivu vjernost svojoj domovini i samopožrtvovanost.

PRILOG

Zvanične mjere bečke sablje Zrinskog

	Sablja Zrinskog (Beč)
duljina leđne oštrice (cm)	22,6
klizač (cm)	5,6
duljina sječiva (cm)	83
širina sječiva (cm)	3,8
rukohvat (cm)	11,5
križni dio (cm)	23
masa (g)	sablja: 1150 kanija: 800

Bibliografija

Boeheim 1889. — *Boeheim, Wendelin:* Führer durch die Waffen Sammlung. Wien, 1889.

Boeheim 1890. — *Boeheim, Wendelin:* Handbuch der Waffenkunde: das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Leipzig, 1890.

Botár 1933. — *Botár Imre:* Forgách Ferenc emlékiratainak kritikája. *Századok,* 1933. pótfüzet, 542–545. o.

Bůžek 2006. — *Bůžek, Václav*: Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků. České Budějovice, 2006.

Bůžek 2009. — *Bůžek, Václav*: Ferdinand von Tirol zwischen Prag und Innsbruck. Der Adel aus den böhmischen Ländern auf dem Weg zu den Höfen der ersten Habsburger. Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 2009.

Budina 1978. — Budina Sámuel Históriája magyarul és latinul Szigetvár 1566. évi ostromáról. Ford. *Molnár Imre*. Szigetvár, 1978.

Csillag 1966. — *Csillag Ferenc:* Magyar és török fegyverek a XVI. században. *Hadtörténelmi Közlemények,* új folyam 10. (1966/4) 828-843. o.

Forgách 1979. *Forgách Ferenc:* Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. XIII. könyv. In: A korona kilenc évszázada. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1979.

Gulyás 2012. *Gulyás Borbála*: A török elleni harc megjelenítése a Habsburgok udvari ünnepségein a 16. században. In: *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*. Szerk. Ács Pál – Székely Júlia. Budapest, Balassi Kiadó, 2012.

Gulyás 2014. *Gulyás Borbála*: »gegen den Bluedthunden und Erbfeindt der Christenhait«. Thematisierung der Türkengefahr in Wort und Bild an den höfischen Festen der Habsburger in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: *Robert Born – Sabine Jagodzinski* (hrsg.): Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16. bis zum 18. Jahrhundert (Studia Jagellonica Lipsiensia Bd. 14). Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag, 2014.

Hausner 2016. *Hausner Gábor:* A halhatatlanság koszorúja. Zrínyi Miklós, a költő, államférfi és katona emlékezete. *Muratáj* (Lendva), 2016/1-2. 105–131. o.

Hugyecz 1894. *Hugyecz Antal*: Ferdinánd főherczeg Nádasdy Tamás fiát fölkéri, hogy atyjának fegyverzetét küldje meg neki, hogy ő azt az utókor dicsőségére hadi szertárában közszemlére állíthassa. 1590. június 17-én. HK 7. (1894)

Istvánffy 2003. *Istvánffy Miklós* magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/2. Budapest, 2003.

Kalmár 1937–1939. *Kalmár, Johannes:* Der ungarische Säbel im 16. und 17. Jahrhundert. *Zeitschrift für Historische Waffen-und Kostümkunde* (Berlin), 6. (1937-1939) 164-168. o.

Kalmár 1938. *Kalmár János:* A magyar kard művészete. Budapest, 1938.

Kalmár 1965. *Kalmár János:* Zrínyi fegyverek. Pécs, 1965. (A Janus Pannonius Múzeum füzetei, 7.)

Kalmár 1971. *Kalmár János:* Régi magyar fegyverek. Budapest, 1971.

Katalog 1990. Katalog der Leibrüstkammer. II. teil, Der zeitraum von 1530–1560. Kunsthistorisches Museum, Bramante Editrice – Busto Arsizio, Wien, 1990.

Kovács S. 2010. *Kovács S. Tibor:* Huszárfegyverek a XV-XVII. században. Budapest, 2010.

Kovács S. 2011–2013. *Kovács S. Tibor:* Díszszablya Tiroli II. Ferdinánd főherceg gyűjteményéből. (Adatok a 16. századi magyar huszárszablya kialakulásához). *Folia Archaeologica,* LV. (2011-2013) 296-297. o.

Krizskó 1877. *Krizskó Pál:* Az 1563. évi koronázási ünnepély. *Századok,* 1877. 48. o.

Korona 1979. A korona kilenc évszázada. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1979.

Nyulásziné 2001. *Nyulásziné Dr. Straub Éva:* Magyarország címerkönyve. A heraldika alapjai. Budapest, 2001.

Pálffy 2004. *Pálffy Géza:* Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. *Századok,* 2004/5. 1029. o.

Pálffy 2007. *Pálffy Géza*: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai. In: A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában. Szerk. *Bene Sándor–Hausner Gábor*. Budapest, 2007.

Pálffy 2010. *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010.

Pálffy 2012. *Pálffy Géza*: III. Károly 1712. évi koronázásának 16. századi gyökerei. Régi hagyományok és új szokások az első pozsonyi Habsburg-királykoronázáson 1563-ban. In: Ius coronandi. Katalógus az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye gyűjteményeinek koronázási emlékeiből rendezett kiállításhoz. Szerkesztette és a kiállítást rendezte *Hegedűs András*. Esztergom, 2012.

Pálffy 2014a. *Pálffy Géza*: Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő–író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai. In: Hadtörténelmi Közlemények, 127. (2014) 4. sz

Pálffy 2014b. *Pálffy Géza*: Hatalmi és művészeti reprezentáció: magyar uralkodókoronázások a kora újkori Pozsonyban. In: Coronatus Posonii... Bratislavské korunovačné medaily a žetóny (1563–1830) / Coronatus Posonii... A pozsonyi magyar uralkodókoronázások érmei (1563–1830). Autori katalógu / A katalógust összeállították: *Pálffy, Géza–Soltész, Ferenc Gábor–Tóth, Csaba*. Bratislava–Budapest, 2014.

Sacken 1855. *Sacken, Eduard:* Die K. K. Ambraser-Sammlung. Wien, 1855.

Schuckelt 2010. *Schuckelt, Holger:* Die Türkische Cammer. Sammlung orientalischer Kunst in der kurfürstlich-Sächsischen Rüstkammer Dresden. Dresden, 2010.

Siebmacher 1893. *Johann Siebmacher*'s grosses und allgemeines Wappenbuch. *G. von Csergheö, Géza:* Der Adel von Ungarn samt den Nebenländern der St. Stephanskrone. Nürnberg, 1893.

Siebmacher 1899. *Johann Siebmacher*'s grosses und allgemeines Wappenbuch. *Boiniéié, Stefan:* Adel von Kroatin. Nürnberg, 1899.

Siklóssy 1919. *Siklóssy László:* Műkincseink vándorútja Bécsbe. Budapest, 1919.

Szabó 2016. *Szabó János, B*.: Kinek példa – kinek tanulság. Szigetvár első oszmán–török ostroma és az 1555–1556. évi dél-dunántúli hadjáratok. In: Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár, 1556 / Remembering a Forgotten Siege, Szigetvár 1556. Összeáll./Compiled *Kasza Péter*. Szerk./Ed. *Fodor Pál*. Budapest 2016.

Szemán 2001. *Szemán Attila:* A Zrínyi-család bányászatának és érmészetének összefüggései. *Az Érem,* 2001/2. 26-27. o.

Szendrei 1896. Magyar hadtörténelmi emlékek. Szerk. *dr. Szendrei János*. Kiadja a Kereskedelemügyi M. Kir. Minister, mint az ezredéves kiállítás országos bizottságának elnöke. Budapest, 1896.

Szendrei 1905. *Szendrei János:* Emlékek és leletek. A Zrínyieknek tulajdonított emlékek. *Archeologiai Értesítő,* új folyam 25. (1905) 394-395. o.

B. Szigethy 1988. *B. Szigethy Gabriella:* Levél Petrovics Elekhez a szigetvári hős fegyvereinek visszaszerzése ügyében. In: Zrínyi-dolgozatok, V. Szerk. *Kovács Sándor Iván*. Budapest, 1988. 161-171. o.

Varga 2016. *Varga Szabolcs*: Leónidasz a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508–1566). Pécs–Budapest, 2016.

SAŽETAK

Autori ispituju prije svega sablju Nikole Zrinskog (1508–1566), koji je branio Sigetvar od naleta armije Sulejmana Veličanstvenog, i tijekom opsade poginuo junačkom smrću, sablju, koja se čuva u Beču u Kunsthistorisches Museumu. Nacionalno sveučilište javnih službi, pravni nasljednik Sveučilišta narodne obrane Nikola Zrinski je jedno od skrbnika tradicije Zrinskog, povodom memorijalne godine Zrinskog, 2016-te organiziralo je ekspertnu skupinu za obnovu istraživanja bečke sablje Zrinskog. Članovi skupine, povjesničari naoružanja i vojni povjesničari su uz pomoć bečkog veleposlanstva Mađarske dobili odobrenje za proučavanje relikvije na licu mjesta, koja se nalazi u oružarnici Kunsthistorisches Museuma, tijekom toga su zabilježili su spoznaje o stanju oružja i točno su utvrdili njegove mjere.

Prema njihovoj procjeni, bogato ukrašena sablja, duljine sječiva od 83 cm i čirine sječiva 3,8 cm, težine 1150 g je izrađena negdje prije sredine 16. stoljeća. Po tipu i obliku je otomansko-turska, ali – izuzev sječiva i opreme rukohvata – nije istočnjačko djelo. Na čepu rukohvata, svojstveno mađarskog stila, se nalaze u ranijoj stručnoj literaturi na razne načine dekriptirana slova, grb Zrinskog, i do sada još nepouzdano dekriptiran broj (1567/1562?). U 16-17-tom stoljeću nije bilo neuobičajeno ugravirati plemićki grp u čep mađarskih sablji, poznato je više takvih primjera u kolekcijama iz tog vremena. Grb i monogram na čepu rukohvata su služili identificiranju osobe, u svim poznatim slučajevima su označavali vlasnika mača. Po funkciji je najbliži pečatnom prtenu, koji služi za ovjeru pisama i drugih dokumenata i također sadržava grb i monogram. Polazeći od toga, autori su u Državnom arhivu Mađarskog nacionalnog arhiva pisma Zrinskog, koja se čuvaju u fondu arhiva Nádasdy, i temeljem skraćenih oblika ispisivanja imena u njima dešifrirali su monogram i godinu ugraviranu u čep sablje: »N. C. PP. Z. [Nicolaus comes perpetuus de Zrinio] 1563.«

Prema pretpostavkama autora, ukrasna sablja se čuva u bečkom Kunsthistorisches Museumu skupa s još dva predmeta bečke skupine relikvija, vezane za osobu Nikole Zrinskog, sa konjaničkim šljemom i svilenim ogrtačem ukrašenim zlatnim nitima izrađenim povodom okrunjenja mađarskog kralja Mikše I-og godine 1563., sigetvarski heroj, koji je bio jedan od središnjih ličnosti ceremonije, ih je nosio tom prigodom. Sablja i portret poprsja Nikole Zrinskog (na kojem je prikazan sa ovom sabljom) je kao dar dospio u čuvenu zbirku Ambraši tirolskog nadvojvode Ferdinanda Habsburga, on je Zrinskog osobno veoma dobro poznavao, bio je obožavatelj mađarskih konjanika i oduševljen kolekcionar njihovog oružja.

Zahvaljujući memorijalnoj godini Zrinskog i istraživačkoj skupini sveučilišta, Vojna akademija Nikola Zrinski (po tom pravni nasljednik Sveučilište narodne obrane Nikola Zrinski, odnosno sada Nacionalno sveučilište javnih službi) tijekom inauguracije doktora od 1985-te koristi sablju kao simbolično dekorativno oružje, prenosi se u tzv. Muzej sablje Zrinskog i predaje mjesto novoj sablji Zrinskog, koja će biti vjerodostojna kopija izvornog, temeljem mjera utvrđenih u Beču i tamo načinjenih fotografija. Novo dekorativno oružje sada već nedvojbeno predstavlja osobu sigetvarskog heroja u sustavu simbolike Nacionalnog sveučilišta javnih službi.

SUMMARY

The authors are examining the sabre of Nikola Zrinski (1508–1566), who defended Sigetvar from the attack of Suleiman the Magnificent and died a heroic death during the siege. The sabre is exhibited in the Museum of Art and History in Vienna. National university of public services, legal descendant of the University of national defence Nikola Zrinski is one of the guardians of the Zrinski tradition and on the occasion of the memorial year of Zrinski in 2016 it organised an expert group with the objective to renew the research of Zrinski's sabre from Vienna. Members of the group, historians of arms and military historians with the assistance of the Hungarian embassy obtained the permission to examine the relic exhibited in the armour room of the Museum of Art and History in Vienna in situ. During examination of the sabre, they established facts regarding its conditions and defined its exact measurements.

»LEGRADSKA I MEĐIMURSKA KAPETANIJA« - DODACI VOJNOJ SLUŽBI NIKOLE VII. ZRINSKOG

»CAPTAINCY OF LEGRAD AND MEĐIMURJE« - ADDITIONS TO MILITARY SERVICE OF NIKOLA VII. ZRINSKI

Ferenc VÉGH
Sveučilište u Pečuhu
Institut za povijest
H-7624 Pécs, Rókus u. 2.
vegh.ferenc@pte.hu

Primljeno/Received: 5. 10. 2017.
Prihvaćeno/Accepted: 7. 12. 2017.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK/UDC: 355.31(497.524Međimurje)"16"
929Zrinski

SAŽETAK

Sredinom 17. stoljeća, nakon što Kaniža pada u turske ruke (1600.), Nikola VII. Zrinski (1620.-1664.) i njegov mlađi brat Petar (1621.-1671.), suvlasnici Čakovečkog vlastelinstva pod čiju upravu spada gotovo cijelo Međimurje, organiziraju zaštitnu zonu na novonastalim krajinama. »Pjesnik i vojskovođa« od 1638. skupa sa svojim bratom, a između 1649. i 1664. sam upravlja obranom teritorija između Drave i Mure; nakon njegove smrti ovu zadaću preuzima njegov brat Petar. Braća Zrinski osim svoje mnogobrojne privatne vojske, kao »kapetani Legrada i Međimurja«, na teritoriju između dvije rijeke zapovijedaju i garnizonima koji su održavani od strane Habsburškog vladara. Ovako nastaje zasebna obrambena zona u okviru krajine koja je bila »stavljena protiv Kaniže«, slična natkapetanijama slavonsko-petrinjskog i hrvatsko-primorskog generalata. Primarni izvori koje koristimo za ovaj studij trebaju dokazati da su Legradska i Međimurska kapetanija izvorno bile dvije odvojene organizacijske jedinice, koje su zbog učinkovitijeg upravljanja spale pod upravu jednog kapetana, i počinju se nasljeđivati u obitelji Zrinski. Pošto Nikola VII. Zrinski nakon što dobija titulu bana, zapovijeda i krajiškim utvrdama na obali Kupe, kao i garnizonima Szécsisziget i Novi Zrin koji se nalazili sjeverno od Mure, početkom 1660-ih godina upravlja ljudstvom koje broji gotovo dvije tisuće kraljevskih vojnika.

Ključne riječi: Međimurje, Legrad, Nikola Zrinski, Petar Zrinski, Legradska i Međimurska kapetanija, rani novi vijek
Key words: Međimurje, Legrad, Nikola Zrinski, Petar Zrinski, Captaincy of Legrad and Međimurje, early Modern Age

Hrvatska i Slavonija su ostale u kršćanskim rukama, i njena do 17. stoljeća sve više ujedinjena područja (»ostaci ostataka«) su od Otomanskih provala branile hrvatsko-primorske i slavonsko-petrinjske krajine (*Grenzgeneralat*), koordinirane od strane Unutarnjeg-austrijskog Ratnoga vijeća iz Graca.[1] Manje poznata činjenica je, međutim, da su utvrde na području između Drave i Mure, koje su također bile izložene čestim neprijateljskim napadima, bile dio jedne (zasebne) krajiške natkapetanije. »Generalat stavljen protiv Kaniže« – nakon 1690. poznatiji kao Kaniški – pod upravom Dvorskog ratnog vijeća iz Beča, sredinom 17. stoljeća imao je u nizu oko 20 krajiških utvrda, koje su se sastojale od četiri neovisne taktičke jedinice.[2] U okviru ovog obrambenog sustava koje se prostiralo između Blatnog

[1] Kaser, 1997. 102-118., 164-175.

[2] Od najistaknutijih novijih radova o generalatu su Czigány, 2013. 67-90.; Tóth, 2013. 38-46.; Végh, 2010. 13-28.; Kelenik, 2005. 311-357.; Isti, 1995. 5-51.

jezera i Drave – od juga ka sjeveru – zasebnu zonu je činilo Međimurje, koje se do uhićenja Petra Zrinskog (1670.) isključivo nalazilo pod upravom ove hrvatsko-mađarske plemićke obitelji.[3] Grofovska obitelj je u ovom razdoblju po nasljednom pravu izvršavala dužnosti zapovjednika garnizona; točnije kraljevskih trupa koje su bile stacionirane u Légradu (Legrad) – koji je tada još ležao između dvije rijeke – i trupa koje su se nalazile u Međimurju.[4] Sredinom 17. stoljeća se u krajiškim utvrdama i uporištima nalazilo oko 500 pješaka i konjanika, koji su svoju plaću dobijali iz kraljevske riznice.[5] Dopuna uporišta ljudstvom koja su se nizala uz rijeku dijelom je bila dužnost kraljevske vojske, a dijelom privatnih trupa obitelji Zrinski, čiji se broj ranije procjenjivao na 800-900 vojnika; međutim, ove vojnike nikakve veze nisu vezivale za krajine, osim članova obitelji kojoj su služili.[6] Razdvojenost taktičkih teritorija koje su se nalazile između Drave i Međimurja vidimo i u tome da su ovu obrambenu zonu u 1660-im godinama prikladno nazivali i »Zrinska krajina«[7] – kao što ćemo to nešto kasnije i razjasniti. Kotar u Zaladskoj županiji koji nije bio podvrgnut Osmanlijama i koji je odbijao plaćanje poreza, bio je od velikog značaja pri odbrani Štajerske, na čijim granicama se nije izgradila organizirana obrambena zona kao što je to bio slučaj na Ugarskim teritorijima. Takozvana »Štajerska krajina« se sastojala od raštrkanih fortifikovanih gradova i utvrda (Radkersburg, Pettau, Fürstenfeld, Feldbach itd.), u koje se stanovništvo sa ovih područja moglo povući za vrijeme veoma rijetkih Osmanskih prepada unutar granica pokrajine.[8]

Ugnijezđeni u sigurnost rijeke Krke, Lenti i Szécsisziget, kao i istureni čardak Kányavár sa gotovo 400 naoružanih vojnika stajali su na putu turskih prepadnika na sjevernoj obali Mure, osiguravajući obiteljsko gnijezdo Bánffyja, Alsólendvu (Lendavu). Lenti, koji je bio u rukama gospodske obitelji koja izumire sredinom 17. stoljeća, centralna je snaga okružnih utvrda, i poput Međimurja igra veliku ulogu u obrani Štajerske. Zadiranje prepadnika iz vilajetskog garnizona u Kaniži – čak iako su bili rjeđi nego što se to ranije pretpostavljalo – većinom su tekli po obalama Mure, u pravcu trgovišta Regede (Radkersburg).[9] Značaj Lentija pokazuje i činjenica da skupština održana u Pozsonyu (Bratislava) 1618., pokušava financijsko održavanje ove Zaladske pogranične utvrde prebaciti na Austrijske pokrajine, iako štajerski staleži već uveliko doprinose održavanju ove slavonsko-petrinjske natkapetanije koja se prostire između Drave i Save.[10] Da ove četiri utvrde uz obalu Mure spadaju u istu skupinu pokazuje i podatak da su imali zajedničkog vojnog pisara (*Feldschreiber*).[11] Plaća krajiških vojnika je bila u omjeru sa već tumačenim strateško taktičkim obrambenim položajima u kojima su služili. Naime, nisu u svakom okrugu istovremeno dobijali svoje plaće, što nam pokazuje – ne toliko poznati – odnos između vojno-strateških i administrativno-financijskih faktora.[12]

Turskim prepadnicima koji bi krenuli sjevernije od Kaniže tešku prepreku je predstavljalo močvarno tlo oko rijeke Zale, koje je urezivano, navodnjavano i ustrojeno raznim obrambenim mjerama od strane županije.[13] Riječne prijelaze je branilo tristo pedeset naoružanih Egerszegskih vojnika, i samo nekoliko

---

3 Végh, 2015.c, 155-171.

4 Pálffy, 2012. 137. O obilježima Međimurskog područja Végh, 2015.b, str. 519-528. Po prvom spomenu imena naselja uzimamo u obzir službena mađarska imena iz 1913., odnosno današnja hrvatska imena.

5 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (=MNL–OL) P 1322 A herceg Batthyány család levéltára (=lt.) Földesúri família. No. 1263.

6 N. Kiss, 1989. 49.

7 Pálffy, 2000. 50.

8 Ibid. 2000. 57.

9 Toifl-Leitgeb, 1991. 24.

10 »Nemptinek a kiépítését pedig, minthogy ez Stíriának, Ra[d]kersburg felé, elsőrangú védbástyája, Stíria vállalja magára". CJH, 1900. 250-251. 1618/35.tc.

11 Pálffy, 1995.b, 236.

12 Ovu činjenicu nam dobro pokazuje i jedini očuvani popis krajiških garnizona (*Musterliste*) generalata protiv Kaniže koji sadrži podatke jedino o Egerszegskom i Kiskomarskom okrugu između 1633. i 1640.; Kelenik, 1995. 6-7.

13 MNL–OL P 1314 A herceg Batthyány család lt. Missiles. No. 36339. Perneszy Ferenc Batthyány Ádámhoz. Lövő, 1639. június 7.

garnizona od po desetekak naoružanih jedinica iz Lövőa, Kermenda i Béra. Pölöske i Kapornak su istovremeno motrili i branili dolinu Zale, koju su prepadnici iz sjeverno-južnog pravca koristili kao glavnu rutu svojih napada.[14] Prepadnicima koji su prešli obrambene linije preko rijeke u Željeznu županiju, su se mogli suprotstaviti samo Egervár i stražarnica Magyarosd koja je napuštena nakon 1664.[15] Stražarnica koja se nalazila u Tótfalu se nakon 1652. više ne spominje u popisnim izvještajima.[16] Posjede Batthyányja i Nádasdyja koji se nisu predali a nalazili su se na drugoj obali Rabe, počev od Szentgotthárda, brani sustav stražarnica koji se nalazio uz obalu. Ove stražarnice su bile branjene i štićene od strane privatnih vojnih snaga spomenutih zemljoposjedničkih obitelji.[17] Nádasdyji su svoju privatnu vojsku, kao i obitelji Zrinski i Bánffyji uzdržavali od prihoda svojih gospodstava. Ova vojska, iako formalno nije pripadala sustavu krajiške odbrane, imala je važnu uloga u učinkovitom funkcioniranju krajina. Dakle, potrebno je naglasiti njihovu ulogu, jer istraživanja koja se tradicionalno bave pograničnim utvrdama, ponekad ih zaborave spomenuti.

Okrug utvrde Kiskomárom leži samo 20 kilometara od Kaniže koja se nalazi u turskim rukama, i duboko je uvučena u regiju koja se nalazi pod osmanskom vlašću. Zadnja utvrda Somođske županije do kraja svojeg opstojanja 1664., broji 395 vojnika u svom garnizonu, sa kojim je brojem vodeća među krajiškim utvrdama.[18] »Najisturenija postava« je preko Zalanskog trajekta u Hídvégu bila povezana sa teritorijama unutarnjeg kraljevstva, koju je branio Zalavárski garnizon. Stratešku važnost Kiskomároma, pored toga da je imao najviši broj vojnika u svom garnizonu, pokazuje i činjenica da je skupa sa Međimurskim Legradom, igrao veliku ulogu u odbrani ugarskih pozicija na Južnom Zadunavlju.[19] Najkasnije do 1667. na značajnom strateškom prelazu Hídvég već je postojala stražarnica. No, pošto je njegova posada određivana iz Zalavára, ne spominje se zasebno u suvremenim popisima krajiških utvrda;[20] kao što je često to bio slučaj i sa drugim, manjim postavama natkapetanija, ili preduporištima Győrske utvrde. Prijelaz Mánd je branjen od strane malog garnizona iz Szentgyörgyvára, koji je s ovime uzimao veliki teret na sebe.[21] Uz obalu rijeke Zale, uzduž njenog toka od sjevera ka jugu, Szentgrót je zadnja krajiška utvrda. On je do 1656. bio u posjedu obitelji Hagymássy, da bi ga poslije njih preuzela obitelj Batthyány.[22] U uspješnom djelovanju okruga igra ulogu i Keszthely, grad na obali Blatnog jezera, koji unatoč tome da spada pod Győrsku natkapetaniju (*Grenzgeneralat*), šalje vojnike za ojačavanje trupa, te na ovaj način prebrođuje administrativnu granicu između dvije Zadunavske krajine.[23]

Dok između Dunava i Blatnog jezera, u 11 krajiških utvrda Győrske natkapetanije, osnovanoj kao zadnja zona odbrane prema Donjoj Austriji i Beču, služi 3.100 kraljevski vojnika, za to vrijeme u dvadesetak čardaka i krajiških utvrda oko Kaniže, služi samo 2.300 do 2.900 plaćenika, što jasno ukazuje na različite funkcije ove dvije susjedne natkapetanije.[24] Glavni zadatak Győrske obrambene zone, koja je organizirana u 1540-im godinama, je osiguravanje i kontrola Dunava, koji je bio pogodan za transport velikih vojnih jedinica. Ovime je njegov primat bio neupitan među ostalih šest krajiških natkapetanija.[25] Pošto je glavna strategija Osmanskih napada prvenstveno bilo zauzimanje Beča, krajina protiv Kaniže je bila »samo« jedna od sporednih bojišta. Glavna djelatnost vojnika ovih stražarskih postaja je bila obrana granice, što nam pokazuje i mali broj vojnika nasuprot velikom broju obrambenih utvrda natka-

14 Kelenik, 1995. 18-19.

15 MNL–OL P 1313 A herceg Batthyány család lt. Katonai iratok. 252.cs. fol. 598.

16 Takáts, 1908. 291.

17 Baráth, 2014. 31-53.; Pálffy, 2000. 25-26. O privatnim vojnim snagama obitelji Batthyány; Koltai, 2012. 248-304.; Varga, 1981. 13-19.

18 Szvitek, 2008. 87.

19 Szakály, 1997. 188.; Végh, 2007. 79.

20 MNL–OL P 235 Festetics család keszthelyi levéltára. Gersei Pethő család. 2.cs. No. 434.

21 Szatlóczki, 2002. 38.

22 Iványi, é.n. 4.

23 Végh, 2007. 81.

24 Takáts, 1908. 287., 298.

25 Pálffy, 1999. 158-163.

petanije u kojima su služili; ovo je bio tipični slučaj i u hrvatskim krajinama. Iako je tijekom stoljeća bilo riječi o radikalnom smanjenju brojeva krajiških utvrda (pretpostavljamo i njihovih garnizona), ovaj plan se nije ostvario.[26] U garnizonima generalata 1649. je bilo dva puta više pješadinaca, nego konjanika, a uzrok za ovo – kao i za veliki broj čardaka – je bio karakteristični prirodni okoliš ovih teritorija.[27]

Od međimurskih utvrda na ušću Drave i Mure koji su nadgledali riječne prelaze, Legrad vjerojatno izravno nakon pada Sigeta u rujnu 1566., dobija vojsku plaćenu od strane vladara.[28] Nakon što glavna utvrda Južnog Podunavlja, skupa sa sustavom Šomođskih krajiških utvrda koje su je okruživale pada u Osmanske ruke, organizira se obrambena zona sa središtem u Kaniži. Ona je u početku bila poznata kao krajiška natkapetanija između Drave i Blatnog jezera, čija je najjužnija utvrda – sasvim logično – bio Legrad. U utvrdi između toka dvije rijeke 1572. služi 150 pješaka, koji su branili i palisadu Kákonya sjeverno od Mure, koja je bila značajna zbog tamošnjeg prometnog trajekta.[29] Za obranu ova dva uporišta ovoliki broj vojnika je vjerojatno bio premalen s obzirom da je kasnije njihov broj u garnizonu povećan za 50 ljudi, tako da 1582. u Legradu služi pješaštvo koje broji 200 vojnika.[30] Ovaj broj se u načelu nije mijenjao sve do 1655., kada je garnizon dobio još 50 konjanika; konjica prethodno nije služila u ovom garnizonu.[31] Bez daljih relevantnih informacija, međutim, još uvijek samo možemo pretpostavljati da se ovaj broj od 250 vojnika nije mijenjao sve do Dugog Bečkog rata (1683-1699), koji je ujedno i obilježio kraj Osmanske dominacije.[32]

U drugim utvrdama i naseljima na međimurskom teritoriju, po sadašnjim saznanjima, tek nakon što Kaniža pada u Turske ruke 1600., je organizirana vojska koja je nadalje kontinuirano plaćana iz centralne fundacije.[33] U strahu od teškog gubitka, posebice da je sjedište nekadašnje natkapetanije preko noći postala vilajetski centar, upravitelj pokrajinske skupine Unutarnjih-austrijskih zemalja (Štajerska, Koruška, Kranjska i Goriška) nadvojvoda Ferdinand Habsburški, u susjednom Međimurju uzima na sebe održavanje vojske, koja broji 500 pješaka i 300 konjanika. Moramo napomenuti da uzdržavanju ovih vojnika ponekad doprinose i Štajerski staleži.[34] Međutim, vremenom se ovaj broj smanjivao, tako da je tokom 1625. bilo ukupno samo 300 vojnika (100 konjanika i 200 pješadinaca) koji su bili plaćani od strane Habsburškog vladara. Ovo stanje se nije mijenjalo ni u sljedeća tri desetljeća.[35] Ove oružane snage se – prema kasnijim izvješćima – razrjeđuju u tri krajiške utvrde: Kotori (Kotoriba) dobija 50 konjanika i 100 pješaka, a Muracsány (Goričan) i Hudosán (Hodošan) skupa dobijaju 25 konjanika i po 50 pješaka; tj. polovicu od najviše ojačavane krajiške utvrde Kotoribe.[36] Nikola VII. Zrinski (1620.-1664.) 1655. dobija dopuštenje od vladara da na račun komore poveća broj vojnika za obranu Međimurja za stotinu i pedeset duša.[37] Po registru popisa krajiških utvrda između 1665. i 1672. možemo zaključiti da je vjerojatno iz ovog povećanog broja vojnika, 100 pješadinaca bilo podijeljeno (vjerojatno)

---

26 Czigány, 2004. 102.

27 Tada je uz 1540 pješadinaca služilo svega 844 konjanika (odnosno, točan broj topnika i sposebnog osoblja nije poznat), što je tada bila propisana vojska. MNL–OL P 1315 A herceg Batthyány család lt. Batthyány I. Ádám iratai. 4.cs. fol. 98-99.

28 Feletar, 1971. 73.

29 Statní Oblastní Archiv, Třeboň. Rodinnỳ Archiv Buquoyů – Nove Hrady. Fach LXXI Fasc. 4. No. 2020. Podatke sam dužan zahvaliti Géza Pálffyju. Na osnovi jednog drugog primjerka, 20 pješadinaca iz garnizona Kéthely u Somođskoj županiji – po svemu sudeći zbog pogreške – popisani u Legradu: Lopašić, 1887. 33-34.

30 Pálffy, 1995.a, 171.

31 »Nem is volt és nincs is hadnagyság Légrádban". ZMÖM, 2003. 577.

32 Czigány, 2004. 164.

33 Kelenik, 2005. 311-357.

34 Lopašić, 1883. 138.

35 Österreichisches Staatsarchiv, Wien (=ÖStA) Finanz- und Hofkammerarchiv (=FHKA) Alte Hofkammer (=AHK) Hoffinanz Ungarn (=HFU) R. Nr. 130. 1626. Juli fol. 54-59. (MNL–OL Filmtár W 1838. t.)

36 MNL–OL P 1322 A herceg Batthyány család levéltára. Földesúri famíliára vonatkozó iratok. No. 1263.

37 ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 197. 1655 August fol. 91-92. (MNL–OL Filmtár W 1937.t.) Od njih je, kao što smo vidjeli, 50 duša išlo u Legrad.

između Damása (Domašinec) i Bottornye (Podturen). Navedeni popis bilježi i isti broj konjanika u ovim utvrdama.[38] Ljudstvo od 650 vojnika činilo je više od petine cjelokupne krajiške vojne snage stacionirane nasuprot Kaniškog vilajeta. Nakon pada Kiskomároma 1664. već svaki četvrti vojnik služi između Drava i Mure.[39]

U prethodnome dijelu nismo samo zbog lakšeg praćenja naše studije odvojeno raspravljali odnose broja ljudstva Legrada i ostalih krajiških utvrda između dvije rijeke već i zbog činjenice da su ih i suvremenici dosljedno tretirali kao odvojene jedinice. Objašnjenje za ovo da vojska koja je bila stacionirana u ovim krajiškim utvrdama, nije bila krajiška vojska u punom smislu riječi, već tzv. neredovita vojska. U ovom razdoblju su inače – po mogućnosti – obranu izvjesnih graničnih sekcija ojačavali sa određenim brojem oružanih snaga. Na primjer, 1582. godine garnizon u Karlovcu, u novom sjedištu natkapetanije, koji je bio utemeljen prema najsuvremenijim načelima, je u svojim počecima bio sastavljen od neredovitih ili izvanrednih vojnika.[40] Kao što se i iz imena može zaključiti, ove – obično privremene – jedinice koje su dovedene u određeni predio zbog posebnih vojnih i strategijskih zadaća, ili su bile vrbovane na licu mjesta, zbog same svoje naravi nisu bile navođene kao stalne oružane snage krajiške regije u kojoj su služile. Međimurski kontingent, čiji se broj vojnika do sredine 17. stoljeća sve više smanjivao, po svojim značajkama nije spadao pod upravu krajiškog natkapetana. Ovu izjavu potvrđuje i činjenica da je od svih međimurskih krajiških utvrda samo Legrad bio uključen u instrukcije krajiškog generala (*Grenzoberst*) Adama I. Batthyányja (1610.-1659.).[41] Skrbnici Nikole i Petra Zrinskog još su imali saznanja o tomu da je Juraj IV. (1549.-1603.) – zahvaljujući posredovanju svojih Štajerskih pristaša – postigao da vojska, barem samo u teoriji ovisi o vladaru.[42]

Ovo je značilo da su ove oružane snage od nekoliko stotina ljudi, indirektno spadale u krajiški sustav, i to samo preko osobe koja je nosila čin Međimurskog kapetana. Čin Međimurskog kapetana se u obitelji Zrinski nasljeđivao s koljena na koljeno. Ovime dobijamo i odgovor na pitanje, zašto su citirani popisi krajiških utvrda uglavnom sabirno zabilježavali oružane snage Međimurja, odnosno, zašto – osim Legrada – nisu naznačili ni lokacije na kojima su vojnici služili. Položaj Međimurske kapetanije (naglašavam: ne Legradske kapetanije) bio je sličan, kao i stanje Körmendske trupe, koja je brojala 250 vojnika, i služila je kao osobni banderij okružnog natkapetana (*Kreisoberst*) Zadunavlja. Potonja je od strane popisa krajiških utvrda općenito klasificirana kao oružana snaga koja je spadala u sustav krajiških jedinica za obranu protiv Kaniže, iako formalno nije bila njen dio, ali iz strategijskoga aspekta je bila usko povezana s njom.[43] Legradska i Međimurska kapetanija, koje se u stručnoj literaturi ponajviše spominju kao sinonimi, su naime bile dijelovi dvije različite upravljačke organizacije i strukture, čije rukovodstvo se nalazilo u jedno te istim rukama.[44] Dakle međimurske krajiške utvrde su za vrijeme uprave braće Zrinski bile uveliko naliku na nekolicinu krajiških natkapetanija (*Oberhauptmannschaft*) koje su spadale u okvir slavonsko-petrinjskog i hrvatsko-primorskog generalata, kojim je upravljalo Ratno vijeće Unutarnje Austrije iz Graca.[45]

Očigledno je da u formiranju i brzom ojačanju stalne Međimurske kapetanije djeluje nekoliko različitih čimbenika. Jedan, koja je bio od odlučnog značaja je taj, da je imenovanje posjednika obustavilo nasuprotnice između kapetana garnizona – koji su bili održavani od strane vladara – i posjednika koji su upravljali privatnom vojskom plaćenom iz prihoda samog gospodarstva. Iako u suštini kapetani garnizona nisu imali veze sa krajiškim utvrdama i prihodima gospodarstva, niti sa privatnom vojskom koju je održavao posjednik, život jednih pokraj drugih je ipak iznjedrio brojne sukobe. Ako je, međutim, posjednik dobio kapetansku poziciju, imao je naravno pravo upravljati i vojnim snagama krajiške utvrde

38 MNL–OL P 125 Esterházy család hercegi ágának levéltára. Pál nádor. No. 9940.

39 Czigány, 2013. 76-77.; Isti, 2004. 126.

40 Pálffy, 1995.a, 74.

41 Czigány, 2013. 78. Prijevod instrukcije na mađarskom jeziku Pálffy, 2013.b, 63-66.

42 ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 148. 1633. Juli fol. 82-84. (MNL–OL Filmtár W 1871.t.)

43 Czigány, 2013. 83.; Pálffy, 2009. 332-333.

44 Feletar, 2012. 173.; Isti, 2011. 52.; Šestak, 2004. 38-39.

45 (Nat)kapetanije na srednjoj razini obrambenog sustava, po primjeru slavonske krajine; Petrić, 2012., 102-127.

i svojom privatnom vojskom. Jedina je razlika bila u tome da li je oružanim snagama u krajiškoj utvrdi izdavao naređenja kao kapetan ili kao posjednik. Kao kapetan kraljevskog garnizona posjednik je dobijao i plaću, koja je bila jedna od važnih prihodaka gospodara tadašnjih krajiških utvrda. (U novije vrijeme su, na žalost, istraživanja na ovu temu zanemarena.) Imenovanje posjednika za kapetane je bilo veoma dobro rješenje ne samo zbog toga što su se na ovaj način riješile nesuglasice, već i iz točke gledišta vladara i glavnih komandanata. Posjednici su za odbijanje sve češćih upada Turaka na njihova imanja, pored redovne vojske koristili i svoje privatne vojne snage, što je bilo sretanje općih i privatnih interesa. Iz istog razloga posjednički kapetani su očito imali u interesu i to da kraljevsku vojsku zadrže na broju, što je značilo, da su u vrijeme kašnjenja vojnih plaća – što se često dešavalo – po mogućnosti oni odplaćivali vojnike od svojih vlastelinskih prihoda.[46] Specifični geografski i geopolitički položaj teritorije između Drave i Mure je uveliko doprinio tome da regija postane samostojeći dio krajine. Primjere za ovo među krajiškim utvrdama vidimo u Bajcsavárskoj kapetaniji, koja leži sjeverno od Mure, a spada pod nadležnost slavonske krajine, te nadalje u okviru Szatmárske obrambene zone, koja sadrži utvrde preko rijeke Tise kao dio takozvanog Gornjeg Ugarskog generalata.[47] Što više, prethodno spomenuti se može smatrati pretečom Međimurskog uporištnog okruga, pošto je u osnovi štitio samo posjede Zrinskih, i kojim je u posljednjim desetljećima 16. stoljeća upravljao Juraj IV. Zrinski (1549.-1603.). Ipak, primarni temelj za ovaj njen posebni samostojeći položaj – po našem uvjerenju – je činjenica da je gotovo cijelo područje Međimurja (sredinom 17. stoljeća 92% poreznih jedinica) spadalo pod upravu obitelji Zrinski i njihovog Csáktornyanskog (Čakovec) vlastelinstva.[48]

Prema našim sadašnjim saznanjima, prvi od kapetana Legradskog i Međimurskog okruga je bio Nikola VII. Zrinski, koji je ovu titulu dobio u svibnju 1640.[49] Sporazum podijele posjeda, sklopljen od strane Nikole i njegovog mlađeg brata još u lipnju 1638., koji je bio potvrđen i od strane vladara, određuje da časti kapetana Legradske i Međimurske plaćeničke vojske pripadaju starijem bratu.[50] Imenovanje od kralja stiže tek za dvije godine, koje u stvari samo zvanično potvrđuje (možemo reći, odobrava od strane vladar i Bečkog Ratnog vijeća) ovaj, u biti obiteljski sporazum. Povelja imenovanja Petra Zrinskog (1621.-1671.) iz kolovoza 1665. doslovno je ista kao i dokumenat imenovanja njegova brata, sklopljenog prije četvrt stoljeća. Iz ovoga proizlazi da je on do ožujka 1670. vodio urotničku organizaciju nazvanu po sebi, sve dok ga urotnički velikodostojnici ne liše ove časti.[51] Posljednji imenovani iz obitelji je Adam Zrinski (1662.-1691.), sin Nikole, koji je ovu čast izvršavao od travnja 1684. sve do svoje smrti, koja ga je zatekla na bojnom polju.[52] Imenovani članovi obitelji su dakle istovremeno upražnjavali obje pozicije. Ovo trebamo naglasiti, jer se u svojim naslovima – na zabludan način – često spominju samo kao Legradski kapetani.[53]

Moramo međutim istaknuti, da bez stvarne potvrde Dvorskog ratnoga vijeća, mogućnost da jedna te ista obitelji postane redoviti nositelj i nasljedovatelj časti kapetana krajiške utvrde, je moglo biti samo zahtijevano od strane obitelji, da bi na ovaj način, nasuprot ostalim kandidatima, bili u neosporivoj prednosti. Ovo je bio i uzrok glavnog nesporazuma 1679., između Kristofa Batthyányija i Adama Zrin-

---

46 Juraj IV. Zrinski (1549.-1603.) je na primjer, između 1594. i 1602., dao najmanje 26.581 rajnskih forinti i 13 krajcara u žitaricama, vinu, tkaninama i gotovini kako bi 200 neisplaćenih vojnika u Legradu mogli prebroditi razdoblje Dugog rata na kraju stoljeća, u vremenu kada su isplate plaća bile rjeđe. Zrinski je, naravno, zatražio nadoknadu ovih opravdanih iznosa od strane komore sa 448 zadužnih cedulja (*Restzettel*). U međuvremenu ovaj iznos se sa svim dodatnim stavkama popeo na vrijednost od 100.000 rajnskih forinti, međutim većinom ove sume dinastija mu je zauvijek ostala dužna. ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 85. 1604 August fol. 86-87. (MNL–OL Filmtár W 1766.t.)

47 Toifl, 2002.; Pálffy, 1996. 198-199.

48 Végh, 2015.c, 161.

49 ÖStA Kriegsarchiv (=KA) Zentralstellen (=ZSt) Sonderreihe (=Sr) Bestallungen Karton 9. No. 1331.

50 »comes senior maneret capitaneus Legradiensis et ibidem ac in Insula Murakőz in stipendo nostro existentibus praeesset". MU, 2010. 163.

51 ÖStA KA ZSt. Sr. Bestallungen Karton 9. No. 1746. O lišavanju časti Karton 11. No. 1829.

52 Schmidt, 1937. 111-112.

53 MNL–OL MKA E 148 Neo-regestrata acta (=NRA) Fasc. 554. No. 31. (MNL–OL Filmtár 5092.t.)

skog – sina jedinca VII. Nikole – u kojem mlađi Zrinski podsjeća svojega suparnika na velika djela svojih predaka, i na nasljedovanje kapetanskog čina, na ovaj način zahtijevajući vojne povlastice sebi.[54] Bez službenog imenovanja mogao je zapovijedati samo svojom privatnom vojskom i nije imao nikakva prava upravljanja nad vojnicima zakletih vladaru. Slično je već postupio i njegov otac, Nikola Kuršanečki, koji je 1638. sebe nazivao natkapetanom Međimurske plaćeničke pješadije i konjice, i natkapetanom Legrada.[55] Na ovaj način je razumljivo i to da, pošto je Nikola Zrinski 1640. potvrdno imenovan za kapetana Legrada i Međimurja, Petar također s punim pravom može titulirati sebe kapetanom po nasljednom pravu, čak iako nad vojnim snagama utvrde upravne moći nije imao.[56] Godine 1665. međutim, nakon smrti svoga brata, nanovo postaje poglavar posjeda, i zauzima mjesto kapetana Legrada (i Međimurja), i sada već u punoj suštini postaje glavni zapovjednik kraljevske vojske na području između dvije rijeke.

Kao što su to istraživanja nedavno razjasnila, po posebnom kompromisu sa kraljevskim dvorom, krajina protiv Kaniže (i čin natkapetana Podunavskoga okruga) između 1633. i 1703., postaje nasljedovana u obitelji Batthyány. Krajiški i okružni natkapetani su još za svog života bili u mogućnosti osigurati da im sinovi zauzmu mjesto nakon njihove smrti, što je bilo bez primjera na ostalim mađarskim i hrvatskim područjima u obrambenom sustavu.[57] Ništa nam bolje ne pokazuje stapanje Jugozapadnog Podunavlja i obitelji Batthyány nego njemački izvori koji generalat protiv Kaniže u drugoj polovici stoljeća često spominju pod imenom »Batthyanyjevska krajina«.[58] Sličnu pojavu možemo uočiti u slučaju Međimurja, koji je na sličan način nazivan »Zerinische Grenze«, tj. »Zrinska krajina«.[59] Ovo je u potpunosti razumljivo, jer su Zrinski, kao i obitelj Batthyány, po nasljednom pravu bili odgovorni za zaštitu određenog graničnog područja. Dok su za skupinu utvrda između dvije rijeke koristili termin »Grenze«, aktualni kapetan iz obitelj Zrinski je bio počašćen titulom »Oberst«. Imenom Oberst su u osnovi označavali glavnozapovijedajuću osobu koja je upravljala organiziranom skupinom utvrda, kao što su krajine (*Generalat*) ili natkapetanije (*Oberhauptmannschaft*).[60] Slučaj Međimurja nam stoga potvrđuje i to da je jedna obitelj imala privilegiju upravljati cijelom manjom pograničnom teritorijom, ne samo jednom krajiškom natkapetanijom. Sve ovo ukazuje na međuovisnost Beča i obitelji Zrinjski; po čemu možemo i bolje razumjeti odluke koje su donesene za poboljšavanje odbrane dotičnih teritorija, kao i drugih kompromisa između ove dvije stranke.

Nikola Zrinski, a kasnije i njegov brat Petar (kao i njihov otac, Juraj V.) bili su hrvatsko-dalmatinski-slavonski banovi, i također su upravljali i svojim banskim kontingentom od 300 konjanika i 200 pješadinaca, koji je branio oblast uz obalu rijeke Kupe. Banski kontingenti – pošto su bili održavani od ugarskih prihoda – za razliku od slavonsko-petrinjske i hrvatsko-primorske krajine, nisu spadali u nadležnost Ratnoga vijeća Unutarnje Austrije sa sjedištem u Grazu.[61] Ove okolnosti, tj. da su Zrinski uz bansku čast istovremeno bili i kapetani legradskih i međimurskih jedinica, u njihovim suvremenicima – očito pogrešno – ukazuje na to da je upravljanje međimurskim krajiškim trupama bilo povezano sa banskim imenovanjem.[62] Tim više, jer su banderij razdijeljen u krajiške utvrde Brest, Pokupsko, Brki-

---

54 Hausner, 2007. 173.

55 »Czeszarove i kraljeve szvetloszti komornik i vszeh plachnih konijanikov i peschov po Megymorju i na Legradu veliki capitan". MNL–OL MKA E 148 NRA Fasc. 1649. No. 44.

56 Hrvatski državni arhiv, Zagreb (=HDA) 681 Vlastelinstvo Čakovec kutija 5. No. 553., kutija 9. No. 1200.; „necnon confiniorum maris Adriatici Segniae supremus, legradiensis vero totiusque insulae Muraköz haereditarius capitaneus"; „cesarove i kraljeve svetlosti komornik, tolnačnik i obester, legradski vekovečni, Senja grada i vse primorske pokrajina veliki kapitan". Laszowski, 1951. 130.

57 Pálffy, 2009. 332-335.

58 Ibidem. 335.

59 Pálffy, 2000. 50.

60 ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 196. fol. 223-225. 1655. Juni (MNL–OL Filmtár W 1937.t.) Za značaljke termina „Oberst" vidi Zachar, 2004. 112-113.

61 ÖStA KA ZSt. Sr. Bestallungen Karton 9. No. 1468. (16. ožuljka 1648.); No. 1746. (18. veljače 1665.)

62 »Die Insul ist viele Jahre unter dem Banat in Kroatien gewesen" ÖStA FHKA Sonderbestände, Sammlungen und Selekte, Handschriftensammlung No. 450. fol. 14-15.

ševina i Sredičko, kao i vojska koja je služila u odbrani protiv Kaniže (ubrajajući ovdje i međimurske krajišnike), bili održavani od strane Ugarske komore, što je značilo da su im i plaće stizale istovremeno.[63] Ovo nam daje objašnjenje na to zašto su popisi osoblja garnizona, kao i godišnji dohoci ove dvije obrambene zone često bilježeni skupa.[64] Nadalje ni to nije slučajnost da je popis međimurskih i banskih jedinica, kao i druge zadaće u svezi vojnih plaća – najkasnije od 1620-ih godina – vršio vojni pisar iz Legrada.[65] Nejasnoći ove cijele situacije je doprinijela nadalje i činjenica, da su u poslovima koji su se ticali krajiškog obrambenog sustava oko Kupe i Međimurja, Zrinski izravno bili podređeni Bečkom Ratnom vijeću. A u slučaju Legrada, kao što smo vidjeli, obitelj Batthyány – koja je nasljeđivala titulu natkapetana – je bila nadređena Zrinskima, koji su pak izravno zapovijedali kraljevskom vojskom.

Štoviše, nakon što je ban Nikola Zrinski 1648. kupio vlastelinstvo Szécsisziget, od tada kapetan Legrada i Međimurja sad već postaje kapetan i tamošnjeg garnizona, koji broji 150 ljudi. U ovom pogledu bio je podložan krajiškom generalu koji je upravljao trupama stacioniranima protiv Kaniže, tj. Adamu I. Batthyányiju.[66] Iz gore navedenog sasvim je razumljivo zašto je Nikola VII. Zrinski kapetanstvo nad utvrdom – istoimenom sa vlastelinstvom, koje je 1648. kupio od Nikole Malakóczyja – tražio na temelju toga da je gospodar utvrde imao pravo na čin kapetana.[67] Nažalost, točno ne znamo koliko je vojnika brojao Novi Zrin koji je opstojao između 1661. i 1664. godine, ali je sigurno da je ovom posadom od više stotina vojnika upravljao po naredbama koje je primao izravno iz Dvorskog ratnoga vijeća, isto kao što je to činio i na svojim teritorijima uz obalu Kupe.[68] U kratkom razdoblju, u rasponu od samo nekoliko godina, Zrinski zapovjedna sa 1.500-2.000 (!) kraljevih plaćenih vojnika, što je skoro bio veći kontingent nego skupne vojne snage pojedinih krajina. Samo za usporedbu – kako to možemo vidjeti i iz popisa osoblja sredinom 17. stoljeća: hrvatsko-primorska (po svojem sjedištu zvana i Karlovačka) krajina broji 1.699 plaćenika, a slavonsko-petrinjska (zvana Varaždinska) krajina »samo« 1.646 plaćenika.[69]

Međimurska vojska – koja je kao što smo vidjeli bila dvostruko organizirana – održavana od strane kralja, a vođena od strane Zrinskih – je jedino sa privatnom vojskom Čakovečkog vlastelina mogla učinkovito obavljati svoju funkciju. Svoje ostvarene uspjehe su mogli postići samo zbog svoje zajedničke uprave. Analiza kompleksne strukture potonje tvrdnje ne može stati u ovako kratki studij, što više jer je Petar Zrinski igrao ključnu ulogu u organiziranju spomenute uprave.

PRILOZI

Tablica 1. Propisani broj vojske garnizona »generalata stavljenoga protiv Kaniže« (prije 1655.)
ÖStA KA Feldakten. Alte Feldakten Karton 155. 1661. XIII. 14

Garnizoni	njemački pješaci	mađarski konjanici	mađarski pješaci	ukupno[1]
Körmend[2]	–	150	100	250
Egerszeg	18	200	150	368
Pölöske	–	30	80	110
Kapornak	–	50	50	100
Egervár	–	25	50	75

63 Pálffy, 1996. 204.; Kruhek, 1984. 215-257. O tome kako su dobijali plače sa konkretnim primjerima Méhes, 2013. 175-195.

64 Takáts, 1908. 291-292., 298.

65 Fábri Bálint „exercitus banalis et Insulae Muraköz scriba campestris". ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 134. 1628 Mai fol. 204. (MNL–OL Filmtár W 1845.t.) O radu vojnog pisara Pálffy, 1995.b, 104-107.

66 ÖStA KA ZSt. Sr. Bestallungen Karton 10. No. 1623.

67 »mivelhogy az örökös uráé törvényünk szerint az maga várának praetendálása". ZMÖM, 2003. 142.

68 Domonkos, 2012. 45-49.; O istom, vidi još Novi Zrin, 2015. i Novi Zrin, 2001.

69 Kaser, 1997. 175., 110.

Garnizoni	njemački pješaci	mađarski konjanici	mađarski pješaci	ukupno[1]
Kemend	–	10	30	40
Lövô	–	6	20	26
Magyarósd	–	–	20	20
Tótfalu	–	2	9	11
Kiskomárom	52	150	240	442
Zalavár	–	15	100	115
Szentgyörgyvár	–	5	42	47
Szentgrót	–	25	50	75
Bér	–	6	20	26
Lenti	–	100	100	200
Szécsisziget	–	50	100	150
Alsólendva	–	50	50	100
Kányavár	–	8	40	48
Međimurje	–	*100*	*200*	*300*
Legrad	–	–	*200*	*200*
Ukupno	70	982	1651	2703

1 Bez topnika i sposebnog osoblja (ex*traordinari Personen*)
2 Banderij okružnog generala Zadunavlja

Tablica 2. Propisani broj vojske garnizona »generalata stavjlenoga protiv Kaniže« (između 1665. i 1672.) MNL–OL P 125 Esterházy család hercegi ágának levéltára. Pál nádor. No. 9940.

Garnizoni	mađarski konjanici	mađarski pješaci	topnici	ostali	ukupno	plaća mjesečno u ranjskim forintima
Körmend[3]	150	100	–	–	250	1444 r. f. 50 k.
Egerszeg	300	150	4	5	459	2016 r. f. 15 k.
Pölöske	30	70	1	–	101	361 r. f. 45 k.
Kapornak	100	50	–	–	150	579 r. f. 15 k.
Egervár	25	50	1	–	76	269 r. f. 37,5 k.
Kemend	10	30	–	–	40	121 r. f. 15 k.
Lövő	46	42	–	–	88	321 r. f. 30 k.
Zalavár	15	100	–	1	116	354 r. f. 15 k.
Szentgyörgyvár	25	40	–	–	65	218 r. f. 45 k.
Szentgrót	25	50	1	1	77	273 r. f. 37,5 k.
Bér	16	20	–	–	36	116 r. f. 30 k.
Lenti	100	100	–	2	202	782 r. f. 30 k.
Szécsisziget	50	100	1	–	151	529 r. f. 15 k.
Alsólendva	50	50	–	–	100	379 r. f. 15 k.
Kányavár	–	15	–	–	15	38 r. f. 45 k.
Podturen i Domašinec(?)	*100*	*100*	–	*1*	*201*	*761 r. f. 45 k.*
Goričan	–	*50*	–	–	*50*	*140 r. f.*
Hodošan	–	*50*	–	–	*50*	*140 r. f.*
Kotoriba	–	*100*	–	–	*100*	*280 r. f.*
Legrad	*50*	*200*	–	–	*250*	*760 r. f.*
Ukupno	1092	1467	8	10	2577	9889 r. f. 5 k.

3 Banderij okružnog generala Zadunavlja

BIBLIOGRAFIJA

Baráth, 2014. Baráth Zsolt: A Rába, mint védelmi vonal a 17. században. Védelmi munkálatok és létesítmények a folyó Vas megyei szakaszán. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 41. (2014) 1. sz. 31-53.

CJH, 1900. Corpus Juris Hungarici (Magyar Törvénytár). 1608-1657. évi törvényczikkek. Magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Bp., 1900.

Czigány, 2013. Czigány István: A Kanizsával szembeni végvidék védelmi rendszere a XVII. század közepén. In: Batthyány I. Ádám és köre. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2013. 67-90.

Czigány, 2004. Czigány István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600-1700. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 4.) Bp., 2004.

Domokos, 2012. Domokos György: Zrínyi Újvár építése és pusztulása. In: Zrínyi-Újvár emlékezete. Szerk.: Hausner Gábor és Padányi József. Bp. 2012. 34-65.

Feletar, 2012. Feletar, Dragutin: Značenje Zrinskog Legrada i Novoga Zrina u obrani od Osmanlija. In: Susreti dviju kultura. Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti. Ured. Sándor Bene – Zoran Ladić – Gábor Hausner. Zagreb, 2012. 165-186.

Feletar, 2011. Feletar, Dragutin: Legradska kapetanija u obrani od Osmanlija s posebnim osvrtom na Novi Zrin. Rad HAZU 48. (2011) br. 510. 47-81.

Feletar, 1971. Feletar, Dragutin: Legrad. Čakovec, 1971.

Hausner, 2007. Hausner Gábor: Zrínyi Ádám. In: A Zrínyiek a magyar és horvát históriában. Szerk.: Bene Sándor – Hausner Gábor. Bp., 2007. 165-180.

Iványi, é.n. Iványi Béla: Zalaszentgrót története. H.n., é.n. Kézirat a Zala megyei Levéltárban.

Kaser, 1997. Kaser, Karl: Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slawonischen Militärgrenze (1535-1881). Wien-Köln-Weimar, 1997.

Kelenik, 2016. Kelenik József: A keresztény világ bajnoka. In: Zrínyi-album. Szerk.: Hausner Gábor. Bp., 2016. 108-173.

Kelenik, 2005. Kelenik József: Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600-1601. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk.: Hausner Gábor. Bp., 2005. 311-357.

Kelenik, 1995. Kelenik József: A Kanizsa ellen vetett végvidék katonai erejének változásai 1633-1638. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Szerk.: Molnár András. (Zalai Gyűjtemény 36/I.) Zalaegerszeg, 1995. 5-51.

Koltai, 2012. Koltai András: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr, 2012.

Kruhek, 1995. Kruhek, Milan: Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog Kraljestva tijekom 16. stoljeća. Zagreb, 1995.

Kruhek, 1984. Kruhek, Milan: Stvaranje i utvrđivanje obrambene granice na Kupi u XVI-XVII stoljeću. In: Vojna krajina. Ured. Dragutin Pavličević. Zagreb, 1984. 215-258.

Laszowski, 1951. Laszowski, Emil: Izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana. (Građa za gospodarsku povijest Hrvatske. Knjiga 1.) Zagreb, 1951.

Lopašić, 1887. Lopašić, Radoslav: Prilozi za poviest Hrvatske XVI. i XVII. vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu. Starine, 1887. Knj. 19. 1-80.

Lopašić, 1883. Lopašić, Radoslav: Nekoliko priloga za poviest urote Petra Zrinskoga i Franje Frankopana. Starine, 1883. Knj. 15. 114-154.

Méhes, 2013. Méhes Péter: Egy udvari alkalmazott, Johann Hoffmann beszámolója a »Kanizsa ellen vetett« és a vend végvidékre szállítandó kifizetésekről az 1637. évből. In: Az oszmán-magyar kényszerű együttélés és hozadéka. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2013. 175-195.

MZPÖ, 1991. Monumenta Zrínyiana. Pars oeconomica. Tomus II. Insula Muraköz (1635-1720) Redegit Vera Zimányi. Digessit, introductione Germanica et indice instruxit István M. Kiss. Bp., 1991.

MU, 2010. A Muraközi uradalom gazdasága és társadalma a 17-18. században. Válogatott források. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a mutatókat készítette Gyulai Éva–Horváth Zita–Turbuly Éva. Szerk.: Horváth Zita (Zalai Gyűjtemény 68.) Zalaegerszeg, 2010.

N. Kiss, 1989. N. Kiss István: A végvári katonaparasztság szerepe és sorsa a felszabadító háborúban Délnyugat-Magyarországon. In: Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában (1686-1699) Szerk.: Bodó Sándor–Szabó Jolán. (Studia Agriensia 9.) Eger, 1989. 47-56.

Novi Zrin, 2015. Nikola Zrinski VII. i utvrda Novi Zrin 350 godina (1664.-2014) Zbornik sa znanstvenog skupa u Donjoj Dubravi 5. srpnja 2014. godine. Zagreb–Čakovec, 2015.

Novi Zrin, 2001. Petrić, Hrvoje – Feletar, Dragutin – Feletar, Petar: Novi Zrin. Zrinska utvrda na Muri (1661.-1664.) Donja Dubrava–Zagreb, 2001.

Pálffy, 2014. Pálffy Géza: Költő és hadvezér? A politikus, katona, költő-író különféle lojalitásai és identitásai. Hadtörténelmi Közlemények, 127. (2014) 4. sz. 867-880.

Pálffy, 2013.a Pálffy Géza: Zrínyi Miklós nagy napja. A vati hadimustra 1663. szeptember 17-én. A Marcal menti hadimustra 350. évfordulójának emlékére. Pápa, 2013.

Pálffy, 2013.b Pálffy Géza: A Batthyány család és a dunántúli határvédelem a XVI-XVII. században. In: Batthyány Ádám és köre. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2013. 41-66.

Pálffy, 2012. Pálffy Géza: Prekogranična povezanost Nikole IV. i Nikole VII. Zrinskog. (Hrvatsko-mađarska plemićka obitelj u aristokraciji Ugarsko-hrvatskog Kraljestva u Habsburškoj Monarhiji) In: Susreti dviju kultura: obitelj Zrinski u Hrvatskoj i Mađarskoj povijesti. Ured. Sándor Bene-Zoran Ladić-Gábor Hausner. Zagreb, 2012. 117-163.

Pálffy, 2009. Pálffy Géza: A Batthyány család a törökellenes határvédelemben. Hadtörténelmi Közlemények, 122. (2009) 2. sz. 321-356.

Pálffy, 2000. Pálffy Géza: Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16-17. században. Második, javított és bővített kiadás. Pápa, 2000.

Pálffy, 1999. Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A Győri Főkapitányság története (1526-1598). Győr, 1999.

Pálffy, 1996. Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer története a kezdetektől a XVIII. század elejéig. Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz. Történelmi Szemle, 38. (1996) 2-3.sz. 163-217.

Pálffy, 1995.a Pálffy Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. Hadtörténelmi Közlemények, 108. (1995) 1. sz. 114-185.

Pálffy, 1995.b. Pálffy Géza: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI-XVII. században. Győr, 1995.

Petrić, 2012. Petrić, Hrvoje: Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću. Samobor–Zagreb, 2012. 89-127.

Schmidt, 1937. Schmidt, Rudolf: Podaci o Adamu grofu Zrinskom iz austrijskoga ratnoga arkiva. Vjesnik kr. državnog arkiva u Zagrebu, 7. (1937) 102-144.

Šestak, 2004. Šestak, Mario: Povijesni zemljovidi Međimurja. Čakovec, 2004.

Szakály, 1997. Szakály Ferenc: Magyar intézmények a török hódoltságban. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 21.) Bp., 1997.

Szatlóczki, 2002. Szatlóczki Gábor: Szentgyörgyvár a török időkben. In: Szentgyörgyvár története. Szerk.: Müller Róbert. Zalai kismonográfiák 7. Zalaegerszeg, 2002. 27-48.

Szvitek, 2008. Szvitek Róbert József: Kiskomárom végvár szerepe a Dél-dunántúli védelmi rendszerben. Doktori disszertáció. ELTE, 2008.

Takáts, 1908. Takáts Sándor: A magyar gyalogság megalakulása. Bp., 1908.

Toifl, 2002. Toifl, Leopold: Bajcsavár története stájer levéltári források alapján. In: Weitschawar /Bajcsavár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Szerk.: Kovács Gyöngyi. Kiállítás a zalaegerszegi múzeumban 2002. május 31-2002. október 31. Zalaegerszeg, 2002. 29-40.

Toifl, 1991. Toifl, Leopold - Leitgeb, Hildegard: Die Türkeneinfälle in der Steiermark und in Kärnten vom 15. bis zum 17. Jahrhundert. (Militärhistorische Schriftenreihe Heft 64.) Wien, 1991.

Tóth, 2013. Tóth Hajnalka: A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében. Szeged, 2013.

Varga, 1981. Varga J. János: Szervitorok katonai szolgálata a XVI-XVII. századi dunántúli nagybirtokon. (Értekezések a történeti tudományok köréből 94.) Bp., 1981.

Végh, 2015.a. Végh Ferenc: Society in the Duty of Defence: the Muraköz as a peculiar Border Region in the Early Modern Times. In: Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis VIII. A Pécsi Tudományegyetem Középkori és Koraújkori Történeti Tanszékének Történeti Közleményei. Szerk.: Barabás Gábor–Kiss Gergely. Pécs, 2015. 191-195.

Végh, 2015.b. Végh Ferenc: Osobita pogranična regija. Međimurje u 17. stoljeću. In: Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara. Ustanove, društvo, gospodarsko i kultura. Glavni urednici Pál Fodor–Dinko Šokčević. Bp., 2015. 582-588.

Végh, 2015.c. Végh Ferenc: Die Teilungen der Murinsel-Herrschaft der Familie Zrínyi im 17. Jahrhundert. In: Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis VIII. A Pécsi Tudományegyetem Középkori és Koraújkori Történeti Tanszékének Történeti Közleményei. Szerk.: Barabás Gábor–Kiss Gergely. Pécs, 2015. 155-171.

Végh, 2010. Végh Ferenc: Egerszeg végvár és város a 17. században. (Zalaegerszegi Füzetek 10.) Zalaegerszeg, 2010.

Végh, 2007. Végh Ferenc: Birodalmak határán – a Balaton partján. Keszthely végvárváros a XVI-XVII. században. (Disszertációk a társadalomtudományok köréből 1.) Bp., 2007.

Zachar, 2004. Zachar József: Habsburg uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683-1792. Bp., 2004.

ZMÖM, 2003. Zrínyi Miklós összes művei. Szerkesztette és az utószót írta Kovács Sándor Iván. Bp., 2003.

SUMMARY

In the middle of the 17. century, after Kaniža was captured by the Turks (1600), Nikola VII. Zrinski (1620-1664) and his younger brother Petar (1621-1671), co-owners of the Čakovec feudal manor with jurisdiction of almost entire Međimurje, organise a protection zone in the newly established provinces. »The poet and the general« from 1638 onwards together with his brother and in the period between 1649 and 1664 on his own manages the defense of the territory between Drava and Mura. After his death this task was carried out by his brother Petar. Besides their numerous private army, as »captains of Legrad and Međimurje«, brothers Zrinski command the garrisons maintained by the Hapsburg sovereign. This led to formation of a separate defense zone within the province, which was »placed against Kaniža«, and was similar to archcaptaincies of generalates of Slavonia and Petrinja and Croatia with coastal region. Primary sources used for this study should prove that the captaincies of Legrad and Međimurje were two separate organisational units that fell under jurisdiction of one captain in order to enable more efficient management, and were subsequently inherited in the Zrinski family. After obtaining the title of governor, Nikola VII. Zrinski commands the province fortifications at the banks of Kupa, as well as garrisons of Szécsisziget and Novi Zrin located north of Mura, and at the beginning of 1660 he also commands the manpower amounting to almost two thousand royal soldiers.

KRAJIŠKA NASELJA UZ RIJEKU DRAVU NA PODRUČJU ĐURĐEVEČKE PUKOVNIJE NA KRAJU 18. STOLJEĆA

MILITARY FRONTIER SETTLEMENTS ALONG THE DRAVA RIVER ON THE TERRITORY OF THE ĐURĐEVEC REGIMENT AT THE END OF THE 18TH CENTURY

Nikola CIK
Profesor povijesti
Ul. bana Jelačića 28, Đurđevac
nikolacik@gmail.com

Primljeno/Received: 11. 11. 2017.
Prihvaćeno/Accepted: 7. 12. 2017.
Prethodno priopćenje
Preliminary communication
UDK/UDC: 355.71(497.5-282.24Drava)"17"
[314.1+911.37] (497.525Podravina)"17"

SAŽETAK

U radu su predstavljeni rezultati komparativne analize nekoliko naselja u koprivničkom i đurđevečkom dijelu Podravine koja su u drugoj polovini 18. stoljeća bila smještena u neposrednoj blizini rijeke Drave. Istraživački fokus usmjeren je na položaj naselja u odnosu na rijeku Dravu i na stanovništvo, odnosno demografske prilike u naseljima Torčec, Botovo, Drnje i Brod. Za demografsku analizu korišteni su podaci iz crkvenih matičnih knjiga, a za proučavanje okoliša kartografski i narativni izvori krajiške provenijencije te dosadašnje spoznaje istraživača. Posebna pažnja posvećena je uređenim prijelazima preko rijeke Drave koji su utjecali na kretanje stanovništva u ovome dijelu Podravine. Usporedbom je utvrđeno je da su kretanja stanovništva u promatranim naseljima pratila tada uobičajene trendove. U slučaju naselja u koprivničkoj Podravini rijeka Drava najviše je utjecala na izgled naselja i prometnu infrastrukturu. Uređeni riječni prijelaz kod naselja Brod u Đurđevečkoj krajiškoj pukovniji očito je povoljno utjecao na gospodarske i demografske prilike u tome naselju.[1]

Ključne riječi: rijeka Drava, riječni prijelazi, demografija, Podravina
Key words: the Drava river, river-crossing, demography, Podravina

UVOD

Cilj ovoga rada je predstaviti rezultate komparativne analize stanja u nekoliko naselja koja su se u posljednjim desetljećima 18. stoljeća nalazila u neposrednoj blizini rijeke Drave. Kao uzorak promatrano je naselje Brod u đurđevečkom dijelu Podravine i naselja koja su bila u sastavu rimokatoličke župe sa središtem u selu Drnju u koprivničkom dijelu Podravine. Zajedničko je obilježje ovih naselja smještaj u neposrednoj blizini rijeke Drave, točnije na njezinoj desnoj obali. Analizom podataka prikupljenih iz različitih povijesnih izvora nastojao sam prepoznati primjere pozitivnih i negativnih utjecaja blizine velike rijeke kakva je Drava i njezinih zaobalnih voda na stanovništvo koje je obitavalo u naseljima koja su se nalazila na dravskim obalama. Pretpostavio sam da bi takvih obavijesti trebalo biti mnogo s obzirom da je Drava hirovita i meandrirajuća rijeka sklona plavljenju čiji su destruktivni utjecaji već zabilježeni u različitim povijesnim razdobljima. Zbog toga je provedena demografska analiza podataka o osnovnim vitalnim događajima koji su zabilježeni u crkvenim matičnim knjigama rimokatoličke kapelanije (vikarijata) u Brodu i župe u Drnju. Količina podataka, a time i kvaliteta zaključaka, uvjetovani su sačuvanošću i dostupnošću ove vrste povijesnih izvora. Obavijesti o samome izgledu i položaju naselja uz rijeku Dravu i njezinim obilježjima sadrže kartografski i narativni izvori krajiške provenijencije i ranije objavljeni radovi.

[1] Rad je izrađen uz potporu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

PRIJELAZI PREKO RIJEKE DRAVE

Važan dio prometne infrastrukture u krajiškom dijelu Podravine u drugoj polovini 18. stoljeća predstavljali su uređeni prijelazi preko rijeke Drave, odnosno brodovi ili skele. S obzirom da je korito rijeke Drave bilo toliko široko da ga tada nije bilo moguće lako premostiti, ljudi su prelazili rijeku plovilima (brodovima, skelama) na najprikladnijim mjestima. Budući da u velikom dijelu koprivničke i đurđevečke Podravine granica između vojnokrajiškog teritorija i ugarskih zemalja nije bila položena u rijeci Dravi to je značilo da je stanovništvo s desne obale rijeke Drave imalo relativno čestu potrebu prelaziti na njezinu lijevu obalu. Naime, u pojasu između lijeve dravske obale i granice širokom nekoliko kilometara nalazile u se obradive poljoprivredne površine i konaki koje su koristili žitelji naselja s desne obale rijeke Drave. To se područje danas naziva Prekodravljem, a veličina mu nije bila stalno jednaka jer je Drava često mijenjala svoj tok i tako povećavala ili smanjivala taj teritorij. U drugoj polovini 18. stoljeća Prekodravlje se protezalo od Botova i Drnja do kraja Repaške šume i virovskih konaka. Tada su gornji dio Prekodravlja zapremale zemlje Drnjanaca i Sigečana, a donje Prekodravlje većim dijelom je prekrivala prostrana šuma Repaš.[2] Po toj šumi čitavo se područje današnjeg Prekodravlja u drugoj polovini 18. stoljeća nazivalo Repaš.[3]

Na jozefinskoj karti s početka 1780-ih godina na toku rijeke Drave u tome dijelu Đurđevečke krajiške pukovnije označeno je nekoliko riječnih prijelaza (redom nizvodno): preko Repaškog kanala (*RepasserCanal*) između toponima Taborišče (*Taboristie*) i Ledvenice (*Ledvenicze*), pri kraju sela Sigetec, Novigradski prijelaz kod Novačke (*Novachka*), Molvarski prijelaz (*Molvaner Uberfuhr*) sjeverno od sela Molve, Virovski prijelaz (*Virianer Überfuhr*) kod virovskih konaka.[4] Po međusobnoj povezanosti puteva koji vode do nabrojenih prijelaza i njihovim nazivima znamo da su žitelji pojedinih naselja (Novigrad, Virje i Molve) uglavnom bili usmjereni na iste riječne prijelaze. S obzirom na razmještaj konaka, obradivih površina (oranice, sjenokoše, pašnjaci), mlinova i šuma možemo zaključiti da su ti prijelazi služili za obavljanje gospodarskih aktivnosti. Drago Roksandić ove prijelaze naziva seoskima i pripisuje im ulogu ostvarivanja komunikacije zbog razdijeljenosti agrarnog zemljišta na dvije dravske obale.[5]

Osim spomenutih prijelaza ovdje nas najviše zanimaju uređeni riječni prijelazi u Drnju, odnosno Židovarošu (*Sido Varos*) i onaj u naselju Brod. Naime, u Drnju je preko rijeke Drave bio sagrađen most, a kod Broda se preko Drave prelazilo pomoću plovila. Most kod Drnja, odnosno Židovaroša, kao i obližnji brod (skela) detaljno su opisani pri jozefinskoj topografskoj izmjeri. »Drveni most koji vodi preko te rijeke na veliki otok, uz nasip koji se na njega naslanja kod Židovaroša tek je nedavno obnovljen i učvršćen. Na rukavcu s druge strane otoka, koji se zove Repaški kanal, nalazi se ravna skela, a osim nje održava se još jedna kod sela Botova u Civilnom dijelu i nizvodno još jedna kod sela Sigetca, (…).«[6] Stoga Drago Roksandić opravdano smatra najsolidnije uređenim prijelazom preko rijeke Drave u ovome dijelu Podravine upravo prijelaz kod Drnja. Iz te tvrdnje možemo izvesti pretpostavku da su žitelji Drnja bili uveliko usmjereni na održavanje ovog prijelaza i da je taj prijelaz za njih očito mnogo značio. Riječni prijelazi vjerojatno su uređivani na mjestima gdje je obala bila niska iz sasvim praktične potrebe za pristupom površini vode i plovilima kojima se ostvarivao prijelaz.[7] Pripadajući opisi uz zemljovide jozefinske izmjere otkrivaju neke podatke o načinu i vrsti prijevoza. Tako je izrijekom zasvjedočeno da su brodovi (skele) bili mali i ne uvijek upotrebljivi. Iz opisa sela Brod i Drnje nalazimo podatke da su na tamošnje brodove mogla stati samo dvoja zaprežna kola.[8]

---

2 *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća: Đurđevačka pukovnija*, knjiga 8, pripremili Mirko Valentić, Ivana Horbec i Ivana Jukić. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003., karte 3, 4 i 8

3 Isto, 107

4 Isto, karte 3 i 8

5 Roksandić, Drago. »Drava u očima jozefinista«. *Ekonomska i ekohistorija 7* (2011.), 36

6 *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća: Đurđevačka pukovnija*, 106

7 Cik, Nikola. *Ekohistorija Đurđevca i Virja u drugoj polovini 18. stoljeća*. Đurđevec: Meridijani, 2016., 46

8 *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća: Đurđevačka pukovnija*, 106, 164

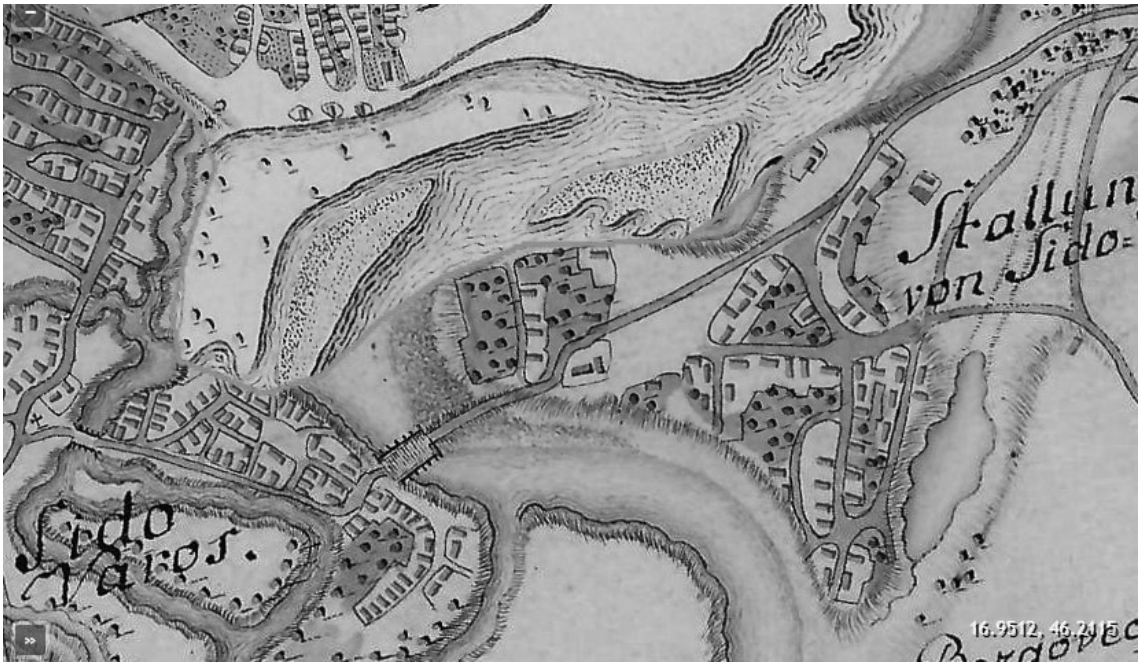

Slika 1. Most preko rijeke Drave u Židovarošu kod Drnja (*Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća: Đurđevačka pukovnija*, karta 3).

Repaški kanal zapravo je dravski rukavac koji je poput otoka omeđivao jedan dio posjeda na lijevoj dravskoj obali. S obzirom da je takvih otoka obgrljenih dravskim rukavcima u to doba bilo nekoliko upravo u blizini sela Sigetec kako svjedoče kartografski izvori iz druge polovine 18. stoljeća, ne treba čuditi sam naziv sela koji očito potječe od mađarske riječi za otok: s*ziget*. Prijelaz na Repaškom kanalu opisan je u narativnim izvorima kao »ravna skela« ili u izvorniku na njemačkom jeziku *Plettenüberfuhre*.[9] O načinu pokretanja i upravljanja takvim brodovima (skelama) u drugoj polovini 18. stoljeća ne znamo gotovo ništa. No, znamo da su prije upotrebe čvrste užadi i kolotura za privezivanje i usmjeravanje brodova korišteni pošikači, odnosno »dugi kolci kojima se veslači opiru o dno rijeke i uz pomoć kormilara stižu na drugu obalu«[10] možemo pretpostaviti da je upravo to bio način na koji su brodovi upravljani u ranijem razdoblju.[11] O poteškoćama prijelaza preko rijeke Drave u Brodu svjedoče podaci o utapanju četvorice muškaraca 28. veljače 1809. godine kada su prelazili preko rijeke. Toga dana u Dravi su se utopili Matija Šimonović, Grgur Panić i Jakob Šimonović koji su ubilježeni da su porijeklom bili iz Kranjske te brodar iz Broda (latinski *Cymbarium Brodensis*) Martin Veseljak.[12] Potonji je vjerojatno vršio uslugu prijevoza brodom (skelom) preko Drave i prevozio spomenute Kranjce kada su doživjeli nesreću i izgubili život.

NASELJE BROD U DRUGOJ POLOVINI 18. STOLJEĆA

Na desnoj obali rijeke Drave u Đurđevečkoj krajiškoj pukovniji do 1844. godine nalazilo se selo Brod koje očito svoje ime duguje brodovima koji su tamo prometovali na uređenom riječnom prijelazu. Čini se da je smještaj Broda na samoj dravskoj obali njegovim žiteljima omogućavao skromne uvjete za gospodarski, demografski i svaki drugi razvoj. Naime, na raspolaganju je Brođanima bilo samo

9 Isto, 164

10 Turković, Josip. *Podravsko rukotvorje*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1978., 28

11 Cik, Nikola. *Ekohistorija Đurđevca i Virja u drugoj polovini 18. stoljeća*. Đurđevec: Meridijani, 2016., 47

12 Isto, 72, prema Matičnoj knjizi umrlih.

poljoprivredno zemljište uz korito rijeke Drave koja je često prijetila poplavama i prouzrokovala eroziju tla. Takvi su problemi uslijed katastrofalnih poplava u prvoj polovini 19. stoljeća rezultirali napuštanjem naselja i preseljenjem stanovništva u novoosnovano naselje Ferdinandovec. Specifičan položaj naselja Brod u odnosu na rijeku Dravu i sudbina naselja plijene pažnju istraživača. Tako je Mirela Slukan Altić iskoristila podatke koje nude kartografski izvori kako bi objasnila utjecaj Drave na naselja u neposrednoj blizini te rijeke.[13] O povijesti Broda i Ferdinandovca najčešće je pisao domaći sin povjesničar franjevac Paškal Cvekan u dvije knjige o Brodu i Ferdinandovcu.[14] Na Cvekanova istraživanja nadovezao se također domaći autor Vjekoslav Robotić.[15] Možemo zaključiti da je šteta što ranije nije korišteno više pisanih povijesnih izvora crkvene provenijencije kao što su matične knjige koje sadrže podatke o stanovništvu Broda i okolnih naselja te omogućavaju izradu demografskih analiza i rekonstrukcija. S obzirom da je preseljenje žitelja Broda u Ferdinandovec (Ferdinant - kako izgovara domicilno stanovništvo) bilo u režiji krajiških vlasti izvori te provenijencije pružaju mnoge vrijedne podatke. Na razvoj naselja u modernom dobu utjecalo je trajno naseljavanje konaka[16] u neposrednoj blizini Ferdinandovca čiji su se žitelji odijelili od matičnih obiteljskih ili kućnih zadruga, naselja i župa (pogotovo iz Đurđevca) i bili uključeni u sastav ferdinandovečke župe i općine.

GODINA	KRŠTENI	UMRLI
1782.	18	13
1783.	17	35
1784.	31	17
1785.	23	21
1786.	14	16
1787.	20	32
1788.	12	13
1789.	7	11
1790.	22	14
1791.	21	9
1792.	10	9
1793.	22	16
1794.	20	23
1795.	21	11
1796.	14	6
1797.	17	19
1798.	15	10
1799.	26	7
UKUPNO	330	282

Tablica 1. Broj rođenih i umrlih u Brodu od 1782. do 1799. godine (podaci iz matičnih knjiga krštenih i umrlih).

O skromnim mogućnostima razvoja Broda u 18. i 19. stoljeću svjedoči i položaj naselja u crkvenoj administrativnoj podjeli. Naime, u Brodu je 1782. godine ustrojena samostalna kapelanija, a župa je osnovana 1811. godine.[17] To znači da su ranije žitelji Broda bili prepušteni dušobrižnicima u okolnim većim naseljima do kojih im zbog karaktera terena nije bilo lako dospjeti. Zbog svojevrsne izoliranost Brod je bio prilično autarkično naselje pa je ondje uvijek bilo nekoliko obrtnika (stolar, bačvar, tesar, mesar i drugi) službenika vezanih uz krajišku i crkvenu upravu (svećenik, krajiški časnik, zvonar, školnik, primalja i drugi). Zbog zastupljenosti takvih zanimanja u Brodu su bili prisutni mnogi sluge i sluškinje, odnosno povremeni radnici, o čijem »nedomaćem« porijeklu doznajemo također iz upisa u matičnim knjigama. Ono po čemu se Brod razlikovao od drugih naselja u Podravini je prisutnost većeg broja zanimanja vezanih uz rijeku, kao što su mlinari, brodari i slično. Crkvene matične knjige odaju da je u Brodu redovito bio prisutan velik broj stranaca, odnosno došljaka. Bili su to uglavnom oni iz Kranjske (označeni kao *Carniolus*) ili oni iz Ugarske (*ex Hungaria*).[18] Smatram da je to izravan utjecaj prijelaza preko rijeke koji je bio uređen u neposrednoj blizini Broda. Naime, taj je prijelaz povezivao teritorij Vojne krajine i Ugarske (nasuprot Broda bilo je naselje Herszenye, odnosno Rasinja) pa je to ujedno bilo mjesto miješanja stanovništva različitog porijekla, a dijelom jezika i kulture iz hrvatske i mađarske

[13] Slukan-Altić, Mirela. »Hidroregulacija Drave i njezini utjecaji na transformaciju prirodnog i kulturnog pejzaža Podravine«. *Podravina 2* (2002.), 128-152

[14] Cvekan, Paškal. Župa i selo Ferdinandovac. Ferdinandovac, 1974.; Cvekan, Paškal. *Ferdinandovac: od Broda na Dravi do Ferdinandovca u močvari*. Ferdinandovac: Općina Ferdinandovac, 1996.

[15] Robotić, Vjekoslav. *Ferdinandovac: suvremeni razvoj naselja (statistički prikaz)*. Ferdinandovac: Općina Ferdinandovac, 1998.

[16] O razvoju konaka u Podravini u drugoj polovini 18. stoljeća vidjeti u: Cik, Nikola. *Ekohistorija Đurđevca i Virja u drugoj polovini 18. stoljeća*. Đurđevec: Meridijani, 2016.

[17] Isto, 66-68

[18] Isto, 66-76

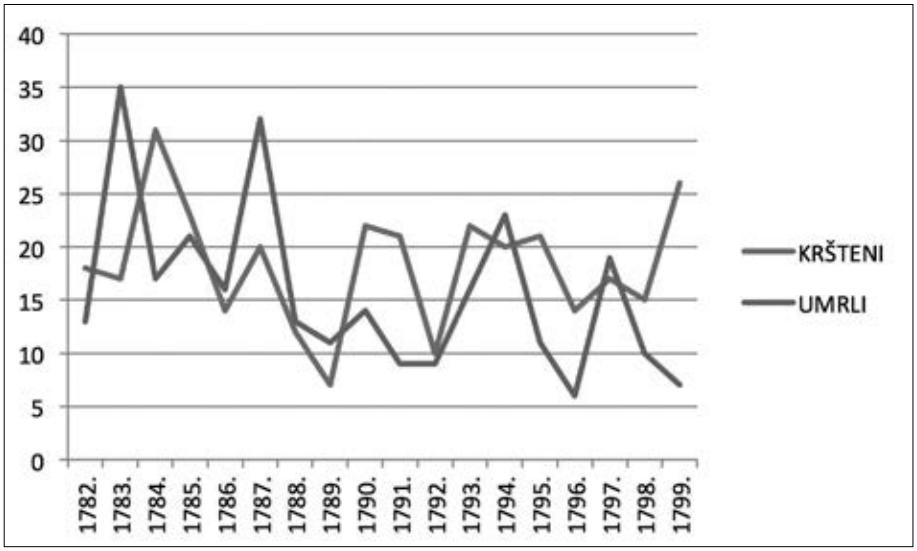

Grafikon 1. Grafički prikaz kretanja broja rođenih (krštenih) i umrlih u Brodu od 1782. do 1799. godine (prema podacima iz matičnih knjiga).

Podravine. Osim gospodarskih razloga doseljavanja u Brod iz hrvatskih i habsburških regija možemo detektirati zahvaljujući rekonstrukciji obitelji i obiteljske razloge doseljavanja. To je posebno vidljivo u slučajevima uzadruživanja (pripisivanja ili prikomandiranja) muškaraca ili bračnih parova u krajiške kućne ili obiteljske zadruge s ciljem održavanja zadružnih posjeda i zadružnog načina života.[19]

Od godine uspostave kapelanije u Brodu potječu i matične knjige u koje su upisivani podaci o krštenjima, vjenčanjima i pokopima stanovnika sela Brod. Ti podaci nisu mnogobrojni jer je Brod bio po broju stanovnika malo naselje. Iz priložene tablice vidljivo je da je u razdoblju od 18 godina (od 1782. do 1799. godine) u Brodu zabilježeno ukupno 330 krštenja i 282 pokopa. Usporedbe radi, u istom je razdoblju u susjednoj župi sa središtem u Kloštru umrlo 2648 stanovnika, a u Virju je umrlo 2007 stanovnika dok ih je kršteno 2249.[20] Unatoč malobrojnosti i relativno nepovoljnim uvjetima za život, broj stanovnika u Brodu bio je u porastu na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće što dokazuju krivulje kretanja broja rođenih (krštenih) i umrlih u Brodu pri čemu možemo detektirati da je krivulja koja prikazuje broj umrlih samo povremeno prelazila iznad krivulje koja prikazuje broj rođenih u naselju.[21]

S obzirom da imamo sačuvanu i matičnu knjigu umrlih od 1782. godine možemo donositi zaključke o trendovima umiranja i kvaliteti života u Brodu u posljednjim desetljećima 18. stoljeća. Na temelju dostupnih i obrađenih podataka moguće je utvrditi povećan broj slučajeva utapanja i nesreća sa smrtnim ishodom koje su se dogodile pri baratanju mlinovima i sa brodovima (skelama) što je za očekivati u naselju kakvo je bilo Brod u ranome novom vijeku. Treba spomenuti da su se neki ljudi utopili pri prelaženju rijeke, drugi tijekom poplava, treći su slučajno upali u rijeku, a četvrti su počinili samoubojstvo utapanjem u Dravi. Osim toga, relativno česte i razorne poplave rijeke Drave negativno su se odražavale na materijalne prilike u selu što je rezultiralo i demografskim štetama.[22] Napominjem da bi gospodarske posljedice poplava u Brodu u ranome novom vijeku tek trebalo detaljno proučiti na temelju relevantnih povijesnih izvora. Usporedbom podataka o demografskim kretanjima u Brodu i susjednim podravskih župama dolazimo do zaključka da kretanja stanovništva u Brodu prate uobičajene trendove u posljednjim desetljećima 18. stoljeća. Tako je tijekom 1780-ih godina dva puta zabilježena povećana smrtnost. Početkom 1790-ih godina nastupilo je razdoblje pozitivnog prirodnog prirasta kao i u posljednjim godinama 18. stoljeća.

[19] Isto, 70

[20] Isto, 265-271

[21] Isto, 67

[22] Isto, 69-73

Slika 2. Kartografski prikaz naselja Brod (na desnoj) i Rasinja (Herszenye, na lijevoj dravskoj obali) na jozefinskoj karti s početka 1780-ih godina (*Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća: Đurđevačka pukovnija*, karta 8).

Prema kartografskom planu s početka 1780-ih godina u Brodu bilo je 60-ak objekata koji su činili tipično krajiško ušoreno naselje. Taj podatak odgovarao bi broju obitelji, odnosno zadruga u Brodu u tome razdoblju. Mirela Slukan-Altić zaključila je na temelju kartografskih prikaza da je selo Brod bilo na nepovoljnom položaju jer bilo unutar jednog dravskog zavoja u kojem su vodene struje s jedne strane erodirale obalu, a s druge strane akumulirale materijal.[23] Unatoč tome, svako izlijevanje rijeke za takvo je naselje moglo imati samo negativne posljedice kao što se dogodilo i 1840-ih godina kada je rijeka Drava »preselila« Brod sa svoje desne, na lijevu obalu.

Možemo zaključiti da je unatoč svim poteškoćama koje su opterećivale žitelje Broda zbog položaja njihovog naselja u ranome novom vijeku (posljednjim desetljećima 18. stoljeća) ono imalo privlačnu moć za doseljavanje stanovništva i dovoljno resursa za opstanak domicilnih obitelji. To potvrđuju sumarni, ali i pojedinačni podaci iz zapisa o najvažnijim vitalnim događajima žitelja Broda u matičnim knjigama. Prema tome se čini da je život u neposrednoj blizini rijeke kakva je Drava i uređenog riječnog prijelaza imao više pozitivnih, negoli negativnih obilježja.

DRNJE I OKOLNA SELA U NEPOSREDNOJ BLIZINI DRAVE

U neposrednoj blizini rijeke Drave u drugoj polovini 18. stoljeća na području koprivničke i đurđevečke Podravine nalazila su se sljedeća naselja nizvodno od Legrada: Đelekovec, Torčec, Botovo, Drnje, Peteranec i Sigetec te podalje od same rijeke Hlebine i Molve. Ovdje su analizirani podaci iz matične knjige krštenih (iz posljednjeg desetljeća 18. stoljeća) rimokatoličke župe sa središtem u Drnju, a kojoj su na kraju 18. stoljeća pripadala i naselja Torčec i Botovo. Osim zbog povezanosti preko župnog središta ova naselja možemo promatrati kao jednu cjelinu i zbog male međusobne udaljenosti. U Drnju su tijekom promatranog razdoblja ponekad krštena i djeca iz Sigeca, pa čak i Hlebina. Pastva drnjanske župe u 18. stoljeću vrlo je zanimljiva jer je Drnje bilo krajiško naselje, a u Torčecu i Botovu živjeli su slobodnjaci.[24]

[23] Slukan-Altić, Mirela. »Hidroregulacija Drave i njezini utjecaji na transformaciju prirodnog i kulturnog pejzaža Podravine«. *Podravina 2* (2002.), 135

[24] Petrić, Hrvoje. »Opća povijest Torčeca«. *Povijest Torčeca*, ur. Dragutin Feletar i Hrvoje Petrić. Torčec: Društvo za povjesnicu i starine Torčec, Nakladna kuća Dr. Feletar, 2000., 75-77

Kartografski prikazi s početka 1780-ih godina i narativni izvori svjedoče i o dijelu Drnja koje se naziva Židovaroš (*Sido-Varos*). U Židovarošu bio je najuređeniji prijelaz preko rijeke Drave u obliku mosta. Sudeći prema kartografskim prikazima rijeka Drava u drugoj polovini 18. stoljeća tekla je tik Botova, Drnja i Sigeca stvarajući mnoštvo rukavaca i otoka. Sasvim je jasno vidljivo da je Drava razdvajala drnjanske posjede pa je postojala stalna potreba za prelaženjem rijeke. Naime, spomenuta naselja bila su smještena na desnoj dravskoj obali, a na lijevoj obali bili u zemljišni posjedi i gospodarski objekti koji su imenovani nazivom *Stallungen*, a označavaju štale i štagljeve u kojima je obitavala stoka. Tako nalazimo *Stallungen von Dernye*, *Stallungen von Sido-Varos* i *Stallungen von Sigetecz*.[25] Mreža puteva odaje da su do tih posjeda žitelji Drnja i Sigeca stizali prelazeći rijeku Dravu. Prema tome možemo zaključiti da su žitelji tih naselja praktički svakodnevno prelazili Dravu iz gospodarskih, a vjerojatno i obiteljskih razloga.

Opis sela Drnje uz jezefinski zemljovid rječito svjedoči o izgledu naselja. »Ovo veliko selo ima četiri dijela: prvi njegov dio, u kojem se nalaze crkva i časničko konačište, leži na otoku koji tvore potok Torčec te jarci kojima istječe voda iz rijeke Drave, i koji je drvenim mostom povezan sa selom Botovom u Civilnom dijelu; (…). Drugi i veći dio, zvan Židovaroš, leži na otočiću koji tvori Drava, i taj je dio povezan s prvim dijelom sela dvama drvenim mostovima, od kojih jedna vodi preko rukavca Drave, a drugi preko potoka Torčeca. Taj je dio novo izgrađenim mostom preko većeg rukavca Drave povezan s četvrtim dijelom sela, koji je najvećim dijelom sastoji od štagljeva i staja za stoku i koji leži na velikom otoku rijeke Drave. Treći dio sela leži na drugoj strani, na lijevoj obali rijeke, i isti se tako u njemu nalaze staje za stoku, štagljevi, a veza s prvim i četvrtim dijelom sela održava se s pomoću ravnih skela.«[26] Ovaj opis zorno objašnjava utjecaj rijeke Drave i njezinih zaobalnih voda na naselja smještenih na dravskim obalama. Mnoštvo vodotoka i velike rijeke čiji je vodostaj varirao tijekom godine značilo je zamočvarenost terena i otežano kretanje poljskim putevima što je posvjedočeno na više mjesta u spomenutom opisu iz doba jozefinske izmjere.[27]Opisujući prirodna obilježja sela Torčec u drugoj polovini 20. stoljeća Dragutin Feletar nazvao je splet dravskih rukavaca kod tog naselja »hidrografskim čvorom« koji daje »gotovo cijeloj katastarskoj općini Torčec tipične prirodnogeografske oznake zamočvarenog, niskog poloja.«.[28] Koliko je tim više taj prostor bio zamočvaren u drugoj polovini 18. stoljeća.

Unatoč gore nabrojenim problemima sela na koja sam usmjerio istraživački fokus u ranome novom vijeku pratila su uobičajene demografske trendove. O demografskom potencijalu spomenutih naselja svjedoči činjenica da su u 17. i dijelu 18. stoljeća jednoj župi sa središtem u Drnju pripadala i naselja Torčec, Peteranec i Sigetec od kojih su neka postala samostalne župe kao što je kasnije selo Hlebine izdvojeno iz župe sa središtem u Sigecu.[29] S obzirom da je matična knjiga krštenih župe sa središtem u Drnju sačuvana samo za posljednje desetljeće 18. stoljeća analizirani su podaci samo za to razdoblje i oni omogućavaju usporedbu s podacima za naselje Brod. Godine 1790. u matičnu knjigu krštenih upisivani su podaci o krštenoj djeci iz sela Drnje, Botovo, Sigetec i Torčec. To je ujedno jedina godina u kojoj je upisano više krštenika iz Sigeca (njih devetoro). Razlog tome treba tražiti u činjenici da je u Sigecu 1789. godine osnovana samostalna župa[30] pa je vjerojatno do istinskog razdvajanja naselja došlo tek nešto kasnije. Do kraja 18. stoljeća još je samo nekoliko krštenika iz Sigeca upisano u matičnu knjigu drnjanske župe. Od rujna do prosinca 1792. godine u Drnju je kršteno osmero djece iz Hlebina. Po nekoliko djece (jedno, dvoje ili troje) iz Hlebina kršteno je u Drnju 1794., 1796. i 1799. godine, dok

---

25 *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća: Đurđevačka pukovnija*, karta 3

26 Isto, 105-106

27 Isto, 105-110

28 Feletar, Dragutin, Hrvoje Petrić. »Prirodnogeografske i demografske značajke Torčeca«. *Povijest Torčeca*, ur. Dragutin Feletar i Hrvoje Petrić. Torčec: Društvo za povjesnicu i starine Torčec, Nakladna kuća Dr. Feletar, 2000., 19

29 Horvat, Rudolf. Župe u Hrvatskoj Podravini. Zagreb: Kulturno-historijsko društvo »Hrvatski rodoljub«, 1941. (pretisak, Koprivnica, 1997.), 11-12

30 Isto, 12

Slika 3. Drnje i okolna naselja na jozefinskom zemljovidu s početka 1780-ih godina (*Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća: Đurđevačka pukovnija*, karta 3).

ih je 1797. godine kršteno čak petoro. S obzirom da su Hlebine prilično udaljene od Drnja možemo pretpostavljati da je možda riječ o krštenju djece iz nekog od sela koje je administrativno pripadalo hlebinskoj župi, a teritorijalno bilo bliže Drnju. Židovaroš se kao mjesto porijekla krštenika u matičnoj knjizi pojavljuje prvi puta 1799. godine, no to ne znači da je to naselje tek tada nastalo jer je od ranije ucrtano na zemljovidima. To znači da su i ranije u Drnju krštena djeca iz Židovaroša, ali je kao mjesto porijekla upisano Drnje. Nažalost, zapisi o krštenjima u matična knjiga iz Drnja ne sadrže opširna svjedočanstva, već samo nekoliko podataka o utjecaju rijeke Drave na razmještaj stanovništva na području župe i na prakse krštenja.

O utjecaju rijeke Drave na svakodnevni život mještana svjedoči jedan od upisa činjenice krštenja u drnjanskoj matičnoj knjizi. Naime, 7. lipnja 1799. godine zabilježeno je krštenje Ivana, zakonitog sina Stjepana i Katarine Pinter koje je obavljeno u Gyékényesu iako je spomenuta obitelj živjela u Drnju. Razlog krštenju izvan Drnja bila je poplava rijeke Drave kako je i navedeno u zabilješci o krštenju na latinskom jeziku: *Baptus est in Gyikönöss ob exundationem Dravi* (Kršten je u Gyékényesu zbog izlijevanja Drave). Dijete je krstio župnik u Gyékényesu, a nakon prijave u Drnju upis je napravljen i u tamošnjoj matičnoj knjizi.[31] Možemo pretpostaviti da se obitelj Pinter u vrijeme rođenja sina Ivana nalazila na posjedima na lijevoj obali rijeke Drave te zbog poplave nisu mogli donijeti dijete na krštenje u matičnu župu već im je to bilo lakše napraviti u Gyékényesu.

Povijesni izvori za proučavanje naselja smještenih u neposrednoj blizini rijeke Drave u koprivničkom dijelu Podravine, odnosno Vojne krajine na kraju 18. stoljeća najviše govore o utjecaju Drave na izgled i razmještaj naselja. Vrlo su vrijedni podaci koji svjedoče o različitim načinima ostvarivanje prometne komunikacije u kraju gdje je prelaženje vodotoka (bilo korištenjem mostova ili brodova,

[31] Matična knjiga krštenih rkt župe u Drnju od godine 1789., https://www.familysearch.org

Tablica 2. Podaci o broju krštenih u drnjanskoj župi distribuirani po naseljima iz kojih su potekli krštenici od 1790. do 1799. godine.

GODINA	Botovo	Drnje	Sigetec	Torčec	Hlebine	Židovaroš	UKUPNO
1790.	26	68	9	37	0	0	140
1791.	25	58	0	59	0	0	142
1792.	20	98	0	42	8	0	168
1793.	25	71	0	54	0	0	150
1794.	23	68	1	50	2	0	144
1795.	22	90	0	44	0	0	156
1796.	16	72	0	35	1	0	124
1797.	13	65	0	37	5	0	120
1798.	22	56	0	28	0	0	106
1799.	16	72	3	51	3	2	147
UKUPNO	208	718	13	437	19	2	1397

odnosno skela) bila svakodnevna potreba zbog gospodarskih i obiteljskih razloga. S obzirom da je sačuvana samo matična knjiga krštenih za župu sa središtem u Drnju koja sadrži podatke o broju rođenih, a ne raspolažemo podacima o broju umrlog stanovništva ne možemo izraditi pouzdanu demografsku analizu. No, dostupni podaci govore u prilog činjenici da je ondje barem u nekim razdobljima vladao pozitivni prirodni prirast. Iz podataka prikazanih u Tablici 2 i Grafikonu 2 vidljivo je da je u posljednjem desetljeću 18. stoljeća najviše stanovništva na području župe živjelo u Drnju, zatim u Torčec, a najmanje naselje bilo je Botovo. Hlebine, Sigetec i Židovaroš u tom su desetljeću tek nekoliko puta navedeni kao mjesto porijekla djece koja su krštena u Drnju. Najveći broj krštenih u promatranom razdoblju zabilježen je 1792. godine, a ujedno je tada bilo najviše krštenih i u samome Drnju. Pri kraju stoljeća u sva tri naselja zabilježen je najmanji broj krštenih što se odrazilo i na ukupni broj krštenih u drnjanskoj župi 1798. godine. Kad bi postojali podaci o broju umrlih u istome razdoblju mogli bismo donijeti preciznije zaključke o demografskim kretanjima u Drnju krajem 18. stoljeća.

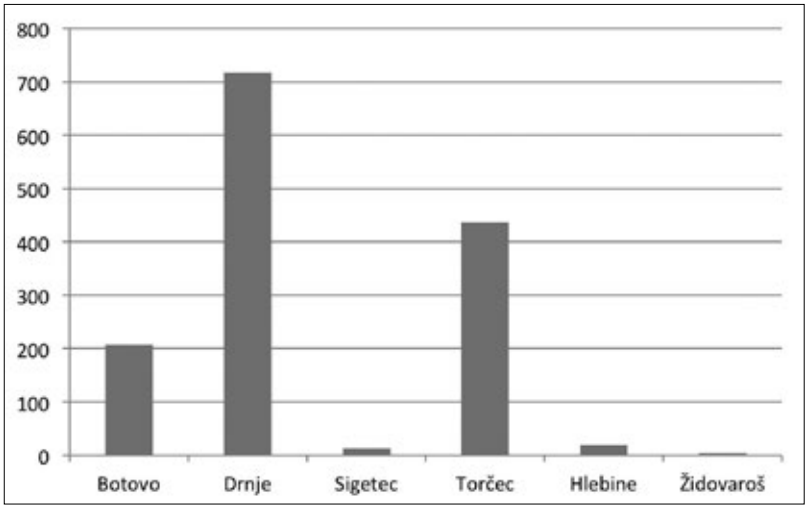

Grafikon 2. Udio pojedinih naselja među krštenicima upisanim u drnjanskoj matici od 1790. do 1799. godine.

Detaljna analiza podataka iz matičnih knjiga iz naselja sa šireg područja uz rijeku Dravu i pronalazak novih svezaka matičnih knjiga (ukoliko su sačuvani) omogućila bi donošenje pouzdanijih zaključaka. Budući da je u prvoj polovini 19. stoljeća zabilježen proces intenzivnog naseljavanja Prekodravlja u kojem je sudjelovalo stanovništvo upravo iz naselja o kojima je u ovome poglavlju bilo riječi, možemo pretpostaviti da je tome pridonijela napučenost područja u neposrednoj blizini rijeke Drave. Za pronalaženje odgovora na pitanje u kolikoj je mjeri to bio razlog preseljavanja, a u kolikoj je mjeri

rijeka Drava onemogućavala razvoj naselja na svojim obalama očito treba provesti analizu podataka koji svjedoče o dobu prve polovine 19. stoljeća. Ovdje mi zbog teme rada preostaje uputiti na literaturu koja govori o intenzivnom naseljavanju Prekodravlja u prvoj polovini 19. stoljeća. Pritom je značajne doprinose dao slikar i pisac Ivan Večenaj (1920.-2013.) čije detaljne opise nekih događaja iz prošlosti Prekodravlja (pogotovo sela Gola) prvenstveno možemo smatrati odrazom želje za objašnjenjem prošlosti svojeg zavičaja i vrijednog prikupljanja povijesnih izvora i podataka o svojem rodnom kraju.[32] O planskom preseljenju stanovništva iz naselja s desne obale rijeke Drave u Prekodravlje pisao je i Hrvoje Petrić.[33]

ZAKLJUČAK

Na temelju skromne količine podataka provedena je analiza demografskog stanja nekih naselja koja su krajem 18. stoljeća bila smještena na desnoj obali rijeke Drave na području koprivničke i đurđevečke Podravine. U tome razdoblju nisu utvrđeni izraziti nepovoljni utjecaji rijeke Drave na stanovništvo osim povremenim problema u svakodnevnom životu kao što je prometovanje i obavljanje vjerskih dužnosti. No, to ne znači da blizina rijeke Drave nije nepovoljno utjecala na takva naselja jer je to dokumentirano primjerice za razdoblje prve polovine 19. stoljeća. O tome posebno detaljno svjedoče kartografski i narativni izvori iz doba jozefinske topografske izmjere. S obzirom da je su u naselju Brod krajem 18. stoljeća zabilježeni pozitivni demografski trendovi možemo zaključiti da je na to možda utjecao uređeni riječni prijelaz na Dravi. U mjestima gdje je postojala praktički svakodnevna potreba za prelaženjem rijeke Drave zbog gospodarskih razloga postojalo je više manjih prijelaza koji nisu bili jako pouzdani. Primjer takvih naselja su ovdje opisani Drnje, Botovo i Sigetec. S druge strane, u Drnju je bio uređen jedan od rijetkih riječnih mostova. Za pouzdanije zaključke o promatranom razdoblju trebalo bi analizirati podatke i za druga naselja u Podravini što bi zahtijevalo dugotrajnije istraživanje i rezultiralo opširnijim radom. Stoga ovaj rad može poslužiti kao polazište za daljnja istraživanja.

POPIS KORIŠTENIH IZVORA I LITERATURE

1. Cik, Nikola. *Ekohistorija Đurđevca i Virja u drugoj polovini 18. stoljeća*. Đurđevec: Meridijani, 2016.
2. Cvekan, Paškal. *Ferdinandovac: od Broda na Dravi do Ferdinandovca u močvari*. Ferdinandovac: Općina Ferdinandovac, 1996.
3. Cvekan, Paškal. Župa i selo Ferdinandovac. Ferdinandovac, 1974.
4. Feletar, Dragutin, Hrvoje Petrić. »Prirodnogeografske i demografske značajke Torčeca«. *Povijest Torčeca*, ur. Dragutin Feletar i Hrvoje Petrić. Torčec: Društvo za povjesnicu i starine Torčec, Nakladna kuća Dr. Feletar, 2000.
5. Horvat, Rudolf. Župe u Hrvatskoj Podravini. Zagreb: Kulturno-historijsko društvo »Hrvatski rodoljub«, 1941. (pretisak, Koprivnica, 1997.)
6. *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća: Đurđevačka pukovnija*, knjiga 8, pripremili Mirko Valentić, Ivana Horbec i Ivana Jukić. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003.
7. Matična knjiga krštenih rkt župe u Drnju od godine 1789., https://www.familysearch.org
8. Petrić, Hrvoje. »Naseljavanje Prekodravlja« (http://povijest.net/naseljavanje-prekodravlja/), pristup ostvaren 4. studenog 2017.
9. Petrić, Hrvoje. »Opća povijest Torčeca«. *Povijest Torčeca*, ur. Dragutin Feletar i Hrvoje Petrić. Torčec: Društvo za povjesnicu i starine Torčec, Nakladna kuća Dr. Feletar, 2000.
10. Petrić, Hrvoje. *Općina i župa Drnje: povijesno-geografska monografija*. Drnje: Nakladna kuća Dr. Feletar, 2000.
11. Robotić, Vjekoslav. *Ferdinandovac: suvremeni razvoj naselja (statistički prikaz)*. Ferdinandovac: Općina Ferdinandovac, 1998.

[32] Večenaj-Tišlarov, Ivan. *Mojemu zavičaju*. Gola: Prosvjeta, 1992.; Večenaj, Ivan. *O životu u Goli kroz dvjesto godina*, ur. Dragutin Feletar. Gola: Bogadigrafika, 2013.

[33] Petrić, Hrvoje. »Naseljavanje Prekodravlja« (http://povijest.net/naseljavanje-prekodravlja/), pristup ostvaren 4. studenog 2017.

12. Roksandić, Drago. »Drava u očima jozefinista«. *Ekonomska i ekohistorija 7* (2011.)
13. Slukan-Altić, Mirela. »Hidroregulacija Drave i njezini utjecaji na transformaciju prirodnog i kulturnog pejzaža Podravine«. *Podravina 2* (2002.)
14. Turković, Josip. *Podravsko rukotvorje*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1978.
15. Večenaj-Tišlarov, Ivan. *Mojemu zavičaju*. Gola: Provjeta, 1992.
16. Večenaj, Ivan. *O životu u Goli kroz dvjesto godina*, ur. Dragutin Feletar. Gola: Bogadigrafika, 2013.

SUMMARY

This paper presents the results of a comparative analysis of several settlements in the Koprivnica and Đurđevac areas of Podravina which were located near the Drava river in the second half of the 18th century. The research is focused on the position of settlements in relation to the river Drava and on the population, i. e. the demographic situation in the villages Torčec, Botovo, Drnje and Brod. The data from the church registers were used for demographic analysis while cartographic and narrative sources of the Military Frontier provenience and the findings of other researchers were used for the study of the environment. Particular attention is paid to the well-maintained crossings over the river Drava which have affected population movements in this part of Podravina. Comparing with other settlements of that time period, it is established that the trends of population in the observed settlements were usual. In the settlements of Podravina near Koprivnica the river Drava had the greatest impact on settlement features and traffic infrastructure. The well-maintained river crossing at the Brod settlement in the Đurđevec Frontier regiment obviously had a favorable impact on economic and demographic conditions in that settlement.

UZROCI I POSLJEDICE MNOGOSTRUKE SURADNJE NAŠIH KRAJEVA UZ DRAVU S REGIJAMA OD 1868. DO 1931. TJ. OD HRVATSKO-UGARSKE NAGODBE DO VELIKE SVJETSKE KRIZE

CAUSES AND CONSEQUENCES OF MULTIPLE COOPERATION OF OUR REGIONS ALONG DRAVA WITH OTHER REGIONS FROM 1868 TO 1931 I.E. FROM CROATIAN-HUNGARIAN AGREEMENT TO THE GREAT WORLD CRISIS

Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ
Zagreb, Draškovićeva 23
HR - 10000 Zagreb
Republika Hrvatska
mira.kolar@zg.t-com.hr

Primljeno/Received: 21. 9. 2017.
Prihvaćeno/Accepted: 7. 12. 2017.
Pregledni rad/Review
UDK/UDC: 908(439.5)"1868/1918"
908(497.1)"1918/1931"
94(497.525Podravina)"1868/1931"

SAŽETAK

Krajevi uz Dravu trebali bi biti zajednički vezani mnogim faktorima. No političke promjene su djelovale razjedinjavajuće, pa se može govoriti o mariborskoj, varaždinskoj, koprivničkoj i slavonskoj Podravini s time da se mijenja i pripadnost tog područja u okviru raznih adminstrativnih pa i državnih sustava. U radu je nakon ovećeg uvodnog dijela težište stavljeno na usporedbu promjena razdoblja 1868. do 1918. i 1918. do 1931. dakle razdoblja Austro-Ugarske Monarhije i jugoslavenske države 1918.-1931., iako bi takvu komparaciju trebalo načiniti za sva povijesna razdoblja od prethistorije i antike do srednjovjekovlja i kroz čitav novi vijek. Neminovno je da je podravska regija, zahvaljujući upravo svom položaju uz Dravu, morala korespondirati s drugim krajevima uz Dravu, a osobito gdje su postojali gospodarski, trgovački i prometni interesi odnosno gdje su iste krize ili prirodne nepogode pogađale narod. Politika je djelovala da su nekad bile jače veze sjever - jug (1868.-1918.) a od 1918. do 1931. istok zapad, ali je kontinuitet zajedničkih interesa, osobito na području etnokulture bio onaj faktor koji je ukazivao na potrebu veza.

Ključne riječi: Podravina, Drava, regije, 1868.-1918., 1918.-1931.
Key words: Podravina, Drava river, regions, 1868-1918, 1918-1931

1.

Pod utjecajem globalističkog strukturiranja svijeta ruše se gotovo sve brane između država, a osobito i između regija. Svijet se danas izvanredno brzo mijenja. Osobito su za ovaj proces zaslužne regije bez obzira da li postoji kontinuitet tih veza ili su one u nekom vremenu bile prekinute uslijed političkih ili ideoloških okolnosti. No regije pamte i uvijek se nanovo veze obnavljaju, pa se u današnjici opet jako cijeni pojam Srednje Europe iako taj pojam u vrijeme socijalističkog razdoblja istočnoeuropskih zemalja nije ni postojao. Dakako regije su većinom bez čvrsto zacrtanih granica. One su dio nekih država ili više njih. No činjenica da imaju neke zajedničke interese privlači ih centripetalnom snagom. One su zasnovane na privrednim, kulturnim ili rodbinskim interesima pa bi bilo zanimljivo analizirati porodična prezimena i porijeklo obitelji. Veze su se zasnivale i zbog ratova koji su doveli do preseljenja čitavih sela i nekoliko stotina kilometara od prvobitnog staništa, no pokretljivost pojedinaca u potrazi za boljim

životom ili zbog nekih drugih razloga još je i veća. Ove migracije osobito su zapažene na jugoistoku Europe.

Uslijed osmanlijskih osvajanja neki su krajevi ostali potpuno bez stanovništva, a kroz naseljavanje od strane Osmanlija ali i prebjega te naseljavanja od strane Habsburške monarhije uz dodjelu posebnih privilegija ili darovanja demografska slika stanovništva se potpuno mijenja, dobivajući oznake multikulturalnosti vezane uz multifunkcionalnost zanimanja prema potrebama društva ali uvijek zadržavaju i određene anekse koji su nastali življenjem uz Dravu.

Mnogi krajevi u Europi izloženi su sličnom procesu. Područje Podravine je primjer vrlo čestih i velikih promjena koje su utjecale na ponašanje, zanimanja i strukturu društva. Sve to utječe na potrebu vezivanja s drugima i naša civilizacija je simbioza dostignuća mnogih naroda u povijesti, koji su zapostavili osvajanja mačem te su širili svoju kulturu knjigom i poučavanjem. a to je predmet našeg interesa. Uzroci i posljedice?

Da bismo odgovorili na to pitanje trebamo prvo definirati što je regija u Podravini.

Problem je i definicija što jeregija, da li je Podravina regija ili dio regije i što je zajedničko jednoj regiji. Da li su to društvenopolitičke ili gospodarske ili narodnosne zajednice? Mislim da bi svi krajevi uz Dravu trebali postojati pod geografskim pojmom podravske regije, dakle od mariborske oblasti, preko varaždinskog kraja i dijela Međimurja, pa preko ludbreške, koprivničke i đurđevačke Podravine do Virovitice, ali i dalje Slavonijom sve do Osijeka, gdje kod Aljmaša Drava utječe u Dunav. Možda je upravo prodor Nikole Zrinjskog, graditelja Novog Zrina, s vojskom do Osijeka i spaljivanje turskog mosta na Dravi 1664. čin koji je potvrdio da je za život naroda uz Dravu važno slobodno kretanje čitavom dužinom dravske nizine, kako s ove tako i s one strane rijeke. Marija Terezija, iako ugarsko-hrvatska kraljica, podijelila je slavonski dio Podravine na vojnički dio kojega je morao uzdržavati veleposjednički dio uz Dravu. Stvorene su Virovitička i Požeška te Srijemska županija koje su dobile isti režim kao starodrevne županije Varaždinska, Križevačka i Zagrebačka. No za cijelo područje nije se koristio termin Podravina već Slavonija pa je možda čak i ime Slovenija za dio Kranjske došao od ovog proširenog pojma za krajeve uz Dravu koja je naseljena slavenskim stanovništvom, i uglavnom katoličke vjere, a od vremena Marije Terezije i grkokatoličke vjere s time da je područje slavonskih pukovnija imalo dosta pravoslavnih krajišnika. Veliko je to područje, koje se je tijekom povijesti našlo u okviru različitih administrativnih cjelina, što je tijekom desetljeća dovelo do njihovog međusobnog udaljavanja uz osjećaj da ne pripadaju zajedno, iako su međusobni interesi pokazivali a i danas pokazuju upravo suprotno. Cijelo to područje je bilo izloženo jakom germanskom utjecaju kroz stoljeća pa se ta pripadnost njemačkoj kulturi osjeća i danas, usprkos režimima koji su činili sve da se taj utjecaj umanji odnosno da ga nestane. Slično je bilo i s Podravinom kao dijelu Kraljevine Hrvatske i Slavonije, koja je od 1102 do 1526. i opet od Bečkog kongresa 1815. do 1918., a izuzetkom razdoblja od 1848. do 1868. pod mađarskom dominacijom. Uhodani latinski jezik kao službeni u zemljama krune Sv. Stjepana počeo se zamjenjivati mađarskim, ali hrvatsko plemstvo ga održava uz pomoć crkve sve do polovine 19 stoljeća. odbijajući i germanizaciju i mađarizaciju, iako su oba jezika intenzivno prodirala preko uprave, školstva i gospodarstva. Najjače se osjeća utjecaj mađarizacije u Međimurju koje je nakon likvidacije obitelji Zrinski potpalo pod mađarsku upravu osim što je crkveno pripadalo pod Zagrebačku biskupiju. Plemstvo je u Banskoj Hrvatskoj preferiralo sve do 1847. latinski jezik, a tada Ivan Kukuljević 1847. promovira hrvatski jezik kao službeni, osloncem na ideju ilirizma koji je trebao biti dominantan jezik na širokom području od Soče do Timoka, kako je savjetovao grof Juraj Drašković u svojoj *Diseertaciji* 1830 godine. No Slovenci su zahvaljujući Prešernu već razvili vlastiti identitet osim Stanka Vraza koji je kao urednik *Kola* i Ilirac želio Iliriju. Svakako je zanimljivo da se je Prešern zalagao i za znanje njemačkog jezika koji je bio važan za obrt i promet te koji je stoga Slovence učinio bližima njemačkom kulturnom krugu. Sličnu pojavu možemo zapaziti i na području varaždinske Podravine a ako se pogleda doprinos koji su Nijemci pridonijeli razvoju obrta i poljoprivrede u Hrvatskoj ova tendencija je zapažena kod stanovnika Banske Hrvatske ali i dijela vojne krajine zahvaljujući službenom jeziku iste koji je bio njemački. Njime su se uglavnom služili i Židovi koji su bili nositelji moderne trgovine i bankarstva na području Hrvatske. Tek poslije 1918. sistematski i vrlo snažno potiskivan je njemački jezik, ali su neizbrisivi tragovi ostali u mnogim područjima života.

Na primjeru Podravine može se pratiti kako su političke promjene utjecale nas veze slovensko-podravske i slavonske regije sa susjednim regijama. Prvo su se te veze ostvarivale rijekom Dravom kao najdugovječnijom cestom. No ta je veza još u antici ojačana izgradnjom rimske ceste i prema Peutingerovoj karti Rimskog carstva, koja je duga 7 metara, a nastala u 4 stoljeću, imala je ceste koje su pratile u smjeru zapad - istok rijeke Dravu i Savu. No zbog čestih poplava ovih rijeka, te su ceste bile jedan dio godine neupotrebljive za promet, što je ostavilo trag na životu tih izoliranih područja, koje ni Vojna krajina od 17 do 19 stoljeća, usprkos trajnim naporima nije uspjela čvrsto prometno povezati.

Zbog osmanskih navala tijekom srednjeg bilo je potrebno graditi obranu na liniji sjever - jug. Granica Osmanlijskog carstva približila se i Đurđevcu i Virju pa se sve do sisačke bitke 1573, trebalo boriti za opstojnost ostatka Hrvatske, a narod je izbjegao u šume ili se povukao preko Drave na područje današnjeg Gradišća. Koprivnica i Đurđevac na Dravi, a Ivanić Grad na Savi su prva linija obrana protiv Osmanlija, a legenda o Picokima i obrani od turske navale 1552 godine ispaljivanjem pilića iz topova starija je od obrane sinjskih vitezova 1715. protiv seraskera Mustafa-paše Ćelića. Narod se grčevito bori za opstanak i održanje u močvarnim i šumovitim krajevima uz Dravu, a trajanje ovih borbi djeluje na potpunu devastaciju prostora u svemu osim u šumama koje su kroz 200 godine osmanske vladavine prekrile mnoga ranija naselja. Ipak je i pusta i podivljala zemlja prepuna hajduka nakon istjerivanja Osmanlija privlačila nove doseljenike sa svih strana pa i sa sjevera Europe i Dunavom se spuštaju novi naseljenici naseljavajući i područja uz Dravu a i lijevu obalu Save, A isto tako doseljava vlaško stanovništvo pravoslavne vjere s istoka koje služeći u krajiškoj vojsci dobiva i posebne privilegije. No trgovački promet istok - zapad je gotovo nestao, iako nikada nije posve prekinut protok roba i ljudi i na tom pravcu. Naime područje Kranjske a i varaždinska Vojna krajina nalaze se pod upravom vrhovne Štajerske komande u Grazu koja tek reformama carice Marije Terezije biva preseljena u Varaždin, pa u Koprivnicu i najzad 1754 u Bjelovar. Uspostavljanje đurđevačke i križevačke pukovnije pod bjelovarskom komandom utjecalo je na jačanje veza Podravine s Posavinom preko Bjelovara i Bilogore. Slično se desilo i u Slavoniji gdje ugarsko-hrvatska kraljica Marija Terezija dijeli cijelu Slavoniju i Stijem na tri županije koje gravitiraju prema Dravi i Dunavu i gdje se stvaraju veleposjedi u vlasništvu stranih feudalaca. njemačkih, talijanskih i ugarskih i južni dio koji je u sastavu Vojne krajine sve do 1880. godine, kada je okupacija Bosne i Hercegovine ukinula taj vojnički sistem koji je područja pod vojnom upravom pretvorio u rezervoar vojnika za ratove Austrije u Europi. Sistem koji je poslije 200 godina ukinut, ostavio je velike probleme narodu Podravine koji se morao prilagoditi građanskom životu u kojem su dominirali zakoni prvobitne akumulacije kapitala a ne poslušnost komandi, a koje su promovirali Židovi i stranci koji su doseljavali u ovo područje i tu se preuzeli gotovo u cijelosti bavljenje vanpoljoprivrednim zanimanjima jer u Hrvatskoj osim vojničkih i crkvenih škola, škola primijenjenih nauka potrebnih životu nije bilo. Židovi dolaze ili iz južnog dijela Austrije koji govore njemački ili iz područja Mađarske koja potpomaže ove Židove davanjem dozvola za obavljanje industrijskih poslova u sjevernom dijelu Hrvatske a uz riječne tokove. Ovo naseljavanje na prostoru Podravine bilo je više stihijsko nego plansko, ali iz tog vremena potječe nova vjerska raznolikost pri čemu reformacija ima određenu ulogu na razvoj jednog dijela Podravine a osobito Međimurja. Germanizmi, mađarizmi, turcizmi ali i ostali »izmi« ukazuju na jake utjecaje naroda drugih regija na narod uz Dravu, te se u novije doba i na taj način istražuje međusobna povezanost regija. Pojmovi za razne predmete i načine života ukazuju što je bila poveznica došljaka sa starosjedilačkim stanovništvom a broj tih riječi ukazuje na izvanredno snažnu alienaciju i usvajanje drugoga i drugačijega.

No industrijska revolucija 1848., a osobito prolazak željeznice Međimurjem 1860, te izgradnja željezničke pruge Zidani Most - Sisak 1862. kao i izgradnja željezničke pruge od Subotice do Slavonskog Broda kao ulaznih vrata u Bosnu 1878., te izgradnje željezničke pruge do Zemuna i Beograda 1892. godine utječe na promjenu važnosti prometnih pravaca. Izgradnjom Pruge od Nagy Kanisze do Koprivnice i Zagreba 1870. s produžetkom do Jadrana 1873. ostavlja područje od Koprivnice do Virovitice i Osijeka nepovezano državnim prugama. To označava izolaciju Podravine i Slavonije u odnosu na Zagreb i sav se promet prebacuje na mađarsku stranu Drave gdje je izgrađena dobra željeznička mreža. Prolaz željeznice kroz Koprivnicu postaje tranzitni za prometovanje roba i ljudi iz Mađarske, a mali broj stanica na tom pravcu (Koprivnica, Križevci, Vrbovec, Gradec) ne donosi blagostanje cijelom

kraju jer izvan prometa ostaje ludbreška Podravina i kraj od Koprivnice do Virovitice, što se počinje rješavati tek u doba bana Khuen Hédervaryjs kada jer izgrađena pruga Barc - Virovitica - Daruvar, pruge Virovitica - Kloštar, da bi tek 1912. bila spojen Kloštar s Koprivnicom, a željeznička veza s Varaždinom uspostavljena je tek 1937. godine. Podravina je važna kao tranzitno područje i za Mađare i za Primorce i mjesta gdje vlakovi staju ima od toga mnogo koristi. No i Austrija koja je do Austro-Ugarske Nagodbe sve pruge usmjeravala prema Beču ima svoje ciljeve. I Austrija i Mađarska u svojem natjecanju gledaju samo svoje privredne interese pa se natječu u izgradnji željeznice radi izvoza žita, drva i stoke iz Hrvatske, dok Mađarska opet stremi prema Rijeci kao najbližem izlazu na more. Niti jedna od tih država nije popuštala u postizanju svojeg cilja, pa je Austrija željezničku prugu od Zidanog mosta do Siska držala do 1923, a do Karlovca do 1965. a Mađarska je sagradila prugu Nagy Kanisza - Koprivnica - Zagreb 1870. odnosno do Rijeke 1873. kao svoju mađarsku prugu ne poštujući da je unutar granica Hrvatske službeni jezik hrvatski. No zahtjevi naroda nisu se mogli u potpunosti zanemariti, pa ova pruga kroz teritorij Hrvatske počinje dobivati odvojke, ali često s velikim zakašnjenjem i uz veliku borbu za izgradnju manjih vicinalnih pruga. To je dakako vrijeme koje želim obraditi u ovom radu u kojem želim opisati kako su političke promjene utjecale na veze među regijama te da je sprečavanje međusobnog komuniciranja pojedinih regija koje su imale zajedničke interese imalo vrlo loš utjecaj na njihov razvoj. No tradicionalni oblici života su preživjeli, s time da su povijesna događanja utjecala na jačanje multikulturalnosti, te su se u mnogom izgubile neke bitne karakteristike naroda u Podravini, vezane uz poljoprivredu i stočarstvo, a razvio se prihvat svih koji dolaze sa strane i kojima se daje jednaka, ako ne i veća šansa za uspješan život zbog njihove bolje stručne spreme i obrazovanosti..

Nije išta novo da je selo očuvalo tradicijske forme života, ali su one stalno ugrožene, a zbog drvene propadajuće kulture opasnost od propasti za njih je veća. Seosko stanovništvo Podravine manje je zatvoreno od stanovnika otoka, a nizinski karakter i rijeka Drava kao plovna cesta omogućava lagan dolazak došljaka u većem broju, što se zapaža kod Židova i Roma. Domaće stanovništvo se rijetko javno zatvara pred strancima čak i onda kada je ugroženo i prag snošljivosti je vrlo visok. No strani utjecaji su često i pozitivni i trgovci i useljenici obrtnici ali i poljoprivrednici a osobito izmjena vlasnika zemlje utječe na promjene načina života. Čak ni tamo gdje je društvo bilo organizirano na zadružnom principu vojnih kućnih zadruga nije se uspjelo očuvati mnoge stare običaje te se zadruge u Podravini počinju raspada i rijetko je koja ušla u 20 stoljeće. Za iznošenje podataka što se desilo u novom vijeku trebalo bi mnogo više prostora nego što dopušta jedan takav rad, te sam se stoga odlučila na obradu razdoblja od 1868. do 1918. i 1918. do 1941.. ali i u tom razdoblju mogu naznačiti samo najopćenitije silnice i odnose između regija i to uglavnom na gospodarskom planu. izostavljajući jezične i ostale bitne karakteristike pojedinih regija.

Ova je tema interdisciplinarna i zato se ne može tretirati samo kao politička povijest, već u kombinaciji ove s demografijom, prometom i razvojem gospodarstva, ali i u kontekstu razvoja društva i njegove nacionalne, vjerske i stranačke povijesti a osobito postojanja i nestanka velikih europskih carstava. Smatram da samo interdisciplinarna istraživanja mogu odgovoriti na brojna pitanja povijesti i zato je važno istraživati sve tendencije i sve što sadržava ljudski život od prirode do politike. jer to je život. Niti se političar bavi samo politikom, niti trgovac samo trgovinom, niti plemić samo svojim posjedom, niti građanin samo gradom. Svi imaju svoje živote i svoje biografije, a možda je to najbolje obuhvaćeno pojmom ekohistorije, jer izvan toga i nema života.

Posljedica ovakvog razvoja je ogromna raznolikost. Ne samo nazivi krajeva uz Dravu već i granice regija, bez obzira kako ih shvaćamo su promjenljiva kategorija. Ukazujem da se naziv Podravina za krajeve uz Dravu vrlo teško izborio za svoje ime, iako su se ljudi koji su živjeli uz Dravu nazivali Podravcima imajući svoje posebne interese u odnosu na gospodarstvo, promet i način života. Danas je taj naziv za kraj od Ludbrega do Virovitice uobičajen čemu je svakako doprinosio rad najveće prehrambene tvornice u Hrvatskoj »Podravke« u Koprivnici, koji grad je time je time postao i središte Podravine u užem smislu. Danas se već može govoriti o podravskoj regiji kao cjelini dugog trajanja čija se povijest može pratiti u kontinuitetu i okvalificirati njene uže odrednice.

Posljedice raznolikosti proizlaze i iz strukture poljoprivrede odnosno vlasništva zemlje što vuče korijen još od srednjeg vijeka. Zapadni dio Podravine i Hrvatsko Zagorje bili su neosvojen od Osmanlija te se razvijao uklopljen u srednjovjekovni feudalni sustav s izvjesnim elementima koji je nametala Varaždinska vojna krajina. Ovaj sistem se je počeo tijekom 19. stoljeća raspadati, pretvarajući se u mali posjed, grundherschaft, gdje su gruntaši imali pravo određivati što će saditi raspolažući i proizvodnjom nakon izvjesnih podavanja, jer je plemstvo smatralo dugo trgovanje poljoprivrednom robom neprimjerenom vrstom zarade. Kraj istočno od Virovitice bio je reformom kraljice Marije Terezije uvršten u Virovitičku županiju gdje su prevladavali veliki posjedi kojima su bili vlasnici veleposjednici stranih narodnosti. Oni su svoje posjede uređivali na način pruskih veleposjeda radom nadničara trgujući poljoprivrednim, stočarskim i šumskim proizvodima na veliko. Devetnaesto i prva polovica 20 stoljeća označava velike promjene u tom sustavu ali nikada nije u potpunosti uspjelo reformirati grundherschaft i gutsherschaft niti približiti ta dva sistema, sve dok nije agrarna reforma poslije Prvoga svjetskog rata znatno smanjila površine veleposjeda i kroz doseljavanje solunskih dobrovoljaca i kolonizaciju izmijenila strukturu stanovništva. dajući lokalnim interesentima više zemlje, i smanjujući veleposjede. To nikada nije bilo izvedeno do kraja a u 20 stoljeću imamo opet dva obrata sa znatno izmijenjenim ciljevima..

Druga karakteristika Podravine je da je ona uvijek bila granično područje, iako je bi zapravo rijeka Drava trebala biti poveznica s drugi kulturama zahvaljujući dravskom plovnom putu još od antike. Nastajanjem modernih država u kojima se razvijaju jaki nacionaliteti Podravina, područje bez točno određene granice u svom većem dijelu, postaje teritorij koji prisvajaju veliki državni sistemi i koje je obilježeno stalnom devastacijom autohtonih elemenata i ubacivanjem stranih utjecaja. No u seoskim sredinama, kao najtradicionalnijim sredinama života očuvani su mnogi elementi nematerijalne a i materijalne baštine, pa se u najnovije doba radi na njihovom očuvanju. njegovanju baštine, revitaliziranju pa i prezentiranju.

Kraj uz Dravu smatra do izgradnje kanala nevrijednim područjem, slabe isplativosti, jer su visoke vode Drave svake godine plavile dravsku nizinu pa su guste šume bile jedino registrirano blago tog kraja. Izgradnjom kanala poplave su ograničene i zemlje uz Dravu postaju i važni poljoprivredni resursi, gdje uspijevaju razne poljoprivredne kulture ali gdje se njeguje i kvalitetno stočarstvo. Na slikama naivnog slikarstva šuma i njiva, vepar i krava su najčešće prikazivani simboli tog kraja.

No upravo nedefiniranost njenog okvira na granici između Hrvatske i Slavonije i Mađarske, te njena otvorenost prema Panonskoj nizini učinila je Podravinu privlačnom za naseljavanje onima koji su željeli izbjeći krute sisteme u svojim zemljama. Kao što je Gradišće naseljeno grupama iz Hrvatske koje su bježale od Osmanlija, tako je i Podravina od 18 stoljeća nakon odlaska Osmanlija naseljavana raznolikim stanovništvom koje je donosilo svoje običaje, svoju pjesmu i svoj govor. Nema u Podravini dva mjesta koja govore na isti način. Ovdje doseljavaju u vrijeme Vojne krajine razne narodnosne grupe koje upravo rijekom Dravom odnosno plovidbom preko nje ili njom održavaju veze na velikim udaljenostima.

2.

Interes podravske regije za druge regije uvjetovan je prometnim, trgovačkim, gospodarskim i kulturno-društvenim razlozima. Usprkos nedovoljnog angažmana države da poveže ovaj kraj jače sa regijama koje joj u povijesnom smislu gravitiraju s ove i s one strane Drave. međusobne veze susjednih regija ostvarivale su se posve prirodno, osim u slučaju kada je državna politika postavila čvrste barijere prema regijama susjednih država, usprkos njihove bliskosti s našom regijom.

Najjače i čvrste veze razvile su se dakako prvo s Međimurjem, Hrvatskim Zagorjem, kalničkim i križevačkim područjem te područjem Bjelovara a preko Drave sa mađarskim županijama Somogy i Zala odnosno u Slavoniji s hrvatskim mjestima na lijevoj obali Drave, a osobito u Baranji gdje je Pečuh bio nastanjen brojnim hrvatskim stanovništvom. Ove veze su bile jače i bolje u vremenu Hrvatsko-Ugarske Monarhije nego prije i kasnije a svoj uzrok imaju u prometnoj, trgovačkoj, administrativnoj i vjerskoj pokretljivosti. Hodočašća u prošteništa bila su vrlo popularna a često su bila istovremeno vezana sa sajmovima, koji su se do 1914. umnažali u pojedinim mjestima, za razliku od kasnijeg vre-

mena kada imamo suprotne tendencije. Narod je na sajmove i u prošteništa do 1914. dolazio i iz velikih udaljenosti ali obično su bila tako razmještena da se moglo kolima isti dan doći i vratiti kući. Obično bi se donosile kući svetačke velike slike koje su se stavljale iznad kreveta, krunice, ali i licitarska srca, licitarske lutkice i konji, te medenjaci. Županije kao ustanove koje je osmislila Mađarska znatno su pomogle jačanju ovih veza radi rješavanja istih problema, pa je možda upravo to razlog da su županije poslije 1918. odmah izgubile svoju zadaću, ostajući kao posebna područja samo za izbore do 1925. kada ih zamjenjuju oblasti i kasnije Savska Banovina i 1939. Banovina Hrvatska. Županije kao i ranije pukovnije bile su značajne za izgradnju kanala i borbu protiv poplava koje su redovito svakih nekoliko godina pa do trgovanja poljoprivrednim proizvodima i stokom. Njihovim nestankom znatno su oslabile veze između susjednih regija.

Osim interesa povezivanja bližih regija razvio se u 19. stoljeću i veliki interes povezivanja Podunavlja s Jadranom. Mađarska kao zemlja velikog potencijala željela je izlaz na more, a jedan od najkraćih bio je izlaz od Nagy Kanisze do Zagreba i Rijeke preko Koprivnice. To je bio najvažniji faktor koji je utjecao na povezivanje Podravine s morem. Naime Ilirci su 1844. svojim putovanjem obilježili granice Ilirije, pa je i koprivnički sudac Antun Nemčić u svojim *Putositnicama* 1845 godine uključio koprivničko-križevačko područje u okvir velike Ilirije koja i krajeve od Drave do Jadrana uključuje u najužu interesnu sferu. Važno je da je i J. J. Strossmayer na čelu Odbora za gradnju podravske pruge uz tehničku pomoć Mirka Bogovića htio izgraditi podravsko-zagrebačku prugu a kada mu to nije uspjelo Bogović se svim silama zalagao za izgradnju mađarske pruge preko Koprivnice i Zagreba do Rijeke što je i ostvareno 1873 godine. Izgradnjom ove pruge eliminirana je gotovo u potpunosti ranija velika ideja povezivanja Podunavlja s Jadranom izgradnjom plovidbenog kanala Vukovar - Šamac koja je tinjala još od Marije Terezije pa do naših dana. Otvaranje mađarske pruge od Koprivnice do mora preko Zagreba dovelo je do odbacivanja ovog skupog projekta jer se smatralo da će željeznički promet zadovoljiti potrebe Mađarske za uvozom i izvozom preko Rijeke, a istovremeno će se držati pod kontrolom Podravina gdje se nastoji onemogućiti izgradnja Podravske pruge desnom obalom Drave sve do 1912 godine, odnosno dol Varaždina 1937. godine. Umiješanost politike u rješavanje prometnih, gospodarskih i kulturoloških problema ostavilo je negativan trag u razvoju pojedinog kraja. Nesloga dovodi do nesklada praćenog nerazumijevanjem potreba i odbijanjem suradnje svojih susjeda iz drugih regija.

Ovaj rad bavi se Podravinom kao jednom cjelovitom regijom ali bez analitičkog pristupa pojedinim slučajevima. Ta je regija imala do osmanlijskih osvajanja nastanjena uglavnom samo katoličkim stanovništvom iako su veleposjedi većinom bili u rukama njemačkih ili mađarskih vlasnika. Pred navalom Osmanlija započinje bijeg stanovnika u Slavoniji u sigurnije krajeve, a Osmanlije doseljavaju novo stanovništvo koje uglavnom s njihovim odlaskom i odlazi, osim Srba koji su služili u vojskama obiju strana. Slavonija se poslije 1699 naseljava novim stanovništvom iz raznih regija Europe i ova multikulturalnost ostaje karakteristika ovih prostora do naših dana. Nju nalazimo i u krajevima koja nisu nikada došla pod Osmanlije, ali boravkom krajiških pukovnija pod Varaždinskom vojnom upravom i ovdje imamo multikulturalnost kao osnovnu karakteristiku stanovništva ovih krajeva. Nužnost ovog suživota utjecala je i na lagano prihvaćanje drugih i drugačijih, pa je i dolazak stranaca ovdje prihvaćan u 18, 19 i 20. stoljeću kao prirodna pojava vezana uz upravu, školstvo, kulturu, gospodarstvo pa i politiku. Međutim postoji nešto što je zajedničko svim stanovnicima uz Dravu, a to je način života, vezan uz vodu, šumu, poljoprivredu. Čak se ni ime Podravina ne koristi za sve krajeve uz Dravu, iako se to ime nekako potkrada kao posve prirodno pa se koji se nalazi u nazivima novina i u narodu susreće kao posebna cjelina tek nakon osnutka tvornice *Podravka* odnosno izdanja monografije *Podravina* Dragutina Feletara. Upravo takvo tretiranje teritorija izaziva poteškoće kada se želi opisati pripadnost grada nekoj županiji, okrugu, oblasti. Današnja Podravina jednoć pripada pod Varaždin, drugi puta pod Osijek, a treći puta pod Bjelovar.

Postoji stalna težnja za povezivanjem svih ovih krajeva i Drava kao najstarija cesta, zatim rimska cesta, a onda i željezničke pruge najdugotrajnija su težnja stanovnika uz Dravu koju možemo nazvati konstantom iako se na tom polju ni do danas nije našlo konačno rješenje, jer uvijek siromaštvo zemlje ili politika onemogućavaju konačnu realizaciju.

Zakonom o podjeli zemlje na oblasti iz 1922. stvorena je Osječka oblast koja se protezala od Osijeka do Koprivnice i koje je zahvaljujući Radićevoj Hrvatskoj seljačkoj stranci počela formirati kao interesna zajednica na mnogim područjima života ali dakako samo za krajeve s desne obale Drave, uključujući i Prekodravlje, ali bez Međimurja i Baranje koje su pripale drugim oblastima. No Oblasti je ukinute šestosiječanjskom diktaturom i opet se je Podravina počela razmatrati kao dio drugih većih jedinica, iako su postojali opravdani razlozi da se krajevi uz Dravu gledaju kao područje povezano Dravom koja ima dužinu od 730 km. i koja je povezana ne samo zlatnim zrncima i dragocjenim šljunkom i pijeskom koji donosi Drava iz područja Alpa već i riječnom i šumskom florom i faunom.

Dakle Podravska regija je još uvijek samo virtualni pojam, ali se i u takvom obliku mnogu promotriti koristi ili štete od povezivanja s drugima i drugačijima. No položaj Podravine kao i čitave Hrvatske je tranzitni na putu iz Srednje Europe do mora. Od davnine ovim područjem,, koristeći dravsku nizinu prolazile su vojske, i ostavljajući iza sebe puste krajeve i promijenjenu demografsku strukturu. Taj proces nije se odvijao samo u Srednjem vijeku već i u Starome i Novome, te smatram da na ovo području i nema starosjedilaca koji bi tu živjeli pola tisućljeća. Hrvoje Petrić je to pokazao i dokazao za 17 stoljeće. A u 18 stoljeću, kada su se rijeke koristile kao glavni putovi trgovine, a osobito 19. i 20. kada već postoji i željeznica povećali su doseljeništvo i iseljeništvo do nevjerojatnih razmjera. Miješanost društva pokazuje i etnik Čeh, Mađar, Poljak, Nemec, Kranjec, Ciganović, Vlahović itd. premda se ti nazivi ponekad ponekad različito tumače. O utjecaju migracija na promjenu etničke strukture u prostoru srednjevjekovne Slavonije pisao je i Neven Budak.

Za izlaganje odabrala sam jedan stoljetni segment iz povijesti Drave, tj. ono od 1868. do 1931. želeći u tom vremenu na prostoru uz Dravu natuknuti kako se do 1918. vodila posve politika u suradnji sa susjednim regijama unutar Austro-Ugarske Monarhije, gdje su se veze uspostavljale na liniji sjever - jug i obrnuto, dok se u razdoblju 1918. i 1931. prekidalo sve što se već ustalilo do 1918. te se radi na novim vezama sa susjednim regijama jačajući veze istok - zapad. Rijeka Drava s Murom i Dunavom je u tome imala odlučujuću i sudbonosnu ulogu i hvale vrijedno je nastojanje da se sada nastoji osmisliti razvoj krajeva uz Dravu u budućnosti s potpunim uvažavanjem njene prošlosti i njenih mogućnosti kao jednog od najočuvanijih prirodnih resursa Europe.

Podravina je otvoreno, tranzitno područje i osim u vrijeme velikih poplava i visokog vodostaja Drave pristupačno sa svih strana. pri čemu je ta rijeka bila i najstarija vodena cesta s priključkom na Dunav. Lagano prohodna ona je bila lagano pristupačna i raznim vojskama i pojedincima, pripadnicima raznih naroda, koji su bili zadivljeni obiljem vode, riba, životinja i ptica i velikim mogućnostima različite proizvodnje na zemlji i izvan nje. To je utjecalo na dolazak stranaca u ovo područje u svim povijesnim razdobljima i gotovo da nema kutka Europe odakle netko nije došao u Podravinu, te se tu naselio, boraveći kraće ili duže vrijeme. Mogli bismo Podravinu nazvati kotlom po raznolikosti ljudskih gena. boje očiju, kose. Dakle kotao naroda uvjetovan različitim uzrocima. Doseljenici su sa sobom donosili svoje navike, običaje ali i jezik pa se i danas istražuje posebnost govora svakog podravskog mjesta. No i naši mladići odlazili na fremdovanje u druge regije AU Monarhije, pa se često odanle i ženili te onda vratili u zemlju i otvorili svoju radnju. Gotovo cijelo stanovništvo gradova uz Dravu je odnekuda došlo, pa već i analiza prezimena i imena ukazuje na velike migracije i nestalnost prebivanja na području sjeverne Hrvatske. Najbolji dokaz toga je osječka Knjiga zavičajnika iz početka 19 stoljeća. Osijek izradio svoju knjigu zavičajnika još u 19. stoljeću, koju je objavio osječki arhiv i koja omogućava analizu odakle su dolazili brojno novi stanovnici Osijeka poslije Karlovačkog mira. Podravina nema takovu knjigu, ali rad Nikole Cika o Đurđevcu i Virju pokazuje da postoje mogućnosti da se ovom demografskom problemu pristupi i s te strane. Gotovo sva mjesta u podravskoj Panoniji nose karakteristike mnogonacionalnih Lipovljana na autoputu Zagreb - Novska, te bi se slični »Susreti« mogli organizirati u mnogim mjestima Podravine koja je jednako bila otvorena došljacima kao i područje gdje su nakon sječe šuma nastale slobodne oranice i pašnjaci. Posebne specifičnosti lokalnih jezika u najnovije vrijeme privlače sve veću pažnju lokalnih istraživača koji izrađuju takve rječnike koji nam mogu dati i odgovor na povezanost regija malo ili više udaljenih..

No isto tako iz Podravine se i odlazi. Razlozi su raznoliki i mijenjaju se u skladu s političkim prilikama i međunarodnim odnosima. Često su ti odlasci slabo registrirani jer su se zbivali iznenada a to je

najčešće slučaj u odlascima iz političkih razloga odnosno »trbuhom za kruhom« u vrijeme administrativnog određivanja gdje će koji činovnik živjeti ili raditi. Biografije državnih činovnika, bilo da su činovnici u upravi, sudstvu ili školstvu ili vojsci to najbolje potvrđuju i rijetko je naći činovnika koji nije promijenio 20 mjesta življenja. Neki su se i vratili. Tako se 1921. iz Bosne vraća elita koja je tamo imala visoke položaje. Najbolji primjer toga je prof. Viktor Pogačnik koji je otišao na rad u mostarsku gimnaziju te je nakon rada u Sarajevu morao 1921. napustiti Bosnu i vratiti se u Đurđevac. No živeći u Bosni četvrt stoljeća prof. Viktor Pogačnik postao je neprepoznatljiv svojem rodnom mjestu i po jeziku i po načinu života, te su ga teško prihvaćali kao svojeg sina koji se vratio u zavičaj.

Veze Podravine s drugim krajevima počela sam istraživati, ali ih nisam dovela do kraja jer takav projekt nije ni postavljen u vrijeme mojeg radnog vijeka. No težnja mi je uvijek bila rekognoscirati zemlju i ljude uz Dravu. No ipak sam započela istraživanja i ukazala na put kojim treba ići. Dakako izvorište treba tražiti u vremenu života Vojne krajine, kada su vojne jedinice, sastavljene od pripadnika različitih naroda Austrijske Monarhije često seljene, pri čemu su se premještali i časnici zajedno s obiteljima, koje su često i nastavljale živjeti u mjestu službovanja. Primjera za to ima bezbroj.

Podravina i Slavonija uz Dravu tek se poslije 1848. nakon sukoba Jelačića s Mađarima počela smatrati hrvatskim teritorijem, a za Međimurja je ova odluka donesena tek krajem 1918. godine. Odluka o Međimurju je donesena na Pariškim mirovnim pregovorima uz korištenje knjige Rudolfa Horvata o Međimurju, ali je Baranja podijeljena između Mađarske i Jugoslavije na poprilično nesretan način i to nakon dugotrajnih diplomatskih i političkih previranja te je industrija pripala Mađarskoj a poljoprivredni i močvarni resursi u Hrvatskoj. I za Prekodravlje se trebalo boriti arhivskim dokumentima.

Još od prapovijesti rijeke su bile ceste koje su povezivale regije. Putovi su išli od Baltičkog mora do Jadrana, ali i od Crnog mora do Istre kako to potvrđuju putovanja Jasona od Kolhide do Istre. Mnogo toga se nije izmijenilo ni tijekom mnogih stoljeća. Kazaljke kretanja kreću se nekada od sjevera prema jugu, a ponekad od istoka ka zapadu. Rijeka Drava trebala je uvijek biti rijeka spajanja a ne rijeka razdvajanja kao što se to desilo poslije 1918. godine, čime su ovi krajevi od najrazvijenijih počeli zaostajati gubeći svoje obrazovne i ljudske prednosti.

Razdoblje može nam poslužiti kao izvrstan primjer kako su se odvijale veze između regija. Podjelu možemo izvršiti na osnovu raznih karakteristika ali ja sam se opredijelila za političku razdjelnicu, tj. vrijeme za Austro-Ugarske monarhije i vrijeme Kraljevstva(Kraljevine SHS odnosno Jugoslavije.

3.

Prvo razdoblje. (1868. do 1918.) obilježeno je mađarskom dominacijom koja započinje sklapanjem Hrvatsko-Ugarske nagodbe 1868., ali i otvaranjem željezničkog puta od Mađarske do mora 1873. godine. Gradovi na toj pruzi, koja je u vlasništvu mađarske države postali su lako pristupačni pa sa sjevera dolaze Židovi donoseći sobom ne samo dobre ideje za razvoj gospodarstva i trgovine već i investicije što su podržavale i službene mađarske vlasti želeći tako na svojem području umanjiti utjecaj vrlo moćnog židovskog i bankarski sposobnog etablismana. Samovlasnici ili dioničari svih većih tvornica i poduzeća u krajevima uz Dravu bili su stranci. Oni su dolazili iz inozemstva, tj. područje Austro-Ugarske Monarhije i održavali su stalne veze s krajem svog porijekla, kao što to vidimo kod Gutmannovih u Belišću, a nerijatko su slabo govorili hrvatskim jezikom, barem u prvoj generaciji. Tek pred kraj Monarhije, bilježi se i pokušaji dijela vlasnika veleposjeda da se uključe u građanski sloj organiziranjem proizvodne djelatnosti, pri čemu veći broj propada kao što je to bilo slučaj kod Mirka Inkeya iz Rasinje koji je uložio svoj kapital u izgradnju željeznica u Bosni i pri tome izgubio znatan kapital te se ubio. Koprivnica kao i krajevi istočno i zapadno od Koprivnice postaju željezničkim prometom od mora do Budimpešte lagano pristupačna osobama iz Like, Kvarnerskog zaljeva i Hrvatskog primorja, pa mnogi intelektualci u tom vremenu bilo da su Hrvati ili Srbi dolaze u taj kraj odigravši važnu ulogu u procesu naše modernizacije. bilo kao liječnici (dr. Mirko Kasumović i njegov upravitelj bolnice Novaković) ili odvjetnici i bilježnici, ali i činovnici drugih struka, jer je Koprivnica do tada stekla glas grada u kojem je ugodno živjeti. Mađari pak zauzimaju sve vodeće pozicije na željezničkoj pruzi koja je bila mađarska crvena nit koja je vezivala Srednju Europu s Jadranom preko Zagreba. No bilo je i obrnutih kretanja pa ban Pavao Rauch ima u Crikvenici vilu Nemo s voćnjakom i vinogradom, koji postaje poslije rata voćni

rasadnik, a Pavlov sin polazi senjsku gimnaziju Ožegovianu da bi se onda otisnuo sve do indijskih otoka gdje je imao svoju plantažu. Rauchovi i Ožegovići bili su tako vezani uz Senj i Mirko Ožegović je bio senjski biskup i osnivač gimnazije u Senju koja je uživala glas izvrsnog učevnog zavoda. Čini se da je domaće stanovništvo bilo vrlo tolerantno prema došljacima raznih vjera, te je ugroženost stranaca bila minimalna bez obzira na vjeru i jezik. Pored jačanja protestantizma posljedica toga su mnogi miješani brakovi, pa se ranijim brakovima sa Kranjicama i Štajerkama pridružuju i brojni brakovi s Mađaricama. Miješani brakovi su gotovo pravilo u krajevima uz Dravu, što znači da nisu postojale veće predrasude ljudi koji su zajedno živjeli na rijeci koja ih je povezivala i obogaćivala izmjenom znanja i iskustava ali i protokom kapitala. Bila je to prednost za podravsku regiju Pripadnost kruni sv. Stjepana i privrženost nosiocima uspješne mađarske politike stvarala je brojne pristaše mađarona u čitavom kraju, koja osobina je ojačana u odnosu na stanje između 1526. kada Hrvatska dolazi pod vlast Habsburga i 1848. kada se Hrvatska, preko ilirizma sve više okreće istoku. Sve do 1848. bila je upitna pripadnost krajeva uz Dravu pod Mađarsku, za razliku od Kranjske i Koruške koji su uvijek gravitirali prema Beču odnosno donjoj Štajerskoj. To se osjećalo osobito u Slavoniji koja je svojim velikim posjedima koji su bili interesno vezaniji uz Mađarsku nego uz slabašnu i ograničenu hrvatsku autonomiju. Zagreb sa svojim problemima koji proističu iz ilirizma, je tek prolazio proces formiranja nacije i tek se je počeo razvijati kao upravna, prosvjetna, prometna i industrijska metropola. Mađari su čitavo ovo područje, a osobito Prekodravlje i Virovitičku županiju smatrali svojim interesnim područjem, pa je s lijevom obalom Drave preko Gole prolazila mađarska željeznica i lijeva obala Drave bila je prometno mnogo povezanija nego desna hrvatska, ali to nije sprečavalo stanovnike desne obale da se veže sa stanovnicima lijeve obale. Interesna sfera je vezana uz poljoprivredu, industriju ali i kupališni zdravstveni turizam

Drava je bila u tom vremenu osposobljena nalogom bana Josip Šokčevića za plovidbu i uvedena je 1861. redovita putničku liniju Osijek - Lendava. Bilo je to poslije strašne poplave 21. rujna 1860., kada Bilogora nije mogla upiti vodu nakon proloma oblaka te se je u pet sati ujutro sručila voda na Novigrad, Virje i Šemovec, a potoci Komarnica, Zdela i Hotova ostali su bez mostova i mlinova. Prekinut je i promet, pa se je i đurđevačke pukovnija uključila u sanaciju stanja. Vojska je gradila i kanale i regulirala potoke koji su svake godine uništavale poljoprivredne kulture pa su ovi radovi koje je izvodila vojske imali karakter javnih radova. Dravo je u nekim razdobljima bila jedina upotrebljiva cesta kroz Podravinu ali plovidba splavima, čamcima ili brodovima u doba bana Josipa Šokčevića bila je zanemarena nakon što su sagrađene željezničke pruge od Koprivnice, Virovitice, Miholjca i Osijeka na sjever preko Drave, što je dobro funkcioniralo do 1918. godine kada je Hrvatska pripadala kruni sv. Stjepana i bila u istoj državi s Ugarskom. Od davnine se je Dravom dopremalo drvo iz Slovenije ali i iz šuma uz Dravu u Podravini do Osijeka, da bi onda bilo prerađivano u Osijeku ili otpremano dalje Dunavom do Budimpešte i Beča. Dravom se je dopremao namještaj za vojna lica koja su služila u Podravini, ali i u doba nakon ukidanja krajine dopremaju se iz Pečuha kaličane pločice ukrašene Zsolnay uzorcima akantusa i cvjetova u raznim bojama od kojih se rade najljepše peći. Utjecaji drugih regija mogu se zapaziti i u narodnoj nošnji, pogotovo nakon što u Podravinu i Slavoniju doseljavaju oveće grupe iz nekih mađarkih, slovačkih i čeških mjesta. Plovidbu na Dravi održavali su jedno vrijeme i šajkaši, koje su zadržali taj posao na Dunavu u Vojvodini još dugo vremena nakon što su prestali ratovi s Osmanlijama.

Gotovo svi obrtnici i trgovci dio svog školovanja kao naučnici proboravili su u Mađarskoj, Austriji, Njemačkoj, Češkoj, Sloveniji pa i Italiji te je to doprinosilo kvaliteti njihovog poslovanja i ophođenja sa komitentima. Mnogi surađuju sa svojim inozemnim kolegama čitav život, a često se i žene pripadnicima drugih naroda u vrijeme svog boravka u inozemstvu. Taj proces pomažu i veleposjednici, a i bogati građani, te vojni umirovljenici, koji su trebali dobre majstore radi uređenja svog životnog standarda ili radi promocije svog posla. No dio obrtnika, osobito onih slobodnih zanimanja koji nisu trebali posebno obrazovanje niti polaganje završnog ispita pred posebnom komisijom školovao se kod domaćih obrtnika i trgovaca, pohađajući tijekom svog školovanja šegrtske škole koje se otvaraju nakon Khuenovog donošenja Zakona o školama iz 1884. i Zakona o obrtima iste godine. Za koprivničku Šegrtsku školu postoje imenici iz kojih se vidi kod kojega je obrtnika šegrt polazio nauk od 1886. do 1918. godine.

Od 1868. do 1918. još su uvijek snažne posljedice vezivanja Podravine iz Kranjsku i Štajersku. Osnivači tvornica uglavnom su bili školovani u njemačkom dijelu Monarhije, pa su sa sobom donosili

upotrebu njemačkih riječi za alate, a često su dovodili iz tog područja i žene te stručnjake koji su znali raditi s parnim strojevima. Varaždin sa Čakovcem je od 1860. preko Pragerskog bio vezan s Trstom, Budimpeštom i Bečom, dobivajući spoj sa Zagrebom tek 1886. Stranci donose kapital ali i znanje. Grade se masovno pilane, mlinovi i ciglane odnosno tvornice koje su imale osiguranu jeftinu sirovinu i još jeftiniju radnu snagu.

4.

Drugo razdoblje (1918-1931.) doba je stagnacije, iako bi se moralo očekivati posve suprotno s obzirom na ispunjenje želja sljedbenika ilirske ideje. Ispunjena je mnogogodišnja težnja hrvatskog stanovništva u određenim područjima uz Dravu da se nađe u novoj jugoslavenskoj državi pa je tako bilo s Međimurjem, dijelom Baranje dok je Prekodravlje i prije 1918. pripadalo Hrvatskoj i Slavoniji. Posljedica je to djelovanja narodnog pokreta za očuvanje hrvatskog jezika i kulture. gdje je knjižica Ivana Novaka *Istina o Međimurju* iz 1907., ali i knjiga Rudolfa Horvata iz 1904? a osobito *Zbirka hrvatskih narodnih popijevaka iz Međimurja* od Žganca iz 1916, bila presudna za odcjepljenje Međimurja od Mađarske i uvrštenja u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca upadom srpske vojske na Badnjak 1918. godine. Očekivalo se mnogo od nove države, no često je bilo obrnuto. Uništeno je mnogo vrijednosti koje je Mađarska intenzivno njegovala na tom području upravo u namjeri da izgradi neraskidive veze. Tako je nestala i građa i predmeti arhiva u Legradu koji je osnovao Jenö Haller, pa su nestali i zapisnici trgovišta Legrad od 1672. - 1912. koji bi potvrđivali invenzivne trgovačke pojedinih krajeva uz Dravu. Zbog graničnog položaja Podravine prema Mađarskoj koja je postala samostalna država nastojali su se zatrti svi tragovi mađarskog djelovanja na desnoj obali Drave, pa su se i mnogi Mađari našli u vrlo lošem odnosu prema domaćem stanovništvu, osobito ako su bili državni službenici, te su iskoristili mogućnost optiranja i osobito u Baranji te napustili Kraljevstvo SHS. No ostali su pripadnici slavenskih naroda u Monarhiji, a posebno dobar status dobili su Slovenci koji su preuzeli rad na željeznicama umjesto Mađara i Česi koji su zbog Masaryka i njegovog zalaganja za jugoslavensku državu uživali posebne simpatije.. Knjižar Vinko Vošicki u Koprivnici uspio održati i uvećati svoju tiskaru tiskajući romane ruskih pisaca, ali i putopisne i pustolovne romane Karl Maya, potičući i dječju maštu tiskanjem prijevoda čeških priča za djecu *Tako Vam je bilo nekoć*. Mislim da je Vošicki uspio održati interes Podravaca za svijet koji je njemu bio globalistički s obzirom na knjige koje je prodavao u svojoj knjižari, iako to nije baš bilo lukrativno.

U toj državi i tvornice koje su izgrađene 80 km od Mađarske nisu uživale nikakve državne povlastice i nisu davane dozvole za izgradnju novih tvornica, što je dovelo do smanjivanja broja industrijskih poduzeća, osobito mlinova i pilana koje su prije izvozile robu u Mađarsku ili preko Mađarske u Beč. Mnoge tvornice ne uživaju ni podršku ni zaštitu države. Zbog podržavljenja Mađarske kraljevske željeznica od jugoslavenske vlade željezničari masovno napuštaju svoja mjesta i optiraju u Mađarsku. a na njihovo mjesto dolaze uglavnom Slovenci. Međimurje pak napuštaju i brojni učitelji koji su do tada radili na Učiteljskoj školi u Čakovcu i koji su stvarali kadar čiji je zadatak bio dovršiti mađarizaciju Međimurja a nova država šalje u Čakovec dr. Sigismunda Čajkovca da vrati škole u Međimurju u sustav Hrvatske. Međimurje se iz županije Zala prebacuje pod upravu Zemaljske vlade u Zagrebu ali uživa poseban status poput Istre sve dok nisu prošli izbori za Ustavotvornu skupštinu. I Prekomurje postaje dio nove jugoslavenske države, ali se Karantanci opredjeljuju za Austriju nakon provedenog referenduma, što je stvorilo velike napetosti na tom dijelu granice. Kod Prekodravlja bilo je također problema, ali su elaborati potvrdili hrvatstvo tog područja na lijevoj obali Drave što je izazivalo problema zbog željezničke stanice u Goli, jer je pruga prolazila u cjelini mađarskim teritorijem osim na tom području. Niti rješavanje problema u Baranji nije bio jednostavan. Uslijed podržavljenja svih dobara austrijske kuće u početku se je kroz Baranjsku republiku nastojala pridobiti za jugoslavensku državu čitava Baranja. No međunarodne institucije nisu bile tome sklone i konačno je jugoslavenskoj državi pripalo samo pola Baranje. Povezivanje s regijama Srednje Europe sada se posve prekida i umjesto toga forsira se samo povezivanje s regijama t.zv. Balkana, koji pojam je geograf Jovan Cvijić, koji je doktorirao u Beču zajedno sa Varaždincem Stjepanom Srkuljem, proširio posve neprimjereno i na čitavo područje Hrvatske sve do Drave, a koji se još i danas koristi u osmišljavanjima političara o strukturiranju naših prosto-

ra. Iako je podravska pruga izgrađena 1912. zabrana iseljavanja zagorskog i podravskog stanovništva u Slavoniju ako su bili ikada kažnjeni, oslabljuje kretanje prema istoku, dok istovremeno sa istoka i juga na područje Slavonije dolaze kroz agrarnu reformu novi stanovnici sa istoka ili iz pasivnih krajeva južno od Save. Iako dolazi do odlijeva većeg dijela Mađara koji su nadomještavani Slovencima, pojačan je u međuratnom razdoblju dolazak Primoraca i Istrana, koji zbog fašizacije Istre napuštaju Rijeku i Istru, nalazeći utočište u Podravini (Dr. Halavanja osnivač školske poliklinike u Koprivnici) Demografska struktura se ubrzano mijenja. Međutim jugoslavenska država prekinula je rad Statističkog ureda u Zagrebu, pa za razdoblje od 1910. do 1931. imamo manje podataka nego za vrijeme prije toga. Popis stanovništva 1921. nikada nije objavljen u cijelosti, a objavljeni podaci nisu komparativni s prijašnjim podacima.

Poslije 1918. granica na Dravi postala je politički neprobojna, a narod s druge strane Drave neprijateljski, pa su ovdje uspostavljene pogranične straže koje su kontrolirale i sprečavale kontakte među stanovnicima jedne i druge strane rijeke, iako su se kroz stoljeća isprele veze na raznim područjima života. Mnogi Hrvati su svoje posjede, osobito vinograde imali, u susjednoj Mađarskoj, pa se taj problem provlačio sve do Drugoga svjetskog rata. Nekoć su se trgovačke i ine veze odvijale preko mostova kojih je na potezu od Međimurja do Osijeka bilo šest, a isto je toliko bilo i željezničkih veza koje su poslije 1918. osim pruge Koprivnica - Gyekenes i pruge koja je išla iz Beograda preko Srijema za Bačku i onda preko Horgoša do Srednje Europe bile zatvorene. Postojeće pruge, pa i ona s Austrijom preko Maribora, bile su strogo kontrolirane i vlakovi s robom izloženi su dugotrajnim pregledima, što je onda Austrijance usmjerilo prema nabavi žita i stoke s drugih područja, čime je Hrvatska trpjela golemu štetu. Mađarska je svoje vagone i lokomotive povukla još na kraju rata u Mađarsku, što je nanosilo teške štete gospodarstvu krajeva koji su ranije živjeli od izvoza u Srednju Europu, koja se sada, nakon nastanka nekoliko manjih država više nije smjela tako ni zvati, pa je taj pojam nestao iz službenog diplomatskog rječnika. Jedino što je ojačano bile su veze s Masarykovom Čehoslovačkom, ali su se te veze odvijale uglavnom preko Bačke. Zanimljivo je da za ovo vrijeme raspolažemo s manje podataka o kretanju stanovništva nego za vrijeme prije 1918. jer je popis stanovništva 1921. objavljen samo djelomično, a ostale statistike nisu izdavane prije diktature. Znamo samo da se stanovništvo bavi ponajviše poljoprivredom, jer je postojala zabrana otvaranja tvornica 80 km od granice s Mađarskom, koja je bila t.zv. vruća granica, stalno pod oštrom kontrolom graničnih patrola, a onda je izostanak stranaca iz Srednje Europe koji su donosili kapital, te kriza kredita 1923-1925, a konačno i velika svjetska kriza doveo do zatvaranja mnogih tvornica i poduzeća, što je beogradska vlada iskoristila za preseljenje mnogih tvornica na područje Uprave grada Beograda gdje nije bilo oblasnog prireza a kupuju se jeftino i dionice kemijske tvornice Danica u Koprivnici koja time također smanjuje a onda i obustavlja proizvodnju. Zbog slabljenja trgovačkog prometa zatvara se i većina podravskih rudnika.

No najveći udarac krajevima uz Dravu i Savu bio je nanesen što je 1921. Zakonom o Dunavu izuzeta iz međunarodnog prometa plovidba Dravom i Savom, pa su ove najstarije vodene ceste a osobito promet Dravom prestao funkcionirati, zadržavši se samo na potezu Osijek - Barč, ali i to u vrlo ograničenom i kontroliranom opsegu. To je uvjetovalo potpuno prestrukturiranje stanovništva koje je živjelo od trgovine žitom i stokom, iako su politički odnosi ipak uvjetovali izvjesne veze s Čehoslovačkom i Poljskom na privrednom i političkom planu. Podravina se našla u krajnje nepovoljnom stanju i zbog riječke luke koja više nije bila glavna mađarska izvozna luka, već su ju okupirali Talijani i ona se 1923. pripaja Italiji. Bakarska luka morala je tek sagraditi željeznicu do luke kako bi se mogla koristiti kao izvozna luka, ali je sveto djelovalo na izbacivanju Hrvatske iz svjetskog trgovinskog prometa i zapostavljanje njenIh privrednih interesa kakovog nije bilo od pogubljenja Petra Zrinjskog i Krste Frankopana. Hrvatskoj se želi oduzeti trgovačka snaga i samo zahvaljujući Zagrebačkom zboru koji se ponovno otvara 1922. Hrvatska je zadržala izvjesno mjesto u izvozu jugoslavenske države, iako s velikim problemima. Naime agrarnom reformom opustošeni su veleposjedi, a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i potpuno uništeni, te u Hrvatskom zagorju osim Draškovićeve obitelji nije uspio niti jedan veleposjednik zadržati svoju posjed, pa niti Pavle Rauch, jedini podravski ban, koji je toliko truda uložio u uređenje svojeg dobra Martijanec, misleći se sajmovima koje je umnažao za vrijeme svojeg banstva 1908.- 1910. može Podravina stabilizirati kao poljoprivredni kraj. Dakle raznim metodama, koje je moglo zapaziti

samo iskusno oko promatrača eliminiraju se pozitivni faktori koji su Podravini dali karakter najnaprednijeg područja u Hrvatskoj koje marljivim radom i primjenom tehnologije ostvaruje tržišne viškove. Sada tih tržišnih viškova gotovo više i nema i 1924. nakon krize kredita, a onda i dugotrajnom agrarnom krizom, te velikom svjetskom krizom gube se sve prednosti i područje uz Dravu postaje kraj gdje se teško živi.

Dakako interes za povezivanje regija nije nestao odjednom i bilo je mnogo pokušaja zasnovanih na tekovinama prošlosti. No ljudi postaju nepovjerljivi, zatvoreniji i zato neuspješniji a to se odrazilo i na slabljenju komunikacionih sposobnosti i gubitku učenja stranih jezika iako je narod uz Dravu često višejezični. Hidrocentrala Fala u Mariboru bila je ključna za industrijalizaciju Slovenije, ali također i za Hrvatsko Zagorje pa je Lepoglava dobila struju iz Fale. Pokušaj da se i čitava Podravina do Virovitice veže uz ovu hidrocentralu, koju je inicirao jedan virovski industrijalac, nije uspjela, pa se i to odrazilo na zaostajanje Podravine na industrijskom planu do pedesetih godina dvadesetog stoljeća kada je provedena elektrifikacija većine mjesta uz Dravu.

U tom razdoblju dolazi do vraćanja mnogih Austrijanaca i Mađara u njihove matične zemlje, pa čak i mnogi Židovi napuštaju Podravinu zbog zakona koji im ograničavaju djelatnost u industriji i trgovini. Veleposjednici potpuno izostaju kao nosioci veze između regija. Kod obrtnika i trgovaca naukovanje se uglavnom obavlja unutar Hrvatske, pri čemu glavnu funkciju preuzima Hrvatski Radiša, osnovan 1903 radi školovanja siromašne djece, ali 1917. preuzima ulogu dovođenja siromašne djece iz pasivnih krajeva u bogatije krajeve pa i u krajeve uz Dravu nakon čega im se pomaže kod otvaranja radionica i trgovina i tako jača privreda u nekom gradu ili trgovištu. Sada se u inozemstvo. uglavnom Austriju i Njemačku te Češku na školovanje šalju samo šegrti koji se školuju u specijalnim zanimanjima kojih nije bilo u našoj zemlji (strojarstvo, elektroprivreda, plinarstvo, autoradionice itd.) i nakon toga im se osigurava posao. Sve veću ulogu u održavanju ovih privrednika i trgovaca ima politika, te srpski radikali nastoje svugdje ubaciti svoje ljude povoljnijim uvjetima poslovanja te poreznom i kreditnom politikom. Plemstvo u ovom razdoblju gubi ulogu posrednika između regija koju je imalo u prethodnom razdoblju te se i samo pokušava snaći u novim uvjetima kada su ostali bez najvećeg dijela svojih posjeda i besplatne radne snage što je započelo već u razdoblju deurbarizacije. Umjesto toga forsira se zapošljavanje prosrpskih radikala, odnosno članova Jugoslavenske radikalne zajednice u upravi, sudstvu i prosvjeti uz veliko jačanje birokracije i korupcije, a slabi utjecaj Pribićevićevih demokrata. U sklopu toga dolaze i ruske izbjeglice, koji njeguju sklonost prema nestaloj monarhističkoj Rusiji, sukobljavajući se nerijetko s domaćim ljudima koji su se vratili iz ruskog zarobljeništva te su propagirali potrebu socijalne revolucije i uvođenje boljševizma, a Josip Broz je na tom planu kao trgovački putnik za prodaju Singerovih strojeva obilazio Podravinu te je ljudima pričao o Sovjetskoj Rusiji kao zemlji socijalne pravde i jednakosti, a tomu su pridonosili i pisci kao što je Miroslav Krleža i August Cesarec, koji su kod Vošickog objavljivali svoja djela u vremenu kada ih nitko drugi nije htio tiskati. Na povezivanje s drugim regijama djelovale su i žene podravskih obrtnika, jer su se gotovo svi obrtnici a i trgovci do 1914. vraćali iz »vandrovanja« sa ženama koje su bile Štajerke, Mađarice, Češkinje i Poljakinje, a onda su unosile kulinarska znanja svojeg zavičaja djelujući i na građanski život u cjelini. Za razliku od vremena prije 1918. kada su se dobrotvornim i humanitarnim radom žene bavile uglavnom preko vjerskih organizacija ili gospojinskih društava u kotarskim mjestima, čiji su članovi bile žene uglednika, za vrijeme i poslije Prvoga svjetskog rata žene se zapošljavaju u proizvodnji, pa često u potrazi za radom mijenjaju i one poput muškaraca mjesto rada i boravka. U tom vremenu plemstvo više nema gotovo nikakav značaj. Propadanje plemstva započelo je Jelačićevim proglasom, pa je seljaštvo postalo vlasnik urbarijalne zemlje kao što su to na području Vojne krajine postali krajišnici već 1809. godine. Posve su se zaboravile zasluge plemstva u Hrvatskoj za očuvanje hrvatske državnosti pa je već u procesu urbarijalnih procesa, a onda i agrarnom reformom poslije Prvoga svjetskog rata plemstvo izgubilo sa slabljenjem materijalne moći i svaku političku moć. Pokušaj obitelji Rauch, Drašković i Inkey da se održe na ostacima svojih posjeda uglavnom nije bilo uspješan. Biti plemić bilo je sada više štetno nego korisno.

5.

Mislim da je tema ovog skupa vrlo važna i da bi na osnovu povezanosti regija, odnosno ljudi iz raznih regija, uzevši taj pojam u najširem smislu trebalo osmisliti i ciljanu budućnost većih područja i istraživati fenomene koji su u ovom radu samo nabačeni i signalizirani. Velika raznolikost naših regija, pa i Podravine upućuje da bi se veze morale osmisliti s obzirom na interes ali i mogućnosti regija koje treba povezivati jer bi se samo tako mogla uspostaviti dugoročna suradnja. Posljedice ukazuju da bi povezanost regija trebala biti dugoročna konstanta i da bi te veze trebale biti velike, dugotrajne i iskrene. Nitko ne može sam, a od povezivanja preko sajmova i kretanja ljudi svi imaju koristi.

Usprkos često nepovoljnih povijesnih okolnosti koje su imale za posljedicu veliku izmjenu stanovništva kao što to pokazuju jezične analize pojedinih mjesta uz Dravu mora se ipak utvrditi da su se veza između regija uvijek nanovo obnavljale jer ljudi koji su nastavali kraj uz Dravu imali su iste gospodarske probleme. Zbog zajedničkih interesa, osobito u teškim vremenima, uvijek je dolazilo do povezivanja, pa i međusobnog jačeg zbližavanja i na osnovu pripadnosti sličnim kulturnim krugovima, među koje se moraju uvrstiti i zajedničke manifestacije na vjerskoj ili drugoj društvenoj osnovi. Politika je mogla zabranjivati ove veze ali one su se dugoročno uvijek obnavljale pa time i održale kao tradicija, a to je primijećeno osobito u kulinarstvu. Iste ili slične poljoprivredne kulture, držanje stoke, gradnja kuća, alati sve je to prisiljavalo ljude na međusobno povezivanje i izmjenu spoznaja mnogo prije nego što su se pojavili prvi savjetodavci koji su znali savjetovati narod a koji su pripadali staležu svećenika ili učitelja, a na našim prostorima nerijetko i krajišnicima, koji su ratovali izvan Monarhije pa su vidjeli kako se drugdje živi. Primjena novoga i drugačijega nije često odmah prihvaćena, ali na kraju dobre vještine i znanja uvijek su našle svoju primjenu.

Za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije veze između regija bile su već uspostavljene na toj osnovi, tj. prometnom i gospodarskom povezivanju ali su se forsirale veze sjever - jug. No Napetosti i sukobi na klasnoj, nacionalnoj, vjerskoj a i jezičnoj osnovi u Podravini kao dijelu Hrvatske i Slavonije koja nije uživala punu državnost neutralizirali su veliki dio dobro osmišljenih planova, a uredbe koje su dolazile za gospodarstvo iz zajedničkog parlamenta u Budimpešti često nisu baš najbolje odgovarale našim potrebama te se veze nisu nikako mogle stabilizirati na dulji rok.

Za razliku od razdoblja Austro-Ugarske Monarhije 1868-1918. kada možemo govoriti o dobrim vezama između bližih i daljih regija, pa čak i sa Srbijom, u razdoblju od 1918. do 1931. sve je trebalo graditi iznova uz zaustavljanje ranije ostvarenih veza na potezu sjever - jug jer se sada forsiraju veze istok zapad. Vojni krugovi ponašaju se u svim područjima koja su ranije bila dio Hrvatske i Slavonije kao osvajači, zauzimajući vodeće pozicije na mnogim područjima života, a zbog neunificiranih zakona ne funkcioniraju ni gospodarstvo, ni uprava ni sudstvo te se i Hrvati i Srbi osjećaju neravnopravni u odnosu na Srbiju, koja sve otvorenije pokazuje težnju stvaranja centralistički uređene i po diktatu beogradske čaršije uređene države. Svemu se pristupa selektivno a demokracija postoji samo na papiru što onemogućava Radiću i njegovoj stranci da provođenje vrlo kvalitetno zasnovanih ideja na području gospodarstva, školstva i zdravstva.

Vrlo dobro zamišljena suradnja Seljačko-demokratske koalicije koja je trebala od jeseni 1927. okupiti hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj na ostvarenju zajedničkih interesa doživio je propast u ljeto 1928. smrću Stjepana Radića i Karađorevim progonom Svetozara Pribićevića. Druga polovica 1928. nosi obilježja predrevolucionarnog stanja ali je revolucija spriječena najavom velike svjetske krize koja je preplašila privrednike i poduzetnike, oslabivši njihov otpor diktaturi. Propadaju sva dostignuća Hrvatske seljačke stranke i Samostalno demokratske stranke Srba u Hrvatskoj, te se čekaju bolja vremena koja nikako da dođu, pa mnogi seljaci ostaju bez svojih imanja zbog dugova. Kriza je višestruko pogodila seljaštvo srednjeg imovnog stanja uz Dravu koji se našao izvan brige beogradskih krugova koji su se brinuli samo za plasman žita s velikih posjeda Vojvodine, a kraj uz Dravu tretiran je kao pogranična periferija uz zapostavljanje svih privrednih benefita koji su davani drugim krajevima. Sve do 1934. kada se počinje otvarati tržište Trećeg Reicha za sve naše viškove Podravina šuti i pati u nadi da svako zlo mora proći. U tom je vremenu propalo mnogo dobrih službenih veza i ideja između regija. Njemački jezik koji je u doba Habsburške monarhije postao komunikativni jezik regija potiskuje francuski, ali on ne može uhvatiti korijena u puku. Veze s Mađarskom i Austrijom odvijaju se s velikim

poteškoćama i pod jakom kontrolom. U usporedbi sa stanjem prije 1914. ovo je vrijeme stagnacije i nazadovanja, a zbog siromaštva koje je zahvatilo gotovo sve slojeve izostaje i studiranje studenata na stranim sveučilištima pri čemu se nastoje zatvoriti mnoge škole i ograničiti rad sveučilišta u Zagrebu koje jedva vegetira. Izostaje studiranje naših studenata i u Pragu. iako su upravo češki stručnjaci rado dolazili raditi u našu zemlju. Nestašica stručnih kadrova nastoji se riješiti zapošljavanjem ruskih izbjeglica ali i čehoslovačkih stručnih kadrova. No na najvažnije položaje dolaze Srbi iz uže Srbije koji ne poznaju život naših sela u prošlosti i koji radi toga često donose neprimjerene odluke na koje narod loše reagira. To je bilo pogubno jer je taj osjećaj njegovao u obiteljima u seoskom društvu kakvo je uglavnom bila Podravina nakon usporavanja industrijalizacije, a to je često izbijalo na površinu prigodom javnih manifestacija i izbora.

Nikakvo pozivanje na demokraciju ili vjeru ne mogu nadomjestiti slobodne veze ljudi kao nosilaca različitih interesa velikog i modernog suvremenog svijeta čije je bogatstvo zasnovano upravo na različitosti. Previše je toga uništeno u prošlosti pozivom na različitu vjersku ili nacionalnu pripadnost da bismo se i dalje smjeli igrati s ostacima vrijednosti koje su izbjegle povijesnu devastaciju te predstavljaju dragocjene bisere naše europske povijesti. Interesi međusobnog povezivanja regija najbolja su potvrda nužnosti stvaranja i održavanja ovakvih veza koje bi trebalo biti dugoročno, jer kratkoročno nastaju i nestaju mnoge veze što je uzrokovano politikom i nestalnošću našega svijeta. iako ipak uvijek ostavljaju neki trag. Prije globalizacije i ulaska Republike Hrvatske u Europsku uniju Dalmacija je bila ovisna o krušaricama Slavonije. Danas je ta ovisnost zasnovana na radnoj snazi ljudi sa sjevera u turističkim mjestima na Jadranu. No postoje i obrnuti primjeri, a to najbolje dokazuju nutarnje migracije stanovništva pa i pojedinaca. Nitko pa ni regije ne mogu dobro živjeti ako su izolirane. Ekonomska zavisnost je neupitna ali postoje i druge zavisnosti vezane uz različite oblike ljudske djelatnosti.

Veze među regijama su korisne i potrebne. No one moraju biti dugotrajne i stalne i dobro osmišljene na dobrobit domicilnog naroda. No trebaju biti zasnovane i na velikom poštovanju prema drugima i drugačijima jer ovi doticaji donose korist za obje strane i obogaćuju materijali i duhovni život. Drava svojim dugim tokom kroz više država ogromna je dragocjenost Europe koja je većinom suviše uništila pravu prirodu svojih rijeka. Kod Drave se još nešto može očuvati u jednom dijelu i to je njena posebna vrijednost. Drava vezuje Dunav s Varaždinom odnosno s Međimurjem, Slovenijom, Koruškom i Štajerskom. Drava je razdjelnica ali i poveznica Podunavlja s Jadranom, i Adalbert Barić, profesor na Kameralnoj školi u Varaždinu i u Budimu krajem 18 stoljeća smatrao je čitavu Hrvatsku vrijednom samo radi tog povezivanja. On je istaknuo kao jedine vrijednosti Hrvatske da leži na »putu prema moru«. Meni je nevjerojatno da su neke općine u Slavoniji izrazile nedavno negativan odnos prema izgradnji kanala Dunav - Sava, koja bi uvećala vrijednost i veze svih regija na tom prostoru. Ne živimo sami na zemlji i odgovorni smo ali i upućeni jedni za druge bilo da se radi o pojedincima ili o kolektivitetima raznih narodnosti i vjera. Zamislite kako bi danas izgledala Koprivnica da nije bilo veza među regijama? Njeno bogatstvo proističe dobrim dijelom zbog sposobnosti uvažavanje drugih i drugačijih. Negativan odnos prema drugima uvijek se je osvećivao autohtonom narodu, ali tragovi onih koji su otišli postali su neizbrisivi i duboko su se ukorijenili u kolektivnu memoriju naroda.

Dva razdoblja na čijem sam primjeru analizirala svoj zaključak vrlo su edukativna i zaključci se mogu primijeniti na cijelu povijest ovih krajeva. Ne ideološke razlike već korisnost povezivanja u gospodarstvu, kulturi, prometu pa i športu trebaju upravljati našim svijetom koji bi trebao biti obilježen dostignućima civilizacija našeg doba bez ratova i sukoba, a u interesu stvaranja bogatog svijeta u duhovnom i materijalnom smislu. Da bi se zbližili trebamo se poznavati a tu humanističke nauke u najširem smislu imaju izvanredno veliku zadaću.

SUMMARY

Regions along Drava should be jointly connected through numerous factors. However, political changes caused separation and we can speak about Podravina of Maribor, Varaždin, Koprivnica, and Slavonia, with changes of allocation of that area within the framework of various administrative and state systems. After the introductory part, the paper places emphasis on comparison of changes in the periods from 1868 to 1918 and from 1918 to 1931 i.e. periods of Austrian-Hungarian empire and the state of Yugoslavia from 1918 to 1931, although such comparison should be made for all historical periods from prehistoric and antique times to the Middle Ages and the Modern Age. It can not be disputed that thanks to its position along the Drava river, the Podravina region should have corresponded with other regions along the Drava river, especially those with joint economic, trade and traffic interests, or where the people were struck with the same crisis or natural disasters. Sometimes politics caused the strengthening of northern and southern connections (1868 -1918) and from 1918 to 1931 the area experienced strong connection of eastern and western parts, but especially in the field of ethnoculture the factor of continuity was the one indicating the necessity of making connections.

STRADANJE ROMA U LUDBREGU ZA VRIJEME DRUGOGA SVJETSKOG RATA

ROMA POPULATION VICTIMS IN LUDBREG DURING WORLD WAR II

Danijel VOJAK
Znanstveni suradnik
Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«
Marulićev trg 19/1
10000 Zagreb
danijel.vojak@pilar.hr

Primljeno/Received: 20. 3. 2017.
Prihvaćeno/Accepted: 7. 12. 2017.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK/UDC: 94(497.523Ludbreg)"1941/1945"
341.485(=214.58)(497.523Ludbreg)

SAŽETAK

Romsko stanovništvo doselilo se na ludbreško područjev najkasnije u XVII. st., a od tada sve do Drugoga svjetskog rata dijelilo je sličnu sudbinu poput svojih sunarodnjaka na drugim hrvatskim područjima. Prema njima su hrvatske vlasti već od kraja XVI. st. neuspješno provodile anticiganističku politiku, koja je ponajviše uključivala progon i ograničavanje njihovog kretanja. Na temelju analize arhivskih izvora Hrvatskog državnog arhiva, relevantnih periodičkih publikacija i literature, nastojalo se analizirati povijest stradanja Roma na ludbreškom području za vrijeme Drugoga svjetskog rata, koji su slično drugim Romima, bili prvo popisani, a zatim i deportirani u jasenovački logor.

Ključne riječi: Romi, Ludbreg, Drugi svjetski rat, Nezavisna Država Hrvatska.
Key words: Roma, Ludbreg, Second World War, Independent State of Croatia.

Romi su se na područje Hrvatske doselili u drugoj polovini XIV. st., većinom u urbana područja, poput Dubrovnika, Zagreba, Pule i Šibenika. Povijest Roma na ludbreškom području vjerojatno započinje od XVI. st. kada su naselili šire područje Podravine. Manjak povijesnih izvora dijelom onemogućuje precizniju povijesnu rekonstrukciju njihovog života sve do prve polovine XX. st. kada oni, zajedno s drugim sunarodnjacima, stradavaju u progonu ustaških vlasti za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Jedan od ciljeva rada je približiti njihovu povijest stradanja na ludbreškom području, te time omogućiti bolje razumijevanje njihove povijesti. Koristiti će se dostupni arhivski izvori Hrvatskog državnog arhiva, te relevantne periodičke publikacije i literatura.

1. O POVIJESTI ROMA DO DRUGOGA SVJETSKOG RATA NA LUDBREŠKOM PODRUČJU

Kako bi se bolje razumjela povijest stradanja Roma na ludbreškom području za vrijeme Drugoga svjetskog rata, potrebno je ukratko opisati njihovu povijest do tog razdoblja i to posebno između dva svjetska rata.

Nedostatak povijesnih izvora o Romima u Ludbregu upućuje na istraživanje njihove povijesti na širem području Podravine, jer je jedan dio njih zasigurno živio ili prolazio ludbreškim područjem.[1] U tom kontekstu potrebno je istaknuti kako se Romi u Podravini prvi puta spominju kao glazbenici

[1] O povijesti Roma na podravskom području vidi: Danijel VOJAK, Povijest Roma na području Podravine, 1880.-1941. Podravina, 4 (2005), br. 7, 107 – 124.

(zabavljači) Jurja IV. Zrinskog, koje su njegovi vojnici zarobili kod Pécsa.[2] Zanimljivo je kako se Romi spominju kao svirači za vrijeme zrinsko – frankopanske urote, nakon čega se spominje veća prisutnost Roma na podravskom području.[3] Osim zabavljača, jedan dio Roma služio je kao husari u Koprivnici sredinom XVII. st.[4] Na ludbreškom području protezale su šire zakonske zabrane hrvatskih vlasti zbog optužbi vezanih za romski kriminalitet, a koje su se odnosile na regulaciju njihovog poreznog davanja, protjerivanje i ograničavanje kretanja.[5] Hrvatske vlasti pod banom Josipom Esterhazyjem su u nastojanju rješavanja pitanja optužbi o romskom kriminalitetu na području Podravine postavile u kolovozu 1738. kapetana Marka Nemca kako bi kontrolirao »podčinjene cigane«.[6] Slijedeći reformski zahvat državnih i lokalnih vlasti prema Romima na ludbreškom području dogodio se u drugoj polovini XVIII. st., kada su habsburški vladari Marija Terezija i Josip II izdali brojne odredbe, prema kojima su Romi trebali postati »Novo – seljaci« uz zabranu korištenja njihovog jezika i održavanja običaja.[7] Ni ove reformske odredbe nisu uspjele u postići veću asimilaciju Roma i njihovu bolju kontrolu od strane vlasti.

Značajna promjena vezana za romsko stanovništvo dogodila se sredinom XIX. st., kada veće skupine rumunjskih Roma dolaze na područje od Međimurja i Podravine do Slavonije, iskoristivši ukidanje ropstva na njihovom području. Oni su se razlikovali od drugih Roma, jer su bili dio Vlaških Roma ili Koritara (danas Bajaša), govorili starorumunjskim dijalektom *ljimba d bjaš*, a veći dio njih bavio se izradom korita i drvenih predmeta za kućanstvo.[8] Istodobno s ovim procesom naseljavanja rumunjskih Roma, hrvatske vlasti nastojale su regulirati njihov zakonski položaj, ponajprije želeći ih prisiliti na sjedilački način života i spriječiti njihove kriminalne i »nemoralne« aktivnosti.[9] Zakonodavni pritisak hrvatskih vlasti na Rome potaknuo je širu javnu raspravu, u koju su se uključili i gospodarski stručnjaci okupljeni u Hrvatsko–slavonsko gospodarsko društvo. Oni su sredinom 1880-ih raspravljali o potrebi rješavanja »ciganskog pitanja«, a u raspravu se uključila i ludbreška podružnica sredinom studenog 1888. na redovitj skupštini u Malom Bukovcu, nastojeći pronaći način kako »najshodnije izvesti kolonizaciju« Roma.[10] Jedna od posljedica ove javne rasprave bila je donošenje dotad najopsežnije odredbe o Romima iz lipnja 1893., kojom je zabranjeno romsko nomadsko kretanje i dolazak stranih (nomad-

---

2 Nataša ŠTEFANEC, *Heretik Njegova Veličanstva: povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu*. Zagreb: Barbat, 2001., 195.

3 Josip MATASOVIĆ, Cigani u doba terezijanstva i jozefinizma, *Narodna starina*, 8/1928., br. 17, 200; Lujo PIHLER, Iz staroga Varaždina, *Hrvatsko jedinstvo*, 11.III.1943., br. 10, 2.

4 Hrvoje PETRIĆ, O marginalnim skupinama u kasnosrednjovjekovnom i ranonovovjekovnom pograničnom gradu: primjer Koprivnice, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, gl. ur. Tomislav Popić, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, 2004., 66; Hrvoje PETRIĆ, *Koprivnica u 17. stoljeću: okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu*. Samobor: Meridijani, 2005., 260.

5 Ferdo ŠIŠIĆ, *Hrvatski saborski spisi*, sv. 4 (od godine 1578. do godine 1608.; dodatak od 1573. – 1605.). Zagreb: Knjižara Dioničke tiskare (Gjuro Trpinac), 1917., 293 – 298; Emilij LASZOWSKI, Povjestna crtica o ciganima, *Narodne novine*, 15.IX.1894., br. 211, 4 - 5; Rudolf HORVAT, *Povijest Hrvatske*, knj. 1 (od najstarijeg doba do g. 1657.). Zagreb: Tiskara 'Merkur', 1924., 311; Ivan KUKULJEVIĆ SACINSKI, *Jura regni Croatiae, Dalmatiae & Slavoniae*, sv. 2. Zagreb: Velocibus typis dris. Ludovici Gaj, 1862, 71; J. MATASOVIĆ, *Cigani u doba*, 200; H. PETRIĆ, *O marginalnim skupinama*..., 66; H. PETRIĆ, *Koprivnica u 17. stoljeću*..., 260.*; Zaključci Hrvatskog sabora*, sv. 1 (1631. – 1693.). Zagreb, 1958., 309., 428.

6 E. LASZOWSKI, *Povjestna crtica*, 4 - 5.

7 J. MATASOVIĆ, *Cigani u doba*, 200.

8 HRVATIĆ, IVANČIĆ, Povijesno-socijalna obilježja, 257; Ferdo HEFELE, Koritari. *Vienac*, 22 (1890.), br. 46, 742 - 743.; istaknuo bih kako neki znanstvenici spominju ugovor između Mađarske i Rumunjske iz 1861., kojim je omogućeno lakše doseljavanje rumunjskih Roma i na hrvatska područja; Josip TARADI, Dolazak u Međimurje. *Međimurje*, 10 (1990.), br. 17, 27.

9 Danijel VOJAK, »Zakonsko reguliranje položaja romskog stanovništva na području banske Hrvatske«, 1873.-1918. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 37 (2005.), 154 - 155.

10 »Gospodarska podružnica ludbreška«; *Gospodarski list*, 5.XI.1888., br. 21, 8.; o ovome više kod Danijel VOJAK, »Inicijativa Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva za reguliranje »ciganskoga pitanja« u Hrvatskoj i Slavoniji potkraj XIX. st.«, *Društvena istraživanja*, 18 (2009.), 6 (104), 1153 – 1171.

skih) Roma, dozvoljeno kretanje i bavljenje zanatima domaćim Romima te je propisana njihova prisilna kolonizacija.[11] Za vrijeme Prvoga svjetskog rata romskom stanovništvu nametnute su nove odredbe radi ograničavanja kretanja nomadskih Roma i korištenja njihovog vojnog i radnog potencijala, stavljajući one sposobne u »zemaljsku obranu«, ili kao radnu snagu u pozadini.[12] Zanimljiv je podatak o tome kako su neki Romi na ludbreškom području u ovom razdoblju znali odsjeći »dio kažiprsta desne ruke«, a kako bi postali »…nesposobni za rukovanje puškom – i ostali kod kuće. Kad su pozvani na odgovornost, objasnili su taj čin tako da su morali učiniti po svojem vjerskom obredu…«.[13]

Prvi moderni popisi stanovništva na području Hrvatske i Slavonije provodili su se od 1880., a unutar njih može se pratiti prisutnost romskog stanovništva na ludbreškom području. Tako je na području ludbreškog kotara 1880. popisano samo 5 Roma, a 1910. popisano ih je 175 što ukazuje na značajno povećanje njihovog broja.[14]

U razdoblju između dva svjetska rata postoji više izvora o povijesti Roma na ludbreškom području. U popisu stanovništva iz 1921. na ovom području nije zabilježen niti jedan Rom, za razliku od popisa stanovništva iz 1931. kada ih je zabilježeno 130. Od toga je 117 Roma zabilježeno u općini Ludbreg, a 13 njih u općini Martijanec. Od drugih podataka iz istog popisa može se vidjeti kako je zabilježeno 77 Roma i 53 Romkinje. U istom kotaru prevladavalo je mlađe stanovništvo u dobnoj strukturi od 0 do 24 godine, koje je činilo oko 62% od ukupnog popisanog romskog stanovništva. Romsko stanovništvo većinom je bilo pravoslavne vjeroispovijesti (oko 56% od popisanih Roma), a nešto manje je bilo Roma koji su se izjasnili kao pripadnici rimokatoličke vjeroispovijesti (oko 46% od popisanih Roma). Zanimljivo je istaknuti kako su se svi popisani Romi izjasnili kao pripadnici jugoslavenske, a ne romske (»ciganske«) narodnosti.[15] Ove demografske podatke o ludbreškim Romima potrebno je staviti u hrvatski demografsko – povijesni kontekst. Tako se na temelju analize podatka iz popisa stanovništva iz 1921. i 1931. u Hrvatskoj i Slavoniji može ustanoviti kako je manji dio Roma živio u gradovima, dok je većina živjela na seoskim područjima. Otprilike dvije trećine od ukupno popisanih Roma bila je rimokatoličke vjeroispovijesti, a otprilike jedna trećina je bila pravoslavne vjeroispovijesti. Oko polovine romskog stanovništva bilo je mlađe starosne dobi (do 20/21 godinu starosti), dok je najmanje bilo onih starijih od 60 godina. Nekoliko posto u njihovom ukupnom stanovništvu bilo je više Roma u odnosu na Romkinje, pritom su gotovo svi bili potpuno nepismeni.[16]

U ovom razdoblju i dalje je jedan dio ludbreških Roma održavao nomadski ili polunomadski način života, o čemu govori pokušaj državnih vlasti da i nad ovim dijelom stanovništva provedu zakonsku obvezu o vojnoj dužnosti, tj. spriječi dezerterstvo. U tom kontekstu može se promatrati neuspjeh ludbreških kotarskih vlasti u prosincu 1940. u mobiliziranju Milana Kalonjaša iz općine Martijanci radi čega su od središnjih vlasti zahtijevali raspisivanje »svestrane potrage«.[17] Zbog istog razloga Redarstveni odsjek Banske vlasti banovine Hrvatske raspisao je u travnju 1940. potragu za »ciganom – kotla-

---

11 D. VOJAK, *Zakonsko reguliranje položaja*, 154 - 155.

12 »Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 23. kolovoza 1916. broj 69.270, o popisu cigana skitalaca i o stalnom nadzoru nad njima«, *Narodne novine*, 15.IX.1916., br. 211., 2 - 3; više o položaju Roma u Hrvatskoj za vrijeme Prvog svjetskog rata vidi: Danijel VOJAK, *Romi u Prvome svjetskom ratu u Hrvatskoj 1914. – 1918*. Zagreb: Romsko nacionalno vijeće, 2015.

13 Marija WINTER, *Iz povijesti Ludbrega i okolice*, sv. 1. Koprivnica: Nakladna kuća Dr. Feletar; Ludbreg: Grad Ludbreg, 2000., 125.

14 Zavod za kolonizaciju NDH – Zagreb, sign. HR HDA 246, kut. 79.; vidi Prilog 1: Broj Roma u Podravini, 1880. - 1910.; o demografskoj strukturi Roma u ovom razdoblju u Hrvatskoj vidi kod Danijel VOJAK, Romsko stanovništvo u popisima stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju 1850.-1910., Časopis za suvremenu povijest, 36 (2004), br. 2, 701 - 728.

15 Usporediti Prilog 2: Narodnosna struktura romskog stanovništva u ludbreškom kotaru 1931. prema popisu stanovništva iz 1931. i Prilog 3: Dobna, vjerska i spolna struktura Roma u ludbreškom kotaru prema popisu stanovništva iz 1931.

16 Danijel VOJAK, »Romi u popisima stanovništva iz 1921. i 1931. na području Hrvatske«, *Migracijske i etničke teme*, 20 (2004), br. 4, 447 – 476.

17 HDA, Banovina Hrvatska Odjel za unutarnje poslove [dalje: BH – OUP], sign. HR-HDA-157, kut. 217, br. 67727.

rom« Šimunom Gomanom iz Čičkovine.[18] O prisustvu nomadskih Roma na ludbreškom području govori i slučaj prijave »cigana – skitača« Rizve Beganovića iz Teslića u Vrbaskoj banovini, koji je početkom kolovoza 1940. u blizini sela Kutnjaka (općine Mali Bukovec) prolazio s nekoliko drugih nomadskih Roma. Beganović je zatim prilikom upoznavanja s tamošnjim vojnikom Miladinom Petrovićem vrijeđao Kralja i državu, rekavši kako »…Bili ti malo k….a, j….m ti Kralja Petra i Srbiju…«.[19]

Vojnik Miladin je po povratku u vojnu jedinicu obavijestio nadležne, te je Beganovića ubrzo uhitila žandarmerijska patrola kod sela Kunovec (u koprivničkom kotaru).[20]

Zanimljivo je napomenuti kako su problemi između romskog i seoskog stanovništva na području Hrvatske i Slavonije bili vrlo česti, a većina seoskog stanovništva negativno je percipirala Rome, posebice nomadske, kao lukave varalice, prosjake i lopove.[21] Sličnu percepciju prema Romima imalo je ludbreško seosko stanovništvo, o čemu svjedoči pismo anonimnog ludbreškog seljaka Uredništvu osječkog *Narodnog gospodara* iz siječnja 1931., koji se žalio kako su mu Romi sa svojom stokom uništili njivu i vrijedne krmke, jer su mu na gospodarstvo (u)bacili zaraženu »crkotinu« (strvinu životinje). Zbog toga je seljak predložio »…gdje bi se pojavili cigani, da se sakupi selo i da ih potuče, ili kako ono Amerikanci linčuju crnce, jer ta gamad ništa ne radi, krade, vara, širi kugu i ostalu pošast po svetu, a državna vlast ih još zaštićuje, jer da su i oni ljudi, samo što su štetni po ljudsko društvo….«.[22]

Ludbreški seljaci često su se žalili na kriminalno i drugo djelovanje romskog stanovništva. Zbog kriminalnih djela Romi su bili osuđivani i zatvarani, pritom je zanimljivo spomenuti i slučaj bijega nekoliko Roma iz porodice Goman i to iz ludbreškog zatvora početkom siječnja 1935., radi čega su ludbreške kotarske vlasti raspisale širu potragu.[23]

Zbog ovih sukoba između seoskog i romskog stanovništva lokalne i središnje vlasti bile su prisiljene na reakciju. Inicijativa za rješavanje »ciganskog pitanja« došla je iz Podravine i to od lokalnih vlasti u Novigradu Podravskom i Križevcima, nakon čega je Agrarno-pravni odsjek Poljoprivrednog odjeljenja Savske banovine u prvoj polovini 1938. poslao svim općinama na području Savske banovine »anketu o kolonizaciji cigana«, u kojoj ih se poziva na predlaganje rješenja i izjašnjavanja o tome koliko su za rješavanje ovog pitanja spremne izdvojiti materijalna sredstva.[24] Između ostalih, ludbreške kotarske vlasti su početkom veljače 1938. u izvješću Agrarno-pravni odsjek Poljoprivrednog odjeljenja Savske banovine navele kako »…Općina Ludbreg bila bi pripravna osigurati u tu svrhu 20.000 dinara, općina Rasinja po 1000 dinara po jednoj ciganskoj obitelji, općina Martijanec bi htjela snositi samo troškove otpreme u mesto koloniziranja, a općina Mali Bukovec nije pripravna ništa da snosi…«.[25]

Iz ovog dopisa vidljivo je kako je dio općinskih vlasti bio spreman odvojiti materijalna sredstva za kolonizaciju Roma, dok je drugi dio to odbio učiniti. Upravo izostanak materijalne, a ne političke, podrške u provođenju rješavanja ove problematike bio je razlog zašto se nije provela »kolonizacija Roma«.[26] Ludbreške vlasti su o prijedlogu o kolonizaciji Roma još jednom raspravljali i to u prosincu 1940. na kotarskoj sjednici, pritom je predloženo da se »...cigani koloniziraju svi na jedno mjesto, i da im se zabrani udaljavanje s tog mjesta. Troškove selidbe snosile bi općine...«.[27]

---

18 HDA, BH – OUP, sign. HR-HDA-157, kut. 129, br. 441337 I – 3 1940.

19 HDA, Banovina Hrvatska -Kabinet bana, sign. sign. HR-HDA-155, kut. 57, br. 53631.

20 Isto.

21 Danijel VOJAK, »Odnos seoskog i romskog stanovništva na području Hrvatske i Slavonije, 1900.-1910.«, *Sociologija sela*, 43 (2004/2005), br. 3/4(165/166), 363 – 383.

22 HDA, Grupa XVIII, kut. 12, br. 977.

23 HDA, Grupa XXI: Politička situacija, sign.1363, br. 4221.

24 O tome više kod Danijel VOJAK, *Percepcija romskog stanovništva u hrvatskom društvu na području Savske banovine u razdoblju 1929.-1939.* (magistarski rad). Zagreb, 2006., **101 – 106.**

25 HDA, Zavod za kolonizaciju NDH, sign. HR-HDA-246, kut. 79, br. 1671.

26 Vojak, *Percepcija romskog stanovništva*, 105 – 106.; više o anketi vidjeti kod Danijel VOJAK, »'Anketa o kolonizaciji cigana' ili pokušaj koloniziranja Roma u Savskoj banovini«. Časopis za suvremenu povijest, 48 (2016), br. 2, 431 - 458.

27 »Na sjednici kotorskog odbora u Ludbregu«, *Seljački dom*, 25.XII.1940., br. 51, 13.

No, nekoliko mjeseci kasnije započeo je Drugi svjetski rat, a s njime su aktualizirani novi i puno nasilniji načini rješavanja »ciganskog pitanja«.

2. STRADANJE ROMA ZA VRIJEME DRUGOGA SVJETSKOG RATA U NDH

Kako bi se bolje razumio položaj Roma u ludbreškom kotaru u ovom razdoblju, potrebno se ukratko osvrnuti na širi povijesni kontekst stradanja Roma u Hrvatskoj i drugim europskim zemljama.

Njemačka nacionalsocijalistička politika je u 1930-im obilježena i progonom romskog stanovništva što se može smatrati politikom anticiganizma. Takav nacionalsocijalistički projekt »Endlösung« (tzv. »Konačno rješenje«) nije zastao samo na granicama Njemačke, već se pod valom agresivnog nacizma i fašizma prelio u druge europske zemlje. Anticiganistički model progona provodio se nasilnom »eutanazijom« i sterilizacijom, a sve u cilju zaštite rasne čistoće njemačkog (i drugih) naroda. U Europi zahvaćenoj Drugim svjetskim ratom, Romi su bili jedna od njegovih prvih žrtava.

Potrebno je napomenuti kako se prema nekim procjenama pretpostavlja kako je u NDH živjelo između 26,000 i 31,000 Roma.[28] Dolazak profašističke ustaške vlasti u Hrvatskoj u travnju 1941. ubrzo je doveo do preuzimanja nacističkog anticiganskog modela u odnosu prema romskoj manjini. Tako je podloga za progon Roma trebalo biti donošenje anticiganske zakonske regulative. Ustaške vlasti donijele su 30. travnja 1941. »Zakonsku odredbu o rasnoj pripadnosti« i »Zakonsku odredbu o zaštiti arijevske krv i časti hrvatskog naroda«.[29] Isti dan donesena je »Zakonska odredba o državljanstvu« kojom je državljanstvo definirano pripadanjem arijevskom porijeklu stanovnika.[30] U ovim zakonima primjetan je utjecaj Nünberških zakona, posebice u definiranju arijevskog porijekla.[31]

Kako bi se ove zakonske odredbe provele bilo je potrebno ustanoviti rasnu pripadnost, zbog čega su vlasti sastavile *Upute za sastav izjave o rasnoj pripadnosti*. Na temelju ove *Upute* Ministarstvo unutrašnjih poslova donijelo je 3. srpnja 1941. odluku o provođenju obvezatnog popisivanja Roma.[32] Lokalne vlasti (općinska i gradska poglavarstva) zajedno s Redarstvenim ravnateljstvom bile su zadužene za provođenje popisa, a njegove rezultate bilo je potrebno proslijediti nadležnom Velikom županu i Ministarstvu unutarnjih poslova. Popisom je do kraja srpnja iste godine trebalo prikupiti osobne podatke (datum i mjesto rođenja), te podatke vezane uz njihov način života (sedentarni ili nomadski) i zanimanje.[33]

Potrebno je istaknuti jedan od rijetkih primjera pokušaja zaštite romskog stanovništva u NDH, koji se odnosio na izuzimanju muslimanskih Roma na prostoru Bosne i Hercegovine od rasnih progona.[34] No, Romi ne-muslimani bili su na udaru rasnih zakona i prema njima bili na razne načine progonjeni. Prvi slučajevi masovnijeg ubijanja Roma u NDH dogodili su se kao dio masovnijih likvidacija srpskog stanovništva na širem karlovačkom području.[35]

---

28 Mark BIONDICH, Persecution of Roma – Sinti in Croatia, 1941 – 1945, u: *Roma and Sinti Under-Studied Victims of Nazism*, ur. Paul A. Shapiro, Robert M. Ehrenreich. Washington: Center for Advanced Holocaust Studies United States Holocaust Memorial Museum, 2002, 33 - 34, 42.

29 Narcisa LENGEL KRIZMAN, Prilog proučavanju terora u tzv. NDH: Sudbina Roma 1941 – 1945, Časopis za suvremenu povijest, 18 (1986.), br. 1, 30 -32.

30 Narcisa LENGEL KRIZMAN, *Genocid nad Romima. Jasenovac 1942.* Jasenovac – Zagreb: Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, 2003., 32 – 33.

31 M. BIONDICH, *Persecution of Roma*, 34

32 Slavica Hrečkovski navodi drugi datum izdavanje naredbe Ministarstva unutarnjih poslova NDH od 3.listopada 1941. o popisivanju Roma; Slavica Hrečkovski, Progoni i deportacije slavonskih Roma u koncentracioni logor Jasenovac«, u: *Okrugli stol 21. travnja 1984.*, ur. Dobrila Borović. Jasenovac: Spomen-područje Jasenovac, 1985., 35.

33 N. LENGEL KRIZMAN, *Genocid nad Romima*, 35.

34 Muhamed HADŽIJAHIĆ, Bosanski Romi 1941/1942. godine, *Naše teme*, 28 (1984.), br. 7 – 8, 1313 – 1323; N. LENGEL KRIZMAN, *Genocid nad Romima*, 37 - 40.

35 N. LENGEL KRIZMAN, *Genocid nad Romima*, 38 - 41.

3. POPISIVANJE ROMA U LUDBREGU 1941: PRIPREME ZA »KONAČNO RJEŠENJE«

Manje od mjesec dana nakon dolaska ustaša na vlast u NDH u uvodniku varaždinskog lista *Hrvatsko jedinstvo* jasno su istaknute tri etničke skupine kao glavni »socijalno – politički problemi« za novu hrvatsku vlast. Osim Srba (»opasna i smrtonosna guja«) i Židova (»paraziti – nametnici«), kao treća skupina stanovništva istaknuti su Romi za koje je navedeno kako »…treba iz hrvatskih sela odstraniti cigane, koji također već stoljećima hrvatskom seljaku iznuđuju bilo milom bilo silom njegovu tešku muku. Ne treba ni govoriti o tom, kako hrvatsko selo nije nikad bilo sigurno od tih vječnih putnika. Krađe konja i drugoga domaćega blaga, krađe poljskih plodina, otimanje novaca, paleži kuća i drugo na dnevnom su redu. A ne treba zaboraviti ni na ono brojno otimanje djece i na njihovo osakaćivanje, pa na razbojničke provale ciganskih bandi u mirne seljačke domove i na oskvrnuća naših seljačkih žena i djevo-jaka. O tom nam dosta rječito govore novinski izvještaji i sudski postupci...«.[36]

Ludbreške lokalne vlasti su na zahtjev Ministarstva unutrašnjih poslova NDH 3. srpnja 1941. o provođenju obvezatnog popisivanja Roma, poslale sedam dana kasnije prvi popis od 278 Roma na području ludbreškog općinskog poglavarstva.[37] Analizom ovog popisa uočljivo je kako se znatan broj Roma nalazio izvan ludbreškog područja, tako je za njih 120 (ili oko 43% od ukupnog popisanog broja) u rubrici »Opaske« navedeno kako se nalaze u Italiji, a za njih 6 u Međimurju, te tri Roma u Križevcima. Tako se može ustanoviti kako je samo 149 Roma bilo tada na ludbreškom području, a izbivanje gotovo polovice Roma izvan ludbreškog područje može se odnositi na nomadske ili polunomadske Rome (oni koji su sedentarni, a jedan dio godine radi gospodarskih razloga migriraju na drugom području). Naravno, nameće se pitanje kako je moguće da to rade i za vrijeme Drugoga svjetskog rata, pritom imajući na umu službenu talijansku politiku o protjerivanju stranih Roma.[38] No, ludbreške kotarske i druge općinske vlasti istodobno sa slanjem popisa Roma 10. srpnja 1941. organizirale su novi popis Roma na svom području. Tako je općinsko poglavarstvo trgovišta Ludbrega 9. srpnja 1941. poslalo ludbreškim kotarskim vlastima popis od 7 Roma, nakon čega je općinsko poglavarstvo Malog Bukavca poslalo 17. srpnja 1941. popis od 13 Roma. Pet dana kasnije općinsko poglavarstvo Martijanec poslalo je popis od 71 Roma. Zadnji popis Roma poslalo je općinsko poglavarstvo u Rasinji 24. srpnja 1941., a sastojao se od popisanih 32 Roma iz triju romskih obitelji (Stjepana Kalanjoša, Stjepana Gjur-

---

36 Tri socijalno-politička problema, *Hrvatsko jedinstvo*, 3.V.1941., br. 185, 1.

37 HDA, Velika župa Zagorje, Tajni spisi, sign. HR-HDA-255, kut. 15, br. 15/1941, 1941. (2019/1941.); vidi Prilog 4: Popis Roma na području Ludbrega 1941.; u analizi ovog popisa potrebno je napomenuti kako ima određene metodološke nedostatke (ili nedorečenosti). Naime, popis Roma je sastavljen tako da je prvo navedeno ime i prezime »glave« obiteljske zajednice, nakon čega slijede osnovni podaci o članovima obitelji (ime i prezime, obiteljski status, godina rođenje i spol). Nedostatak čini propust popisivača vezano za »glavu obitelji«, za kojeg nije navedeni drugi osobni podaci. Osim toga, u nekoliko navrata popisivač nije uz navođenje »glave« obitelji upisao osobne podatke drugog člana obitelji. Tako da u slučaju »Goman Joška Milana«, »Goman Piso«, »Goman Oavla [Pavla, op.a.] Janko Niloš [Miloš, op.a.]« i »Goman Đuro Pavla« ne može se sa preciznošću reći kako se radi o ukupno jednom, ili više članova obitelji za svakog člana glave obitelji. No, kako u navedenim slučajevima nije u dodatnim rubrikama navedeni podaci o drugim osobama, vjerojatno se radi o podacima o »glavi obitelji«.

38 Ukratko je potrebno napomenuti kako se talijanska fašistička vlast sve do početka Drugog svjetskog rata nije ozbiljnije pozabavila odnosom prema romskom manjinskom stanovništvu, već su lokalne i državne vlasti provodile stroge kontrole kretanja i boravka stranih romskih nomadskih skupina. Od 1938. u talijansko zakonodavstvo izglasane su rasne odredbe o progonu Roma, prema čemu su lokalne vlasti, ovisno o materijalnom stanju, bile obvezne pomagati »Rome arijevce«, a izolirati ostale Rome. Od rujna 1940. zakonski je propisana internacija Roma a, među interniranima se nalazio veći broj Roma iz Kraljevine Jugoslavije. Logori su se nalazili diljem Italije, a najveći za Rome bio je organiziran u južnotalijanskom mjestu Ferramonte di Tarsia. Potrebno je napomenuti kako je za vrijeme Drugog svjetskog rata bio primjetan povećan dolazak izbjeglih Roma sa područja okupirane Kraljevine Jugoslavije, koji su na ovom području nastojali pronaći spas od pritiska novoosnovane ustaške vlasti u NDH; Giovanna BOURSIER, Cigani u Italiji za vrijeme fašističke diktature i Drugoga svjetskog rata. U: *Romi u Drugom svjetskom ratu: U sjeni svastike*, ur. Donald Kenrick, sv. 3. Zagreb: Ibis -grafika, 2009., 12 - 35; Darko Dukovski, S ruba istarskog međuratnog društva: romske obitelji u Istri 1918. - 1938. *Radovi Zavoda za hrvatsku* povijest, 29 (1996.), str. 242.

gjevića i Imbre Gjurgjevića).[39] U razdoblju od 9. do 24. srpnja 1941. četiri navedene općinske vlasti dostavile su popis ludbreškim kotarskim vlastima od ukupno 123 Roma. Iz analize popisa iz općinskih vlasti u kotaru Ludbregu uočljivo je kako se 76 Roma izjasnilo kao nomadi (»skitalci«), a većinom su bili kovačkog i kotlarskog zanimanja. Za razliku od ranijeg popisa od 10. srpnja, u ovim popisima Roma nisu zabilježena mjesta njihovog prebivanja izvan ludbreškog područja. U slučaju Roma na području općine Rasinje vidljivo je kako se radilo većinom o Romima rimokatoličke vjeroispovijesti, a dvoje od njih izjasnilo se kao pripadnici pravoslavne vjeroispovijesti. Od ukupnog broja popisanih Roma njih se 47 izjasnilo kao sedentarni, a većinom su živjeli na državnim (općinskim) zemljištima (npr. pašnjacima), dok je manji broj njih živio na vlastitom zemljištu. Nakon prikupljanja svih popisa Roma ludbreški upravitelj kotara poslalo je 13. kolovoza 1941. popis Ministarstvu unutrašnjih poslova NDH, a 16. kolovoza 1941. uputio je dopis Velikoj župi Zagorje u Varaždinu.[40]

Nije potpuno jasno zašto su ludbreške vlasti u kratkom razdoblju od nešto više od mjesec dana u ljeto 1941. poslale središnjim državnim vlastima dva popisa Roma. Također dodatnu nedoumicu čini i pitanje razlike u popisanom broju Roma između tih dvaju popisa, tako je na popisu od 10. srpnja popisano 278 Roma, a popisima od 13. kolovoza popisano je 123 Roma, što čini razliku od 155 Roma. Moguće je da ludbreške vlasti nisu bile zadovoljne prvim popisom Roma, te su ubrzano izvršile novi popis. Nakon popisivanja Roma na ludbreškom području očekivale su se daljnje upute središnjih vlasti vezanih za rješavanje »ciganske problematike«.[41]

4. DEPORTACIJE ROMA U NDH I U LUDBREGU U LJETO 1942.

Slijedeći potez ustaških vlasti prema Romima odnosio se na razmatranje pitanja njihove kolonizacije. Novoustrojeni Zavod za kolonizaciju u ljeto 1941. razmatrao je ovu mogućnost, posebice jer bi se njihovom kolonizacijom »riješila« njihova problematika (kriminalitet). Križevačke vlasti inicirale su pitanje romske kolonizacije, smatrajući potrebnim njihovo preseljenje, ili korištenje za radnu snagu. No ratne prilike spriječile su planove o kolonizaciji Roma, već su se ustaške vlasti odlučile za genocidno rješenje.[42]

Masovniji i sustavniji progon Roma u NDH započeo je s okružnicom Ministarstva unutarnjih poslova i odredbom Ustaške nadzorne službe uz podršku Ravnateljstva za javni red i sigurnost od 19. svibnja 1942. o prikupljanju svih Roma.[43] Isti dan je Vrhovno oružničko zapovjedništvo izdalo takvu naredbu.[44] Neki znanstvenici smatraju kako su ustaške vlasti ovaj pogrom Roma započele na inicijativu i potporu nacističkih vlasti, koje su tada slično činile u Rumunjskoj i Bugarskoj.[45] Istodobno, drugi znanstvenici smatraju kako su ustaškim vlastima »važniji« problem predstavljale deportacije srpskog i židovskog stanovništva od onog romskog. Moguće je da su tek u proljeće 1942. ustaške vlasti, nakon većih deportacija Židova, smatrale potrebnim obuhvatiti i preostalo ne-arijsko stanovništvo što su činili Romi, ili da ih ustaške vlasti jednostavno nisu mogle nigdje deportirati i organizirano istrijebiti.[46]

---

39 HDA, Velika župa Zagorje, Tajni spisi, sign. HR-HDA-255, kut. 11, br. 184/1941. (1204/1941); HDA, Velika župa Zagorje, Tajni spisi, sign. HR-HDA-255, kut. 11, br. 184/1941. (1229/41); HDA, Velika župa Zagorje, Tajni spisi, sign. HR-HDA-255, kut. 11, br. 184/1941, (1341/1941); HDA, Velika župa Zagorje, Tajni spisi, sign. HR-HDA-255,, kut. 11, br. 184/1941, (1552/1941.); vidi Prilog 5: Popis Roma u trgovištu Ludbreg 1941., Prilog 6: Popis Roma u općini Martijanec 1941., Prilog 7: Popis Roma u općini Mali Bukovac 1941.

40 HDA, Velika župa Zagorje, Tajni spisi, sign. HR-HDA-255, kut. 11, br. 184/1941. (2654/41).

41 Filip Škiljan 2009. u članku »Odnos ustaške vlasti na Kalniku i u potkalničkom kraju prema Srbima, Židovima i Romima 1941. godine« samo navodi kako su ustaške vlasti popisale 300 Roma s područja bivšeg kotara Ludbreg, ne ulazeći u detaljniju analizu samog popisa; Filip ŠKILJAN, »Odnos ustaške vlasti na Kalniku i u potkalničkom kraju prema Srbima, Židovima i Romima 1941. godine«, *Cris*, 11 (2009.), br. 1, str. 91.

42 N. LENGEL KRIZMAN, *Genocid nad Romima*, 36; M. Biondich, *Persecution of Roma*, 35, 42 -43.

43 Slavica Hrečkovski navodi kako je Ustaška nadzorna služba izdala naredbu 16. svibnja 1942. oružničkim organima o sakupljanju i deportaciji Roma u Jasenovac; S. HREČKOVSKI, *Progoni i deportacije*, 36.

44 N. LENGEL KRIZMAN, *Genocid nad Romima*, 41 - 42.

45 N. LENGEL KRIZMAN, *Genocid nad Romima*, 42; M. BIONDICH, *Persecution of Roma*, 36, 43 – 44.

46 M. BIONDICH, *Persecution of Roma*, 35 – 36; Narcisa LENGEL – KRIZMAN, Genocid nad Romima – Ja-

Masovna uhićenja i odvođenja Roma odvijala su se od 20. svibnja 1942. do kraja srpnja iste godine, a njihov cilj bio je logor u Jasenovcu. U ovu akciju bili su uključeni i njemački pripadnici Kulturbunda i drugi vojno–policijsko represivni organi, npr. domobranstva. Sustavno prikupljanje Roma u javnosti je prezentirano kao pokušaj njihovog »privođenju radu« i »zanatskom osposobljavanju«, dok su samim Romima govorili kako će biti »naseljeni« na imanjima iseljenih Srba i Crnogoraca na Kosovu, ili biti raseljeni u Bosnu ili na područja središnje Hrvatske, ili će biti preseljeni u »cigansku državu«.[47] Tako je zagrebačka policija 28. svibnja 1942. poslala 69 Roma u Jasenovac, a početkom lipnja iste godine zemunska policija deportirala je oko 400 Roma u Jasenovac. Županjske vlasti su 6. lipnja 1942. izvijestile o okupljanju oko 2000 Roma i njihovoj deportaciji u Jasenovac.[48] Poznate su deportacije Roma iz Vukovara (1136 odraslih i 469 djece), Vinkovaca (1154 Roma), te Đakova, Orahovice, Našica, Podravske Slatine, Daruvara, Virovitice (iz sela Budanice odvedeno 33 Roma 8. kolovoza 1941.[49]; iz romskog »Kapetanovog sela« kod Suhopolja početkom rujna 1942. odvedeni Romi[50] te Grubišnog Polja, Slavonske Požege, Slavonskog Broda, Nove Gradiške i Novske.[51]

Istodobno, postoje primjeri kako je domicilno stanovništvo određenog mjesta (ne)uspješno nastojalo zaštiti i spriječiti odvođenje njihovih sumještana Roma, kao što to pokazuju primjeri stanovnika Pisarovine, Kutjeva, Vrpolja i Gunje. Jedan dio romskog stanovništva na taj način je bio spašen.[52]

Deportacija ludbreških Roma u ustaške logore, posebice Jasenovac, vjerojatno se odvijala u ljeto 1942. No, potrebno je spomenuti tvrdnju Marije Winter u djelu *Iz povijesti Ludbrega i okolice* koja piše kako »…početkom lipnja 1941. godine ubačena je među ludbreške Cigane vijest da će im država negdje u Slavoniji dati kuće i posjede. Određen je dan kad se imaju svi javiti na ludbreškom pašnjaku. Lakovjerni ljudi došli su i pjevajući očekivali čas kad će se ukrcati u vlak da pođu u novi zavičaj. Sa sobom su ponijeli svu imovinu, a imali su mnogo zlata i nakita. Običaj je bio da Ciganke nose dukate upletene u kosu, a muškarci prstenje i naušnice. Na te dragocjenosti bacili su oko ustaše i žandari. I brzo se ukazala stvarnost u svoj okrutnoj zbilji. Roditelji su odvojeni od djece, žene od muževa, poskidano je s njih sve što je imalo vrijednosti i duga povorka očajnika krenula je prema željezničkoj stanici. Tu su ih čekali marvinski vagoni u kojima su odvezeni u smrt. Negdje na obali Jasenovca poubijani su do posljednjeg…«.[53]

Slično njoj piše i Milivoj Dretar u djelu *Slobodna Podravina*, navodeći kako »…u ljeto 1941. na prijevaru su skupljeni svi Romi u Ludbregu – obećano im je da će dobiti ispražnjena imanja u Slavoniji. Nakon što su svi veselo došli na ugovoreno mjesto, ustaše su im otele sve što je bilo vrijedno, utrpali ih u stočne vagone i poslali u logor….«.[54]

Problem je kod ovog navoda u pogrešnom navođenju godine za deportaciju Roma, koja se zasigurno nije odvijala u lipnju 1941. jer su Romi bili u srpnju i kolovozu iste godine popisani na ludbreškom području. Također, važno je istaknuti kako autorica svoju tezu ne potkrepljuje izvorima, tako da se može zaključiti kako se deportacija ludbreških Roma odvijala u lipnju 1942. Tezi o deportaciji ludbreških Roma u lipnju 1942. ide u prilog dokument Službe državne sigurnosti Republičkog Sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske »Rekonstrukcija ustaškog pokreta i aparata sa

---

senovac 1942. U: *Spomen područje Jasenovac*, ur. Tea Benčić Rimay. Jasenovac: Javna ustanova Spomen – područja Jasenovca, 2006., 162.

47 N. LENGEL KRIZMAN, *Genocid nad Romima*, 43 – 44; M. BIONDICH, *Persecution of Roma*, 36, 44; S. HREČKOVSKI, *Progoni i deportacije*, 36; Luka ŠTEKOVIĆ, *Romi u virovitičkom kraju*. Beograd: Radnička štampa, 1998., 38, 42.

48 M. BIONDICH, *Persecution of Roma*, 36.

49 L. ŠTEKOVIĆ, *Romi u virovitičkom*, 18.

50 Isti, 36.

51 S. HREČKOVSKI, Progoni i deportacije, 36.

52 N. LENGEL KRIZMAN, *Genocid nad Romima*, 46 – 47; M. BIONDICH, *Persecution of Roma*, 45; Hrečkovski, *Progoni i deportacije*, 36; Stjepan BOGUTOVAC, »Gunjanci stradali u Drugom svjetskom ratu«, *Hrašće*, 3 (1998.), br. 11, 57 – 58.

53 M. WINTER, *Iz povijesti Ludbrega*, 139 -140.

54 Milivoj DRETAR, *Slobodna Podravina*, Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista Hrvatske, 2013. 8.

područja kotara Varaždin, Ivanec i Novi Marof«. U tom dokumentu je obuhvaćeni događaje iz ludbreškog kotora, pritom je navedeno kako su ustaške vlasti na širom varaždinskom području u proljeće 1942. »…organizirana hajka na cigane, koji su živjeli u svojim kolibama uz rijeku Dravu. Preko 30 ciganskih porodica, oko 200 osoba, bilo je tom prilikom dignuto iz svojih domova i njihovi životi bili su ubrzo okončani u logoru Jasenovac i drugim zloglasnim logorima u tadašnjoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Spasili su se jedino pojedinci, koji su uspjeli pobjeći, ili su se u momentu izvodjenja akcije slučajno nalazili s onu strane Drave u Medjimurju, gdje tadašnje madjarske okupatorske vlasti nisu u to vrijeme proganjale cigane…«.[55]

Manjak izvora ne omogućuje nam točnu rekonstrukciju događaja vezanih za sudbinu ludbreških Roma nakon ustaške deportacije. Jedan od izvora koji se mora analizirati jest baza žrtava Jasenovačkog koncentracijskog logora naslovljena »Poimenični popis žrtava KCL Jasenovac 1941-1945.«.[56] Ukoliko se usporede podaci iz popisa 401 ludbreških Roma s navedenom jesenovačkom bazom, tek se nekoliko imena poklapa: Bogdan Mara (rođena 1908., općina rođenja Sopje), Bogdan Kata (rođena 1908, općina rođenja Ferdinandovac), Bogdan Đuro (rođen 1912, općina rođenja Đurđevac), Goman Milan (rođen 1919, općina rođenja Čađavica), Goman Joško (rođen 1872, općina rođenja Čađavica). Osim toga, zanimljiv je slučaj kod obitelji Stjepana Kalanjoša iz Martijanaca, gdje postoje djelomično poklapanje podataka. U ovom slučaju nameće se pitanje kako su i s kojom preciznošću u provjeri podataka ustaške vlasti popisivale Rome.[57]

Sudbina ludbreških Roma u Jasenovcu bila je poput deportiranih Roma iz drugih područja NDH. O tome Milivoj Dretar piše ističući kako su svi deportirani ludbreški Romi u »...Jasenovcu poubijani svi, bez obzira na dob, spol ili zdravlje…«.[58]

Ukratko je potrebno istaknuti kako za razliku od drugih zatočenika, Romi nisu bili službeno bilježeni pojedinačno, već kao dio određenog »željezničkog vagona«. Po dolasku u Jasenovac oduzeta (opljačkana) im je sva osobna imovina. Neki preživjeli neromski zatočenici, poput Zorka Goluba, spominju znatan iznos opljačkanih romskih dukata, novaca, nakita i odjeće.[59] Napuštenu romsku imovinu preuzela su razna tijela ustaške vlasti, a jedan od primjera je Ured za podržavljeni imetak koji je preuzeo upravljanjem romskim imanjima na valpovačkom području.[60] Po dolasku u logor jedan dio Roma bio je odmah »likvidiran«, a drugi dio je u početku smješten u selu Uštica u iseljenim srpskim kućama. Ubrzo je zbog njihovog prekomjernog broja, dio Roma smješten u prekosavsko selo Gradina, u kojem su provedene najmasovnije likvidacije. Jedan dio Roma korišten je kao radna snaga u izgradnji tamošnjeg nasipa, no i oni su bili ubrzo ubijeni. Smatra se kako od srpnja 1942. u Jasenovcu gotovo da više i nije bilo Roma, izuzev manjeg broja koji su radili kao grobari i bili ubijeni početkom 1945.[61]

---

55 HDA, SDS RSUP SRH [Služba državne sigurnosti Republičkog Sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske], sign. HR-HDA-1561, kut. 30, br. 013.041, »Rekonstrukcija ustaškog pokreta i aparata sa područja kotara Varaždin, Ivanec i Novi Marof«, 14 -15.

56 Baza je dostupna na http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618 (pristupljeno 26.siječnja 2017.).

57 Ono što se prilikom analize popisa ludbreških Roma može ustanoviti jest neujednačenost u metodologiji popisivanje. Tako kod nekih Roma zabilježeni su podaci o zanimanju i vjeri, a kod drugih nisu. U popisu triju romskih obitelji u općini Rasinja vlasti su bilježile »dokazanu« i »predmjevanu« dob i vjeru, što znači da jedan dio tih podataka nisu mogli provjeriti, vjerojatno zbog toga jer Romi nisu imali odgovarajuće osobne dokumente. Potrebno je imati na umu i razdoblje u kojem se odvijalo popisivanje, a koje je kod Roma moglo izazvati veliki osjećaj nesigurnosti i sumnjičavosti spram namjera novih vlasti, te su zbog toga oni mogli namjerno iskazivati lažne podatke. Istodobno, u jasenovačkoj bazi žrtava u ključnim podacima za pretraživanje nije navedeno mjesto odakle su pojedini Romi došli u logor, već sam mjesto i općina rođenja. Kako je uoči Drugog svjetskog rata znatan dio Roma i dalje održavao (polu)nomadski način života time podaci o njihovom trenutnom prebivalištu prije deportacija su »značajniji« za preciznu rekonstrukciju povijesnih događaja, od onih vezanih za mjesto ili općinu rođenja.

58 M. Dretar, *Slobodna Podravina*, 8.

59 S. HREČKOVSKi, *Progoni i deportacije*, 36.

60 Ivan BALTA, Kolonizacija u Slavoniji od početka XX. stoljeća s posebnim osvrtom na razdoblje 1941. – 1945. godine, *Rad Zavoda za povijesne znanosti HAZU Zadar*, 43 (2001), 469 - 470.

61 N. LENGEL KRIZMAN, *Genocid nad Romima*, 47 - 53; M. BIONDICH, *Persecution of Roma*, 38 - 39; S. HREČKOVSKI, *Progoni i deportacije*, 36 - 37.

5. BROJ STRADALIH ROMA

O razmjerima stradanja romskog stanovništva u Hrvatskoj za vrijeme Drugoga svjetskog rata u najkraćem i najslikovitijem obliku dovoljno je reći kako su predratni popisi stanovništva zabilježili oko 15000 Roma (1931.), a prvi poslijeratni popis stanovništva zabilježio ih je oko 400-njak (1946.). Niti danas prema službenim popisima stanovništva njihov službeni broj nije dosegao razmjere onog iz međuratnog razdoblja.

Nameće se pitanje utvrđivanja točnog broja stradalih Roma i to ne samo u Jasenovcu, nego na cijelom području NDH. I oko ovog pitanja postoje znatna razmimoilaženja u procjenama, koje se kreću od 7000 do 100 000 stradalih Roma. Probleme u utvrđivanju stvarnog broja ubijenih Roma čini nedostatak izvora o točnom demografskom stanju romske populacije uoči Drugoga svjetskog rata, nedostatak dokumenata ustaških vlasti, postojanje mogućnosti da je jedan dio Roma pobjegao na druga područja (Srbija, Italija).[62] Narcisa Lengel–Krizman na temelju vlastitog istraživanja dostupnih arhivskih izvora i relevantne literature istaknula je brojku od 8570 romskih žrtava (uključujući oko 3000 neidentificiranih osoba), među kojima je najviše njih dolazi s današnjeg prostora Vukovarsko–srijemske županije i Osječko–baranjske županije.[63] Milan Bulajić navodi 40000, Antun Miletić 25000, Ivo Goldstein 15000, Manachem Shelah i Dennis Reinhartz 26000 ubijenih Roma u NDH.[64] O razmjerima romskog stradanja u NDH dovoljno govori teza nekih znanstvenika o tome kako je na području NDH izvršen »proporcionalno gledajući« najveći genocid nad romskim stanovništvom za vrijeme Drugoga svjetskog rata.[65]

6. ZAKLJUČNO O STRADANJU ROMA U LUDBREGU ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA

Romsko stanovništvo doselilo se na ludbreškom području najkasnije u XVII. st., a od tada sve do Drugoga svjetskog rata dijelilo je sličnu sudbinu poput svojih sunarodnjaka na drugim hrvatskim područjima. Prema njima su hrvatske vlasti već od kraja XVI. st. neuspješno provodile anticiganističku politiku, koja je ponajviše uključivala progon i ograničavanje njihovog kretanja. Drugi svjetski rat otvorio je »novo poglavlje« u progonu romskog manjinskog stanovništva s dolaskom profašističkih ustaša na čelo NDH. Na ludbreškom području već se u ljeto 1941. provelo popisivanje 401 Roma, od kojih je znatan dio izbivao na području Italije i Međimurja. Druga faza ustaške represije nad Romima otpočela je manje do godinu dana kasnije, kada je i na ludbreškom području provedena deportacija Roma u jasenovački koncentracijski logor. U tom logoru većina njih je stradala što govori o provođenju genocida nad njima.

Nakon antifašističke pobjede preživjeli Romi u Europi bili su i dalje socijalno, obrazovno, radno i na druge načine diskriminirani, a u nekim državama nastojalo ih se prisilno asimilirati zabranom prakticiranja njihovih običaja, kulture i jezika. U svjetskoj historiografiji stradanja Roma bila su svedena tek na uzgrednu bilješku i »sekundarni« (manje značajni) aspekt istraživanja u znanstvenim i drugim službenim publikacijama o žrtvama u ovome ratu. Unatoč (i zbog) navedenih prepreka u »sjećanju« na romski porjamos, Roma National Congress i International Romani Union su krajem lipnja 2009. predložili Vijeću Europe obilježavanje *International Remembrance Day of Roma Victims of the Pharraimos* (Holocaust) (*Međunarodni dan sjećanja na romske žrtve pharraimosa / holokausta*). Kao dan obilježavanja odabran je 2. kolovoza, u znak sjećanja na 2. kolovoza 1944. kada je oko 3000 Roma ubijeno u koncentracijskom logoru Auschwitz. U selu Uštice, u sklopu Spomen-područja Jasenovac, od 2. kolovoza 2012. obilježava se navedeni međunarodni dan sjećanja na romske žrtve što govori o višoj razini svijesti i pijeteta prema romskim žrtvama Drugoga svjetskog rata u hrvatskom društvu.

---

62 M. BIONDICH, *Persecution of Roma*, 40.

63 N. LENGEL KRIZMAN, *Genocid nad Romima*, 60 - 61.

64 M. BIONDICH, *Persecution of Roma*, 39; o raznim podacima o stradanju Roma za vrijeme Drugog svjetskog rata u NDH vidi u radu: Vladimir GEIGER, Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili »okupatori i njihovi pomagači«: brojidbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi), Časopis za suvremenu povijest, 43 (2011.), br. 3, 699 - 749.

65 Deniss REINHARTZ, Genocid nad jugoslavenskim Ciganima, u: *Romi u Drugom svjetskom ratu: Završno poglavlje*, sv. III. Zagreb: Ibis-grafika, 2009., 104.

PRILOZI

Prilog 1: Broj Roma u Podravini, 1880. - 1910.

	1880.	1890.	1900.	1910.
Ludbreg	5	14	23	175
Hrvatska i Slavonija	3.482	4.893	7.207	12.267

Izvor: *Statistički godišnjak kraljevine Hrvatske i Slavonije,* sv. 1 (1905.). Zagreb: Kr. zemaljski statističkog ureda u Zagrebu, 1913., 24 - 35; *Statistički godišnjak kraljevine Hrvatske i Slavonije,* sv. 2 (1906.-1910.). Zagreb: Kr. zemaljski statističkog ureda u Zagrebu, 1917., 23 - 24.

Prilog 2: Narodnosna struktura romskog stanovništva u ludbreškom kotaru 1931. prema popisu stanovništva iz 1931.

	Materinji jezik	Jugoslavenska	Ciganska (Romska)	Druga i nepoznato	Ukupno
Općina Ludbreg	Srpskohrvatski	12.151			12.182
	Ciganski	117			117
	Ukupno	12.322			12.374
Općina Martijanec	Srpskohrvatski	5.228			5.230
	Ciganski	13			13
	Ukupno	5.259			5.266
Ukupno kotar Ludbreg	Srpskohrvatski	29.198			29.242
	Ciganski	130			130
	Ukupno	29.441			29.533

Izvor: HDA, Republički zavod za statistiku SRH, sign. HR-HDA-367, Prisutno stanovništvo po narodnosti Savska Banovina (srezovi, gradovi, općine), kut. 56, sv. 71.

Prilog 3: Dobna, vjerska i spolna struktura Roma u ludbreškom kotaru prema popisu stanovništva iz 1931.

	MUŠKARCI														Ukupno	
		0.-4.	5.-9.	10.-14.	15.-19.	20.-24.	25.-29.	30.-34.	35.-39.	40.-44.	45.-49.	50.-59.	60, i više	nepoznato	svega	Muškarci	Žene
Kotar Ludbreg	Pravoslavna	11	10	4	7	1		1	3	3	3	2	5		50	77	53
	Rimokatolička	8	4	2	1	4	1		1		4		2		27		
	Evangelička																
	Muslimanska																
	Druge vjere i nepoznato																
	Ukupno	19	14	6	8	5	1	1	4	3	7	2	7		77		
	ŽENE																
	Pravoslavna	2			3	1	2	2	4	1	4	1	3		23		
	Rimokatolička	6	4	5	5	3	1		2	1	2	1			30		
	Evangelička																
	Muslimanska															130	
	Druge vjere i nepoznato																
	Ukupno	8	4	5	8	4	3	2	6	2	6	2	3		53		

Izvor: HDA, Republički zavod za statistiku SRH, sign. HR-HDA-367, Prisutno stanovništvo po narodnosti Savska Banovina (srezovi, gradovi, općine), kut. 57, sv. 72.

Prilog 4: Popis Roma na području Ludbrega 1941.

	Ime i prezime	Ime svih članova obitelji	Godina rođenja/ starosti	Spol	Opaske
1.	Tošo Miška Bogdan	žena Eva	1885	Žena	Nalaze se u Italiji
		sin Joco	34	Muškarac	
		sin Štefan	20	Muškarac	
		sin Milan	15	Muškarac	
		sin Pero	10	Muškarac	
2.	Adam Miška Bogdan	žena Ljuba	49	Žena	Nalaze se u Italiji
		sin Joška	35	Muškarac	
		sin Janko	21	Muškarac	
		sin Štefan	13	Muškarac	
		sin Tošo	8	Muškarac	
3.	Adam Jove Goman	žena Ana	63	Žena	Nalaze se u Italiji
		sin Milan	1918	Muškarac	
		sin Tomo	29	Muškarac	
		sin Štefan	29	Muškarac	
		kćer Marija	22	Muškarac	
4.	Joško Miloša Goman	žena Roza	53	Žena	Nalaze se u Italiji
5.	Miloš Goman	žena Marija	83	Žena	Nalaze se u Italiji
6.	Milan Miloša Goman	žena Kata	35	Žena	Nalaze se u Italiji
		kći Roza	15	Žena	
		sin Tomo	12	Muškarac	
7.	Todor Timotijev Goman	žena Ljuba	60	Žena	Nalaze se u Italiji
		sin Stevo	34	Muškarac	
		sin Nikola	34	Muškarac	
		snaha Draga	31	Žena	
		snaha Beba	23	Žena	
		unuk Milan	9	Muškarac	
8.	Trivum Jove Goman	žena Mara	39	Žena	Nalaze se u Italiji
		sin Aleksandar	19	Mukarac	
9	Miloš Triviuma Goman	žena Ruža	37	Žena	Nalaze se u Italiji
		kći Persa	14	Žena	
10.	Joško Stevana Goman	žena Draga	76	Žena	Nalaze se u Italiji
		sin Miloš	35	Mukarac	
		sin Stevan	20	Mukarac	
		sin MIlan	15	Mukarac	
		sin Raco	10	Mukarac	
11.	Joško Stevana Goman	žena Stijka		Žena	
		sin Milan	18	Mukarac	
		sin Zlatko	12	Mukarac	
		sin Tomo	9	Mukarac	
		kćer Branka	1937	Žena	

	Ime i prezime	Ime svih članova obitelji	Godina rođenja/ starosti	Spol	Opaske
12.	Milan Avram Goman	žena Ana	43	Žena	Nalaze se u Italiji
		sin Janko	17	Mukarac	
		sin Stevan	11	Mukarac	
		kći Draga	13	Žena	
13.	Pavao Đure Bogdan	žena Mara	1908	Žena	
		kći Kata	17	Žena	
		sin Josip	13	Muškarac	
		sin Bolto	11	Muškarac	
		kćer Jula	10	Žena	
14.	Josip Josipa Kalonjoš [Kalanjoš, op.a..]	žena Kata	57	Žena	
		kći Treza	17	Žena	
		kći Štefica	13	Žena	
		kći Julika	10	Žena	
15.	Stevana Imbro Bogdan	žena Tereza	32	Žena	
		sin Antun	14	Muškarac	
		kći Eva	11	Žena	
		kći Jalža	9	Žena	
		kći Mara	7	Žena	
16.	Pavao Kate Oršoš	žena Tereza	67	Žena	Nalaze se negdje u Međimurju
		sin Đuro	29	Muškarac	
		kći Tereza	20	Žena	
		kći Ljuba	15	Žena	
		kći Roza	7	Žena	
17.	Stevan Josipa Bogdan	žena Roza	37	Žena	
		kći Mara	17	Žena	
		kći Ana	15	Žena	
		sin Ivan	14	Muškarac	
		sin Antun	13	Muškarac	
		sin Ivan	9	Muškarac	
18.	Stevan Đure Goman	žena Treza	63	Žena	
		sin Milan	1913	Muškarac	
		snaha Mara	23	Žena	
19.	Avram Jove Goman	žena Kata	73	Žena	
		unuk Tomo	9	Muškarac	
20.	Milan Avram Goman	žena Eva	42	Žena	
		sin Milan	16	Muškarac	
		sin Joško	14	Muškarac	

	Ime i prezime	Ime svih članova obitelji	Godina rođenja/ starosti	Spol	Opaske
21.	Franjo Jokoba Balog	žena Polona	37	Žena	
		sin Valent	22	Muškarac	
		sin Tomo	19	Muškarac	
		kći Roza	1818	Žena	
		sin Đuro	14	Muškarac	
		kći Jalža	13	Žena	
		kći Roza	12	Žena	
		kći Marija	7	Žena	
		sin Štefek	21	Muškarac	
22.	Mato Mate Balog	žena Kata	46	Žena	
		sin Đuro	17	Muškarac	
		sin Ferko	19	Muškarac	
		sin Ivan	15	Muškarac	
		kći Roza	13	Žena	
		sin Ivan	10	Muškarac	
		kći Mara	8	Žena	
23.	Mirko Ferde Kalanjoš	žena Jalža	25	Žena	
		sin Alojz	8	Muškarac	
		žena Jalvka	67	Žena	
24.	Stevan Jovana Goman	žena Jelka	67	Žena	
25.	Miloš Đure Goman	žena Danica	47	Žena	
		sin Milan	14	Muškarac	
26.	Joško Trivuna Goman	žena Nanča	33	Žena	
27.	Mato Đure Goman	Sofija	38	Žena	
		sin Milan	23	Muškarac	
		sin Stjepan	19	Muškarac	
28.	Adam Trivuma Goman	žena Draga	36	Žena	
29.	Zlatko Mate Goman	žena Matija	31	Žena	
30.	Đuro Goman	žena Marija	35	Žena	Nalaze se u Italiji
		sin Dušan	17	Muškarac	
		sin Joško	16	Muškarac	
		sin Stevo	11	Muškarac	
		kći Persa	9	Žena	
		sin Branko	7	Muškarac	
31.	Goman Avram Joško	žena Draga	59	Žena	Nalaze se u Italiji
		sin Đuro	19	Muškarac	
		sin Pero	14	Muškarac	
32.	Janko Janka Goman	žena Zora	23	Žena	

	Ime i prezime	Ime svih članova obitelji	Godina rođenja/ starosti	Spol	Opaske
33.	Milan Janka Goman	žena Ljuba	36	Žena	Nalaze se u Italiji
		kći Katica	15	Žena	
		sin Tomo	10	Muškarac	
		sin Pero	14	Muškarac	
34.	Goman Miloš	Stojka	87	Žena	Nalaze se u Italiji
		Milan	21	Muškarac	
		Janko	18	Muškarac	
		Joško	14	Muškarac	
		Tošo	74	Muškarac	
		Nanča	47	Žena	
35.	Bogdan Toše Stjepan		1918	Muškarac	
36.	Goman Avrama Zlatko	žena Nanča	25	Žena	
		sin Tomo	8	Muškarac	
		sin Ladomir	8	Muškarac	
37.	Goman Avram sin Adama	žena Mara	56	Žena	
		Zlatko	20	Muškarac	
		sin Milan	16	Muškarac	
		sin Tomo	13	Muškarac	
38.	Goman Tomo sin Avrama	žena Kata	32	Žena	Nalaze se u Italiji
		sin Milan	12	Muškarac	
		sin Pero	9	Muškarac	
		sin Janko	1939	Muškarac	
39.	Goman Milan sin Avrama	žena Kata	37	Žena	Nalaze se u Italiji
		sin Janko	15	Muškarac	
		sin Tomo	9	Muškarac	
		sin Joško	13	Muškarac	
40.	Goman Janko sin Avrema	žena Nanča	37	Žena	Grad. pogl. Križevac
		sin Tomo	25	Muškarac	
41.	Goman Trivun sin Đure	žena Roza	47	Žena	
		sin Branko	20	Muškarac	
		sin Milan	16	Muškarac	
42.	Goman Miloš sin Pavla	žena Milka	46	Žena	Nalaze se u Italiji
		sin Zlatko	21	Muškarac	
		sin Tomo	14	Muškarac	
		sin Milan	9	Muškarac	
43.	Bogdan Avram sin Mije	žena Marija	59	Žena	
		sin Pero	28	Muškarac	
44.	Goman Joško Stevana	žena Stojka		Žena	
		sin Milan	15	Muškarac	

	Ime i prezime	Ime svih članova obitelji	Godina rođenja/ starosti	Spol	Opaske
45.	Goman Đure Joško	žena Ljuba		Žena	
		sin Milan	40	Muškarac	
		snaha Stojka	30	Žena	
		unuk Tošo	35	Žena [pogrešno upisan spol, op.a.]	
46.	Goman Joško Miloš	žena Anka	22	Žena	Nalaze se u Italiji
		sin Pero	2	Muškarac	
47.	Goman Jove Janko	žena Nanča	35	Žena	Nalaze se u Italiji
48.	Goman Marka Nikola	žena Draga	24	Žena	
		kćer Zorka	2	Žena	
49.	Goman Marko sin Timotije	žena Draga	78	Žena	Nalaze se u Italiji
		sin Joco	38	Muškarac	
		sin Janko	23	Muškarac	
		sin Nikola	17	Muškarac	
		sin Tošo	12	Muškarac	
50.	Goman Tomo sin Trivuna	žena Kata	37	Žena	Nalaze se u Italiji
		sin Milan	10	Muškarac	
		Janko	7	Muškarac	
		Đuro	4	Muškarac	
		Roza	14	Žena	
		Persa	8	Žena	
51.	Goman Janko sin Trivuna	žena Stojka	1900.	Žena	Nalaze se u Italiji
		sin Zlatko	17	Muškarac	
		sin Milan	13	Muškarac	
52.	Goman Zlatko sin Milana	žena Draga	28	Žena	Nalaze se u Italiji
		jedno dijete	2	Žena	
53.	Goman Joške Milan	Stojka		Žena	Nalaze se u Italiji
		sin Tošo	10	Muškarac	
54.	Goman Marka Janko	žena Stojka	1910	Žena	Nalaze se u Italiji
55.	Bogdan Avrama Milan	žena Kata	1897	Žena	
		sin Tomo	27	Muškarac	
		sin Raco		Muškarac	
56.	Bogdan Đure Josip	Tomo	1938	Muškarac	
		Mato	1928	Muškarac	
		Đuro	1930	Muškarac	
		Katica	1926	Muškarac	
57.	Bogdan Avrama Stevo	Zora	19	Žena	
		jedno dijete	9 mj.	Žena	
58.	Goman Joško Milan		1920	Muškarac	

	Ime i prezime	Ime svih članova obitelji	Godina rođenja/ starosti	Spol	Opaske
59.	Kalonjoš Josipa Ivan	Rozalija	22	Žena	
		Jula	24	Žena	
		Ivan	1941	Muškarac	
		Ivan	9	Muškarac	
60.	Goman st. Nikola sin Todoroa i Ljube	Beba	27	Žena	
		Stevo	1933	Muškarac	
		Miloš	1937	Muškarac	
61.	Miloš st. 60 Goman sin Timotija i Stojka	Manča	53	Žena	
		Janko	17	Muškarac	
		Tošo	10	Muškarac	
		Ljuba	17	Žena	
		Janko	17	Žena	
62.	Goman Iso star 53 sin Todora i Ljube	Seka	40	Žena	
		Tošo	17	Muškarac	
		Danica	17	Muškarac	
		Joško	15	Muškarac	
		Janko	14	Muškarac	
		Milan	7	Muškarac	
63.	Goman Piso			Muškarac	
64.	Goman Miloš star 55 Timatija i Stojke	Nanča	50	Žena	
		Joško	30	Muškarac	
		Stojka		Žena	
65.	Goman Oavla Janko Miloš		1893	Muškarac	
66.	Goman Đuro Pavla			Muškarac	

Izvor: HDA, Velika župa Zagorje, HR-HDA-255, kut. 15, br. 15/1941, 1941. (2019/1941.).

Prilog 5: Popis Roma u trgovištu Ludbreg 1941.

	Ime i prezime	Obitavalište	Godina rođenja	Spol	Opaske
1.	Oršoš Imbro	Ludbreg	1912	Muškarac	Stalno naseljen u Ludbregu na zemljištu z.z. Ludbreg u kolibici kao polj. radnik radi po Ludbregu a djeca mu prose
2.	Oršoš Tereza	Ludbreg	1916	Žensko	
3.	Oršoš Cila	Ludbreg	1929	Žensko	
4.	Oršoš Marija	Ludbreg	1931	Žensko	
5.	Oršoš Ivan	Ludbreg	1933	Muškarac	
6.	Oršoš Franjo	Ludbreg	1936	Muškarac	
7.	Oršoš Elizabeta	Ludbreg	1940	Žensko	

Izvor: HDA, Velika župa Zagorje, Tajni spisi, sign. HR-HDA-255, kut. 11, br. 184/1941, 1941. Popis Roma u ludbreškom kotaru, Ludbreg, 9.VII.1941.

Prilog 6: Popis Roma u općini Martijanec 1941.

	Ime i prezime	Godina starosti i spol	Mjesto rođenja	Zanimanje	Opaska: / da li je skitalac ili stalno nastanje i gdje
1.	Oršuš [Oršoš, op.a.] Fahab(?)	1912	Koprivnica	koritar	u kolibi na pašnjaku zem. zajed. Podravina
2.	žena Jadranka(?)		Kestel		
3.	Kata rođ. Oršuš	1906	Mađarska		
4.	Ilma kći	1932	Novoselo Varaždin		
5.	Vid sin	1934	Hraščaski marof (?)		
6.	Antun sin	1939	Slanje		
1.	Bogdan Mijo	1878	Slanje	koritar	na pašnjaku z.z. Čičkovina (?)
2.	Mara žena	1892	Ferdinandovac		
3.	Blaž sin	1921	Đurđevac	koritar	
4.	Ivan sin	1922	Struga	koritar	
5.	Gjuro sin	1921	Novigrad	koritar	
6.	Josip sin	1926	Slanje	koritar	
7.	Nikola sin	1929	Čičkovina	koritar	
8.	Šimun (?) sin	1934	Vrbanovec		
9.	Stjepan sin	1935	Selnica		
10.	Ljuba kći	1938	Vrbanovec		
11.	Antun sin	1941	Čičkovina		
1.	Đurđević Nikola sin Alekse	1874	Ljubešćica	sitni kovač	cigan skitalac
2.	Stevo brat Nikole	1882	Ludbreg	sitni kovač	
3.	Draga žena Nikole	1876	Poljanec		
4.	Đuro sin Nikole	1911	Koprivnički Ivanec		
5.	Zlatko sin Nikole	1920	Poljanec		
6.	Mile (?) sin	1923	Poljanec		
7.	pok. (?) Marka Branka				
8.	Manča (Ljuba) žena	1909	Poljanec		
9.	Branko sin Marka	1925	Poljanec		
10.	Drago sin Nikole	1931	Varaždin		
11.	Danica kći Marka	1933	Varaždin		
12.	Laszlo sin Marka	1933	? Ivanec		
13.	Dragica kći Marka	1936	Vidovec		
1.	Kalanjoš Josip (sin Stjepana)	1889	Martijanec	sitni kovač	cigan skitalac
2.	Eva žena	1891	Vrbanovec		
3.	Milan sin	1913	Martijanec		
4.	Dragica kći	1916	Martijanec		
5.	Stjepan sin	1921	Martijanec		
6.	Branko Vinko sin	1924	Križovljani		

	Ime i prezime	Godina starosti i spol	Mjesto rođenja	Zanimanje	Opaska: / da li je skitalac ili stalno nastanje i gdje
7.	Tomo sin Josipa	1930	Padova Italija		
8.	Zora žena Milana	1916	Peskovec Vrbovec		
9.	Gjuro sin Milana	1936	Kneginec		
10.	Petar sin Milana	1938	Kneginec		
1.	Kalanjoš Adam sin Stjepana	1887	Vrbanovec	sitni kovač	cigan skitalac
2.	Ljuba žena	1890	Poljanec		
3.	Zlatko sin	1921	Trnovec		
4.	Joško sin	1924	Martijanec		
5.	Milka kći	1916	Martijanec		
1.	Kalanjoš Šimun sin Stjepana	1885	Poljanec	sitni kovač	cigan skitalac
2.	Draga žena	1898	Vrbanovec		
3.	Zlatko sin	1919	Križovljani		
4.	Milan (Alojzije) sin	1917	Martijanec		
5.	Branko sin	1923	Martijanec		
6.	Stjepan sin	1921	Vrbanovec		
7.	Zorica kći Šimuna	1928	Varaždin		
8.	Milka žena Zlatka	32 g.	Sv. Ivan Zelina		
9.	Petar sin Zlatka	7 g.	Vrbanovec		
10.	Anka kći Zlatka	1 g.	Čičkovina		
1.	Kalanjoš Đuro	1884	Sigetec	koritar	stanuje na vlastitom zemljištu u Slanju
2.	Zela (?) žena	1882	Sigetec		
3.	Kata kći	1882	Lepavina		
4.	Ljubica kći	1929	Slanje		
5.	Tereza kći	1934	Slanje		
1.	Kalanjoš Ivan (sin Đure)	1917	Šandorovec	koritar	stanuje sa ocem
2.	Maga r. Bogdan žena	22 g.	Moslavina		
1.	Bogdan Imbro	1906	Apatija	koritar	boravi na Hrastovskom na špašnjaku zem. zajednice
2.	Kata žena	1910	Apatija		
3.	Mijo sin	12 g.	Carevdar		
4.	Marija kći Imbre	11 g.	Slanje		
5.	Falža (?) kći	10 g.	Slanje		
6.	Dragica kći	6 g.	Hrastovsko		
7.	Rozika kći	5 g.	Slanje		
8.	Ljubica kći	2 g.	Hrastovsko		
9.	Ivan sin	6 mjes.	Slanje		

Izvor: HDA, Velika župa Zagorje, Tajni spisi, sign. HR-HDA-255, kut. 11, br. 184/1941, 1941. Popis Roma u općini Martijanec, Martijanec, 22.VII.1941.

Prilog 7: Popis Roma u općini Mali Bukovac 1941.

	Ime i prezime	Godina starosti	spol	Opaska
1.	Đurđević Josip	1904	Muškarac	Nastanjen u kolibi na zemljištu zajednice Lunkovec. Bavi se kovačkim zanatom.
2.	Đurđević Kata žena	1918	Žena	
3.	Đurđević Draga kći	1931	Žena	
4.	Đurđević Mara kći	1934	Žena	
5.	Đurđević Milenko sin	1938	Muškarac	
6.	Đurđević Ruža kći	1939	Žena	
7.	Đurđević Branko sin	1941		
8.	Đurđević Andro	1887	Muškarac	Skitalac bez nastanjenja. Bavi se kovačkim zanatom.
9.	Đurđević Kata žena	1890	Žena	
10.	Đurđević Valent sin	1922	Muškarac	
11.	Đurđević Vid sin	1926	Muškarac	
12.	Đurđević Josip sin	1932	Muškarac	
13.	Đurđević Branko bratić	1936	Muškarac	

Izvor: HDA, Velika župa Zagorje, Tajni spisi, sign. HR-HDA-255, kut. 11, br. 184/1941, 1941. Popis Roma u općini Mali Bukovac, Mali Bukovac, 17.VII.1941.

SUMMARY

The Roma population had settled in the area Ludbreg no later than the 17th Century and from then until the Second World War they shared a similar fate as other Roma in the Croatian regions. According to them, the Croatian authorities since the end of the XVI century unsuccessfully implemented anti gypsy legislation which included the prosecution and restriction of their movements. World War II opened a »new chapter« in the persecution of the Roma minority population with the arrival of the head of profasistic Ustasha in The Independent State of Croatia. In summer 1941st Ustasha authorities had conducted conscription of the 401 Roma, of which a considerable part of them was absent in Italy and Međimurje. The second phase of the Ustasha repression against Roma started in less until a year later when they deported Roma form Ludbreg to Jasenovac concentration camp. In this camp, most of them were killed.

NASELJE KOPRIVNICA - SUVREMENI DEMOGRAFSKI IZAZOVI

SETTLEMENT OF KOPRIVNICA – TEMPORARY DEMOGRAPHIC CHALLENGES

Monika BALIJA
Studentica 5. godine integriranog preddiplomskog i diplomskog studija povijest-geografija
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
e-mail: monika.balija@gmail.com

Primljeno/Received: 16. 10. 2017.
Prihvaćeno/Accepted: 7. 12. 2017.
Prethodno priopćenje
Preliminary communication
UDK/UDC: 314.114(497.525.1Koprivnica)"20"
314.116(497.525.1Koprivnica)"19/20"

SAŽETAK

Tijekom posljednja dva desetljeća cijelu su Hrvatsku, pa i naselje Koprivnicu, zahvatili negativni demografski trendovi, izazvani ponajprije prirodnim padom, ali i sve intenzivnijim iseljavanjem mladog i fertilnog stanovništva u inozemstvo. Navedeni procesi i reakcije na njih potvrđuju pristup u kojem se stanovništvo ne smatra osnovnim resursom prostora i potencijalom svakog planiranja i revitalizacije. Zato su i Hrvatska i promatrana koprivnička populacija u sve nezavidnijem položaju. Budući je kretanje stanovništva demografski okvir prostornog planiranja i revitalizacijskog pristupa, u radu je za procjenu ukupnog stanovništva primijenjena matematička ekstrapolacija temeljena na podacima posljednjeg popisa stanovništva 2011. godine. Dominantni procesi sve više usmjeravaju suvremeni razvoj i negativno utječu na budućnost promatranog prostora pa time nameću nužnost predlaganja i postavljanja rješenja za izvjesniju razvojnu budućnost, zasnovanu na populacijskoj i revitalizacijskoj politici. Stoga rad daje poseban osvrt na revitalizacijsku politiku i revitalizacijske modele s domicilnom i imigracijskom populacijom.

Ključne riječi: Koprivnica, demografski razvoj, prirodno kretanje, migracije, depopulacija, populacijska politika
Key words: Koprivnica, demographic development, natural trends, migration, depopulation, population policy

UVOD

Suvremeni razvoj naselja Koprivnice obilježen je ubrzanim infrastrukturnim, gospodarskim, društvenim i kulturnim razvitkom, a u istom vremenskom razdoblju znatne promjene doživljava i demografska slika spomenutog prostora. Sve do 19. stoljeća Koprivnica je kao hrvatsko-slavonski kraljevski grad po broju stanovnika bila među prvih nekoliko mjesta u Hrvatskoj (Feletar, 1986.), od prvog modernog popisa pa do danas ukupni je broj stanovnika povećan za oko 20 000, a u posljednja dva desetljeća broj stanovnika poprima silaznu putanju. Stanovništvo je svojim temeljnim značajkama, kao što su broj, intenzitet porasta ili smanjenja, sastav prema različitim obilježjima, prostorna pokretljivost, razmještaj itd. prevladavajući faktor u svim područjima života s velikim utjecajem na sveopći razvitak nekog prostora pa je sve jasnija potreba razmatranja mogućnosti demografske revitalizacije naselja. Pritom je primaran demografski pristup temeljen na dosadašnjim trendovima i pokazateljima te pretpostavkama budućeg razvoja. Demografsku problematiku, ciljanu populacijsku politiku, odnosno revitalizaciju, potrebno je postaviti u temelj sveopćeg razvoja Koprivnice, a njeno stanovništvo sagledati kao ključ opstanka ovog prostora. Osim što zahvaća Koprivnicu, problem neizvjesne demografske budućnosti

zahvaća i Republiku Hrvatsku u cjelini, a provođenje samostalne populacijske politike trebao bi biti interes i temelj općeg razvoja svih jedinica lokalne samouprave jer jedino dobro razrađen i aktivno provodljiv sustav mjera može donijeti pozitivne demografske, a samim time i socijalne i ekonomske promjene.

PREDMET, CILJ I METODE ISTRAŽIVANJA

Istraživački rad usmjeren je na analizu demografskog razvoja naselja Koprivnice, utvrđuje ukupno, opće i prirodno kretanje stanovništva, migracije i promjene osnovnih demografskih struktura u posljednjem među-popisnom razdoblju te procjene nakon popisa 2011. godine. Utvrđivanjem demografskog potencijala i prikazivanjem strukture i kretanja stanovništva putem analize demografskih sastavnica cilj je osvrnuti se na pretpostavke budućeg razvoja Koprivnice te promotriti mogućnosti provedbe revitalizacijskih modela. Ovakav koncept u radu mogao bi biti polazišna osnova valorizacije i razumijevanja budućeg razvojnog modela promatranog prostora.

Temeljni izvor za razmatranje demografskih obilježja naselja Koprivnice statistički su podaci iz publikacija Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske, posebice iz popisa 2001. i 2011. godine, a analiza tih podataka izvršena je na osnovama relevantnih demogeografskih metoda i dostignuća. Suvremeni statistički izvori predstavljaju poprilično sputavajući čimbenik prilikom analiziranja demografskih kretanja jer su i osnovne definicije stalnog stanovništva u popisima neujednačene prilikom evidentiranja ukupnog kretanja stanovništva i njihovih strukturnih promjena.

Popisom 2001. godine prvi se put pri definiranju ukupnog stanovništva primjenjuje koncept »uobičajenog mjesta stanovanja« i uvodi razdoblje od jedne godine i dulje kao osnovni kriterij za uključivanje ili isključivanje osobe iz ukupnog stanovništva. Popisom 2011. godine također se primjenjuje koncept »uobičajenog mjesta stanovanja«, međutim, prvi se put uvodi namjera odsutnosti/prisutnosti kao dodatni kriterij za uključivanje ili isključivanje osobe iz ukupnog stanovništva. Iako se podaci obaju popisa temelje na konceptu "uobičajenog mjesta stanovanja", oni nisu neposredno usporedivi. Isprva, to je zbog namjere odsutnosti/prisutnosti koja se nije registrirala popisom 2001. godine, a potom i stoga što je popis 2001. godine u ukupan broj stanovnika uključivao i osobe odsutne godinu i dulje, a koje su se u mjesto stalnog stanovanja vraćale sezonski i mjesečno. Popis 2011. godine te osobe ne uključuje u ukupan broj stanovnika (Metodološka objašnjenja, 2011.).

Analiza demografske dinamike izvršena je prema kriteriju »ukupnog broja stanovnika« kako je on definiran za svaki pojedini popis u određenom razdoblju. Upravo zbog spomenute izmijenjene popisne metodologije i usklađivanja iste s međunarodnim standardima usporedba podataka različitih popisa stanovništva za sobom povlači i brojne probleme, a svi rezultati popisa, analize temeljene na istima i procjene tek su pokušaji demografskih elaborata sa svjesnim nepravilnostima.

PROSTORNI I VREMENSKI OBUHVAT ISTRAŽIVANJA

Prostorni okvir određen je teritorijalnim obuhvatom naselja Koprivnice kao sastavnice istoimenog Grada, odnosno Koprivničko-križevačke županije. Grad Koprivnicu čini ukupno devet naselja: Bakovčica, Draganovec, Herešin, Jagnjedovec, Koprivnica, Kunovec Breg, Reka, Starigrad i Štaglinec s ukupno 30 854 stanovnika prema popisu 2011. godine, a površinom i brojem stanovnika najveće naselje je Koprivnica. Koprivnica se prostire na nešto manje od polovine ukupne površine Grada i prema popisu 2011. godine broji 23 955 stanovnika, odnosno, nešto manje od 80% ukupnog stanovništva Grada Koprivnice.

Vremenski okvir istraživanja utvrđen je serijama raspoloživih i korištenih podataka; kretanje broja stanovnika motreno je od prvog modernog do posljednjeg popisa stanovništva, migracija i promjene osnovnih demografskih struktura promatrane su u razdoblju od 2001.-2011., a prirodno kretanje određeno je podacima vitalne statistike od 2001. do 2015. godine. Analizom demografske dinamike naselja Koprivnice u posljednjem među-popisnom razdoblju pomoću matematičke metode linearne ekstrapolacije izrađena su predviđanja kretanja stanovništva do 2017., odnosno 2031. godine.

PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Naslovnom temom uglavnom su se bavili domaći autori koji su spomenutu problematiku razmatrali s različitih aspekata i na osnovu različitih pristupa svojih struka. Prvu skupinu radova čine radovi koji istražuju demografski razvoj cijele Podravine (Feletar, D., 1983., 1988.; Feletar, D. i P., 2008., 2012.), a u osnovi razmatraju demografsku dinamiku i faktore koji na nju (ne)izravno utječu, zaključno s podacima popisa 2011. godine. Drugu i treću skupinu čine radovi koji analiziraju demografsku sliku Koprivničko-križevačke županije (Feletar, D., 2005., 2012.), odnosno Grada Koprivnice (Feletar, D., 1986.; Živić i Žebec, 2007.), a četvrtu skupinu čine radovi koji tematiku sličnu predmetu istraživanja ovog rada razmatraju na razini Republike Hrvatske (Friganović i Šterc, 1993.; Friganović i Živić, 1994.; Mrđen, 2004.; Nejašmić i Mišetić, 2004.; Šterc i Komušanac, 2012.; Živić, Turk i Pokos, 2014; Wertheimer-Baletić, 2005.). Opći pak teorijsko-koncepcijski pristupi (Friganović, 1978.; Nejašmić, 2005.; Šterc, 2015.; Wertheimer-Baletić, 1999.) primjenjivani i u ovom istraživanju, polazište su razumijevanja temeljnih zakonitosti i postavljanja ključnih pretpostavki.

OSNOVNE HIPOTEZE

Temeljem prethodnog poznavanja predmeta i ciljeva istraživanja te primijenjene metodologije moguće je postaviti nekoliko polaznih hipoteza koje će se kroz rad potvrditi, korigirati ili opovrgnuti.

H1 Demografski razvoj Koprivnice slijedi negativne trendove u Republici Hrvatskoj.

H2 Suvremeni demografski razvoj Koprivnice obilježen je prirodnim padom i depopulacijom.

H3 Demografski potencijal Koprivnice još uvijek je postojan i omogućavat će revitalizaciju domicilnim stanovništvom u slijedećih 10 godina.

H4 Koprivnica nužno mora postaviti model revitalizacije vlastitog stanovništva.

H5 Demografska revitalizacija Koprivnice preduvjet je njenog budućeg gospodarskog i ukupnog razvoja.

SUVREMENI DEMOGRAFSKI RAZVOJ

Stanovništvo sa svojim temeljnim značajkama ima vrlo važnu ulogu u svim sferama društvenog života, a ujedno, demografski su resursi neizostavan dio sveukupnog razvoja nekog prostora. Broj i brzina brojčanog porasta ili smanjenja, sastav prema različitim obilježjima, prostorna pokretljivost, razmještaj i slične značajke neprestano se mijenjaju u vremenu i prostoru te uvjetuju oblikovanje stvarnosti u geografskom prostoru (Šterc, 2015.), a stanovništvo postaje nositelj razvoja i inovacija te temelj svake izvjesne budućnosti. Obzirom na to, demografska problematika, osim što danas sve više postaje osnova sveukupnog (gospodarskog, prostornog, regionalnog, društvenog, političkog,…) razvoja, ujedno je i važan limitirajući faktor napretka određenog prostora (Demografski razvoj DNŽ, Šterc, S. i F., 2016.).

MEĐUPOPISNE PROMJENE

Popisi stanovništva glavni su izvor podataka o populaciji određenog teritorija, a ujedno i trenutačni presjek kroz stanovništvo u kritičnom trenutku, npr. ponoć između 31. ožujka i 1. travnja (Nejašmić, 2005). Provode se po standardima Eurostata[1] u prvoj godini svakog novog desetljeća, a kretanje stanovništva Republike Hrvatske, tj. svih njenih naselja moguće je pratiti od prvog modernog popisa 1857. pa do posljednjeg 2011. godine.

Promjene u broju stanovnika naselja Koprivnice rezultat su sveopćih prilika na promatranom prostoru (Feletar, D., 1988.). Nedvojbeno najveći utjecaj imale su povijesne i gospodarske promjene, a snažnu vezu demografskih kretanja i gospodarskog razvoja dokazuju na primjeru Koprivnice najveće stope porasta stanovništva upravo u razdoblju najintenzivnije industrijalizacije (Feletar, D., 2005.). Sva među-popisna razdoblja naselja Koprivnice nakon Drugog svjetskog rata pa do 2001. godine obilježio je demografski rast (Tab. 1.), a kao glavne uzročnike, osim razvoja industrije, navesti možemo i postupno pretvaranje grada u regionalno industrijsko središte te urbanizaciju (Feletar, D., 1983.).

[1] Statistički ured Europske zajednice.

Tab. 1. Ukupno kretanje broja stanovnika naselja Koprivnice od 1857. do 2011. i procjena za 2017. godinu

Godina	Broj stanovnika	Lančani indeks	Među-popisna promjena		Prosječna godišnja promjena	Stopa prosječne godišnje promjene
			Broj	%		
1857.	3 224	-	-	-	-	-
1869.	4 243	131,61	1 019	31,61	84,92	2,63
1880.	4 627	109,05	384	9,05	34,91	0,82
1890.	5 118	110,61	491	10,61	49,1	1,06
1900.	5 710	111,57	592	11,57	59,2	1,16
1910.	8 018	140,42	2308	40,42	230,8	4,04
1921.	8 115	101,21	97	1,21	8,82	0,11
1931.	7 934	97,77	-181	-2,23	-18,1	-0,22
1948.	8 663	109,19	729	9,19	42,88	0,54
1953.	9 566	110,42	903	10,42	180,6	2,08
1961.	11 444	119,63	1878	19,63	234,75	2,45
1971.	16 150	141,12	4706	41,12	470,6	4,11
1981.	20 812	128,87	4662	28,87	466,2	2,89
1991.	24 238	116,46	3426	16,46	342,6	1,65
2001.	24 809	102,36	571	2,36	57,1	0,24
2011.	23 955	96,56	-854	-3,44	-85,4	-0,34
2017.*	23 421	-	-	-	-	-

***** autorska procjena

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., CD-ROM, Popis stanovništva, kućanstava i stanova u Republici Hrvatskoj 2011. godine: stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, DZSRH, Zagreb

Nova radna mjesta u industriji i nešto kasnije tercijarnom sektoru utjecala su na brzi porast i imigraciju stanovništva iz drugih dijelova Podravine, a osim naselja Koprivnice ostala naselja istoimenog Grada u istom razdoblju uglavnom nisu bilježila pad broja stanovništva (osim Jagnjedovca i Bakovčica) pod utjecajem deruralizacije (Tab. 2.); razlog tome je, osim dobre prometne povezanosti sa središnjim naseljem (Feletar, D. i P., 2008.), ujedno i pretvaranje istih u atraktivne i jeftine stambene zone (Živić i Žebec, 2007.).

Pretposljednje među-popisno razdoblje (1991.-2001.) obilježeno je jačanjem suburbanizacije, a glavni pokazatelj ovog procesa je stopa prosječnog godišnjeg rasta Koprivnice (0,24%) koja je u istom razdoblju bila znatno manja u odnosu na okolna naselja (1,31%).[2] Pokazatelji navedenog razdoblja potvrđuju i već spomenutu atraktivnost okolnog prostora za stanovanje kao i blizinu te dobru prometnu povezanost sa središnjim naseljem što je pospješilo dnevnu pokretljivost stanovništva (Živić i Žebec, 2007.). Proces suburbanizacije i njegovo jačanje vidljivo je i u posljednjem među-popisnom razdoblju gdje naselje Koprivnica bilježi prosječan godišnji pad od 0,34%, dok istovremeno okolna naselja bilježe stopu prosječnog godišnjeg rasta od 1,15% (Tab. 3.) pri čemu vodeću ulogu ima naselje Starigrad. Intenzivnom porastu ukupnog broja stanovnika Starigrada uvelike pridonosi i izmjena granica spomenutog naselja i to nauštrb Koprivnice (Feletar, D. i P., 2016.).

[2] Naselja i stanovništvo RH 1857.-2001. godine, CD-ROM, DZSRH, Zagreb

Tab. 2. Ukupno kretanje broja stanovnika Grada Koprivnice od 1948. do 2011. i procjena za 2017. godinu

	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	2017.*
KOPRIVNICA	12864	14139	16582	21104	25941	29706	30994	30854	30768
Bakovčica	509	517	535	446	398	337	337	321	311
Draganovec[1]	-	336	398	333	-	-	422	506	558
Herešin	385	343	379	463	547	651	666	728	766
Jagnjedovec	465	463	478	434	403	352	347	344	342
Koprivnica	8663	9566	11444	16150	20812	24238	24809	23955	23421
Kunovec Breg	296	330	496	519	568	637	647	641	637
Reka	1316	1385	1506	1507	1479	1477	1702	1507	1387
Starigrad	1106	981	1000	893	1334	1580	1573	2386	2887
Štaglinec	124	218	346	359	400	434	491	466	451

*autorska procjena

[1] 1948., 1981. i 1991. godine se ne iskazuje kao samostalno naselje.

Izvor: Naselja i stanovništvo RH 1857. - 2001. godine, CD - ROM; Popis stanovništva, kućanstava i stanova u Republici Hrvatskoj 2011. godine: stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, DZSRH, Zagreb.

Tab. 3. Ukupno kretanje broja stanovnika i prosječna godišnja promjena (u %) naselja Koprivnice i ostalih naselja Grada Koprivnice od 2001. do 2011. i procjena do 2017. godine

	2001.		2011.		2017.*	
	Broj stanovnika	Prosječna godišnja promjena	Broj stanovnika	Prosječna godišnja promjena	Broj stanovnika	Prosječna godišnja promjena
Naselje Koprivnica	24809	-	23955	-0,34	23421	-0,22
Ostala naselja Grada Koprivnice	6185	-	6899	1,15	7339	0,64

*autorska procjena

Izvor: Naselja i stanovništvo RH 1857. - 2001. godine, CD - ROM; Popis stanovništva, kućanstava i stanova u Republici Hrvatskoj 2011. godine: stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, DZSRH, Zagreb.

Posljednja veća stopa porasta stanovništva naselja Koprivnice zabilježena je 1971. godine, nakon toga počinje postupno snižavanje, a pri posljednjem popisu 2011. godine demografska kretanja poprimaju negativan predznak. Dok je u razdoblju od 1961.-1971. godine broj stanovnika Koprivnice povećan za 41,12 %, dotle je u posljednjem među-popisnom razdoblju zabilježen demografski pad od -3,44% (Tab. 1.), a sudeći prema svim pokazateljima pad broja stanovnika i negativne stope obilježit će i razdoblje od 2011. do 2021. godine.

Spomenuto usporavanje, stagnaciju demografskog rasta, a u konačnici i negativna demografska kretanja, možemo pripisati sve slabijoj prirodnoj dinamici i procesima demografskog starenja koji poprimaju sve jači intenzitet, a uslijed intenziviranja gospodarskih poteškoća na lokalnoj (ali i nacionalnoj) razini, imigracija je postupno ustupila mjesto emigraciji. Ovakav slijed negativnih trendova nije obilježje samo naselja Koprivnice, već i cijele Koprivničko-križevačke županije (Feletar, P., 2012.).

PRIRODNO KRETANJE STANOVNIŠTVA

Prirodno kretanje stanovništva pokazatelj je odnosa njegovih glavnih sastavnica, broja rođeni i umrlih po godinama, a njihov rezultat je prirodna promjena koja može biti pozitivna ili negativna. Biološki čimbenici (natalitet i mortalitet) uz društveno-gospodarske tokove glavni su modifikatori prirodnog kretanja stanovništva, a poznavanje istoga nužno je za ocjenu temeljnih demografskih procesa promatranog prostora (Nejašmić, 2005.). Prirodno kretanje stanovništva naselja Koprivnice analizirano je na

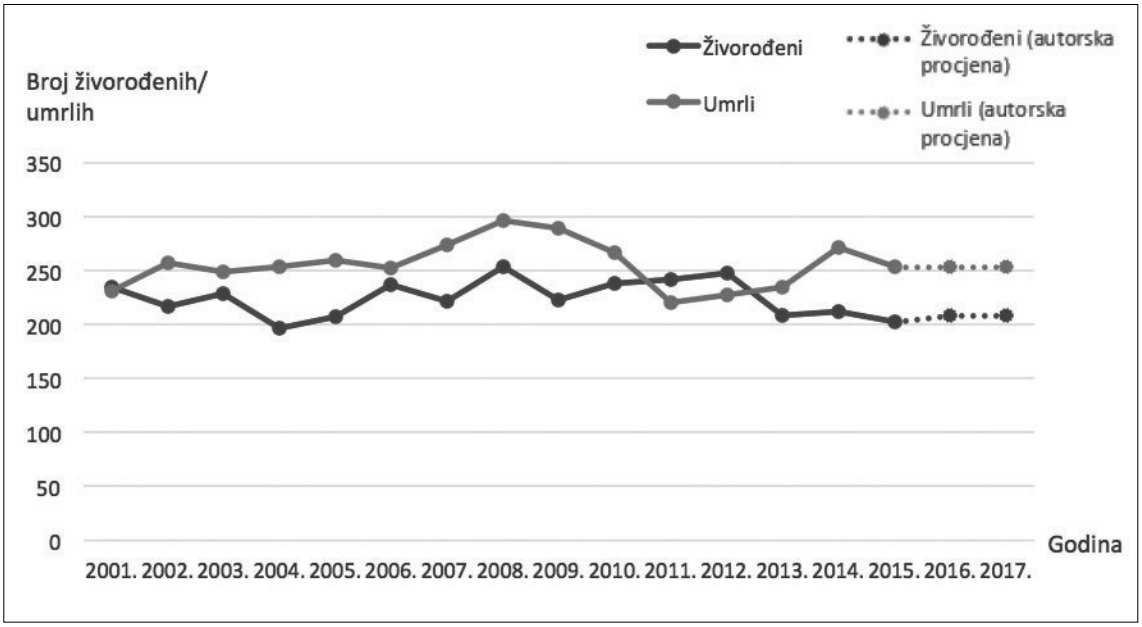

Slika 1. Prirodno kretanja stanovništva Koprivnice od 2001. do 2015. i procjena do 2017. godine
Izvor: Vitalna statistika (rođeni i umrli) u razdoblju 1964. – 2015., podaci za razdoblje 2001.-2015. godine, DZSRH, Zagreb

temelju podataka vitalne statistike Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske u razdoblju od 2001. do 2015. godine, a isti nam podaci ukazuju na sve slabiju prirodnu dinamiku stanovništva motrenog prostora (Sl. 1.).

Podaci o prirodnom kretanju u promatranom razdoblju od 15 godina jasno nam prikazuju (uz oscilacije u pojedinim godinama) trend snižavanja broja živorođene djece i povećanje broja umrlih osoba.

Promatrajući i ranija razdoblja, sve niža razina prirodnog kretanja stanovništva s vremenom je poprimila nultu vrijednost, a u posljednja dva među-popisna razdoblja i negativan predznak. Prirodni pad u naselju Koprivnica prvi se put javlja 1992. godine, dok je godinu ranije, 1991., zabilježen jednak broj živorođenih i umrlih osoba. Tijekom zadnjeg desetljeća prošlog stoljeća više umrlih od živorođenih zabilježeno je u tri godine (1992., 1995. i 1999.)[3], u posljednjem među popisnom razdoblju prirodni pad obilježio svaku izuzev 2001. godine, dok je u potonjih pet analiziranih godina negativna prirodna promjena zabilježena u 2013., 2014. i 2015. godini (Tab. 4.).

Tab. 4. Prirodno kretanje stanovništva naselja Koprivnice od 2001. do 2015. godine

Godina	Naselje Koprivnica			
	N	M	PP	PP (‰)
2001.	234	231	3	0,12
2002.	217	257	-40	-1,62
2003.	229	249	-20	-0,81
2004.	195	253	-58	-2,36
2005.	207	260	-53	-2,17
2006.	237	252	-15	-0,62
2007.	222	274	-52	-2,14

[3] Izvor: Vitalna statistika (rođeni i umrli) u razdoblju 1964. – 2015., podaci za razdoblje 1991.-2001. godine, DZSRH, Zagreb

Godina	Naselje Koprivnica			
	N	M	PP	PP (‰)
2008.	253	296	-43	-1,78
2009.	223	289	-66	-2,74
2010.	238	267	-29	-1,21
2011.	242	220	22	0,91
2012.	248	227	21	0,88
2013.	209	234	-25	-1,05
2014.	212	271	-59	-2,49
2015.	202	253	-51	-2,16

Izvor: Vitalna statistika (rođeni i umrli) u razdoblju 1964. – 2015., podaci za razdoblje 2001.-2015. godine, DZSRH, Zagreb

Spomenuta visoka vrijednost mortaliteta u devedesetim godinama prošlog stoljeća rezultat je Domovinskog rata, međutim, broj se umrlih zadržava i nakon rata na relativno visokoj razini koja početkom 20. stoljeća počinje premašivati razinu nataliteta, a obzirom na određene pokazatelje (primjerice, sve veći udio starog stanovništva) isti će se trend vjerojatno nastaviti i u nadolazećim godinama. Spomenuto stanje posljedica je smanjenja fertilnog kontingenta, ubrzanja procesa demografskog starenja i jačanja emigracije u kojoj pretežito sudjeluje mlado reproduktivno stanovništvo.

Nastavak negativnih procesa vezanih uz prirodno kretanje stanovništva Koprivnice najlakše se može predočiti usporedbom apsolutne vrijednosti prirodne promjene u posljednjem među-popisnom i razdoblju od 2011. do 2015. godine. Posljednje među-popisno razdoblje tako pokazuje negativnu prirodnu promjenu, odnosno 373 više umrlih, nego živorođenih, a analogni se trend nastavlja i u posljednjih pet promatranih godina (Tab. 5.). Pod pretpostavkom nastavka dosadašnjih demografskih trendova negativni će se pokazatelji u narednom razdoblju dodatno intenzivirati.

Tab. 5. Prirodna promjena stanovništva naselja Koprivnice od 2001. do 2015. i procjena do 2017. godine

	Natalitet	Mortalitet	Prirodna promjena
2001.-2010.	2255	2628	-373
2011.-2015.	1113	1205	-92
2016.-2017.*	414	504	-90

*autorska procjena
Izvor: Vitalna statistika (rođeni i umrli) u razdoblju 1964. – 2015., podaci za razdoblje 2001. - 2015. godine, DZSRH, Zagreb

MIGRACIJA I OPĆE KRETANJE STANOVNIŠTVA

Potaknuto procesima industrijalizacije i urbanizacije naselje Koprivnica nekoliko je desetljeća bio imigracijski prostor, a isto je ostavilo trag i na udjelima doseljenog, odnosno domorodnog u ukupnom stanovništvu (Živić i Žebec, 2005.). Prema podacima popisa 2011. godine gotovo polovina stanovništva Koprivnice (njih 47,4%) u spomenutom naselju živi od rođenja, 44,6% doseljeno je u Koprivnicu iz drugih dijelova Republike Hrvatske, tek 8% stanovništva doseljeno je iz inozemstva, a usporedbom navedenih podataka s podacima zabilježenima popisom stanovništva 2001. godine spomenute se pojave kreću u analognim okvirima. Najveći udio u strukturi doseljenih u Koprivnicu iz drugih dijelova Republike Hrvatske zauzima stanovništvo doseljeno iz drugog grada Koprivničko-križevačke županije te iz

drugih županija Republike Hrvatske, a kada je riječ o doseljenima u Koprivnicu iz inozemstva, na prvom su mjestu po brojnosti doseljenici iz Njemačke, zatim Bosne i Hercegovine te Slovenije.[4]

Jedan od najpouzdanijih pokazatelja prostorne pokretljivosti stanovništva je migracijska bilanca koja se u nedostatku registra stanovništva procjenjuje kao gruba migracijska bilanca primjenom vitalno-statističke metode, pri čemu se u odnos stavlja ukupno i prirodno kretanje stanovništva između dva popisa. Posljednjih nekoliko među-popisnih razdoblja jasan su dokaz usporavanja stopa prirodnog rasta, njihovo približavanje, a konačno, početkom 21. stoljeća, i prevladavanje stopa smrtnosti. Sve navedeno utjecalo je na pad apsolutnih i relativnih vrijednosti migracijske bilance, a u prvom desetljeću ovog stoljeća ista je poprimila i negativan predznak (Tab. 6.).

Tab. 6. Tipovi općeg kretanja stanovništva Koprivnice od 2001. do 2015. i procjena do 2017. godine

Među popisno razdoblje	Promjena br. stan.		Prir. promjena		Migracijski saldo		TIP
	aps.	%	aps.	%	aps.	%	
2001.-2011.	-854	-3,4	-373	-1,5	-481	-1,9	E4
2011.-2015.[1]	-363	-1,5	-92	-0,4	-271	-1,1	E4
2011.-2017.*	-534	-2,2	-182	0,7	-352	-1,5	E4

*autorska procjena
[1] Promjena broja stanovnika u razdoblju od 2011. do 2015. dobivena je na osnovu procjene broja stanovnika sredinom 2015. godine temeljene na pretpostavci da će se u spomenutom razdoblju nastaviti trendovi istovjetni onima posljednjeg među-popisnog razdoblja.
Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. godine: stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima; Vitalna statistika (rođeni i umrli) u razdoblju 1964. – 2015., podaci za razdoblje 2001. – 2015., DZSRH, Zagreb

Temeljem grube migracijske bilance određuju se i tipovi općeg kretanja stanovništva kao jedan od najvažnijih sinteznih pokazatelja dosadašnjih promjena u populaciji, a isti su naznaka budućih promjena i potreba za planskim usmjeravanjem demografskih procesa (Friganović, 1978.). Prema toj tipizaciji razlikujemo 4 imigracijska i 4 emigracijska tipa ovisno o pozitivnoj ili negativnoj gruboj migracijskoj bilanci te ovisno o odnosu među-popisne promjene i pozitivnog ili negativnog prirodnog kretanja.

Analizom posljednjeg među-popisnog razdoblja jasno je vidljivo kako u ukupnom demografskom kretanju (e)migracija s 55,9% u ukupnom smanjenju broja stanovnika zauzima važnije mjesto od prirodnog kretanja, a obzirom na prirodnu promjenu kao i promjenu u ukupnom broju stanovnika, početkom ovog stoljeća kretanje stanovništva naselja Koprivnice poprimilo je obilježja tipa E4, odnosno trenda izumiranja za koji je svojstvena negativna prirodna promjena, negativno kretanje utvrđeno popisom te stopa prirodne promjene (smanjenja) manja od stope popisom utvrđenog smanjenja. Potonji će se pokazatelji, sudeći prema svim trendovima, u narednom razdoblju zadržati, ali i dodatno intenzivirati, a stanovništvo naselja Koprivnice i dalje će se kretati u okviru trenda izumiranja (Tab. 6.).

PROMJENE OSNOVNIH DEMOGRAFSKIH STRUKTURA

Demografske strukture predstavljaju osnovni okvir demografskih potencijala i promjena kao rezultat prošlih zbivanja te najavu određene demografske budućnosti (Wertheimer-Baletić, 1999.), a za potrebe ovog rada u okviru osnovnih demografskih struktura analiziran je dobno-spolni sastav stanovništva naselja Koprivnice.

[4] Izvor: Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2001.godine: stanovništvo prema migracijskim obilježjima i spolu; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo prema migracijskim obilježjima, DZSRH, Zagreb

2.5.1. Dobno-spolni sastav stanovništva

Dobno-spolni sastav stanovništva, osim što je uvjetovan prirodnim kretanjem određene populacije, ujedno je i odraz društvenih i temelj gospodarskih zbivanja na promatranom prostoru. Osim toga, sastav prema dobi i spolu omogućava nam pregled ključnih kontingenata stanovništva, kako za biološku reprodukciju (fertilni kontingent), tako i za formiranje radne snage (radni kontingent). Dobno-spolni sastav stanovništva osnovni je demografski okvir gotovo za sve strukture stanovništva i u pravilu se razmatra kroz odnose velikih dobnih skupina (u ovom slučaju 0-19, 20-59 i 60 i više godina starosti), petogodišnjih dobnih skupina i tipizaciju dobnog sastava ukupnog stanovništva na osnovu odnosa velikih dobnih skupina. Razmatranje odnosa petogodišnjih skupina stanovništva uključuje i razlikovanje muške i ženske populacije po istima, a njihov dvodimenzionalan grafički prikaz (dobno-spolna struktura) pokazuje kroz promjenu oblika budući okvir promjena u ukupnom stanovništvu (Friganović, 1978.).

Tab. 7. Tipizacija dobnog sastava stanovništva naselja Koprivnice 2001., 2011. i procjena za 2017. godinu[5]

Godina	Udio mladih (%)	Udio zrelog (%)	Udio starih (%)	Obilježje
2001.[1]	23,8	58,2	17,6	starost
2011.	20,1	57,0	22,9	duboka starost
2017.*	17,7	56,2	26,1	izrazito duboka starost

[1] Nepoznato stanovništvo s udjelom 0,4%
Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. godine: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima: DZSRH, Zagreb

Analizom izabranih pokazatelja dobno-spolne strukture jasno je vidljiv proces starenja ukupnog stanovništva, ali i proces starenja pojedinih funkcionalnih dobnih skupina, posebice onih neizbježnih za reprodukciju te onih nužnih za daljnji ekonomski razvoj naselja. Pad koeficijenta mladosti, porast koeficijenta starosti i povećanje indeksa starenja pokazatelj je sve značajnijeg destabilizacijskog čimbenika razvoja stanovništva u naselju Koprivnica – demografskog starenja, a udio mladih i starih u ukupnom stanovništvu potvrda su činjenice kako je stanovništvo Koprivnice poprimilo obilježja duboke starosti. Posebno zabrinjavajući podatak jest mogući, ali i vrlo vjerojatan, nastavak i jačanje trenda zabilježenog u posljednjem među-popisnom razdoblju i prelazak stanovništva ovog naselja u obilježje izrazito duboke starosti (Tab. 7.).

Prema podacima popisa 2011. godine indeks starenja stanovništva naselja Koprivnice (113,7) premašio je broj 100 što znači da je stanovništvo staro 60 i više godina nadmašilo broj, odnosno udio populacije stare do 19 godina; u takvim je uvjetima pozitivna biodinamika poprilično ograničena, a mogućnost vlastitog populacijskog obnavljanja svedena na minimum. Porast indeksa starenja pokazatelj je, osim povećanja udjela i broja starog stanovništva, ujedno i smanjenja udjela i broja mladih, a osim starenja ukupnog stanovništva podaci iz popisa 2001. i 2011. godine za naselje Koprivnicu jasno ukazuju i na starenje pojedinih funkcionalnih kontingenata stanovništva. Osim toga, ukoliko se ovakva negativna kretanja prepuste stihiji podaci narednog popisa suočit će nas s još nepovoljnijim pokazateljima (Tab. 8.).

Podaci o padu broja pred fertilnog i fertilnog te porastu post fertilnog kontingenta jasno nam ukazuju na sužavanje demografske osnovice za reprodukciju; samo u posljednjem među popisnom razdoblju (2001.-2011.) broj žena starijih od 50 godina, odnosno onih čija reproduktivna sposobnost uglavnom

[5] 0-19 (≥ 35); 60 i više (≤ 8); Tip (1); Obilježje (izrazita mladost)
0-19 (≥ 30); 60 i više (≤ 10); Tip (2); Obilježje (mladost)
0-19 (> 30); 60 i više (> 10); Tip (3); Obilježje (kasna mladost)
0-19 (< 30); 60 i više (< 15); Tip (4); Obilježje (na pragu starosti)
0-19 (< 30); 60 i više (> 15); Tip (5); Obilježje (starost)
0-19 (≤ 25); 60 i više (≥ 20); Tip (6); Obilježje (duboka starost)
0-19 (≤ 20); 60 i više (≥ 25); Tip (7); Obilježje (izrazito duboka starost) (Demografski razvoj DNŽ, Šterc, S. i F., 2016.)

prestaje povećao se za 20,4%, dok se broj žena koja predstavljaju budući reproduktivni potencijal, točnije, onih do 14 godina smanjio za 16,5%. Ovakav nepovoljan trend kretanja fertilnog kontingenta jedan je od ključnih uzročnika prirodnog pada.

Tab. 8. Pokazatelji dobno-spolnog sastava stanovništva naselja Koprivnice prema popisima 2001., 2011. i procjeni 2017. godine

Pokazatelji	2001.	2011.	2017.*	Indeks promjene (2001.-2011.)	Indeks promjene (2011.-2017.)*
Broj stanovništva u pred radnoj dobi	4139	3453	3041	83,4	88,1
Udio stanovništva u pred radnoj dobi	16,7	14,4	-	-	-
Broj stanovništva u radnoj dobi	17488	16475	15867	94,2	96,3
Udio stanovništva u radnoj dobi	70,5	68,8	-	-	-
Broj stanovništva u post radnoj dobi	3084	4027	4593	130,6	114,1
Udio stanovništva u post radnoj dobi	12,4	16,8	-	-	-
Broj žena u pred fertilnoj dobi	2009	1677	1478	83,5	88,1
Udio žena u pred fertilnoj dobi	15,4	13,1	-	-	-
Broj žena u fertilnoj dobi	6585	5850	5409	88,8	92,4
Udio žena u fertilnoj dobi	50,6	45,8	-	-	-
Broj žena u post fertilnoj dobi	4360	5250	5784	120,4	110,2
Udio žena u post fertilnoj dobi	33,5	41,1	-	-	-
Indeks starenja	73,9	113,7	-	-	-
Koeficijent dobne ovisnosti mladih	23,7	20,9	-	-	-
Koeficijent dobne ovisnosti starih	17,6	24,4	-	-	-

*autorska procjena
Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. godine: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima: DZSRH, Zagreb

Izrazito važan pokazatelj starenja funkcionalnih skupina je i broj (udio) velikih dobnih skupina obzirom na radnu sposobnost stanovništva. Posljednje među popisno razdoblje (2001.-2011.), osim što je obilježeno smanjenjem udjela stanovništva u radnoj dobi za 5,8%, ujedno je obilježeno i smanjenjem za 16,6% udjela broja stanovnika u pred radnoj dobi, a to će ubrzo implicirati ugrožavanje radnog kontingenta. Osim navedenog smanjenja, povećao se broj i udio stanovništva u post radnoj dobi što ujedno znači i povećanje koeficijenta dobne ovisnosti starih odnosno porast potreba za njihovim egzistencijalnim zbrinjavanjem.

Analizom grafičkog prikaza dobno-spolnog sastava stanovništva naselja Koprivnice 2011. godine jasno je vidljiv ulazak u tzv. konstriktivni tip ukupnog stanovništva koji obilježava sužena baza u mlađim dobnim skupinama do 25 godina starosti i povećanje brojnosti zrele te stare populacije (Sl. 2.). Iako je mlađa dobna skupina 0-4 godine brojnija od skupine 5-9 godine starosti za sada se još uvijek, na osnovu jedne mlađe brojnije skupine od iduće starije, ne može govoriti o trendu revitalizacije.

Usporedbom dobno-spolnih struktura stanovništva naselja Koprivnice 2001. i 2011. godine sužavanje baze je još vidljivije, a smanjenje dobno-spolnih skupina gotovo svih petogodišnjih skupina do 50 godina starosti u pravilu ukazuje, ukoliko ne dođe do ozbiljnijih mjera revitalizacije, na nastavak procesa konstriktivnosti (Sl. 3.).

Kao i u cijeloj Republici Hrvatskoj, tako i u ukupnom stanovništvu Koprivnice prevladavaju žene, međutim, dobno-spolni odnosi petogodišnjih dobnih skupina nisu narušeni u tolikoj mjeri da onemogućuju još neko vrijeme revitalizaciju domicilnim stanovništvom, a isto potvrđuje i koeficijent feminiteta (Tab. 9.).

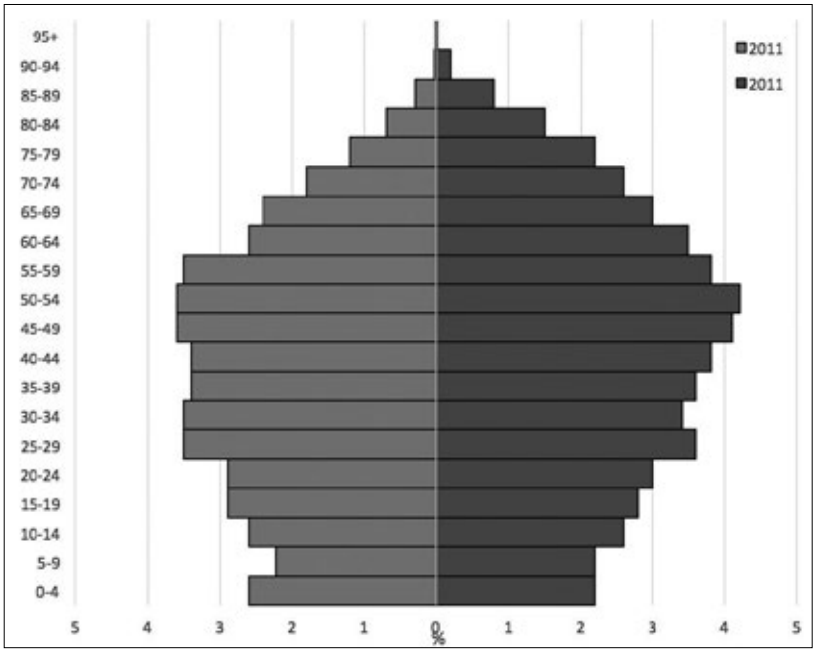

Sl. 2. Grafički prikaz dobno-spolnog sastava stanovništva naselja Koprivnice po petogodišnjim skupinama 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, DZSRH, Zagreb

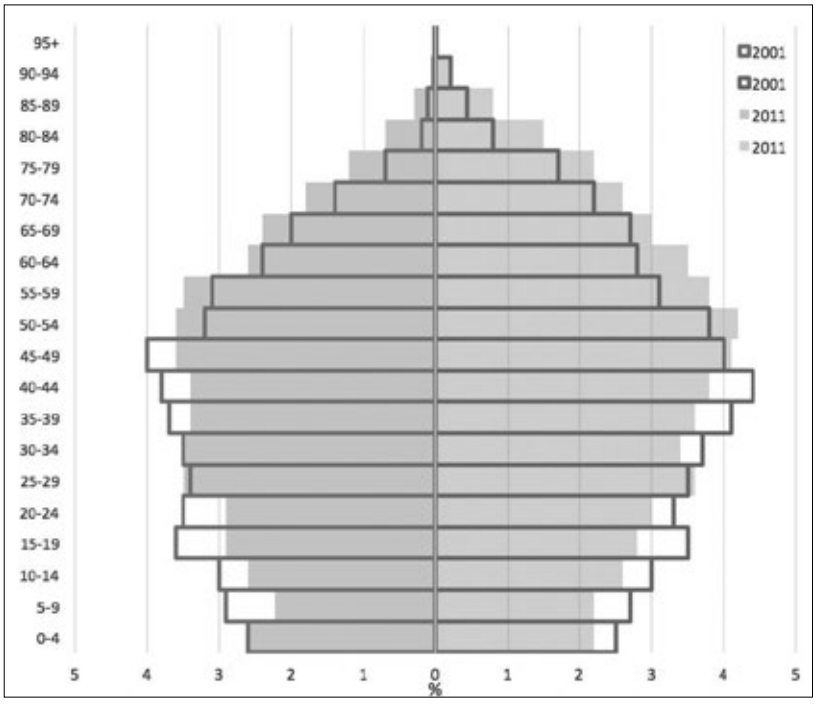

Sl. 3. Grafički prikaz dobno-spolnog sastava stanovništva naselja Koprivnice po petogodišnjim skupinama 2001. i 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. godine: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima: DZSRH, Zagreb

Tab. 9. Apsolutni i relativni udjeli muškog i ženskog stanovništva u ukupnom i koeficijenti feminiteta naselja Koprivnice 2001., 2011. i procjena za 2017. godinu

Godina	M	Ž	Ukupno	M%	Ž%	Kf (na 1000)
2001.	11804	13005	24809	47,6	52,4	1101
2011.	11178	12777	23955	46,7	53,3	1143
2017.*	10802	12640	23421	46,1	53,9	1170

*autorska procjena
Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. godine: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima: DZSRH, Zagreb

DEMOGRAFSKI IZAZOVI U BUDUĆNOSTI

Iako ne postoji visoka sigurnost u procjeni budućih kretanja, posebice za mala područja poput pojedinih naselja, predviđanje budućih demografskih kretanja izuzetno je značajno u planiranju sveopćeg razvoja određenog prostora jer brojne sastavnice istoga izravno ili posredno ovise o budućem broju i sastavu stanovništva (Nejašmić i Mišetić, 2004.). Osim toga, spoznaja budućeg kretanja broja stanovnika važna je i zbog razumijevanja budućeg ukupnog razvoja Koprivnice stoga su nam procjene posebno bitne (Mrđen, 2004.).

Demografski razvoj kao temelj ukupnog razvoja

Stanovništvo predstavlja najvažniji faktor svih društvenih, gospodarskih i prostornih aktivnosti, a obzirom na povezanost i uvjetovanost istog sa svim djelatnostima nužno ga je postaviti u temelj sveukupnog razvoja određenog prostora. Spomenuto posebno vrijedi u slučaju kada je stanovništvo u post tranzicijskoj fazi obilježeno negativnim demografskim trendovima i postaje faktor usporavanja razvoja, njegovog zaustavljanja ili potpunog nazadovanja. Održivost ekonomije i mirovinskih fondova te gospodarski rast i napredak čimbenici su koje nije moguće ostvariti uz depopulaciju i prirodni pad ukupnog stanovništva, a ukoliko se tome pridoda i negativna migracijska bilanca, potreba za preraspodjelom proračuna i ulaganjem u jednu od najvažnijih problematika za razvojnu budućnost nužna je i neizbježna (Demografski razvoj DNŽ, Šterc, S. i F., 2016.).

Najvažniji potencijal gospodarskog razvoja je stanovništvo, i to ono u dobi od 15 do 64 godine, odnosno tzv. radni kontingent. Demografski trendovi smanjenja broja stanovnika i starenja populacije doveli su do smanjenog obujma radnog kontingenta u posljednjem među popisnom razdoblju, međutim, radni kontingent s udjelom od 68,8% u ukupnom stanovništvu Koprivnice još uvijek dovoljno brojan, a isti će biti dostatan sve dok u spomenuti kontingent ne uđu današnje generacije manje rodnosti. Osim o udjelu radnog kontingenta, važno je voditi računa i o njegovoj zaposlenosti i strukturi po nizu demografskih obilježja te primjerenim mjerama poticati obrazovanje na području onih zanimanja koja Koprivnica kao tržište rada i zahtjeva. Osim smanjenja radnog kontingenta, sveukupnom razvoju Koprivnice u korist ne ide ni već spomenuti proces starenja stanovništva kao ni smanjenje stope fertiliteta.

Obzirom na sve navedeno te na utjecaj i uvjetovanost stanovništva i njegovih struktura na opći razvoj, demografsku je problematiku nužno izdvojiti iz koncepta socijalne i obiteljske politike te promišljenom, održivom i planski koncipiranom demografskom politikom postaviti čvrste temelje prije svega gospodarskom, ali u konačnici i sveukupnom razvoju, ne samo naselja, već i Grada, regije, države…

Procjene nakon popisa 2011. godine

Demografskom analizom utvrđen je potencijal Koprivnice do posljednjeg popisa stanovništva 2011. godine koji je višegodišnjim negativnim trendovima izrazito oslabljen, a pod utjecajem niskih stopa nataliteta i fertiliteta te migracija koje su i do sada imale značajnu ulogu u razvoju stanovništva, vrlo je vjerojatno da će se dosadašnji negativni trendovi, osim nastaviti, i dodatno intenzivirati.

Prema predočenoj procjeni, u Koprivnici će, u slučaju ako se trenutni demografski trendovi nastave, 2031. godine biti 22 247 stanovnika što znači kako će se broj stanovnika smanjiti za 1708 ili 7,13% u odnosu na 2011. godinu, a obzirom na vjerojatno jačanje depopulacije iz godine u godinu vrlo je izgledno još veće smanjenje ukupnog stanovništva (Tab. 10.). Sudeći prema rezultatima procjena Koprivnica će se 2031. godine vratiti na broj stanovnika koji je imala prije otprilike trideset godina.

Osim nastavka depopulacije, rezultati predviđanja pokazuju i nastavak procesa starenja, a stanovništvo će na kraju projekcijskog razdoblja biti demografski starije nego na njegovu početku. Proces starenja ogleda se u povećanju brojnosti stanovništva starijeg od 60 i više godina s jedne, te smanjenju broja mladog (0-19 godina) i zrelog stanovništva (20-59 godine) s druge strane. Rezultati predviđanja pokazuju kako će za dvadeset godina (2011. – 2031.) udio mladog stanovništva s 20,1 pasti na 11,8% što je rezultat prije svega velikog porasta udjela starog stanovništva i to s 22,9 na 34,4% (Tab. 11.).

Smanjit će se sa 68,8 na 64,4% i udio stanovništva koje sudjeluje u formiranju radne snage (15-64 godine), a s gospodarskog gledišta važno je imati na umu i činjenicu kako će priljev mladih generacija

Tab. 10. Procjena broja stanovnika naselja Koprivnica za 2021. i 2031. godinu

Naselje	Broj stanovnika		Pokazatelji		Procjena broja stanovnika	
	2001.	2011.	Među popisna promjena	Prosječna godišnja promjena stanovnika	2021.	2031.
Koprivnica	24809	23955	-854	-85,4	23101	22247

Izvor: Naselja i stanovništvo RH 1857.-2001.; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, DZSRH, Zagreb

Tab. 11. Tipizacija dobnog sastava stanovništva naselja Koprivnice 2011. i 2031. godine*

Godina	Udio mladih (%)	Udio zrelog (%)	Udio starih (%)	Obilježje
2011.	20,1	57,0	22,9	duboka starost
2031.	11,8	53,8	34,4	izrazito duboka starost

* 0-19 (≥ 35); 60 i više (≤ 8); Tip (1); Obilježje (izrazita mladost)
0-19 (≥ 30); 60 i više (≤ 10); Tip (2); Obilježje (mladost)
0-19 (> 30); 60 i više (> 10); Tip (3); Obilježje (kasna mladost)
0-19 (< 30); 60 i više (< 15); Tip (4); Obilježje (na pragu starosti)
0-19 (< 30); 60 i više (> 15); Tip (5); Obilježje (starost)
0-19 (≤ 25); 60 i više (≥ 20); Tip (6); Obilježje (duboka starost)
0-19 (≤ 20); 60 i više (≥ 25); Tip (7); Obilježje (izrazito duboka starost)
(Demografski razvoj DNŽ, Šterc, S. i F., 2016.)
Izračunato prema: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima: DZSRH, Zagreb

u radnu životnu dob brojčano biti sve manji, a odljev generacija iz radne dobi snagom procesa starenja sve veći (Wertheimer-Baletić, 2005.).

Izrazito zabrinjavajuća činjenica je i pad udjela ženskog fertilnog stanovništva s 45,8% 2011. na 35,5% 2031. godine što će uzrokovati daljnju depopulaciju naselja i slabljenje demografskog potencijala, a sukladno svim trendovima, pred fertilni kontingent biti će sve manji, a brojnost žena u post fertilnoj dobi sve veća.

Pojedini podaci tzv. funkcionalnih dobnih skupina još bolje ističu nepovoljna obilježja budućih demografskih kretanja; usporedba dječje baze (0-4 godina) i osoba starih 80 i više godina vrlo je znakovita za razumijevanje stanja i procesa u sastavu prema dobi, a 2031. godine predviđa se u najmlađoj skupini 918, a u najstarijoj 1662 osobe (Tab. 12.).

Tab. 12. Stanovništvo naselja Koprivnica prema spolu i dobi 2021. i 2031. godine (apsolutni podaci)

Dobna skupina	2021.			2031.		
	Muško	Žensko	Ukupno	Muško	Žensko	Ukupno
0-4	585	450	1035	550	368	918
5-9	344	387	731	155	249	404
10-14	493	508	1001	363	396	759
15-19	483	489	972	277	296	573
20-24	490	628	1118	297	528	825
25-29	845	866	1711	846	870	1716
30-34	790	735	1525	752	646	1398
35-39	693	690	1383	578	523	1101
40-44	702	720	1422	579	537	1116

Dobna skupina	2021.			2031.		
	Muško	Žensko	Ukupno	Muško	Žensko	Ukupno
45-49	708	987	1695	562	980	1542
50-54	930	1107	2037	993	1194	2187
55-59	933	1033	1966	1023	1167	2184
60-64	641	992	1633	661	1146	1807
65-69	659	782	1441	744	840	1584
70-74	520	705	1225	608	784	1392
75-79	388	661	1049	489	786	1275
80-84	287	519	806	407	678	1085
85-89	97	282	379	130	369	499
90-94	8	52	60	8	57	65
95 i više	3	7	10	4	9	13

Izračunato prema: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. godine: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima; DZSRH, Zagreb

Osim smanjene demografske baze predviđa se i smanjenje dobnih skupina od 30 do 44 godine koje čine najproduktivniji dio radnog kontingenta, dok će najbrojnije dobne skupine biti one od 50 do 64 godine života (Sl. 4.).

Prema rezultatima predviđanja udio stanovništva u starim dobnim skupinama (65 i više godina) biti će relativno visok i veći od udjela mladog stanovništva (0-14 godina) što ujedno znači i izumiranje stanovništva koje tada više neće biti moguće zaustaviti samo obnovom domicilnim stanovništvom. Osim toga, rezultati pokazuju kako će sljedeća dva desetljeća izumiranje biti glavno obilježje stanovništva Koprivnice pa je stoga potrebno negativne demografske trendove zaustaviti dok je još moguće. Budući se stanovništvo promatranog prostora svake godine sve više smanjuje i dodatno stari, sama će reprodukcija biti pod snažnim utjecajem starenja stanovništva, odnosno disproporcije između velikih dobnih skupina. Pri tome će najveću ulogu imati sužavanje fertilnog kontingenta, posebice smanjenje broja mladih žena 20-29 godina starosti.

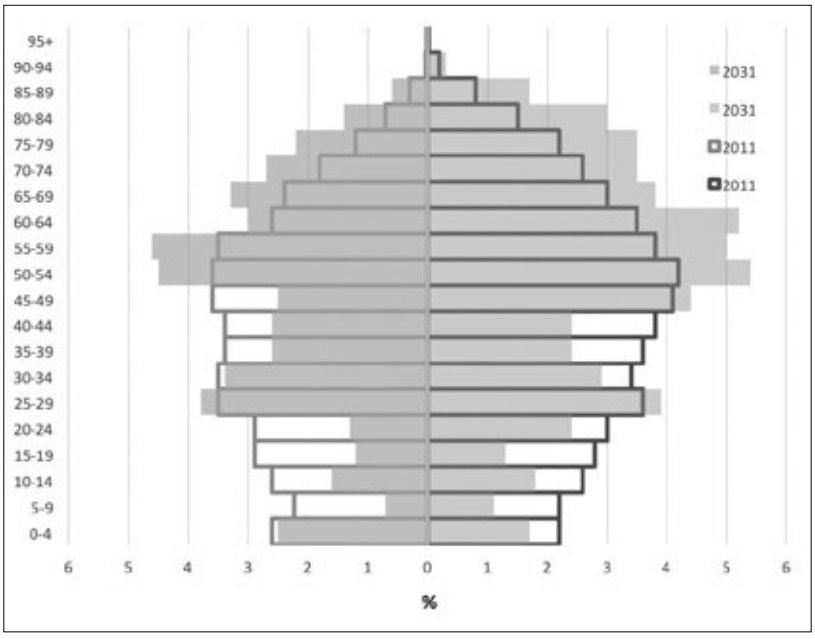

Sl. 4. Grafički prikaz dobno-spolnog sastava stanovništva naselja Koprivnice po petogodišnjim skupinama 2011. i 2031. godine
Izračunato prema: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. godine: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima: DZSRH, Zagreb

Izuzev demografskih, brojne su i društveno-gospodarske te druge posljedice promjena koje indicira ova procjena; porast broja i udjela starog stanovništva opteretit će razne društvene fondove (mirovinski, zdravstveni, socijalni,…), a brojčano smanjenje i starenje radnog kontingenta neće dovesti u pitanje samo gospodarski već i ukupni razvoj grada.

Demografska revitalizacijska politika kao objektivna nužnost

Razlika između među-popisne promjene ukupnog stanovništva vrlo je jasan i koncizan pokazatelj depopulacije i izumiranja, a negativno prirodno kretanje, negativna među popisna promjena te isto takva migracijska bilanca prikaz su negativne demografske slike koja može, ukoliko se nastavi neko duže vrijeme, dovesti u pitanje revitalizaciju promatranog prostora (Friganović i Živić, 1994.). Ovakav spomenuti slijed negativnih trendova nije karakteristika samo demografske slike Koprivnice, nego i Republike Hrvatske u cjelini, a bez obzira na sve negativne trendove i pokazatelje na razini naselja revitalizacije su, obzirom kako još uvijek nije razoren osnovni revitalizacijski potencijal, moguće, posebno na razini ovog naselja koji je svojim demografski kretanjima zasad pozicioniran na nešto boljem položaju u usporedbi sa nekim drugim dijelovima države (Živić, Turk i Pokos, 2014.). Obnova stanovništva ne može se dogoditi sama od sebe i ne smije se prepustiti stihiji, a kako je upravo stanovništvo glavni resurs svake države potrebno ga je postaviti u temelj svih planiranja te obnovu populacije shvatiti kao primarni interes za daljnji razvoj svih sfera života, ne samo na lokalnoj već i na nacionalnoj razini (Demografski razvoj DNŽ, Šterc, S. i F., 2016.).

Dva su osnovna revitalizacijska modela koja će se promotriti u ovom radu, a u okviru njih predložit će se i postupci primarno orijentirani na povećanje rodnosti. Cilj im je isti, a razlikuju se prema obilježjima populacije prema kojoj se spomenuti poticaji primjenjuju; prvi se model zasniva na stimulativnoj populacijskog politici koja se temelji na ukupnom, odnosno stalnom stanovništvu zemlje, a drugi na posrednoj imigracijskoj revitalizaciji (Šterc i Komušanac, 2012.). Problemu demografske obnove najprihvatljivije bi bilo pristupiti sveobuhvatno, odnosno praktično primijeniti sve modele obnove koji se međusobno nadopunjuju te na taj način osigurati dugoročne rezultate ukupne demografske politike (Friganović i Šterc, 1993.).

Revitalizacija domicilnom populacijom

Stanovništvu Koprivnice s obilježjima duboke starosti danas je nužan natalitet barem na razni 1990-ih, a upitno je može li sadašnji dobno-spolni sastav potencijalno biološki osiguravati rodnost na toj razini. Trendu smanjenja fertilnog kontingenta u prilog ne idu ni razni čimbenici koji utječu na gospodarstvo i društvo promatranog prostora, poput produženja obrazovanja žena, sve kasnije stupanje u brak, gospodarske nesigurnosti mladih, porasta udjela samohranih majki, nesigurnih stambenih uvjeta i drugo.

Razmatrajući demografska obilježja domicilne populacije naselja Koprivnice utvrđeno je kako je revitalizacija domicilnom populacijom ipak moguća obzirom na još uvijek zadržane revitalizacijske potencijale primarno ženske fertilne populacije u dobi 15-49 godina starosti, međutim ona se neće dogoditi slučajno, a ni kao nastavak postojećeg zbivanja (pošto su trenutna demografska kretanja negativna) već kroz razne mjere i poticaje koji obuhvaćaju brojne sfere života stanovništva ovog grada.

Dosadašnji negativni demografski pokazatelji nastavit će se i u budućnosti, vrlo vjerojatno još jačim intenzitetom, a obzirom kako se ne mogu ni usporiti, a ni zaustaviti sami po sebi, nužno ih je ciljano i funkcionalno usmjeravati. Donošenje cjelokupne revitalizacijske politike na razini Republike Hrvatske neće se, izgleda, zbiti u skorije vrijeme te bi, obzirom na to, odluke o provedbi bilo kakvih modela revitalizacije trebale bi biti sastavni dio strategije razvoja Grada Koprivnice koji bi trebao, osim gospodarske i demografsku problematiku, proglasiti ključnom za sveopći razvoj.

Jedinice lokalne samouprave ne mogu donositi zakone kojima bi djelovale na maloprije spomenute nesigurnosti vezane uz reproduktivnu populaciju, djecu i mlade općenito, međutim pojedine mjere ciljane zaštite navedene populacije povećale bi sveopću sigurnost kod mladih i stvorile uvjete u kojima će se oni lakše odlučivati za osnivanje obitelji ili brojno povećanje postojećih. Ovaj oblik obnove poseban značaj pridaje neizravnim mjerama usmjerenim na zaposlenost, osobni standard, zdravstveni sustav i opći stupanj razvijenosti društva, a kao ključne mjere pri stimuliranju nataliteta javljaju se rješenje

stambenog pitanja mladih i zapošljavanje. Dugoročno gledano te mjere ne bi utjecale samo na porast rodnosti, nego i na niz drugih životnih procesa. Cjelokupni model stambenog zbrinjavanja mladih nužno je definirati kroz povoljnije stambene kredite, a osim izravnih poticaja za svako rođeno dijete (uz, primjerice, proporcionalno povećanje istog ovisno o broju djece u obitelji), gradske bi službe mogle razraditi prijedlog selektivnog plaćanja raznih (npr. komunalnih) naknada ovisno o broju djece u obitelji. Isti bi se princip plaćanja mogao provesti i po pitanju vrtića i sličnih ustanova koje skrbe o djeci, dok bi se njihovo radno vrijeme trebalo uskladiti s radnim vremenom roditelja.

Nužno je shvatiti ozbiljnost ove problematike i sukladno tome pristupiti konceptu pronatalitetne politike kroz niz stimulativnih mjera na lokalnoj razini koje će u budućnosti rezultirati povećanjem broja stanovnika i samim time dati bolje pretpostavke gospodarskog razvoja. Važnost ovog oblika revitalizacije leži u činjenici, ako se ne osnaži domicilno stanovništvo potencijal za obnovu postat će imigracijsko stanovništvo, a takva politika može rezultirati supstitucijom stanovništva i mogućim gubitkom lokalnog, regionalnog pa u krajnjem slučaju i nacionalnog identiteta (Demografski razvoj DNŽ, Šterc, S. i F., 2016.).

Revitalizacija imigracijskom populacijom

Model revitalizacije imigracijskom populacijom drugi je provodljiv model obnove na području Koprivnice, a unutar istog modela razlikujemo imigraciju iz ostalih dijelova Hrvatske, imigraciju hrvatskog stanovništva iz susjednih zemalja i klasične hrvatske emigracije, imigraciju ostalog stanovništva iz susjednih zemalja i moguću imigraciju stanovništva kroz velike migracije prema Europi (Šterc i Komušanac, 2012.).

Slučaj s ovim modelom isti je kao i s prethodnim; sve dok Republika Hrvatska ne pokrene provedbu ovog modela revitalizacije na cijelom području države, lokalna bi uprava i samouprava samostalno trebala početi s postavljanjem izravne razvojne koncepcije prema svom stanovništvu izvan područja uprave. Opće je poznato kako je Hrvatska zemlja brojnog iseljeništva, a uzme li se u obzir iseljavanje nakon Drugog svjetskog rata pa sve do danas, udio hrvatske dijaspore je visok i čini veliki potencijal za demografsku obnovu. Razmatrajući u cjelini, povratak dijaspore ne mora značiti istovremeno i demografsku obnovu populacije jer sve ovisi o tome tko se vraća, mlado reproduktivno ili staro umirovljeničko stanovništvo. Prilikom provedbe modela revitalizacije imigracijskom politikom usmjerenog na hrvatsku dijasporu potrebno je prije svega potaknuti povratak mladog stanovništva što ujedno predstavlja dugoročniji i teži proces obzirom da je ono zahtjevnije u vidu mogućnosti i životnog standarda koji im pruža život u njihovom rodnom gradu, odnosno domovini. Ovaj model ne može biti zaseban, već za sobom povlači prethodno objašnjenu varijantu; nakon provedbe modela revitalizacije imigracijskom populacijom nužno je, kada to imigracijsko stanovništvo postane stalno stanovništvo grada, provesti sve navedeno u prethodnoj varijanti s ciljem zadržavanja stanovništva i poticanjem istog na osnivanje obitelji (Demografski razvoj DNŽ, Šterc, S. i F., 2016.).

ZAKLJUČAK

Temeljem istraživanja o demografskom razvoju naselja Koprivnice mogući su opći zaključci i prijedlozi te osvrt na početno postavljene hipoteze, sukladno općem teorijskom pristupu razmatranja stanovništva.

4.1. Opći zaključci i prijedlozi

1. Demografska je analiza i na primjeru Koprivnice potvrdila nepovoljnost demografskih parametara, njihovo značenje u ukupnom razvoju naselja i potrebu njihovog postavljanja u temelj gradske razvojne politike.

2. Izračunati demografski trendovi i priložene analitičke procjene ukupnog stanovništva jasno pokazuju buduća negativna kretanja i nužnost stručnog i znanstvenog pristupanja demografskoj problematici bez odgađanja. Ne smiju se čekati rezultati popisa stanovništva 2021. godine niti još negativniji pokazatelji u slijedećim godinama.

3. Demografska revitalizacija Koprivnice trebala bi uključiti sve moguće modele i pristupe s nizom poticajnih mjera povećanja rodnosti, a trebala bi biti i osnova u dokumentu Strategija razvoja Grada Koprivnice.

4. Revitalizacijske bi mjere morale zahvatiti radni, financijski, pravni, stambeni, komunalni i sigurnosni aspekt populacijske revitalizacijske politike na lokalnoj razini ili pak dodatnu razradu nacionalnih revitalizacijskih mjera, sukladno mogućnostima lokalnog proračuna ili mogućnostima povlačenja sredstava EU fondova.

5. Za potrebe demografske revitalizacije Koprivnice nužno je također razmotriti i procijeniti koje su proračunske stavke manje važne od demografske stabilnosti Koprivnice u budućnosti te ih usmjeriti na samu revitalizaciju.

6. Pretpostavimo li postojeće ili pak najavljene nacionalne mjere demografske revitalizacije, lokalni bi poticaji trebali krenuti s različitim stopama izdvajanja za komunalne naknade ovisno o broju djece u obitelji i različitim cijenama vrtića ili čak besplatnih vrtića. Slično kao što to već provode neke druge sredine poput Visa, Umaga, Blata, Otoka, Vira itd.

7. Intenziviranjem negativnih pokazatelja i trendova Koprivnica bi morala razmotriti još i dodatno izdvajanje po rođenom djetetu do 15 godine starosti, mogućnost besplatnih udžbenika i slično.

8. Pored navedenih mjera na gradskoj bi se razini trebala mijenjati i predodžba o višebrojnim obiteljima i postaviti u vrijednosni sustav djecu kao najveće bogatstvo društva, prostora i samog naselja Koprivnice.

9. Koprivnica bi, kao uostalom i Hrvatska, trebala izrazito povećati povezanost sa svojim vanjskim iseljeništvom i u tom smislu uvesti tzv. Dan iseljenika kako bi gradila razvojne koncepcije i na njihovom ukupnom iskustvu.

10. Iako Koprivnica po demografskim pokazateljima (i ovima u radu), nije u najlošijoj situaciji u Hrvatskoj sve bi se ovo najavljeno trebala ozbiljno shvatiti i ključnim potezima preduhitriti kako bi se izbjegao demografski slom u kojem su svi demografski pokazatelji negativni.

4.2. Referiranje na hipoteze

H1 Demografski razvoj Koprivnice u posljednjem je među-popisnom razdoblju poprimio negativne trendove dominantne i u demografskoj dinamici Republike Hrvatske. Osim pada ukupnog broja stanovnika u promatranom je naselju, kao i na razini cijele države, prisutno negativno prirodno kretanje, negativna migracijska bilanca, pad udjela radno sposobnog stanovništva, povećanje indeksa starenja, smanjenje udjela žena u fertilnoj dobi, povećanje koeficijenta dobne ovisnosti starih itd. Osim toga, demografska predviđanja nagovještaju kako će kroz petnaestak godina, ukoliko se ništa ne poduzme, intenzivno demografsko izumiranje biti glavno obilježje, ne samo stanovništva Republike Hrvatske, već i naselja Koprivnice.

H2 Suvremeni demografski razvoj Koprivnice obilježen je prirodnim padom i depopulacijom. Podaci posljednjeg Popisa stanovništva 2011. godine pokazali su kako se broj stanovnika naselja Koprivnice u odnosu na popis 2001. godine smanjio za 854, a u istom je među-popisnom razdoblju živorođeno 373 stanovnika manje nego što ih je umrlo. Obzirom na navedeno, početkom novog stoljeća kretanje stanovništva Koprivnice poprimilo je obilježja tipa E4, odnosno trenda izumiranja za koji je svojstvena negativna prirodna promjena, negativno kretanje utvrđeno popisom te stopa prirodne promjene (smanjenja) manja od stope popisom utvrđenog smanjenja. Osim toga, migracijskom je bilancom, kao jednim od najpouzdanijih pokazatelja prostorne pokretljivosti stanovništva utvrđena emigracija koja u ukupnom smanjenju stanovništva u posljednjem među-popisnom razdoblju sudjeluje sa 55,9%.

H3 Analizom demografskih obilježja naselja Koprivnice potvrđena je mogućnost revitalizacije domicilnim stanovništvom obzirom na još uvijek zadržane revitalizacijske potencijale (48,5 %) primarno ženske fertilne populacije u dobi 15-49 godina starosti. Ključna je činjenica kako se ista neće dogoditi slučajno, a ni kao nastavak postojećeg zbivanja, već kroz razne mjere i poticaje koji obuhvaćaju brojne sfere života stanovništva ovog naselja. Ukoliko se domicilno stanovništvo ne obnovi ovim oblikom revitalizacije jedino rješenje za obnovu postat će imigracijska politika koja može rezultirati supstitucijom stanovništva i mogućim gubitkom lokalnog identiteta.

H4 Demografska dinamika promatranog prostora svojim negativnim trendovima nepovoljno utječe na budućnost grada te nameće nužnost predlaganja mogućih rješenja za stanovit budući razvoj zasnovan na populacijskoj i revitalizacijskoj politici. Obzirom na još uvijek zadržane revitalizacijske potencijale, osim provođenja modela revitalizacije imigracijskom, moguća je revitalizacija i domicilnom populacijom. Unatoč svemu, problemu demografske obnove najprihvatljivije bi bilo pristupiti sveobuhvatno, odnosno praktično primijeniti sve modele obnove koji se međusobno nadopunjuju te na taj način osigurati dugoročne rezultate ukupne demografske obnove. Spomenuta revitalizacija nije moguća sama po sebi, nego je za to potrebna dobro razrađena, planska i funkcionalna intervencija nadležnih institucija.

H5 Demografska revitalizacija Koprivnice preduvjet je njenog budućeg gospodarskog i ukupnog razvoja, a osim demografskih, brojne su i socijalno-ekonomske te druge posljedice promjena koje indiciraju dosadašnji negativni trendovi. Pokazatelji poput smanjenja brojnosti mladog i povećanja broja starog stanovništva, uz dodatak negativnog prirodnog kretanja, rezultiraju s brojnim negativnim posljedicama u svim sferama društvenog života. Porast broja i udjela stare populacije opteretit će socijalni, zdravstveni i mirovinski fond, a starenje i brojčano smanjenje radno aktivnog kontingenta dovest će u pitanje gospodarski razvoj naselja. Obzirom na navedeno, predočeno negativno demografsko kretanje predstavlja velik izazov za sveukupnu razvojnu politiku Koprivnice.

LITERATURA

1. Feletar, D., 1983: Industrija kao faktor promjena prostorne distribucije stanovništva u Podravini, Geografski glasnik 45, 105-117.
2. Feletar, D., 1986: Značenje geografskog položaja i demografskih osobina za razvoj Koprivnice u prošlosti i sadašnjosti, u: Koprivnica – grad i spomenici, Odjel za povijest umjetnosti centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 11-18.
3. Feletar, D., 1988: Podravina: općine Đurđevac, Koprivnica i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti, Centar za kulturu: Muzej grada Koprivnice, Koprivnica.
4. Feletar, D., 2005: Razlike u razvijenosti regija u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na Koprivničko-križevačku županiju, Podravina 4 (8), 167-178.
5. Feletar, D., Feletar, P., 2008: Prirodna osnova kao čimbenik naseljenosti gornje hrvatske Podravine, Podravina 7, 167-212
6. Feletar, D., Feletar, P., 2016: Stanovništvo kao faktor razvoja Podravine, Podravina 15, 9-100.
7. Feletar, P., 2012: Demografske promjene u Koprivničko-križevačkoj županiji od 1857. do 2011. godine, Podravina 11 (21), 129-167.
8. Friganović, M., 1978: Demogeografija-stanovništvo svijeta, Školska knjiga, Zagreb
9. Friganović, M., Šterc, S., 1993: Demografski razvoj i populacijska politika Republike Hrvatske, Društvena istraživanja, br. 1, 151-165.
10. Friganović, M., Živić, D., 1994: Regionalne različitosti i problemi kretanja stanovništva Hrvatske 1948.-1991., Geografski glasnik 56, 35-51.
11. Mrđen, S., 2004: Projekcije stanovništva Republike Hrvatske do 2031. godine: mogu li migracije ublažiti buduće negativne demografske trendove?, Migracijske i etničke teme 20 (1), 63-78
12. Nejašmić, I., 2005: Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima, Školska knjiga, Zagreb
13. Nejašmić, I., Mišetić, R., 2004: Buduće kretanje broja stanovnika Hrvatske: projekcija 2001.- 2031., Društvena istraživanja 4-5, 751-776.
14. Šterc, S., 2015: Geografski i demogeografski identitet, Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
15. Šterc, S., Komušanac, M., 2012: Neizvjesna demografska budućnost Hrvatske-izumiranje i supstitucija stanovništva ili populacijska revitalizacija…?, Društvena istraživanja 21 (3), 693-713.
16. Wertheimer-Baletić, A., 1999: Stanovništvo i razvoj, Mate, Zagreb.
17. Wertheimer-Baletić, A., 2005: Demografija Hrvatske-aktualni demografski procesi, Diacovensia 13 (1), 95-118.

18. Živić, D., Turk, I., Pokos, N., 2014: Regionalni aspekti depopulacije Hrvatske (1991.-2011.), Mostariensia 18, 231-251
19. Živić, D., Žebec, I., 2007: Sastavnice demografske bilance u gradu Koprivnici tijekom druge polovice 20. stoljeća, Podravina, 6 (11), 28-46

IZVORI

1. Demografski razvoj Dubrovačko-neretvanske županije (Šterc, S. i F., 2016.) http://www.zzpudnz.hr
2. Metodološka objašnjenja Popisa stanovništva iz 2011. godine http:/www.dzs.hr
3. Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., CD-ROM, DZSRH, Zagreb, 2005.
4. Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2001. godine: stanovništvo prema migracijskim obilježjima i spolu po naseljima, CD-ROM, DZSRH, Zagreb
5. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo prema migracijskim obilježjima po naseljima, DZSRH, Zagreb
6. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. godine: stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, CD-ROM, DZSRH, Zagreb
7. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, DZSRH, Zagreb, http://www.dzs.hr
8. Vitalna statistika (rođeni i umrli) u razdoblju 1964. – 2015., DZSRH, Zagreb.

SUMMARY

During the last two decades Croatia, including Koprivnica, has been affected by negative demographic trends which were caused by natural decline and growing migration of young and fertile population abroad. These processes and reactions confirm the approach in which the population is not considered as a basic resource of space and potential of planning and revitalization. That is the reason why the observed population of Croatia and the Koprivnica are in unenviable position. Since population trends are a demographic framework of spatial planning and revitalization approach, mathematical extrapolation has been used for the estimation of the total population based on the last census data from 2011. Dominant processes are increasingly oriented to the contemporary development and negatively influencing the future of the observed space, they are implying the necessity of proposing and setting up better solutions for specific developmental future, based on population and revitalization policies. Therefore, this paper gives a special review of the revitalization policies and models with the domicile and immigrant population.

PODRAVINA Volumen 16, broj 32, Str. 136 - 149 Koprivnica 2017.

DEVELOPMENT OF FAMILY TOURISM BUSINESSES IN RURAL AREAS: MULTI CRITERIA ASSESSMENT OF BUSINESSES IN EASTER SLOVENIA

RAZVOJ TURISTIČKOG OBITELJSKOG GOSPODARSTVA U RURALNOM PODRUČJU: VREDNOVANJE VIŠESTRUKIH KRITERIJA GOSPODARSKIH SUBJEKATA U ISTOČNOJ SLOVENIJI

Boris PREVOLŠEK
University of Maribor
Faculty of Tourism
Cesta prvih borcev 36, 8250 Brežice, Slovenia
Phone: +386 8 205 4019
E-mail: boris.prevolsek@um.si

Črtomir ROZMAN
University of Maribor
Faculty of Agriculture and Life Sciences
Department for Agri-business and Rural Development
Pivola 10, 2311 Hoče, Slovenia
Phone: +386 2 320 9000
E-mail: crt.rozman@um.si

Karmen PAŽEK
University of Maribor
Faculty of Agriculture and Life Sciences
Department for Agri-business and Rural Development
Pivola 10, 2311 Hoče, Slovenia;
Phone: +386 2 320 9000
E-mail: karmen.pazek@um.si

Aleksandar MAKSIMOVIĆ
College of Computer Science and Business Communications eMPIRICA,
Bosnia and Herzegovina
Bulevar mira bb (Office building Kvadar)
Brčko, Brcko District 76100

Jasna POTOČNIK TOPLER
Faculty of Tourism
Cesta prvih borcev 36, 8250 Brežice, Slovenia
E-mail: jasna.potocnik1@um.si
Phone: +386 8 205 7060

Primljeno/Received: 25. 10. 2017.
Prihvaćeno/Accepted: 7. 12. 2017.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK/UDC: [334.722.24:338.48] (497.4)“20”
338.486(497.4)“20”

ABSTRACT

Worldwide and especially in Slovenia, family tourism businesses have a fundemantal economic role. This role has been constantly increasing and gaining its importance. The critical time in family tourism businesses, however, is mainly managing succession, which is defined as a transfer of ownership and is in close relation to the transfer of leadership. Data show that the process of the transfer to the next generation is survived by only one third of family businesses; many family businesses go bankrupt when the next generation takes over the business. This paper, therefore, examines the succession characteristics of individual family tourism businesses (restaurants) through the application of a multi-criteria model based on the DEXi and AHP methodologies. Multiple-criteria decision analysis is a sub-discipline of operations research that explicitly considers multiple criteria in decision-making environments.

Key words: family business, succession, tourism, multi criteria, DEX, AHP
Ključne riječi: obiteljsko gospodarstvo, nasljeđivanje, turizam, višestruki kriteriji, DEX, AHP

1 INTRODUCTION

Unsuccessful succession presents a serious problem not only to family businesses and their employees, but also to the prosperity of common national economies. According to some estimates the share of family businesses in the European Union (EU) is 70-80 percent of all enterprises (Mandl, 2008 in Duh and Letonja, 2013), and family enterprises in the United States represent 80 percent of business organizations (McCann, DeMoss, Dascher, & Barnett, 2003 in Duh and Letonja, 2013) . 40-60% (or even 80) of Slovenian SMEs are family businesses (Duh, 2008 in Duh and Letonja, 2013).

One of the greatest challenges facing a family firm is to successfully transfer the business to the next generation (Avloniti et al, 2014). This is also true in Slovenia, the research of Duh et al. (2006) found that on average almost 85% of the surveyed family businesses in Slovenia were owned by the first, or founding, generation, less than 15% by the second and the remainder by the third generation of a family.

According to Davis (1968), the transition of a family business to subsequent generations is the most fundamental mission. A successful succession is the key to the survival of the family business (Cabrera-Suarez et al., 2001; Shepherd and Zacharakis, 2000; Davis and Harveston, 1998; Barnes, 1988 in Avloniti et al, 2014). Numerous studies have been devoted to the family business succession problem (Duh et al., 2009; Morris et al., 1997; Dyck et al., 2002; Miller et al., 2003; Sharma et al., 2003). Letonja and Duh (2015) believe that »the survival of family businesses across generations depends upon different factors, including their ability to renew through innovation«.

Only one third of family businesses survive into the second generation, and only about 10-15% make it into the third generation (Birley, 1986; Ward, 1987 in Bretton Miller et al., 2004). According to Duh (2003), in Slovenia only one third of FOBs survives the transition to the next generation and just 10% to the third generation. The most common reason for this is the successors' wanting to run their own businesses. Thus succession is considered to be one of the most important issues in the family business field and, consequently, has been the subject of much research (Bird et al. 2002; Dyer and Sánchez, 1998; Lambrecht and Donckel, 2006; Handler, 1994).

However, many studies showed that transfer to the second generation is around 30%. The reason for such a low percentage being unsolved or badly solved succession, and the fact that many enterprises fail soon after the second generation takes over control (Kets de Vries, 1993; Miller, Steier, & Le Breton-Miller, 2003; Morris et al., 1997 in Duh and Letonja, 2013). According to the research of Letonja and Duh (2015) it is important that the potential successors are included as early as possible and that they are trained for the business.

Ward (1987, in: Duh, 2003, 93) states that transitions to the next generations have been successful in those family businesses that managed to »trim the family tree.« Successful family businesses have resisted the substantial involvement of family members in the management and ownership of the com-

pany, things which should be in the hands of only a small number of people. This is an area where sibling rivalry and rivalries between other family members can be encountered. Our study is based on eastern region of Slovenia, which is one of the less developed parts of the country with high levels of unemployment. The successful transition of family catering businesses to the next generation, and the constant development of these businesses, is therefore even more important for the development of the entire region (Prevolšek, 2012).

Based on this matter, this paper formulates the research questions as follows:

What are the criteria affecting the successful succession of the business transfer to the next generation?

What are the appropriate methodological approaches for the assessment of succession status?

Bohak et al. (2013) defined succession status as a long-term existence through the successful business transfer to the next generation, and proposed a multi-criteria decision analysis for studying a family business succession problem. By developing and using a multi-attribute decision model, the succession status of 40 family farms from the Mediterranean region of Slovenia was determined using the DEX method. The DEX method facilitates the design of qualitative (symbolic) decision models. In contrast to conventional quantitative (numeric) models, qualitative models use symbolic variables. These are well-suited for dealing with 'soft' decision problems, that is, less-structured and less-formalized problems that involve a great deal of expert judgment and where qualitative scales can be more informative than quantitative scores (Rozman et al., 2009). This is exactly the case in succession status assessment problems. In this light, (Saxena et al. 2010) the study of CEO succession relates to corporate governance, which will be shown with the use of the analytical hierarchical process (AHP). Barzoki et al. (2012) also used the AHP to assess the problem of succession in the case of Sfahanmelli bank.

The aim of this paper is to address the succession status assessment problem through the application of multi criteria decision modeling methodology. We propose 2 models: the first is based on the DEX qualitative multi criteria modeling methodology, whilst the other is based upon the AHP. The article is organized as follows: firstly the study area and data sources are defined, and this is followed by a short description of the methodology and its application to the problem observed. The multi criteria models developed are described in Section 3. Section 4 presents and discusses the results of service quality assessment for 10 representative tourist family businesses (restaurants and inns). The main findings and suggestions for further study conclude this article.

2 METHODOLOGY

Since multiple criteria which are sometimes difficult to measure and even may be contradicting (for instance age and experience) affect the success of transition of business to the next generation, we have chosen multi-criteria methodology for the study. Multiple-criteria decision-making (MCDM) or multiple-criteria decision analysis (MCDA) is a sub-discipline of operations research that explicitly considers multiple criteria in decision-making environments. It can be also used for different kind of assessments as demonstrated by Rozman et al (2009). Whether in our daily lives or in professional settings, there are typically multiple (conflicting) criteria that need to be evaluated in making decisions or assessment (Belton and Stewart, 2002).

We use two models: the first is based on the DEX multi-criteria model and the second is based on the analytical hierarchical process (AHP).

DEX (and its windows version DEXi) is a method of qualitative multi-attribute decision modeling and support. The main characteristic of the DEXi method is its capability to deal with *qualitative* variables. The objectives are hierarchically ordered into a tree structure. Each attribute is assigned a set of discrete values. The basic approach in the DEXi methodology is a multi-objective decomposition of the problem: the decision problem is decomposed into smaller and less complex decision problems (sub-problems). In this way we get a decision model consisting of attributes, which represent individual sub-problems. The attributes are organized hierarchically and connected with the utility functions. The utility functions evaluate each individual attribute with respect to their immediate descendant's objective in the hierarchy. Instead of numerical variables, which typically constitute traditional quantitative

models, DEXi uses qualitative variables; their values are usually represented by words rather than numbers, for example »low«, »appropriate«, »unacceptable«, etc. Furthermore, to represent and evaluate utility functions, DEXi uses *if-then decision rules*. The decision rule can be for instance: »if the net present value is negative, then the alternative is not acceptable« or »if the labour used in the investment project is low then the alternative is excellent«. The utility function, in fact, represents a knowledge base (the complete set of »what if« decision rules), which is ultimately used to evaluate alternatives (Bohanec, 2006).

On the contrary, the AHP is a quantitative multi criteria method. It uses a multi-level hierarchical structure of the objectives, sub-objectives, and alternatives (Triantaphyllou & Mann, 1994). The variants are decomposed into specific parameters (criterion, attribute) and evaluated separately for each single parameter. Pros and cons as well as other influencing factors can be included as well. The final variant evaluation is provided with the combined proceeding. Ratio comparisons are performed on a fixed ratio scale. The goal is defined as a statement of the overall objectives. For a precise accountant, who only wishes to deal with finite numbers, the AHP allows decision-makers to derive ratio scale priorities as opposed to randomly assigning them. The AHP enables decision makers to incorporate both subjective and objective matters into the decision making process. This is done by describing complexity as a hierarchy and ratio through comparison of alternatives relative to the objective (called pair-wise comparison). However, at each level of the hierarchy, the relative importance of each component attribute is assessed by comparing them in pairs. The rankings obtained by the pairwise comparisons between the alternatives are converted to normalised rankings using the *eigenvalue* method. The pairwise comparison reflects the decision makers' estimates of the relative importance of each alternative in terms of a given decision criterion. A typical problem examined by the AHP consists of a set of alternatives and a set of decision objectives. In applications of the AHP to real decision-making problems, the entries in the above reciprocal matrix are taken from a finite set: {1/9, 1/8,…1, 2,…8, 9} (as suggested by Saaty (1980)).

2.1 Sampling and data collection

Our research is based on catering businesses in the Spodnje Podravje region. We have identified catering subjects in all 16 municipalities of the Spodnje Podravje region. Those municipalities are as follows: Cirkulane, Destrnik, Dornava, Gorišnica, Hajdina, Juršinci, Kidričevo, Majšperk, Markovci, Podlehnik, Ptuj, Sveti Andraž v Slovenski goricah, Trnovska vas, Videm, Zavrč and Žetale. In the research we have limited ourselves on restaurants and inns (Slovene Business Register Classification, I56.101). This Classification corresponds to catering including sale of prepared meals or drinks, as a rule served to eat in the bar or on the spot. Through Classification we have found that in the researched region there are 41 restaurants and inns. In the next step we have carried out a telephone research and asked the owners about about the family/non-family status. We have found that 32 of all restaurants and inns in the Spodnje Podravje region are family owned. Further on, we have conducted interviews about succession characteristics with 10 owners of family catering businesses.

2.2 DEXi model

The DEX model is developed through the following steps:

The decision problem is hierarchically decomposed into less complex individual problems. The decomposition results in a tree of attributes (see Figure 1). The terminal nodes (»leaves«) of the tree represent inputs to the model, and the root node represents the main output: the overall assessment of evaluated alternatives.

The hierarchy was set up on the basis of experience of Bohak (2011) and on the basis of conducted interviews/questionnaires with SMSs operators (what they felt was important for successful transition of family business to the next generation).

In the next step a set of value scales is assigned to each attribute. The value scale is discrete and typically consists of words (see Figure 2). In principle, the scale can be preferentially ordered (from 'bad' to 'good' values) or unordered. In Figure 2, all scales are ordered.

Table 1: Description of attributes

General characteristics of the operator • Age • Education	The age of the owner is important to the succession process. It influences the period of their leadership of the family business. The older the owner is, the sooner they will face the succession process. In our research, the average age of the owners was 52 years. The educational level of the owner is important in terms of the professional competencies, and consequently the succession in the family business is more effective. Nine of ten owners had finished high school.
Characteristics of the successor • Education • Successor preferences for the FOB • Assessment of successor by the operator	The education of the successor is important through the aspect of interest in the leadership of the family business. Sometimes it happens that one potential successor chooses a completely different profession to that which would be needed in the family business. This indicates a desire to work outside the family business. It is also important that the owner has a potential descendant to take over the company and family traditions.
Inclusion of successor into FOB management	It is crucial that the owner includes the potential successor in the family business early enough, especially in management. In that way the transition to the next generation will be more formal, because the successor already knows the crucial elements of the business process for successful leadership.
Financial dependence of the operator after the succession	Half of the entrepreneurs confirmed that they would be to a lesser extent financially dependent on the family business. The main reason for this is that even after the transfer to the successor they would be included in some business processes and, in a way, would partly retain control of the family business.
Number of successors	The number of potential successors shows whether the possibility for succession within the family exists. The decision of the potential successors, however, is a different story. Our research showed that half of the owners had two potential successors, and the other half of the owners had one potential successor.

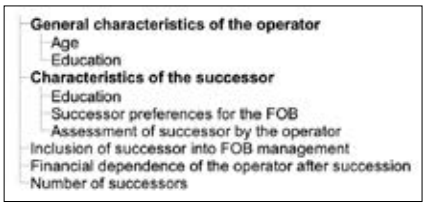

Figure 1: The hierarchy of the multi criteria model

Scales

Attribute	Scale
Assessment of tourist FOB succession status	poor; good; very good; *excellent*
General characteristics of the operator	poor; good; *excellent*
Age	more than 60; 50-60; 40-50; *bellow 40*
Education	high school; vocational; *M.Sc. or Ph.D.*
Characteristics of the successor	poor; good; *excellent*
Education	high school; vocational; *M.Sc. or Ph.D.*
Successor preferences for the FOB	no; *yes*
Assessment of successor by the operator	poor; good; *excellent*
Inclusion of successor into FOB management	no; *yes*
Financial dependence of the operator after succession	yes; *no*
Number of successors	1; 2; *more*

Figure 2: Scales of attributes

Utility functions for each aggregate attribute are defined. In DEX, utility functions are represented by decision rules, which are acquired from the model developer and presented in a tabular form (see Figure 3). Decision rules define the aggregation of values in the model from its inputs through intermediate attributes toward the root. Therefore, decision rules have to be defined for all internal attributes, including the root; in the presented model this gives twelve utility functions in total. Here, in Figure 3, we show only one utility function, the one that aggregates the five attributes at the last level of the tree.

In Figure 3, the decision rules are presented in a so-called complex form where the asterisk »*« denotes any value and the »>=« stands for »equal or better.« The relative importance of attributes is also

	General characteristics of the operanator	Characteristics of the successor	Inclusion of succesor into FOB management	Financial dependence of the operator after succession	Number of successors	Assessment of tourist FOB succession status
	29%	45%	5%	9%	9%	
1	poor	<=good	no	yes	*	poor
2	poor	<=good	no	*	<=1	poor
3	poor	<=good	*	yes	<=1	poor
4	poor	<=good	*	*	1	poor
5	poor	*	no	yes	<=1	poor
6	poor	*	no	*	1	poor
7	poor	*	*	yes	1	poor
8	<=good	<=good	no	yes	<=1	poor
9	<=good	<=good	no	*	1	poor
10	<=good	<=good	*	yes	1	poor
11	<=good	*	no	yes	1	poor
12	*	poor	*	*	*	poor
13	*	<=good	no	yes	1	poor
14	<=good	>=good	*	no	more	good
15	*	good	*	no	more	good
16	<=good	>=good	yes	*	more	good
17	*	good	yes	*	more	good
18	<=good	>=good	yes	no	>=2	good
19	*	good	yes	no	>=2	good
20	<=good	excellent	*	*	more	good
21	<=good	excellent	*	no	>=2	good
22	<=good	excellent	yes	*	>=2	good
23	<=good	excellent	yes	no	*	good
24	good	>=good	*	*	more	good
25	>=good	good	*	*	more	good
26	good	>=good	*	no	>=2	good
27	>=good	good	*	no	>=2	good
28	good	>=good	yes	*	>=2	good
29	>=good	good	yes	*	>=2	good
30	good	>=good	yes	no	*	good
31	>=good	good	yes	no	*	good
32	good	excellent	*	*	>=2	good
33	good	excellent	*	no	*	good
34	good	excellent	yes	*	*	good
35	excellent	good	*	*	>=2	good
36	excellent	good	*	no	*	good
37	excellent	good	yes	*	*	good
38	excellent	excellent	*	*	*	excellent

Figure 3: Aggregate decision rules for the top level of the hierarchy

expressed by weights at the top of the table. These weights have been estimated from the rules by DEXi using a linear regression method (Bohanec, 2008). According to some studies (such as Meiijaard et al., 2005, Bohak, 2011) the characteristics of the successor are the most important for successful transition. This is why we use the highest weight on the attribute Characteristics of the successor. We used equal importance weights for the remaining attributes.

Finally, the options are entered into the model and the estimation using the decision rules in figure 3 is conducted for each option.

2.3 AHP model

The pairwise comparison reflects the decision makers' estimates of the relative importance of each alternative in terms of a given decision criterion. A typical problem examined by the AHP consists of a set of alternatives and a set of decision objectives. In applications of the AHP to real decision-making problems, the entries in the above reciprocal matrix are taken from a finite set: {1/9, 1/8,…1, 2,…8, 9} (as suggested by Saaty (1980). In practice, the above discrete set is usually used. Saaty (1980) and Saaty& Kearns (1991) developed the following steps for applying the AHP:

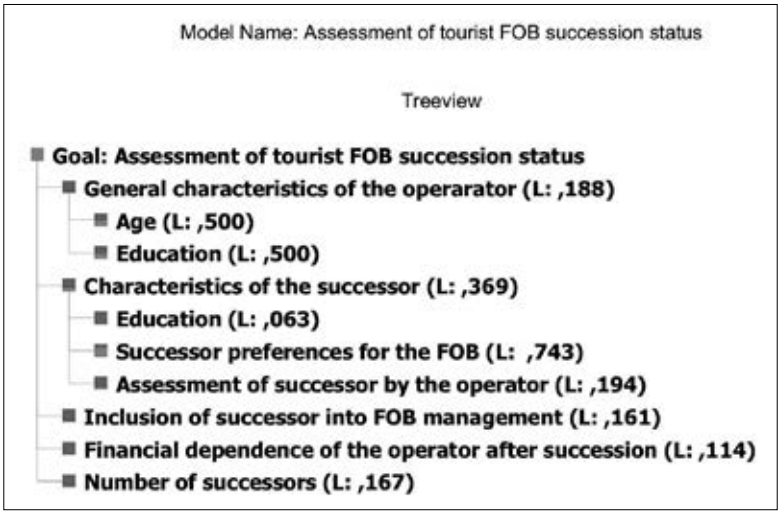

Figure 4: AHP hierarchy with derived priorities

1. Define the problem and determine its goal. The goal in the presented case is the same as in the DEXi model.

2. Structure the hierarchy from the top (the objectives from a decision maker's viewpoint) through the intermediate levels (objectives on which subsequent levels depend) to the lowest level, which usually contains a list of alternatives. We used the same hierarchical structure as in the DEXi model.

3. Construct a set of pairwise comparison matrices (size n x n) for each of the lower levels with one matrix for each element in the level immediately above by using relative scale measurement. The pairwise comparisons are done in terms of which element dominates the other.

4. There are judgments required to develop the set of matrices in step 3. Reciprocals are automatically assigned in each pairwise comparison.

5. Hierarchical synthesis is now used to weight the *eigenvectors* by the weights of the objectives and the sum is taken over all weighted *eigenvector* entries corresponding to those in the next lower level of the hierarchy.

6. Having made all the pairwise comparisons, consistency is determined by using the *eigenvalue*, λmax, to calculate the consistency index, CI as follows: $CI = (\lambda max - n) / (n - 1)$, where n is the matrix size. Judgment consistency can be checked by taking the consistency ratio (CR) of CI with the appropriate value. The CR is acceptable if it does not exceed 0.10. If it is more, the judgment matrix is inconsistent. To obtain a consistent matrix, judgments should be reviewed and improved.

7. Steps 3–6 are performed for all levels in the hierarchy.

For the organic farm-planning problem, a group of experts determined five different objectives: financial, human labour, technological, market, and risk objectives. These were used to evaluate the farm business alternatives against the goal. The hierarchy is basically the same as in the DEX-i decision model described in section 2.2

Expert Choice (EC) software was used to make the corresponding AHP priority calculations for the observed problem. Expert Choice simplifies the implementation of the AHP's steps and automates many of its computations (Al – Harbi, 2001). The expert group compared the relative importance of each objective in the pairwise manner using a 1-9 scale (a comparison scale where 1 means that the importance of two objectives is the same, while 9 means that one criterion is extremely more important than the other). The EC software allows us to enter the data for each alternative into the so-called Data Grid, where individual objectives can be entered directly. The use of the Data Grid combines the power of the hierarchy and the pairwise comparison process with the ability to evaluate hundreds or even thousands of alternatives. Pairwise comparisons are still used to evaluate the elements in the hierarchy itself, but not for evaluating the alternatives. The alternatives' priorities are established relatively to each covering objective by using ratio scaled rating intensities (scales). This procedure can be particularly

useful when there are a large number of alternatives to be evaluated as there is no need to compare alternatives in the pairwise manner; the values are put directly into the Data Grid and priorities are calculated based on the pairwise comparison of intensities. In the case observed, the same rating scales were used as in the classification of numerical attributes for the DEX-i decision model.

Successor preferences for the FOB

2.4 Data sources

The Spodnje Podravje region contains 16 municipalities. According to the Slovene Business Register Classification (I56.101 in the Ajpes database) there are 41 restaurants and inns. 10 of those are family businesses that were the subject of our study. The main method of data acquisition was interviews conducted in each family restaurant containing questions with respect to the defined hierarchy of the multi criteria models. Furthermore, the business owners were also asked about criteria importance (e.g. age and education of the operator and successor, assessment of successor by the operator, successor preferences for the FOB, inclusion of successor into FOB management, financial dependence of the operator after the succession etc.) and this information was consequently used when defining utility functions and priorities.

In table 2 we show some basic data about the businesses.

Table 2: Demographic data about the businesses

Enterprise	Age of the operator	Nr. of potential successor	Year of establishment	Generation
E1	60	1	1974	2nd
E2	45	1	1987	1st
E3	56	2	1885	4th
E4	55	2	1930	3th
E5	56	2	1932	4th
E6	56	2	1988	1st
E7	56	1	1983	1st
E8	40	1	2001	1st
E9	35	2	2005	1st
E10	64	1	1978	1st

3 RESULTS AND DISCUSSION

The succession status using both models was analysed in 10 family tourism businesses (referred to as E1.. E10). Some of the analysed enterprises' characteristics are shown in table 3.

3.1 DEXi model

Figure 5 shows the overall aggregate results of the DEX-I model for the family enterprises E1 to E10 together with the values of input attributes, while Fig. 6 shows parts of the results graphically.

Figure 5 shows the input data and evaluation results for all 10 analysed enterprises. The data items that appear next to the terminal nodes (such as *Age* and *Education*) represent inputs, i.e. data that were collected through questionnaires. The items next to the aggregate nodes (attributes) (such as *General characteristics of the operator*) were determined by DEXi from the input data and according to the defined decision rules. The asterisk (»*«) means that no data were available for the particular input attribute. In this case, DEXi assessed the enterprises using the set of all possible input values at that point. In general, this could result in evaluations that are sets rather than single values.

Overall, enterprises E2 and E4 were assessed as poor. This can be contributed to the fact that the successor was assessed as poor (E2, E4). Enterprises E6, E9 and E10 were assessed as very good, due to the Characteristics of the successor being assessed as excellent.

DEXi Assessment of tourist FOB succession status.dxi 28.10.2016 Page 1

Evaluation results

Attribute	E1	E2	E3	E4	E5
Assessment of tourist FOB succession status	good	poor	good	poor	good
General characteristics of the operator	poor	good	poor	poor	poor
Age	50-60	40-50	50-60	50-60	50-60
Education	high school	vocational	high school	high school	high school
Characteristics of the successor	good	poor	good	poor	good
Education	high school	high school	high school	*	high school
Successor preferences for the FOB	*yes*	no	*yes*	no	*yes*
Assessment of successor by the operator	good	poor	good	poor	good
Inclusion of successor into FOB management	*yes*	*yes*	*yes*	*yes*	*yes*
Financial dependence of the operator after succession	*no*	*no*	*no*	yes	yes
Number of successors	1	1	2	2	2

Attribute	E6	E7	E8	E9	E10
Assessment of tourist FOB succession status	very good	good	good	very good	very good
General characteristics of the operator	poor	poor	good	good	poor
Age	50-60	50-60	40-50	*bellow 40*	more than 60
Education	high school	high school	high school	high school	high school
Characteristics of the successor	*excellent*	*excellent*	good	*excellent*	*excellent*
Education	vocational	vocational	high school	vocational	vocational
Successor preferences for the FOB	*yes*	*yes*	*yes*	*yes*	*yes*
Assessment of successor by the operator	good	good	good	good	good
Inclusion of successor into FOB management	*yes*	*yes*	no	*yes*	*yes*
Financial dependence of the operator after succession	*no*	yes	yes	yes	*no*
Number of successors	2	1	1	2	1

Figure 5: DEXi assessment of succession status for individual enterprises

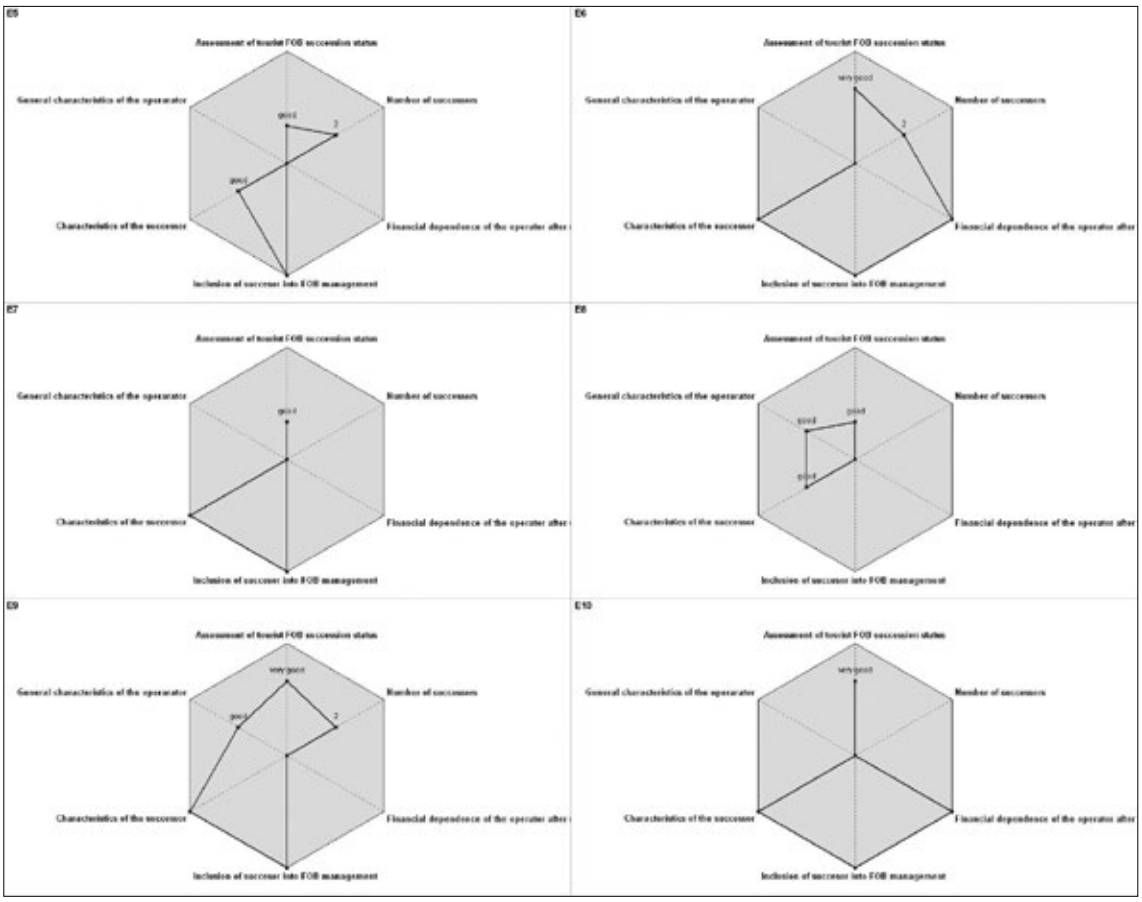

Figure 6: Graphical presentation of the assessment

DEXi Assessment of tourist FOB succession status.dxi 28.10.2016

Comparison of options

Attribute	E2	E3
Assessment of tourist FOB succession status	poor	good
General characteristics of the operator	good	poor
Age	40-50	50-60
Education	vocational	high school
Characteristics of the successor	poor	good
Education	high school	
Successor preferences for the FOB	no	*yes*
Assessment of successor by the operator	poor	good
Inclusion of successor into FOB management	*yes*	
Financial dependence of the operator after succession	*no*	
Number of successors	1	2

Figure 7: Comparison of E2 and E3

An important feature of using multicriteria decison models (MCDM) is the ability to »drill-down« through the tree structure of the model, look at data and assessments at the lower level of the model, and see how they contribute to the overall assessment. This is very important for better understanding and justification of the assessment process. Furthermore, such analyses can be easily and comprehensibly visualized using various charts. As an example, Figure 5 presents radar charts that show the evaluation of aggregate attributes at the highest level of the hierarchy according to the defined decision rules (these are shown in Figure 3). Individual points show the values of the four attributes that influence the general assessment. The ideal assessment would be achieved if the line were at the edge of the pentagram.

DEXi also enables direct comparison of the analysed alternatives. Figure 7 shows a comparison of E2 and E3. We can observe where the values' input (basic) attributes differ and that E2's successor characteristics were assessed as poor.

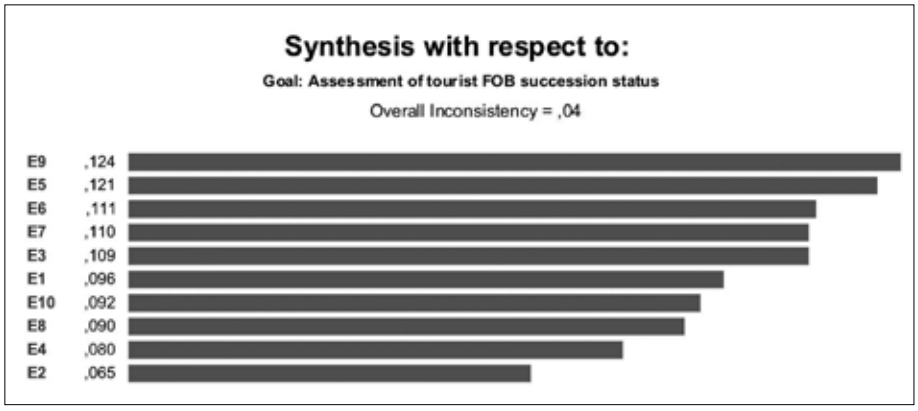

Figure 7: AHP model overall assessment

3.2 AHP model

The AHP model results are demonstrated in figure 7.

As with the DEXi model, the AHP enables the ability to »drill-down« through the tree structure of the model, look at data and assessments at the lower level of the model, and see how they contribute to the overall assessment. This is important for better understanding and justification of the assessment process. Furthermore, such analyses can be easily and comprehensibly visualized using various charts. As an example, Fig. 8 and show assessment of the lower level criteria (Characteristics of the successor) that can additionally contribute to the explanation of the results.

Figure 8 shows how the assessment of the aggregate attribute »General characteristics of the successor«, which was estimated as the most important, contributed to the final AHP model ranking.

3.3 Comparison of both models

The criteria importance weights (Figure 9) obtained from both models are somewhat different; however, the general priority ranking of criteria is comparable. The difference emerges from the weights

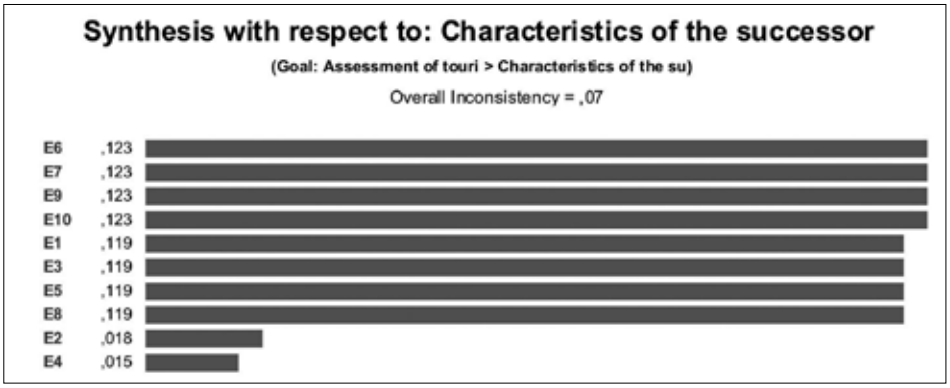

Figure 8: AHP assessment of aggregate attribute General characteristics of the successor

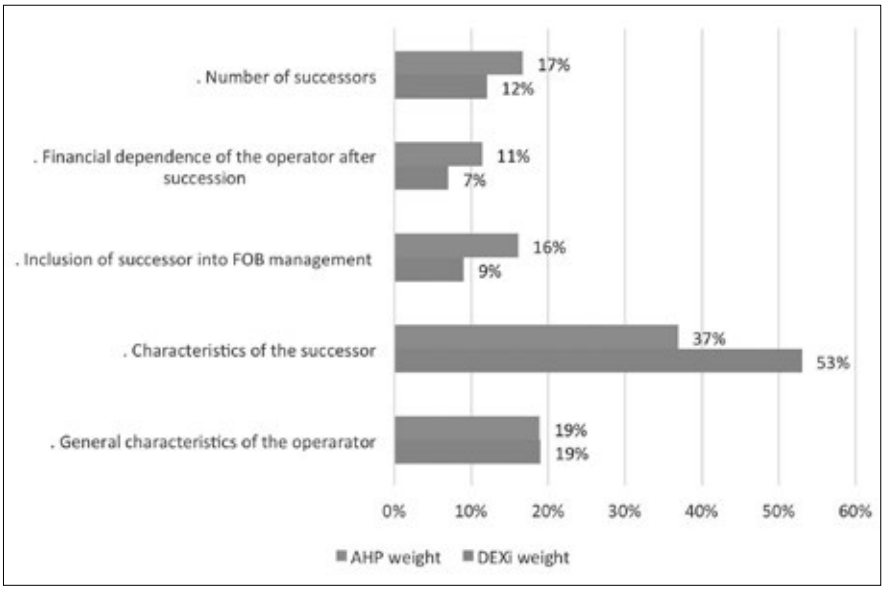

Figure 9: Importance weights of the criteria at the highest level of the hierarchy obtained from both models

Table 3: Comparison DEXi and AHP models

Enterprise	DEXi assessment	Rank	AHP assessment	Rank
E1	Good	2	0.096	6
E2	Poor	3	0.065	10
E3	Good	2	0.109	5
E4	Poor	3	0.080	9
E5	Good	2	0.121	2
E6	Very good	1	0.111	3
E7	Good	2	0.110	4
E8	Good	2	0.090	8
E9	Very good	1	0.124	1
E10	Very good	1	0.092	7

calculation methods used in DEXi, based on decision rules (see Pavlovič et al. 2011), and in the AHP (based on pairwise comparison matrix and eigenvector calculation).

In table 3 we show a comparison of the assessment and ranking from both models.

Despite the relative criteria importance weights (see Figure 9), the ranking of enterprises with respect to succession status is different between both models. The AHP model enables more precise ranking as demonstrated in the case of E10, which was assessed as »very good« by DEXi, but ranked 7th according to the AHP scores. This can be explained by the fact that the AHP calculations are much more

precise, while DEXi assessment is provided during classes. However, we can also observe that enterprises E1, E3, E5, E7 and E8 are all ranked as »good« by DEXi. Those enterprises received AHP scores from 0.090 to 0.116 with a difference of 0.26 between the maximum and minimum scores.

Despite the deficiencies described in DEXi (such as the use of qualitative data only), we found that this approach fulfilled most of our expectations and revealed considerable advantages in comparison with other approaches. In particular, we emphasize that using the qualitative multi-criteria DEXi model is suitable in a field where judgment prevails and, thus, it is difficult to give numeric answers. Furthermore, combination with the AHP provides even more detailed insight into the situation in a family business and its future with respect to the operator. Enterprises E2 and E4 were both assessed as »poor« by the DEXi model and also ranked 9th and 10th by the AHP method. The low ranking of those enterprises can be attributed to the low scores for the »Characteristics of the successor«.

The approach represents a basic methodological tool for assessing the succession status of tourism enterprises. In this way we can also predict the future of an enterprise. We emphasize that for assessment at regional levels all businesses should be included in the research. However, the approach presented here provides a sound solution and its results could be used by government/regional authorities to create policy measures for the development of tourism businesses.

4 CONCLUSION

The model presented in this paper was developed to provide an integrative assessment of succession status at the family enterprise level. The multi criteria model encompasses the majority of aspects that influence the successful succession of a family enterprise, and is therefore the appropriate methodological approach for the assessment of the succession status.

The multi criteria methodology, based on the DEX and AHP methods, was applied to achieve this goal. Both models showed that differences in succession status exist between the enterprises analyzed. The AHP method however enabled a somewhat different, yet more precise ranking of the analyzed enterprises.

Business operator questionnaires were used as the main data source. The multi criteria models presented enable precise estimation of succession status according to the defined criteria. The added value of this approach in practice is the detailed analysis of attribute values made possible by the model's features (DEXi radar charts), which can provide substantial information on possible improvements to the succession situation for farm operators. The research has confirmed that the successful succession of the business transfer to the next generation is affected by the characteristics of the successor, the general characteristics of the operator, the inclusion of successor into family-owned business management, the number of successors, etc.

Succession status is a vital factor and these models enable problematic points in the succession process to be identified and can help improve elements that are important to the smooth and successful future operation of family tourism businesses.

REFERENCES

1. Ajpes. Register of Business in Slovenia. www.ajpes.si (accessed: 22 February 2016).
2. Andersen, A. (1997). Mass Mutual American family business survey: <
3. http://www.arthurandersen.com/CFB.97surv.asp>.
4. Avloniti, A., Iatridou, A., Kaloupsis, I., & Vozikis, G. S. (2014). Sibling rivalry: implications for the family
5. business succession process. *International Entrepreneurship and Management Journal*, *10*(4), 661-678.
6. Barnes L. B. (1988) »Incongruent Hierarchies: Daughters and Younger Sons as Company CEOs.« *Family*
7. *Business Review*,1(1), 9-21.
8. Barzoki, A. S., Esfahani, A. N., & Ahmad, R. Z. (2012). Studying application of succession planning
9. processes components in Isfahan Melli Bank. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, *4*(1), 718.
10. Belton, V. & Stewart, J.T. (2002). Multiple objectives decision analysis. An integrated approach. Kluwer

11. Academic Publishers, Massachusetts.
12. Bird, B., Welsch, H., Astrachan, J. H., and Pistrui, D. (2002). Family business research: the evolution of an
13. academic field. Family Business Review, 15 (4), 337–350.
14. Bohanec, M. (2006). *Odločanje in modeli*. DMFA-založništvo
15. Bohanec, M. (2008). DEXi: Program for Multi-Attribute Decision Making User's Manual. *Ljubljana,*
16. *Slovenia: Institut Jozef Stefan.*
17. Breton-Miller, I. L., Miller, D. and Steier, L. P. (2004). Toward an Integrative Model of Effective FOB
18. Succession. Entrepreneurship Theory and Practice, 28(4), 305–328.
19. Cabrera-Suárez, K., De Saá-Pérez, P., & García-Almeida, D. (2001). The succession process from a
20. resource-and knowledge-based view of the family firm. *Family Business Review*, *14*(1), 37-46.
21. Davis, P. S., & Harveston, P. D. (1998). The influence of family on the family business succession process:
22. A multi-generational perspective. *Entrepreneurship theory and practice*, *22*, 31-54.
23. Davis, S. M. (1968). Entrepreneurial succession. Administrative Science Quarterly, 13(3), 402–416.
24. Duh, M. (2003). Family enterprises as an important factor of the economic development: the case of
25. Slovenia. *Journal of Enterprising Culture*, *11*(02), 111-130.
26. Duh, M. (2008). Overview of Family Business Relevant Issues: Country Fiche Slovenia. Project conducted
27. on behalf of European Commission in the Framework of the study Overview of Family Business Relevant Issues. Retrieved from http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/documents/family-business/index_en.htm
28. Duh, M., and Letonja, M. (2013). Knowledge Creation in Family Businesses and Its Importance for Building
29. and Sustaining Competitive Advantage during and after Succession. International Journal of Business Administration, 4(6), 120 – 133.
30. Duh, M., Tominc, P., Rebernik, M. (2006). Succession Issues within Family Enterprises in Transition
31. Economies. UDK: 334.722.24(4-69)
32. Duh, M., Tominc, P., Rebernik, M. (2009). Growth ambitions and succession solutions in family businesses.
33. Journal of Small Business and Enterprise Development, 16 (2), 256 – 269.
34. Dyck, B., Mauws, M., Starke, F. A. and Mischke, G. A. (2002). Passing the baton: The importance of
35. sequence, timing, technique and communication in executive succession. Journal of Business Venturing, 17 (2), 143-162.
36. Dyer, W. G., Jr., and Sánchez, M. (1998). Current state of family business theory and practice as reflected in
37. Family Business Review 1998 – 1997. Family Business Review, 11 (4), 287 – 295.
38. Handler, W. C. (1994). Succession in family business: a review of the research. Family Business Review, 7
39. (2), 133–158.
40. Lambrecht, J., and Donckel, R. (2006). Towards a business family dynasty: a lifelong, continuing process. In
41. P. Poutziouris, K. X. Smyrnios, & S. B. Klein (Eds.). Handbook of Research on Family Business, 388–401.
42. Letonja, M., Duh, M. (2015). Knowledge transfer in family businesses and its effects on the innovativeness
43. of the next family generation. *Knowledge management research and practice*, 2015, vol. 13, 12., doi: 10.1057/kmrp.2015.25.
44. Mandl, I. (2008). Overview of Family Business Relevant Issues, Final Report. Austrian Institute for SME
45. Research. Vienna:
46. <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/craft/family_business/doc/familybusiness_study_en.pdf>.
47. McCann, G., DeMoss, M., Dascher, P., & Barnett, S. (2003). Educational Needs of Family Businesses:
48. Perceptions of University Directors. Family Business Review, 16 (4), 283-291.
49. Meijaard, J., Uhlaner, L., Flören, R., Diephuis, B., & Sanders, B. (2005). The relationship between successor
50. and planning characteristics and the success of business transfer in Dutch SMEs. *EIM, Zoetermeer.*
51. Miller, D., Steier, L., & Le Breton-Miller, I. (2003). Lost in time: intergenerational succession, change, and
52. failure in family business. Journal of Business Venturing, 18 (4), 513-531.
53. Morris, M. H., Williams, R. O., Allen, J. A., and Avila, R. A. (1997). Correlates of success in family business
54. transitions. Journal of Business Venturing, 12 (5), 385-401.

55. Prevolšek, B. (2012). *Nasledstvene značilnosti družinskih podjetij: primer gostinskih podjetij v Spodnjem*
56. *Podravju* (BSc thesis). Maribor: Faculty of Economics and Businesses.
57. Rozman, C., et al. (2009). A multi-criteria assessment of tourist farm service quality. Tourism Management,
58. 30 (5), 629-637.
59. Saxena, A., Deb, A. T., and Mehlawat, M. K. (2010). The linkages between corporate governance and CEO
60. succession: A theatrical episode, a theoretical framework and analytical model. Available at SSRN 1539239.
61. Sharma, P., Chrisman, J. J. and Chua, J. H. (2003). Succession planning as planned behavior:
62. some empirical results. Family Business Review, 16 (1), 1-14.
63. Shepherd, D. A., & Zacharakis, A. (2000). Structuring family business succession: An analysis of the future
64. leader's decision making. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, *24*(4), 25-25.
65. Sonnenfeld, J. (1988). The hero's farewell: what happens when CEOs retire. New York: Oxford Univ. Press

SAŽETAK

Diljem svijeta, a osobito u Sloveniji, obiteljska turistička gospodarstva igraju ključnu ulogu u gospodarstvu. Ta uloga je svakim danom sve važnija. Kritično vrijeme kod obiteljskih turističkih gospodarstava je uglavnom vezano uz postupak nasljeđivanja koji se definira kao prijenos vlasništva i usko je vezan uz promjene u rukovodstvu gospodarstva. Podaci pokazuju da postupak prelaska vlasništva na sljedeću generaciju preživi tek jedna trećina obiteljskih gospodarstava; brojna obiteljska gospodarstva bankrotiraju kada poslovanje preuzme sljedeća generacija. U ovom se radu razmatraju karakteristike nasljeđivanja pojedinačnih obiteljskih turističkih gospodarstava (restorana) i to pomoću primjene višekriterijskog modela temeljenog na DEXi i AHP metodologijama. Analiza odluke pomoću višestrukih kriterija je poddisciplina operativnih istraživanja koja eksplicitno razmatraju višestruke kriterije u okruženju donošenja odluka.

EKOSISTEMSKE ZNAČILNOSTI KRAŠKE JAME BELOJAČE V PODRAVSKI REGIJI

ECOSYSTEM CHARACTERISTCS KARST CAVE BELOJAČA IN REGION PODRAVJE

Ana VOVK KORŽE
Mednarodni center za ekoremediacije
Filozofska fakulteta Maribor
Koroška c. 160, 2000 Maribor
ana.vovk@um.si

Vanesa KORŽE
Inštitut za promocijo varstva okolja,
Koroška c. 57, 2000 Maribor
vanesa.korze@gmail.com

Primljeno/Received: 2. 11. 2017.
Prihvaćeno/Accepted: 7. 12. 2017.
Prethodno priopćenje
Preliminary communication
UDK/UDC: 551.435.83(497.4)"2016/2017"
574(497.4)"20"

POVZETEK

V okviru raziskave o jami Belojači, ki leži na zahodnem robu Panonske kotline v Podravju, na stiku Vzhodnih Karavank in Haloz, smo opravili pol letno raziskavo njenih ekosistemskih značilnosti. Med ekosistemske značilnosti sodijo klima, voda, prst in rastline ter živali. Živi svet ob in v jami smo zgolj opazovali, medtem ko smo podatke za zrak, vodo in prst pridobili s terenskimi in laboratorijskimi meritvami v obdobju od oktobra 2016 do marca 2017. Jamski ekosistemi spadajo med ekstremne zato, ker se njihove lastnosti spreminjajo počasneje in z zamikom glede na lastnosti drugih ekosistemov. Prav ta značilnost privlači različna živa bitja, da imajo v jamah domovanja ali prezimovališča. Med njimi so najbolj znani netopirji. S ciljem, da bi osvetlili ekosistemske značilnosti jame Belojače, ki je ena redkih kraških jam na zahodnem robu Panonske kotline, smo z zbranimi meritvami dokazali zanimive korelacije ekosistemskih značilnosti.

Ključne besede: jamski ekosistem, jama Belojača, voda, prst, klima, netopirji.
Key words: cave ecosystem, cave Belojača, water, soil, clima, bats.

1 UVOD

Območje hribovja Boč in Macelj, kjer leži jama Belojača, spada v Panonsko Slovenijo. Na jugovzhodu ta regija meji na hrvaško mejo, na jugozahodu meji na Voglajnsko in Zgornjesotelsko gričevje, na severozahodu na Dravinjske gorice in na severovzhodu na Haloze. Za regijo Boč in Macelj je značilno zmerno celinsko podnebje, z povprečno letno količino padavin od 1100 do 1200 mm in povprečnimi letnimi temperaturami od 8 °C do 10 °C. Hribovje Boč je geološko vzhodno nadaljevanje Karavank oziroma Posavskega hribovja, zato je sestavljen predvsem iz odpornejših triasnih apnencev in dolomitov (Aničić 1984; Aničić 1985). Na apnencu in dolomitu se je razvil kras. Ker prevladuje apnenec ni veliko površinskih vodotokov (Novak, 1980), saj je površje pretežno kraško in vode hitro poniknejo v kraško podzemlje (Gospodarič, 1960).

Poznavanje jamskega ekosistema iz vidika abiotskih dejavnikov ter njihov vpliv na življenje v jami pomembno vpliva na varovanje le-teh. Jama Belojača je naravna vrednota in njeno poznavanje je pomembno za varstveni režim jame (Bedjanič, 2009; Kamenšek, 2005). V Belojači so bili do zdaj večkrat opaženi številni netopirji kot so mali podkovnjak *(Rhinolophus hipposideros)*, veliki podkovnjak

(Rhinolophus ferrumeqinum), južni podkovnjak *(Rhinolophus euryale)*, dolgokrili netopir *(Miniopterus schreibersi)* ter navadni netopir *(Myotis myotis)* (Presetnik, 2007; Presetnik 2009). Jama Belojača je zavarovana kot podzemeljska geomorfološka naravna vrednota (Hlad, 1995). Dosedanje ugotovitve kažejo, da jamo Belojačo in bližnje Brezno pod Domišaki uporabljajo veliki podkovnjaki za prezimovanje (Presetnik, 2007). V Belojači živi do 20 osebkov velikega podkovnjaka. Južni podkovnjak je v Sloveniji razmeroma redka vrsta. Pri nas poteka tudi njena severna meja razširjenosti (Kryštufek, Červeny 1997). Zimska zatočišča pa mu predstavljajo jame s stalno klimo in temperaturo 10 - 12,5°C. Netopirji navadno prezimujejo v gručah, vendar se osebki med seboj ne dotikajo (Presetnik, 2009).

2 METODOLOGIJA

2.1 Terensko zbiranje podatkov

Terensko delo je potekalo na štirih mestih in sicer pred jamo Belojačo, na vhodu v jamo ter v jami z namenom spremljanja abiotskih dejavnikov in njihovega spreminjanja pozimi. Položaj merilnih mest je bil:

- Mesto vzorčenja predjamske klime 1– 100 m pred vhodom v jamo
- Mesto vzorčenja predjamske klime 2– 5 m pred vhodom v jamo
- Mesto vzorčenja jamske klime 3 – 5 m globoko v jami
- Mesto vzorčenja jamske klime 4 – 20 m globoko v jami

Pred jamo smo izvajali monitoring vode v potoku Šega, ki teče skozi jamo. Terensko delo smo opravljali enkrat mesečno (od konca meseca oktobra 2016 do konca meseca marca 2017. Prvi in zadnji mesec raziskave smo kot dodatni parameter analizirali prst pred vhodom v jamo Belojačo

Potek meritev: merili smo klimatske značilnosti pred in v jami (temperaturo, gibanje zraka, vlažnost zraka, ozon v zraku, količino svetlobe); lastnosti vode potoka Šega, ki teče skozi jamo (temperaturo vode, elektroprevodnost, pH, kisik v vodi, motnost, barvo, vonj vode, skupno trdoto, karbonatno trdoto, amonij, nitrite, nitrate, sulfate, fosfate, železo in cink. Opravili smo tudi analize zemlje po ISO standardih (fizikalne in kemijske) in sicer barvo, vlago, teksturo, strukturo, konsistenco, pH, skelet in karbonate (Vovk Korrže, 2016, Metodologija raziskovanja prsti v geografiji), kar je razvidno v poglavju 3 Rezultati.

3 REZULTATI

V nadaljevanju sledijo rezultati meritev predjamske in jamske klime, analize vode potoka Šega in prsti ob jami od oktobra 2016 do marca 2017.

Oktober 2016

Preglednica 1: Monitoring ekosistema jame Belojače oktobra 2016

KLIMA	Točka 1	Točka 2	Točka 3	Točka 4
Temperatura °C	13,9 °C	13,2 °C	12,8 °C	11,7 °C
Gibanje zraka km/h	0 km/h	0 km/h	0 km/h	0 km/h
Vlažnost zraka %	94 %	90 %	85 %	80 %
Količina ozona v zraku	0	0	0	0
Količina svetlobe lux	1814 lux	615 lux	2,5 lux	0 lux

Iz zbranih podatkov v preglednici 1 je jasno vidno, da temperatura upada od točke 1 (predjamska klima, preko točke 2, ki je pred vhodom v jamo in do točke 3 in 4, ki sta že v jami). Prav tako obstaja neposredna povezava med padanjem temperature in zmanjševanjem svetlobe, zato lahko zaključimo, da obstaja pozitivna korelacija med upadanjem temperature od točke 1 pred jamo, do točke 4 v jami.

FIZIKALNI IN KEMIČNI PARAMETRI POTOKA ŠEGA	Potok Šega pri iztoku iz jame Belojače
Temperatura °C	10,3 °C
Električna prevodnost µS/cm	315 µS/cm
pH	8,4
Količina kisika v vodi mg/l	11,7 mg/l
Motnost vode	Srednje motna
Barva vode	Rumenkasta
Vonj vode	Brez vonja
Skupna trdota vode °d	10 °d
Karbonatna trdota vode °d	10 °d
Amonij (NH4) mg/l	0 mg/l
Nitriti (NO2) mg/l	0 mg/l
Nitrati (NO3) mg/l	10 mg/l
Sulfati (SO4) mg/l	25 mg/l
Fosfati mg/l	0,07 mg/l
Železo (Fe) mg/l	0,15 mg/l
Cink (Zn) mg/l	0 mg/l

Preglednica 2: Monitoring vode v potoku Šega- oktober 2016

ANALIZA ZEMLJE OB POTOKU ŠEGA	Vzorčna točka ob vhodu v jamo Belojačo
Barva	10 YR 2/2 zelo temno rjava
Vlaga	Mokra
Tekstura: Pesek % Melj % Glina %	 Pesek 65% Melj 25% Glina 10 %
Struktura	Nestrukturirana, nanesena
Konsistenca	sipka
pH zemlje	7,2
Skelet Delež in velikost	1 % Velikost do 3 mm
Delež karbonatov %	5%
Opombe	V vzorcu zemlje ni bilo vidnih nobenih korenin ter živalskih vrst.

Preglednica 3: Analize lastnosti prsti ob vhodu v jamo Belojačo – oktober 2016

Meseca oktobra 2016 je bilo jesensko toplo in po krajšem deževnem vremenu, zato je bila vlažnost zunaj jame višja kot v notranjosti jame. Jama je bila še hladna in ker je hladnejši zrak manj dovzeten za vlago, smo čutili veliko razliko v vlagi me vsemi štiri točkami.

Iz izmerjenih podatkov za jamsko klimo na štirih točkah se vidi jasna korelacija med padanjem temperature, padanjem svetlobe in naraščanjem vlažnosti, kar je potrditev do sedaj ugotovljenih dejstev, da ima jamska klima t.i. retinenco ali zadržek, torej da je poleti hladnejša in manj vlažna kot zunanja klima.

Voda v potoku Šega, ki priteče iz jame Belojače pred jamo ima nižjo temperaturo od temperature zraka, kar je posledica dejstva, da voda priteče iz jame, kjer je temperatura še nižja. Barva vode je bila rahlo rumenkasta, ker je pred dnevi deževalo. Elektroprevodnost pa kaže na čisto vodo, brez dodanih hranil.

Prst ob potoku Šega je naplavljena, zato je bila vlažnost visoka, barva temnejša, tekstura peščena in struktura sipka z visoko vsebnostjo peska (65 %), kar je značilno za naplavljene prsti. Nizki deleži primesi so posledica topljenja matične podlage.

Visok pH zemlje je posledica karbonatne matične podlage, torej apnenca in dolomita, zato je tudi nizek delež skeleta, samo 1 %, saj karbonatne kamnine (apnenec, dolomit) ne preperevajo, ampak se samo topijo.

Prst ob jami Belojača smo analizirali samo oktobra, saj se prst ne spreminja na kratek rok, ampak rabi več 100 let, da nastane nekaj cm prsti. Z analizo prsti smo potrdili, da potok Šega poplavlja na iztoku iz jame.

November 2016

Konec novembra so bile že pozno jesenske razmere, zrak pred jamo je imel le 2,2 °C, ko smo se približevali k jami, pa je temperatura naraščala. Zunaj pred jamo na točki 1 je temperatura od oktobra do novembra upadla za več kot 10 °C, medtem ko v jami samo za 5 °C. To je pomembna ugotovitev in potrjuje dejstvo, da se jamska klima ne spreminja hitro.

JAMSKA KLIMA	Točka 1	Točka 2	Točka 3	Točka 4
Temperatura °C	2,2 °C	2,4°C	4°C	4,6 °C
Gibanje zraka km/h	0 km/h	0 km/h	0 km/h	0 km/h
Vlažnost zraka %	44 %	48%	54 %	62 %
Količina ozona v zraku	0	0	0	0
Količina svetlobe lux	1475 lux	266 lux	5,2 lux	0 lux

Preglednica 4: Monitoring ekosistema jame Belojače novembra 2016

FIZIKALNI IN KEMIČNI PARAMETRI POTOKA ŠEGA	Potok Šega
Temperatura °C	7,5 °C
Električna prevodnost µS/cm	295 µS/cm
pH	8,5
Količina kisika v vodi mg/l	11 mg/l
Motnost vode	Srednje motna
Barva vode	Rumenkasta
Vonj vode	Brez vonja
Skupna trdota vode °d	15 °d
Karbonatna (začasna) trdota vode °d	15 °d
Amonij (NH4) mg/l	0 mg/l
Nitriti (NO2) mg/l	0 mg/l
Nitrati (NO3) mg/l	5 mg/l
Sulfati (SO4) mg/l	25 mg/l
Fosfati mg/l	0 mg/l
Železo (Fe) mg/l	0,07 mg/l
Cink (Zn) mg/l	0 mg/l
Opombe	

Preglednica 5: Monitoring vode v potoku Šega – november 2016

Svetloba je padala od predjamske točke 1 do jame in je vselej bila v jami 0, torej tema.

Temperatura vode v jami Šega je upadla za okoli 3 °C in je bila še vedno višja za celih 5 °C od temperature zunanjega zraka, kar je posledica tega, da potok Šega teče iz kraške jame, kjer se temperatura manj spreminja. Voda je bila še bolj čista, saj je bila električna prevodnost pod 300 μS/cm. Kemijski podatki pa se bistveno niso spreminjali (srednje trda voda, količina kisika na 10 mgl/l in brez drugih primesi.

Lastnosti vode v potoku Šega se niso bistveno razlikovali, da februarja je padala temperatura in potem je zopet naraščala. Voda v potoku nikoli ni zamrznila.

December 2016

Temperatura na točki 1 je bila negativna in sicer -5, tudi na drugi točki je bila negativna – 3, v jami pri vhodu je bila še vedno negativna -1 in šele v jami se je dvignila temperatura na 2, kar kaže na pomen jamskega ekosistema s stabilnimi temperaturami. Razlika med zunanjo in notranjo vlago se je povečala, zunaj je bil zrak suh in v notranjosti jame vlažen (razmerje 1: 2,5).

Z višanjem temperatur se je vlaga povečevala, torej obstaja pozitivna korelacija med višjo temperaturo in višjim deležem vlage in obratno, bolj kot je mrzlo, manj je vlažno.

Preglednica 6: Monitoring ekosistema jame Belojače - december 2016

JAMSKA KLIMA	Točka 1	Točka 2	Točka 3	Točka 4
Temperatura °C	-5 °C	-3 °C	-1 °C	2 °C
Gibanje zraka km/h	0 km/h	0 km/h	0 km/h	0 km/h
Vlažnost zraka %	36 %	50 %	62 %	82 %
Količina ozona v zraku	0	0	0	0
Količina svetlobe lux	883 lux	156 lux	4,6 lux	0 lux
Opombe				

FIZIKALNI IN KEMIČNI PARAMETRI POTOKA ŠEGA	Potok Šega
Temperatura °C	7,4 °C
Električna prevodnost µS/cm	384 µS/cm
pH	8,54
Količina kisika v vodi mg/l	13 mg/l
Motnost vode	Rahlo motna
Barva vode	Rahlo rumenkasta
Vonj vode	Brez vonja
Skupna trdota vode °d	15 °d
Karbonatna trdota vode °d	15 °d
Amonij (NH4) mg/l	0 mg/l
Nitriti (NO2) mg/l	0 mg/l
Nitrati (NO3) mg/l	5 mg/l
Sulfati (SO4) mg/l	25 mg/l
Fosfati mg/l	0 mg/l
Železo (Fe) mg/l	0,10 mg/l
Cink (Zn) mg/l	0 mg/l
Opombe	

Preglednica 7: Monitoring vode v potoku Šega - december 2016

FIZIKALNI IN KEMIČNI PARAMETRI POTOKA ŠEGA	Točka 1
Temperatura °C	7,1 °C
Električna prevodnost µS/cm	285 µS/cm
pH	8,45
Količina kisika v vodi mg/l	12 mg/l
Motnost vode	Ni motna
Barva vode	Brezbarvna
Vonj vode	Brez vonja
Skupna trdota vode °d	15 °d
Karbonatna trdota vode °d	15 °d
Amonij (NH4) mg/l	0 mg/l
Nitriti (NO2) mg/l	0 mg/l
Nitrati (NO3) mg/l	10 mg/l
Sulfati (SO4) mg/l	25 mg/l
Fosfati mg/l	0 mg/l
Železo (Fe) mg/l	0,07mg/l
Cink (Zn) mg/l	0 mg/l
Opombe	

Preglednica 9: Monitoring potoka Šega - januar 2017

Preglednica 8: Monitoring jamske klime - januar 2017

JAMSKA KLIMA	Točka 1	Točka 2	Točka 3	Točka 4
Temperatura °C	-10 °C	-5 °C	-1 °C	0 °C
Gibanje zraka km/h	0 km/h	0 km/h	0 km/h	0 km/h
Vlažnost zraka %	>20 %	24 %	54 %	68 %
Količina ozona v zraku	0	0	0	0
Količina svetlobe lux	2150 lux	330 lux	1,2 lux	0 lux
Opombe: V času meritev je bila okolica prekrita s snežno odejo, kar je verjetno vplivalo na količino svetlobe pri merilnem mestu 1.				

Januar 2017

Mesec januar 2017 je bil najhladnejši v polletnem obdobju merjenja, saj so bile temperature negativne na treh merilnih točkah, samo v jami je bila 0 °C. To je bilo obdobje izredno hladne zime nasploh, zato ne preseneča, da so temperature ostale tudi čez dan pod lediščem. V tem času je bila tudi zelo nizka vlažnost, samo 20 % na prvi točki in drugi 24 %, medtem ko je pred jamo bila višja in 68 % v jami.

V preglednici 9 so vidne pozitivne korelacije med nizko temperaturo in višjo vlago, kar pomeni, da pri negativnih temperaturah vlaga popolna upade. Temperature v jami Belojača niso presegle 15 °C.

Februar 2017

Konec meseca februarja 2017 je bila otoplitev po dolgi ostri zimi, kar se je poznalo tako pri gibanju temperatur kakor pri vlažnosti (ohranjena je pozitivna korelacija.

Meritve potoka Šega so bile ves čas merjenja podobne in se je učinek otoplitve poznal tudi v nekoliko višji temperature vode. Sicer je bila voda ves čas srednje trda, z nizko elektroprevodnostjo in bazičnim pH okoli pH 8.

Preglednica 10: Monitoring jamskega ekosistema - februar 2017

JAMSKA KLIMA	Točka 1	Točka 2	Točka 3	Točka 4
Temperatura °C	4°C	6°C	6°C	6°C
Gibanje zraka km/h	0 km/h	0 km/h	0 km/h	0 km/h
Vlažnost zraka %	66 %	56%	81%	86%
Količina ozona v zraku	0	0	0	0
Količina svetlobe lux	1876 lux	265 lux	0 lux	0 lux
Opombe: Meritve opravljene po obilnih padavinah, potok Šega divje teče skozi jamo. Zaradi tega je na merilni točki 1 v ozračju višja zračna vlažnost.				

Preglednica 11: Monitoring potoka Šega - februar 2017

FIZIKALNI IN KEMIČNI PARAMETRI POTOKA ŠEGA	Potok Šega
Temperatura °C	8,6 °C
Električna prevodnost µS/cm	196 µS/cm
pH	8,93
Količina kisika v vodi mg/l	12 mg/l
Motnost vode	Motna
Barva vode	Rumenkasta
Vonj vode	Brez vonja
Skupna trdota vode °d	10°d
Karbonatna trdota vode °d	10°d
Amonij (NH4) mg/l	0 mg/l
Nitriti (NO2) mg/l	0 mg/l
Nitrati (NO3) mg/l	20 mg/l
Sulfati (SO4) mg/l	25 mg/l
Fosfati mg/l	0 mg/l
Železo (Fe) mg/l	0,07 mg/l
Cink (Zn) mg/l	0 mg/l

Preglednica 13: Monitoring vode v potoku Šega - marec 2017

FIZIKALNI IN KEMIČNI PARAMETRI POTOKA ŠEGA	Potok Šega
Temperatura °C	9,1 °C
Električna prevodnost µS/cm	320
pH	8,53
Količina kisika v vodi mg/l	12 mg/l
Motnost vode	Ni motna
Barva vode	Brez barve
Vonj vode	Brez vonja
Skupna trdota vode °d	12 °d
Karbonatna trdota vode °d	15 °d
Amonij (NH4) mg/l	0
Nitriti (NO2) mg/l	0
Nitrati (NO3) mg/l	10
Sulfati (SO4) mg/l	25
Fosfati mg/l	0
Železo (Fe) mg/l	0
Cink (Zn) mg/l	0

Preglednica 12: Monitoring jamskega ekosistema - marec 2017

JAMSKA KLIMA	Točka 1	Točka 2	Točka 3	Točka 4
Temperatura °C	9 °C	7 °C	8 °C	7 °C
Gibanje zraka km/h	0	0	0	0
Vlažnost zraka %	70 %	66 %	96 %	84 %
Količina ozona v zraku	0	0	0	0
Količina svetlobe lux	2680	239	0	0

Marec 2017

Gibanje temperatur in vlažnosti zraka marca 2017 je bilo podobno razgibano in neprimerljivo z jesenjo, saj se je pozimi jama zelo ohladila. Zato je bila predjamska klima toplejša kot jamska, torej se je učinek shranjevanja tople po zimskih mesecih izgubil.

Na točki 3, to je tik pred vhodom v jamo Belojača je bilo v mesecu marcu najbolj vlažno in sicer 96 %, kar si lahko razložimo z izenačenimi temperaturami v predjamskem in jamskem delu opazovalnega terena. Točka 3 je namreč mejna točka med obema ekosistemoma.

Voda v potoku Šega se je v primerjavi s stanjem v mesecu februarju segrela za 2 stopinji (na 9,1 °C), karbonatna trdota vode ostaja okoli 15 °C.

Gibanje temperatur in deleža kisika v potoku Šega kaže zakonitost, da višja kot je temperatura, manj je kisika, torej bolj hladna voda vsebuje več kisika (izraziti primer sta december in januar).

4 DISKUSIJA

Podatki iz terenskih meritev za kakovost predjamske in jamske klime kažejo, da je zrak brez posebnosti, saj nikoli nismo izmerili ozona. Svetloba kaže upadanje od oddaljenosti od jame, torej bolj kot smo bili pri jami, bolj je bilo temo in obratno, preko 2000 lux smo izmerili na točki 1 – predjamska klima in pol manj na točki 2, medtem ko sta točki 3 in 4 v jami kazali na jamski ekosistem, 3 še z nekoliko svetlobe in točka 4 brez svetlobe (razen z izjemo v januarju z 1,2 luxa).

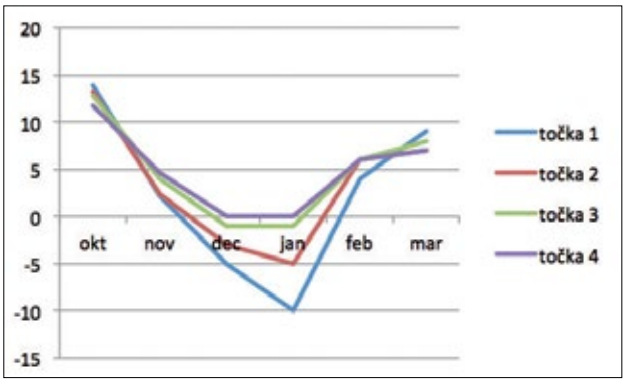

Graf 1: Gibanje temperatur v času meritev kaže na vseh točkah upad, izstopa toka 4 (rdeča črta) z nanj nižjim nihanjem temperature (jamska klima).

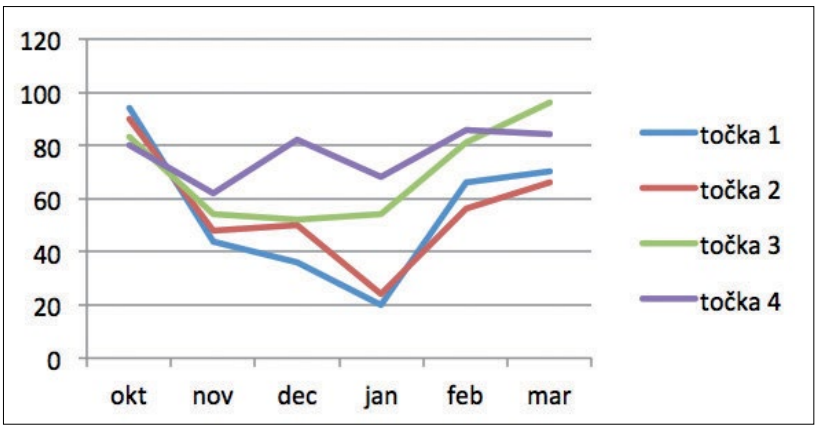

Graf 2: Primerjava gibanja vlažnosti
Nizke amplitude med meseci v jami (točka 4) kažejo, da je jama ugoden jamski ekosistem za netopirje, kar so ugotovili že avtorji v zbrani literaturi.

Vidna zakonitost jamske klime je konstantna temperatura, medtem ko ima predjamska klima velika nihanja.

Gibanje vlažnosti na vseh štirih merilnih točkah po mesecih kaže, da je bila ohranjena vlažnost v jami tudi pozimi med 60 in 90 %, medtem ko je pri drugih točkah upadla tudi na 20 %.

Primerjava jamske klime (točka 4) kaže na enakomerno spreminjanje temperatur po mesecih in enako vlažnosti.

Za razliko od točke 4 se gibanje temperatur in vlažnosti precej razlikuje po letnih časih in največja razlika je v toplih mesecih, medtem ko v hladnih manj.

Točka 1 kaže vse značilnosti predjamske klime, saj je bila na udaru atmosferskega vpliva nizkih temperatur, od februarja naprej pa otoplitve.

Zelena in roza črta (točka 4 v jami) kažeta manjša nihanja temperature in vlage kot modra in rdeča črta (točka 1 pred jamo).

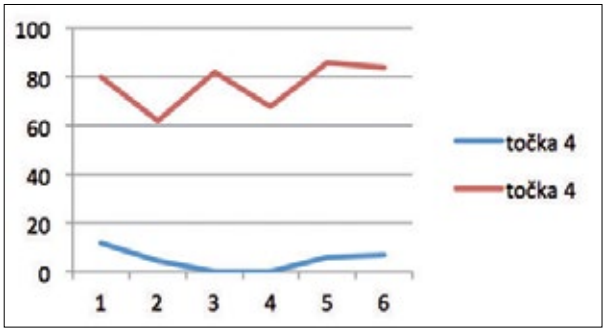

Graf 3. Jamska klima točke 4.

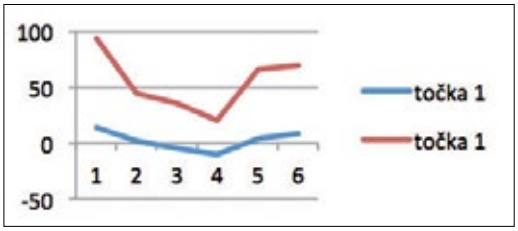

Graf 4. Primerjava med vlago (rdeča črta) in temperaturami na 1. Točki.

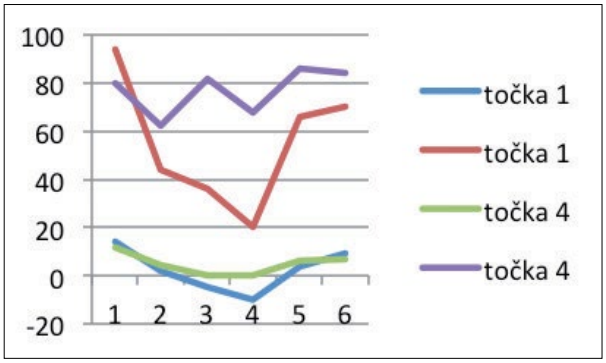

Graf 5. Primerjava predjamske in jamske klime.

5 ZAKLJUČEK

Poznavanje ekosistemskih značilnosti jamskega sveta je odsev abiotskih in biotskih dejavnikov, ki so rezultat kraškega površja. Polletno spremljanje ekosistemskih značilnosti jame Belojače je pokazalo tipične značilnosti jamske klime, ki se kažejo v zakasniti temperatur (zaradi konstantne klime v jami) glede na letne čase. Podatki o vlagi in temperaturah se pozitivno korelirajo tako, da se z upadom temperature zniža vlaga. Če bi meritve opravljali še globlje v jami, bi bila temperatura še višja in posledično tudi vlaga višja.

Jama Belojača ima ugodne pogoje za živali, saj ostane pozimi toplejša in vlažna, kar so pokazali naši rezultati meritev, kar je ugodno zlasti za netopirje, ki tod prezimujejo. Ker prezimujejo netopirji pri temperaturah od 5 do 11 stopinj in hibernirajo pri temperaturah med 7 in 10 stopinj, lahko potrdimo, da je notranjost jame Belojača ugodna za te živali. Zaključimo lahko, da abiotski dejavniki v jami Belojači pomenijo ugodno okolje za netopirje (jamski ekosistem).

Jamski ekosistemi so zavarovani kot naravne vrednote zaradi mikroklimatskih, vodnih, vegetacijskih in živalskih značilnosti, zato so pomemben potencial za zeleni turizem in izobraževanje ter ozaveščanje ljudi.

LITERATURA

1. Aničić, B., Juriša, M. (1984): Osnovna geološka karta SFRJ 1:100.000 list Rogatec L 33 -68, Zvezni geološki zavod Beograd.
2. Aničić, B., Juriša, M. (1985): Tolmač za list Rogatec L 33 – 68. Zvezni geološki zavod, Beograd, 76 str.
3. Bedjanič, M. (2009): Narava v občini Poljčane. Poljčane: Občina Poljčane, 103-107s.
4. Gospodarič, R. (1960): Belojača, kraška jama v Halozah. Naše jame, let. 2, str. 39 – 42.
5. Hlad, B. (1995): Varovanje geološke dediščine. Uprava Republike Slovenije za varstvo narave, Ljubljana.
6. Kryštufek, B., P. Presetnik, A. Šalamun (2003): Strokovne osnove za vzpostavljanje omrežja Natura 2000: Netopirji (Chiroptera) (končni poročilo). Prirodoslovni muzej Slovenije. 322 str, digitalne priloge.

7. Kamenšek, U. (2005): Favna Belojače (kraške jame pod Bočem). Dipl. delo, Odd. za biologijo, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 63 pp.
8. Novak, D. (1980): Osameli kras v podravskem delu SR Slovenije. Acta carsologica, Krasoslovni zbornik, VI/4, Ljubljana, 59 – 78.
9. Presetnik, P. (2007): Register pomembnih zatočišč netopirjev v severni Sloveniji. Center za kartografijo favne in flore, 2007, 26 str.
10. Presetnik,P. (2009): Netopirji. V : Gradišnik S. (ur.), Zbornik občine Slovenska Bistrica III: Svet med Pohorjem in Bočem, str. 600-608. Zavod za kulturo Slovenska Bistrica, Slovenska Bistrica.

SUMMARY

Belojača cave lies on a west corner of the Pannonian basin in Podravje region, on contact between Eastern Karavanke Alp and Haloze. Within a research about Belojača cave we performed a six-month research about its ecosystem characteristics. Ecosystem characteristics include climate, water, soil, plant and animal species. We only observed the biotic component of the ecosystem inside and near the cave, but we gathered the information about air, water and soil quality through field and laboratory measurements. The research was performed from October 2016 to March 2017. Cave ecosytems are classified as extreme because their ecosystem characteristics change much slower and later than characteristics of all the other common ecosystems. Many animal species, especially bats are drawn to habitats like that. Bats are known for using caves like Belojača cave for hibernation and mating. Belojača cave is one of the rarest karst caves on the west corner of the Pannonian basin. With the help of all the measurements and gathered data we successfully showed intresting correlations between ecosystem characteristics of the Belojača cave.

MARGINALNOST KAO ZNANSTVENO-ISTRAŽIVAČKA TEMA U GEOGRAFIJI - S OSVRTOM NA MEĐIMURJE

MARGINALITY AS TOPIC OF SCIENTIFIC RESEARCH IN GEOGRAPHY – WITH OVERVIEW OF MEĐIMURJE

Zlatko HORVAT
Državna geodetska uprava
Područni ured za katastar Čakovec
Odjel za katastar nekretnina Prelog
40323 Prelog
zlatko.horvat@dgu.hr

Aleksandar TOSKIĆ
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek
Marulićev trg 19/II
10 000 Zagreb
atoskic@geog.pmf.hr

Primljeno/Received: 15. 11. 2017.
Prihvaćeno/Accepted: 7. 12. 2017.
Pregledni rad/Review
UDK/UDC: [910.1+911.9] (497.524Međimurje)
910:004.65

SAŽETAK

Marginalnost je izuzetno kompleksna, ali i dinamična kategorija te se znanstvenici koji se bave istraživanjem tog fenomena slažu da nema jednostavne i univerzalne definicije što je, ili što bi trebalo biti marginalnost. Kakav značaj se daje istraživanju ovog pojma govori i činjenica da je Međunarodna geografska unija formirala posebnu komisiju koja se bavi geografskom marginalnošću. Na početku ovog rada ukratko ćemo opisati i dati svoje viđenje fenomena marginalnost kao i pojmove vezane uz marginalnost. U drugom dijelu rada ćemo analitički razmotriti, bazirano na dostupnoj literaturi, nekoliko osnovnih koncepta marginalnosti, a posebna pažnja bit će usmjerena na geografski aspekt marginalnosti. Nakon toga napravit ćemo prikaz i analizu dosadašnjih istraživanja o tome koji su to indikatori pomoću koji možemo određivati i mjeriti geografsku marginalnost. Na kraju rada će se istražiti i analizirati kako se geografsko informacijske (GIS) metode za prostorne analize mogu koristiti prilikom identifikacije, kartiranja i analize geografske marginalnosti određenog područja, ovdje na primjeru Međimurja.

Ključne riječi: Geografska marginalnost, identifikatori, GIS
Key words: Geographic marginality, identificators, GIS

UVOD

Prema hrvatskoj *online* enciklopediji (Url 1) pojam marginalnost dolazi prema srednjovj. lat. riječi *marginalis*: rubni, od lat. *margo*, genitiv *marginis*: rub, kraj, a označuje rubni položaj neke osobe; stanje u kojem ona nije potpuni pripadnik društva ili skupine u kojoj postoji. Prema Websterovu rječniku (Url 2) pojam marginalnost ima slijedeća značenja: odnosi se na marginu; nalazi se na granici ili rubu; pozicionirano je na vanjskim granicam; nalazi se na marginama stranice; označava spoj dviju ili više različitih grupa različitih kulturnih vrijednosti ili osobina koje nisu u potpunosti prihvaćene. U sociologiji se pojam marginalnost koristi za označivanje osoba koje ostaju na rubu društva i imaju poteškoća s

određivanjem vlastite normativne i vrijednosne pripadnosti te predstavlja jednu od anomalija prisutnu u svim društvima. U sociološka istraživanja koncept marginalnosti je uvela tzv. Čikaška škola urbane sociologije početkom 20. stoljeća (Park, 1928).

Intenzivnije znanstveno proučavanje geografske marginalnosti započinje pred dvadesetak godina kada, prepoznavajući problem, Svjetska geografska unija (*International Geographical Union, IGU*) formira zasebnu Komisiju »*C12.29 Marginalizacija, globalizacija i regionalni i lokalni odgovori*«, koja se bavi istraživanjima problema geografske marginalnost (URL 3). Općenito, marginalnost možemo definirati kao kompleksno stanje koje sadrži određene nedostatke koje pojedinci, pojedina područja ili čitave zajednice doživljavaju zbog svoje ranjivosti i nejednakih uvjeta, a koje prouzrokuju, između ostalih, ekološki, etnički, socijalni, demografski, ekonomski, kulturološki, politički i geometrijski faktori (Mehretu i dr., 2000; Leimgruber; 2004; Pelc, 2006).

Geografski stručnjaci i znanstvenici slažu se u tome da nema jednostavne i univerzalne definicije što je, ili što bi trebala bititi geografska marginalnost, te koji su indikatori pomoću kojih bi se geografska marginalnost prikazivala i gradirala. U zadnje se vrijeme, zahvaljujući pojavi novih tehnologija, povećanoj dostupnosti kvalitetnijih podataka i GIS programa otvorenog koda (Horvat, 2013a), kao i demografskih istraživanja marginalnih područja na lokalnoj razini (Nejašmić, 2005; Popović i Radeljak, 2011; Nejašmić i Toskić, 2013; Feletar, 2013; Feletar, 2014; Nejašmić i Toskić 2016) te istraživanja promjena korištenja zemljišta i određivanje degradacije pejzaža koja je karakteristika marginalnih područja (Horvat, 2013b; Cvitanović i Fuerst-Bjeliš, 2018), otvaraju se nove dimenzije istraživanja i razumijevanja marginalnosti.

KONCEPTI I DEFINICIJE MARGINALNOSTI

Prema Kuitenbrouweru (1973) koncept marginalizacije ima svoj nastanak u procesima transformacije koji su karakterizirali države Latinske Amerike, a koji su označavali stanje migranata koji su napustili ruralna područja i nastanili se u slamovima i favelama gradskih rubova. Autor je razmatrao dva koncepta marginalnosti. Prvi koncept govori da marginalnost nije samo ekološki ili geografski fenomen, već su se marginalne osobe naselili posvuda, i po rubovima gradova ali i u gradskim jezgrama (Kuitenbrouwer, 1973). Dakle, koncept marginalnosti se počeo koristiti za označavanje općeg stanja relativne deprivacije migranata koji su smješteni u neadekvatnim uvjetim, loše prehrane, lošeg obrazovanja i lošeg zdravstvene pomoći jer nisu imali zaposlenje, pa samim time ni prihode, te im je ograničen pristup javnim uslugama. Drugi, popuno oprečni koncept, pretpostavljao je da je novo stvoreno granično stanovništvo zapravo potpuno integrirano u društvo te da njihovo marginalno stanje nije rezultat vlastitog ponašanja ili vlastitih karakteristika već predstavlja svojevrsni rezultat odnosa s drugim interesnim skupinama u društvu (Kuitenbrouwer, 1973). U prvom konceptu društvo je zamišljeno kao spoj pojedinaca sa svojim vlastitim karakteristikama dok je u drugom konceptu ljudska priroda zamišljena kao izraz cjelokupnih odnosa.

Leimgruber (1994) ističe četiri temeljna oblika marginalnosti: socijalna, ekonomska, ekološka i geometrijska. Autor pritom upozorava da se najviše radova o marginalnosti odnosi na socijalne i ekonomske faktore, da je potrebno posebnu pažnju usredotočiti na geometrijske i ekološke faktore te ističe da fenomen geografske marginalnosti nije jednostavno i nedvosmisleno definirati. Isti autor u okviru analize Friedmannovog koncepta centar-periferija (Friedmann, 1966; Friedmann, 1973), a pri definiranju pojma geografska marginalnost vezujući se na francuskog geografa Alaina Reynauda naglašava pojmove »*Isolat*« – izolirana regija i »*Angle mort*« – mrtvi kut (Reynaud, 1981) na koje je potrebno pri znanstvenim istraživanjima posvetiti posebnu pažnju (sl 1.).

Međutim, kod razmatranja ovog koncepta u smislu geografske marginalizacije potrebno je biti oprezan s obzirom da pojedina područja koja se nalaze na periferiji ne moraju nepobitno biti marginalna već mogu biti razvijenija od onih područja u centru. Potrebno je uzeti u obzir da se marginalnost neprestano mijenja u vidu rasta ili smanjenja te da je stoga vrlo teško postaviti jedinstvene indikatore za mjerenje marginalnosti, posebno stoga što marginalnost može proizvesti različite posljedice u prostoru (npr. ekonomski napredak ili nazadak), a što otežava izbor odgovarajućih pokazatelja (Leimgruber, 2004; Pelc, 2006).

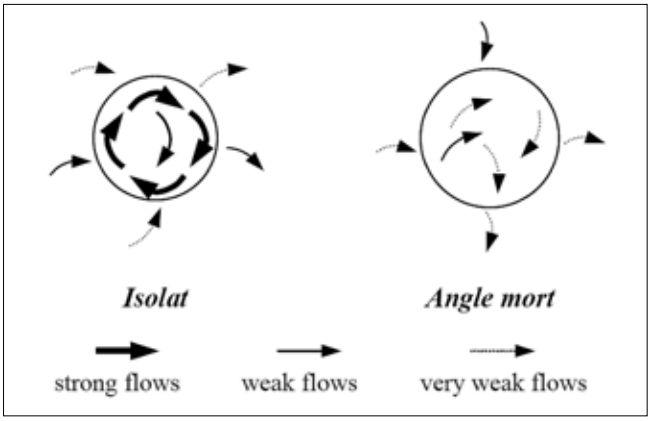

Slika 1: Izolirana regija i mrtvi kut, Izvor: Preuzeto iz Leimgruber, (2007), bazirano na Reynaud, (1981).

Geografsku marginalnost je usprkos određivanju adekvatnih indikatora teško predvidjeti već se ona može samo identificirati i analizirati, s obzirom da je pojedine faktore koji uvelike utječu na nastajanje geografske marginalnosti kao što su: ekološke katastrofe, tsunamiji, ratovi, izbjegličke krize, prirodne katastrofe teško predvidjeti unaprijed. Isto tako, definicija marginalnosti u velikoj mjeri ovisi o perspektivi s koje se marginalnost promatra i proučava. Ono što je marginalno s ekonomske točke gledišta ne mora nužno biti marginalno sa socijalne točke gledišta (Leimgruber, 2004; Pelc, 2006).

Također, Pelc (2006) smatra da je gografska marginalnost važna tema u geografskim istraživanjima, ali da se malo znanstvenika bavi tom temom. Zbog konceptualne jasnoće Pelc smatra da geografsku marginalizaciju i fenomen marginalnosti općenito treba ograničiti na geografska područja koja su *de facto* odvojena od svojeg centra i ovise samo o sebi. No, kod ovog razmatranja marginalnosti, postavlja se pitanje što s marginalnim područjima unutar gradskih regija koja ispoljavaju određenu mjeru geografske marginalnosti, ali itekako funkcionalno ovise o gradu i prostornom razvoju gradske regije.

KOMPLEKSNOST MARGINALIZACIJE

Izrazita kompleksnost marginalnosti (razinska i sistemska) u dosadašnjim istraživanjima nije dovoljno uzeta u obzir. Iz takvih obilježja marginalnosti izviru i dva temeljna problema u istraživanju: 1. kako mjeriti marginalnost zbog njezine »parcijalnosti« – nejasne granice što je marginalno, a što nije (*fuzzy logic*) i 2. njezine multidimenzionalnosti (multiperspektivnosti) – u jednom sistemu marginalan u drugom ne. Upravo zato, u istraživanjima marginalnosti Dery i dr. (2012) ističu tri temeljna problema koji se postavljaju u istraživanima marginalnosti: problem mjerila (razine promatranja) i perspektive u proučavanju marginalnosti te posebice promjena u odnosima moći, koje su ključne u procesu marginalizacije. Dakle, izrazita kompleksnost marginalnosti i marginalizacije i spomenuti problemi u pristupu tom procesu imaju za posljedicu metodološki vrlo široko postavljeni okvir koji otežava definiranje indikatora marginalnosti i njihove konzistentne primjene u aplikativnim istraživanjima.

Gašparović i Jakovčić (2014) u istraživanju o prometnoj marginalnosti smatraju da se osobe koje nemaju mogućnosti upravljanja automobilom smatraju prometno marginaliziranim osobama. Autori analiziraju utjecaj prometne marginalnosti srednjoškolaca Grada Zagreba na svakodnevni život korištenjem subjektivnih pokazatelja s osnovnim težištem na određivanja razlika u prometnoj marginalizaciji na temelju spola srednjoškolaca.

Mehretu i dr. (2000) predlažu definiciju »*a taxonomy of marginality*« istaknuvši četiri tipa marginalnosti - dva primarna i dva izvedena oblika. Primarni oblici marginalnosti su prema autorima slučajna i sistematska, a izvedeni oblici su kolateralna i marginalnost kao sredstvo moći (sl 2.). Autori definiraju marginalnost kao »*Kompleksno stanje nedostataka koje pojedinci ili zajednice doživljavaju zbog ranjivosti koja*

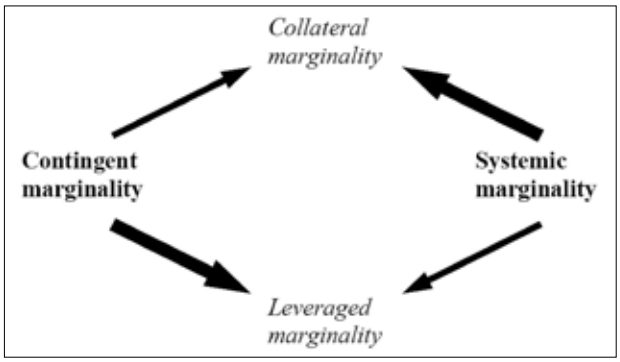

Slika 2: Tipovi socio-ekonomske marginalnosti, Izvor: Preuzeto iz Leimgruber (2007), bazirano na (Mehretu i dr., 2000; Sommers i Mehretu, 1998; Sommers i dr., 1999).

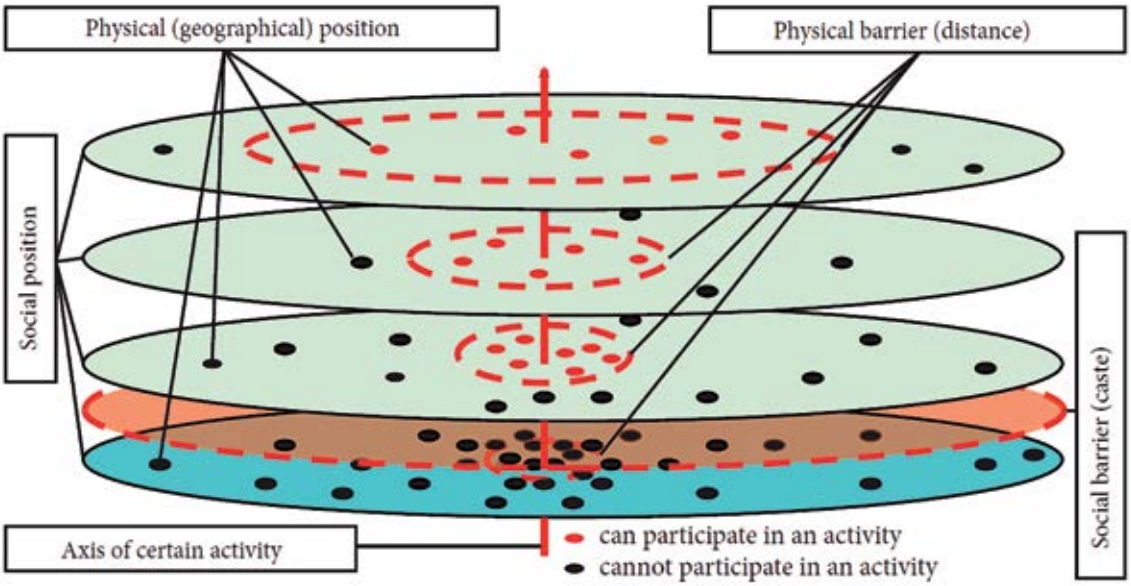

Slika 3. Sposobnost za sudjelovanje u aktivnostima s obzirom na fizičke i društvene barijere - nesudjelovanje u mnogim aktivnostima može prouzročiti osjećaj marginalnosti, Izvor: Pelc 2010, Pelc, 2012.

može proizaći zbog nejednakih ili nepravednih prirodnih, etničkih, kulturnih, socijalnih, političkih i ekonomskih faktora«.

Pelc (2010) iznosi mišljenje da fenomen geografska marginalnost nije nešto što mi, kao promatrači izvana, možemo procjenjivati i mjeriti, već je marginalnost ono što je prisutno kod stanovništva određenog područja. Kada ljudi osjećaju da ne mogu sudjelovati u određenim aktivnostima s obzirom na njihovu geografski položaj to može dovesti do osjećaja marginalnosti. Na osnovu toga autor uvodi pojam »*The sensation of marginality*«, koji može biti percepcija malog broja ljudi ili percepcija populacije čitavog područja (sl 3.). Stoga je, smatra autor, potrebno dobro poznavati koje su to bitne karakteristike »*osjećaja marginalnosti*« u geografskom smislu.

Nadalje, Gatzweiler i dr. (2011) definiraju marginalnost kao »*Nehotično stanje i pozicija pojedinca ili grupe koji se nalaze na marginama socijalnih, političkih, ekonomskih, ekoloških i biofizičkih sustava koji im sprječavaju pristup resursima, uslugama, servisima, sprječavaju im slobodu izbora i razvoj te na kraju uzrokuju ekstremno siromaštvo*.« Pritom autori, prilikom konceptualizacije marginalnosti, definiraju uzroke koji značajnije utječu na životne uvjete te smatraju da je marginalnost definirana s dva glavna konceptualna okvira – socijalnim i prostornim. Socijalni okvir je fokusiran na ljudske dimenzije kao što su demografija, kultura, religija, socijalna struktura, ekonomija te politici pristupa resursima pojedincima i grupama. Naglasak se stavlja na razumijevanje ranjivosti, isključivosti, nejednakosti i diskriminaciji pojedinaca i grupa. Prostorna dimenzija marginalnosti temelji se na konceptu centar-periferija (Friedman 1966), prvenstveno na fizičkoj udaljenosti marginalnog područja od središnjeg razvoja i centra uslužnih servisa (Larsen 2002; Brodwin 2003; Müller-Böker i dr. 2004; Leimgruber, 2004; Pelc, 2006), međutim, u ovim slučajevima svakako je potrebno u obzir uzeti i relativnu udaljenost.

Gurung i Kollmair (2005) uočavaju da se socijalna i prostorna marginalnost događaju svugdje u Svijetu, od visoko razvijenih do manje razvijenih područja, pa se stoga neminovno događaju preklapanja između tih dimenzija marginalnosti (sl. 4.).

U svom radu Zsilincsar (2014) prikazujući administrativnu reformu spajanja pojedinih austrijskih općina kao način rješavanja financijske krize, inteziviranje partnerstva među općinama te suradnje kod osnovnog prostornog planiranja zaključuje da marginalnost pojedinih općina nije isključiva pojava samo u slabije razvijenim regijama već ona zahvaća i vrlo razvijene zemlje kao što je Austrija.

Polazeći od geografske perspektive, a na temelju terenskih istraživanja i jednostavne metode proučavanja različitih studija slučaja regionalnih konteksta, Dery i dr. (2012) naglašavaju važnost razine i perspektive u proučavanju marginalnosti, kao i procese koji uzrokuju promjene u odnosima moći te predlažu višerazinski sustavni pristup konceptu marginalnosti. Proučavajući marginalnost Švicarske Jure, Leimgruber (2013) zaključuje da je marginalnost stanje uma definirano rasponom i odabirom faktora te važnošću koja se pridaje svakom faktoru. Autor posebno ističe za istraženo područje Švicarske Jure faktore prometne nedostupnosti i nepostojanje saveznih agencija (državnih tvrtki).

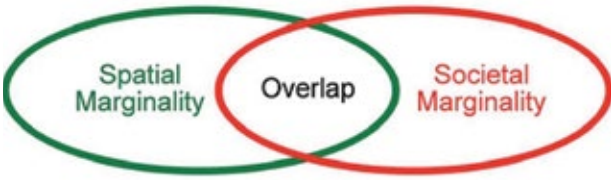

Slika 4. Preklapanje marginalnosti, Izvor: Gurung i Kollmair, 2005.

Novi pristup razumijevanja uzroka ekstremnog siromaštva, pri čemu autori stavljaju svoj fokus upravo na činjenicu da je marginalnost uzrok siromaštvu i oskudici, daje se u knjizi »*Marginality. Addressing the Nexus of Poverty, Exclusion and Ecology*« (von Braun i Gatzweiler, 2014). Kroz prizmu marginalnosti autori pokušavaju razumjeti i istražiti povezanost siromaštva, socijalne isključivosti i ekološke ranjivosti. Istraživanja navedena u knjizi temelje se na originalnim empirijskim analizama na lokalnim i nacionalnim razinama. Jedna od najvažnijih poruka istraživanja je da ekonomski i ekološki pristup i institucionalne inovacije moraju biti integrirani kako bi se prevladala marginalnost.

INDIKATORI MARGINALNOSTI

Istraživanje i identifikacija indikatora koji definiraju marginalnost nekog područja na globalnoj, regionalnoj ili lokalnoj razini je jedan od najvažnijih koraka kod kojeg je potrebno biti vrlo oprezan jer on usmjerava samo istraživanje i dobiveni rezultati uvelike ovise o njima (Gurung i Kollmair, 2005; Máliková, 2013; Šiljeg i dr., 2015).

Gurung i Kollmair, (2005) na temelju svojeg istraživanja zaključuju da indikatori predstavljeni u radu samostalno nisu dovoljni za identifikaciju marginalnosti, međutim kao skup indikatora mogli bi ilustrirati ukupnu sliku marginalnosti (tab 1.). Međutim, ovdje treba upozoriti da mnogi od ovih indikatora nisu adekvatni za analizu na lokalnoj razini te stoga mogu dovesti do pogrešnih rezultata u definiranju marginalni područja.

Marginalnost ovisi o perspektivi pa je stoga prilikom određivanja indikatora za istraživanje i gradiranje marginalnosti potrebno obratiti pažnju na činjenicu da nešto što je marginalno s ekonomskog pogleda ne mora nužno biti marginalno i sa socijalnog ili ekološkog pogleda (Leimgruber, 2004; Pelc, 2006). Prilikom istraživanja znanstvenici se koriste različitim metodološkim pristupima koristeći razli-

Tablica 1. Indikatori marginalnosti

Socijala	Iskorištavanje djece kao radne snage, spolna nejednakost, socijalna isključivost, kršenje ljudskih prava.
Infrastruktura	Pristup čistoj pitkoj vodi, dostupnost javnog prijevoza, banaka i komunikacijskih objekata, opskrba energijom
Zdravstvo	Životni vijek, smrtnost dojenčadi, pothranjenost i gojaznost.
Obrazovanje	Postotak pismenosti, omjer upisanih
Politika	Sudjelovanje na izborima, indeks korupcije, sigurnosni status (nasilje, kriminal)
Ekonomija	BDP po glavi stanovnika, stopa nezaposlenosti
Ekologija	Zagađenje okoliša, stanje prirodnih resursa
Indeks razvoja	Indeks ljudskog razvoja (HDI), indeks razvoja u odnosu na spol (GDI), indeks ljudskog siromaštva (HPI)

Izvor: Gurung i Kollmair, 2005.

Tablica 2. Indikatori za određivanje marginalnosti i siromaštva

Ekonomija (Varijable koje definiraju ekonomske ili životne aktivnosti)	Proizvodnja, potrošnja, različite vrste prihoda, nejednakost prihoda, imovina, vlasništvo zemljišta ili druge imovine, socijalni i mrežni kapital, pristup sustavima socijalnih transfera, cijene, ponuda i potražnja rada, tokovi resursa, ulaganja, trgovina.
Demografija (Varijable koje definiraju aktere/dionike)	Veličina i gustoća populacije, stopa rođenja i smrtnosti, migracija, etnička pripadnost.
Dizajn kulturnog pejzaža, korištenje zemljišta i lokacija (Prostorne varijable)	Urbano-ruralni prostor, način korištenja zemljišta (poljoprivreda, šumarstvo), postotak zemljišta koji se koristi za rekreaciju, promet, ceste, naselja, zaštićena područja, vodozaštitna područja, udaljenost od urbanih centara.
Karakteristike i kvaliteta života (Odvajajući objektivne i subjektivne varijable)	Zdravstvo, sigurnost, ljudska prava, obrazovanje, socijalna povezanost, isključivost, socijalna segregacija ili integracija, stopa kriminaliteta, etničke napetosti, građanski rat, očekivanja, postotak sreće, uzajamne podrške, otuđenja, ravnopravnost spolova.
Ekosustavi, prirodni i klimatski resursi	Padaline, plodnost tla, erozija tla, biološka raznolikost, očuvanost ekosustava, roba i usluga.
Infrastruktura (Varijable koje definiraju strukture potrebne za razmjenu energije, materijala i informacija)	Komunikacijska infrastruktura, transportna (cestovni, željeznički promet), tržnice, bolnice, škole, sveučilišta, vodovodna mreža, kanalizacija.
Javne ovlasti i institucije (Varijable koje definiraju kako je sustav reguliran u smislu unutrašnjeg reda)	Propisi, zakoni, ugovori, mehanizmi za rješavanje sukoba, formalne i neformalne institucije.

Izvor: Gatzweiler i dr. 2011

čite indikatore. Dosadašnja istraživanja marginalnosti većinom su se bavila indikatorima na globalnoj razini (Gatzweiler i dr. 2011) pomoću kojih je pokušano određivanje i identificiranje siromaštva i ranjivost nerazvijenih zemalja i zemalja u razvoju (tab. 2).

U skladu s već spomenutom Leimgruberovom podjelom na četiri tipa marginalnosti Máliková (2013) analizira indikatore koje su slovački i češki znanstvenici koristili prilikom njihovih istraživanja u 13 znanstvenih radova u smislu teorijskih i metodoloških aspekata identificiranja perifernih, marginalnih područja (tab 3.).

Rezultat istraživanja potvrđuje Leimgruberovu tezu da se fokus znanstvenog istraživanja fenomena marginalnosti uglavnom stavlja na socijalne i ekonomske indikatore koji dominiraju, te da je potrebno pažnju u budućim istraživanjima usmjeriti i na ekološke i geometrijske indikatore marginalnosti.

Šiljeg i dr. (2015) u svom istraživanju prikazuju rezultate kvantitativne analize procesa marginalizacije na lokalnoj razini na primjeru poluotoka Pelješac s pomoću četiri definirana indikatora koji čine

Tablica 3. Indikatori marginalnosti korišteni u slovačkim i češkim istraživanjima

	Indicators (abs. number)		
	Total	Czech studies	Slovak studies
Indicators (sum)	66 (52*)	32	34
Out of the total: social	33	18	15
economic	26	12	14
environmental	3	1	2
geometric	4	1	3
Frequency of use (2 and more)	22**	14	14
Average number of indicators in one study	8.46	8.83	8.14
Identical indicators	14		

* 14 identical indicators in Czech and Slovak studies
** 6 identical indicators in Czech and Slovak studies

Izvor: Máliková, 2013.

osnovu za GIS analize: demografski, socio-ekonomski, obrazovni i pokazatelji fizičke marginalnosti. Autori zaključuju da kvantitativna analiza procesa marginalizacije nudi velike mogućnosti za prostorne analize, a posebno u kombinaciji s kvalitativnim pristupom.

Na osnovu gore navedenih činjenica u budućim istraživanjima svakako treba više pozornosti pridati pokazateljima marginalnosti i metodama njihove obrade posebice primjenom GIS tehnologije i faktorske analize. Naime, na taj način trebalo bi potaknuti primjenu većeg broja različitih pokazatelja s ciljem odabira onih koji su najpogodniji za definiranje marginalnosti, ali ne s namjerom da se oni strogo definiraju, već da se potakne primjena različitih pokazatelja najpogodnijih za određenu razinu ili perspektivu promatranja s obzirom na višedimenzionalnost marginalizacije.

MARGINALNOST I GIS

Proučavajući relevantnu znanstvenu literaturu možemo istaknuti nekoliko pristupa primjene GIS-a u definiranju marginalnih područja. Tako se na primjer meksički indeks marginalnosti sastoji od devet varijabli koje predstavljaju četiri dimenzije marginalnosti: postotak obrazovanja, oblik stanovanja, dohodak po glavi stanovnika te veličina gradova ili naselja. Nakon klasifikacije indeks je dodatno uparen s ostalim prostornim kriterijima kao što su geografska lokacija, udaljenost između naselja, dostupnost zdravstvene zaštite i dostupnost srednjoškolskog obrazovanja i ostale infrastrukture (CONAPO-PROGRESA, 1998; Díaz, 2014).

Husmann (2016) zaključuje da je marginalnost uzrok siromaštva, a odnosi se na položaj pojedinaca ili skupina na marginama društvenih, političkih, ekonomskih, ekoloških i biofizičkih sustava. Koristeći GIS programe autorica izrađuje kartu marginalnosti Etiopije preklapanjem sedam različitih indikatora: ukupni rashodi na razini kućanstva; učestalost zaostajanja u rastu među djecom ispod pet godina; potrebno vrijeme putovanja do glavnih gradova; postotak kućanstava koja imaju zdravstveni problem u posljednja dva mjeseca, a ne posjećuju zdravstvene ustanove ili tradicionalne iscjelitelje; zemljišta s ograničenjima u tlu; postotak kućanstava koja dobavljaju pitku vodu iz nezaštićenih bunara i postotak žena koje se slažu da je batinjanje žena u redu ako ona zanemaruje djecu. I u ovom primjeru vidljivo je koliko je važno odabrati adekvatne indikatore uvažavajući specifičnosti područja za koje se vrši istraživanje kako bi rezultati istraživanja bili što precizniji i uvjerljiviji.

Na osnovu popisa stanovništva iz 2011. godine, u Rumunjskoj je izrađen atlas urbanih marginalnih područja koji zapravo predstavlja tipologiju urbanih ugroženih zajednica i detaljne karte marginalnih urbanih područja diljem Rumunjske, a na temelju kvalitativnog i kvantitativnog istraživanja. Izrađeni atlas je pokazao da su urbana, marginalizirana područja u Rumunjskoj raspršena u gotovo svim malim, srednjim i velikim gradovima, te da postoje u svim rumunjskim regijama (URL 4).

Graw i Husmann (2013) su primjenjujući inovativne GIS tehnike kartiranja ilustrirali prostorne dimenzije marginalnosti na kontinentalnoj i regionalnoj razini. Opsežan skup varijabli koje pokrivaju ekološke, društvene i gospodarske dimenzije opisan je korištenjem postojećih skupova podataka kako bi se identificirali »rubovi marginalnosti« koji su tada bili prekriveni podacima o raspodjeli siromaštva.

Koncept za kartiranje centralnih i marginalnih područja pomoću GIS-a koji su razvili Reusing i Becker (2003), kombinira upotrebu topografskih podataka (digitalni model reljefa), podatke o načinu korištenja i načinu upotrebe zemljišta te infrastrukturne podatke za kreiranje *cost-distance* karata. Ova metoda je posebno prikladna za nerazvijene države u kojima često nedostaju prostorni podaci (sl. 5.).

Na osnovu podataka popisa stanovništva iz 2001. i 2006. godine izrađen je indeks marginalizacije kanadske pokrajine Ontario (*The Ontario Marginalization Index – ON-Marg*). Indeks marginalizacije se fokusira na četiri dimenzije koje pridonose marginalizaciji: stambene nestabilnosti, materijalne deprivacije, zavisnosti i etničke koncetracije (URL 5). Na osnovu ovako određenog indeksa marginalnosti podaci su dostupni različitim geografskim jedinicama kanadske pokrajine Ontario pomoću kojih se može ispitati razina marginalizacije određenog područja. Napravljen je, empirijski izveden i teorijski potkovan alat, dizajniran upravo za odražavanje šire konceptualizacije kanadske marginalizacije (Matheson i dr., 2012).

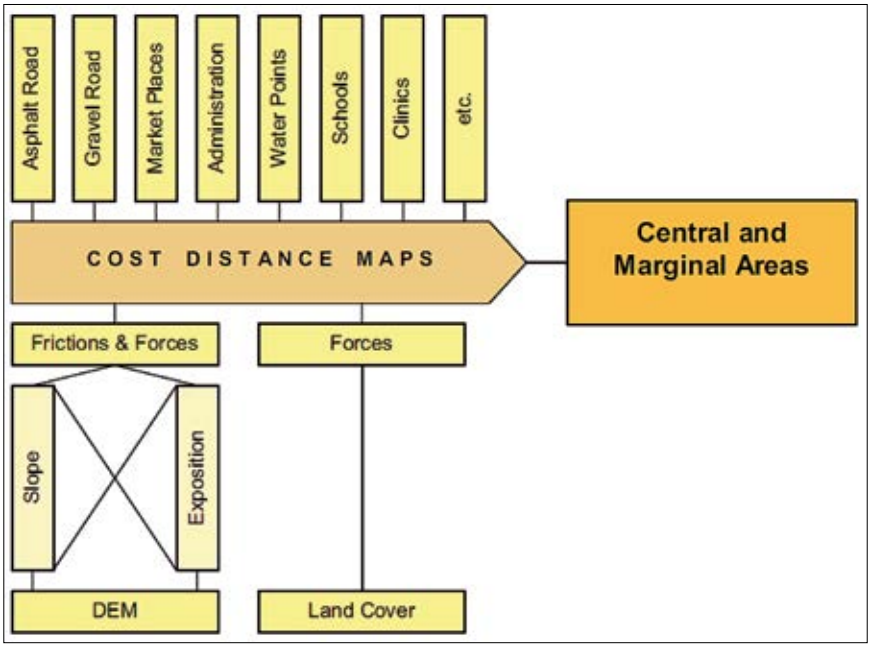

Slika 5. Karta troškovne udaljenosti za identificiranje marginalnosti. Izvor: Reusing i Becker, 2003.

TRAGOVI MARGINALNOSTI U MEĐIMURJU

Promjene u određenom području ili krajoliku određene su najprije prirodno-geografskim, društveno-geografskim i posebice povijesnim utjecajima. Upravo je područje Međimurja prostor s izrazitim povijesno-geografskim promjenama koje se ispoljavaju u različitim sferama (krajolik, stanovništvo, gospodarstvo, politika). Malo je područja u Hrvatskoj koja su kroz povijest svjedočila o tolikim promjenama granica, sporovima veleposjednika, vladara i kraljeva raznih država upravo zbog svog geografski rubnog položaja u sastavu različitih država i kraljevstava u čijim se okvirima oblikovala dominantna perifernost prostora. Historijsko-geografskoj regiji Međimurja današnji ekvivalent je upravno-teritorijalna jedinica Međimurske županije, no nužno je spomenuti kako je u vrijeme provođenja prvog službenog popisa stanovništva u Hrvatskoj 1857. godine Međimurje imalo veći prostorni obuhvat. Naime, 1710. godine rijeka Drava je probila novo korito sjeverno od Legrada, starog trgovišta, te ga odrezala od ostatka Međimurja (Feletar, 1971). Prema Reynadu (1981) upravo je Legrad klasičan primjer marginalnosti u vidu mrtvog kuta. Geografski i ekonomski odcijepljeno naselje od Međimurja, prestanak političke važnosti trgovišta s obzirom da je nestala opasnost od osvajanja osmanlija, zatvorena »čvrsta« granica prema Mađarskoj, dramatičan pad populacije stanovništa (Legrad je početkom 18. stoljeća imao više od 3000 stanovnika dok prema posljednje popisu Legrad ima samo 876 stanovnika), nestanak tradicionalnih obrta (splavarenje, prerada drvne mase, košaraštvo, mlinarstvo, zlatarstvo), prouzročili su demografski i ekonomski slom Legrada i pretvorili su naselje u mrtvi kut.

Danas je Međimurska županija podijeljena na 25 teritorijalnih jedinica: 3 grada i 22 općine. Budući da je pogranična županija s Republikom Slovenijom i Republikom Mađarskom, značajni dio prostora čini pogranični pojas. Gradovi zauzimaju 25% ukupnog teritorija i u njima živi 36% stanovništva s prosječnom gustoćom naseljenosti 234,72 st/km^2 dok u općinama na 75% površine živi 64% stanovništva prosječne gustoće naseljenosti 131,10 st./km^2. Međimurje danas, baš kao i kroz čitavu svoju povijest, ima jasan »granični karakter«.

Jasno se uočava razlika u pograničnom i ostalom dijelu prostora Međimurja. U pograničnom prostoru koji zauzima 43% površine županije živi 34% stanovništva s prosječnom gustoćom od 124,08 st/km^2 dok u preostalom prostoru na 57% površine živi 66% stanovništva prosječne gustoće 179,76 st/km^2.

Promatranjem razvoja polarizacije naselja Međimurja uviđa se kako su se najintenzivnije promjene dogodile nakon 1971. godine. Najjači porast urbanizacije u Međimurju, vođen snažnom industrijalizacijom, dogodio se kao i u većini Hrvatske tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina. U tome su razdoblju Čakovec i njegova okolica (Nedelišće, Šenkovec, Pribislavec) bilježili najveći porast stanovniš-

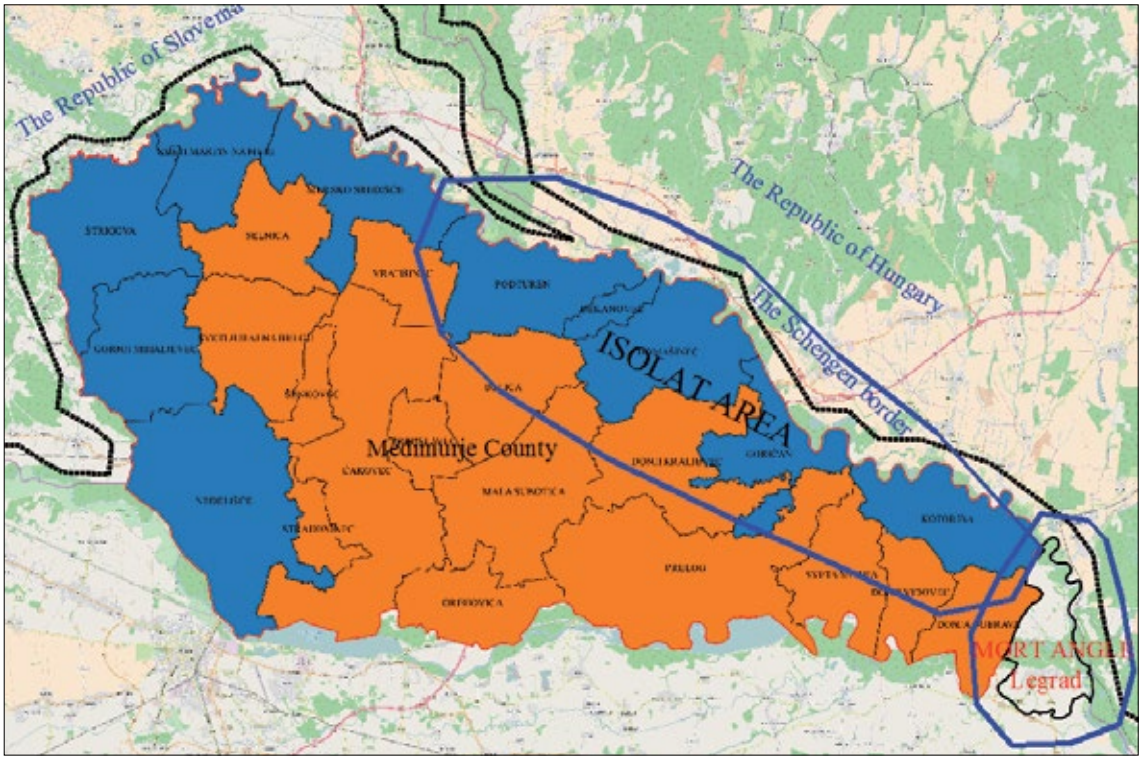

Slika 6. Položaj graničnih općina Međimurja s prikazom izoliranog područja i mrtvog kuta.

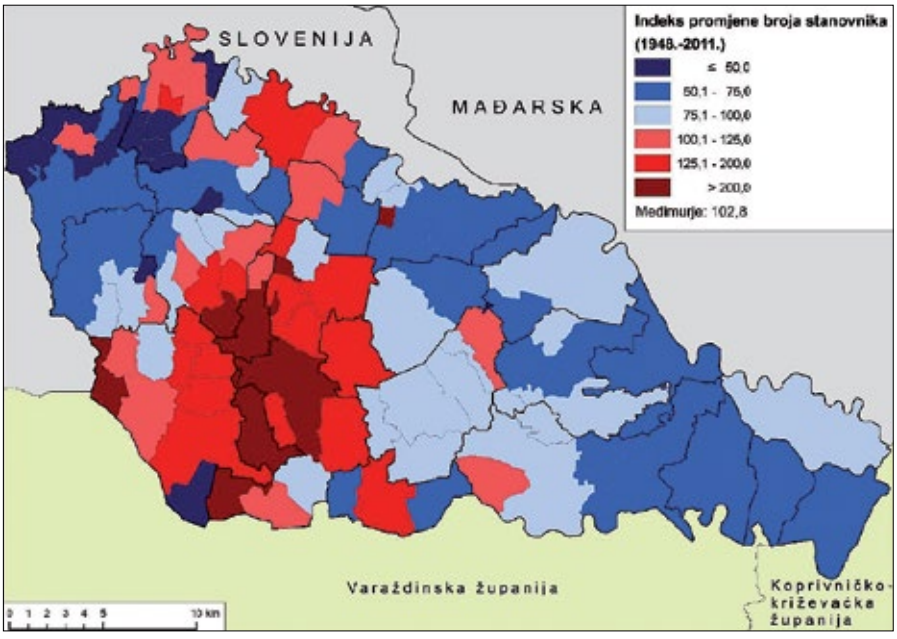

Slika 7. Indeks promjene broja stanovnika po naseljima Međimurja od 1948 do 2001. Izvori: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005.

tva. Demografska se masa koncentrirala u području koje danas čini okosnicu županije.S druge pak strane, čitav niz velikih sela istočnog dijela donjeg Međimurja i pograničnih naselja prema Mađarskoj i Sloveniji istovremeno je stagnirao i postao marginalan. Zbog desetljeća intenzivnog iseljavanja stanovništva, stanovništvo Međimurja u više od 60 godina jedva je ukupno poraslo za manje od 3% (sl. 7.). U istom su se razdoblju dogodile drastične promjene u prostornoj slici naseljenosti – u prostoru koji je od nekad karakterizirala podjednako gusta naseljenost gotovo svih dijelova, stvorena je velika jezgra demografske mase oko Čakovca.

Perifernost, postojanje čvrsto definiranih granica i fizičke značajke uz granice, prvenstveno dviju rijeka Mure i Drave koje su kroz povijest uzrokovale nestajanje pojedinih naselja i promjenama svojih tokova uzrokovale su gubitak značaja pojedinih naselja i time doprinjele geografskoj marginalnosti perifernih područja Međimurja. I u prijašnjim istraživanjima (Šterc, 1983; Šlezak, 2011), uglavnom na osnovu demografskih podataka, jasno se detektirala prostorna polarizacija demografskih procesa Međimurja na način da rubna, pogranična područja Međimurja, za razliku od Grada Čakovca, bilježe znatno nepovoljnije demografske procese. Opačić i Crljenko (2004) u svom istraživanju zaključuju da usprkos »omekšavanju« hrvatsko-mađarske granice nije došlo do uspostavljanja značajnije transgranične suradnje niti formiranja transgranične regije već je došlo do stagnacije i smanjenja intenziteta prometa preko cestovnih graničnih prijelaza i do smanjenja ukupnog broja stanovnika pograničnog područja što ukazuje na pojavu marginalnosti graničnog područja.

Zbog višedimenzionalnosti marginalnosti potrebno je u istraživanjima marginalnosti, osim demografskih, analizirati i indikatore kao što su prometna dostupnost i razvijenost sustava javnog prijevoza, degradacija zemljišta kroz prizmu međudjelovanja okoline i stanovništva, dostupnost centralnih funkcija, povijesno političkih promjena, ekoloških indikatora, te na taj način pomoću GIS metoda za prostorne i faktorske analize izraditi metodologiju pomoću koje bi se mogla identificirati i analizirati marginalnost na lokalnoj razini.

ZAKLJUČAK

U ovom smo radu analizom postojeće literature i istraživanja relevantnih autora, kao i sintezom istraživanja u vlastite kritičko – analitičke zaključke pokušali dati kratki pregled fenomena marginalnosti s posebnim osvrtom na geografski aspekt razumijevanja fenomena.

Znanstvenici koji se bave proučavanjem fenomena marginalnosti slažu se da nema jednostavne i univerzalne definicije što je, ili što bi trebala biti geografska marginalnost, međutim, postojanje geografske marginalnosti je evidentna stvarnost. Koncept i fenomen geografske marginalnosti ne bi trebalo poistovjećivati s pojmovima periferija ili siromaštvo nego je potrebno uočiti da se ti pojmovi preklapaju i nadopunjuju pa proučavanje i analiziranje geografske marginalnosti podrazumijeva interdisciplinarni i sistematski geoprostorni pristup. Izrazita kompleksnost marginalnosti i marginalizacije i problemi u pristupu tom procesu imaju za posljedicu metodološki vrlo široko postavljeni okvir koji otežava definiranje indikatora marginalnosti i njihove konzistentne primjene u aplikativnim istraživanjima. Određivanje indikatora koji definiraju marginalnost nekog područja na globalnoj, regionalnoj ili lokalnoj razini je jedan od najvažnijih koraka kod kojeg je potrebno biti vrlo oprezan jer on usmjerava samo istraživanje i dobiveni rezultati uvelike ovise o njima. Međutim, šarolikost i različitost indikatora ne bi u istraživanjima trebalo sputavati i ograničavati već otvoriti nove perspektive u istraživanju marginalnosti. U budućim istraživanjima svakako treba više pozornosti pridati pokazateljima marginalnosti i metodama njihove obrade posebice primjenom GIS metoda za prostorne i faktorske analize koje omogućuju primjenu različitih skupina pokazatelja i odabir najpogodnijih pokazatelja primjerenih određenoj razini ili perspektivi promatranja s obzirom na višedimenzionalnost marginalizacije.

LITERATURA

1. Brodwin, P. (2003): Marginality and Subjectivity in the Haitian Diaspora, *Anthropological Quarterly*, 76, 383-410. raspoloživo na: (https://www.researchgate.net/publication/236758165_Marginality_and_Subjectivity_in_the_Haitian_Diaspora), pristupljeno 20.07.2017.
2. Cvitanović, M. i Fuerst-Bjeliš, B. (2018): Marginalization Between Border and Metropolis: Drivers of Socio-Spatial Change in Post-socialist Croatia. u: Pelc S., Koderman M. (ur.), *Nature, Tourism and Ethnicity as Drivers of (De)Marginalization. Perspectives on Geographical Marginality*, 3, Springer, Cham, 313-327.
3. CONAPO-PROGRESA. (1998): *Índices de marginación 1995*. raspoloživo na: http://www.conapo.gob.mx/es/CONAPO/Indices_marginacion_1995, pristupljeno 30.07.2017.
4. Dery, S., Leimgruber, W. i Zsilincsar, W. (2012): Understanding Marginality: Recent Insights from a Geographical Perspective, *Hrvatski geografski glasnik*, 74:1, 5-18.

5. Díaz, A.O. (2014): Assessment of the different measures of poverty in Mexico: relevance, feasibility and limits, *Working Paper br. 9*, ITESM-EGAP.
6. Feletar, D. (1971): Legrad, Čakovec.
7. Feletar, D. (2013): Geografsko-demografske značajke Regionalnog parka Mura-Drava, Podravina, 24, *Meridijani*, Koprivnica, 5-21.
8. Feletar, D. (2014): Demografska istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u ozračju metodoloških dostignuća Alice Wertheimer Baletić, *Zbornik demografija u Hrvatskoj*, Ekonomski fakultet, Zagreb, 211-270.
9. Friedmann, J. (1966.): Regional Development Policy, *A case study of Venezuela*, M.I.T. Press.
10. Friedmann, J. (1973): A theory of polarized development, u: Friedmann J. (ur.), *Urbanization, planning and national development*, London.
11. Fuerst-Bjeliš, B. i Cvitanović, M. (2016): Post-socialist transition as a driver of geographic marginalization. u: Pelc, S. i Koderman, M. (ur.), *Conference of IGU commission C12.29 globalization, marginalization, and regional and local responses. Book of abstracts and program*, Koper, University of Primorska Press, 36-37.
12. Gašparović, S. i Jakovčić, M. (2014): Prometna marginaliziranost na primjeru srednjoškolaca Grada Zagreba/ Transport disadvantage: the example of high school population in the City of Zagreb, *Geoadria,* 19:1, 61-99.
13. Gatzweiler, F., Baumüller, H., von Braun, J. i Ladenburger, C. (2011): Marginality: addressing the root causes of extreme poverty, *ZEF working paper br. 77*, Center for Development Research, University of Bonn, Bonn.
14. Graw, V. i Husmann, C. (2013): Mapping Marginality Hotspots. u: von Braun, J. i Gatzweiler, F. (ur.), *Marginality. Addressing the Nexus of Poverty, Exclusion and Ecology*, Springer, 69-83, raspoloživo na: https://www.researchgate.net/publication/270876461_Mapping_Marginality_Hotspots, pristupljeno 20.05.2017.
15. Gurung, G.S. i Kollmair, M. (2005): Marginality: Concepts and their Limitations, *IP6 Working Paper* br. 4., raspoloživo na: (http://www.nccr-pakistan.org/publications_pdf/General/Marginality.pdf), pristupljeno 18.07.2017.
16. Horvat, Z. (2013a): Building Spatial Data Infrastructure using Free and Open Source Software, 5. Hrvatski NIPP i INSPIRE dan, Šibenik, *SDI Days Proceedings*, Republic of Croatia – State geodetic Administration, Zagreb, 145-148.
17. Horvat, Z. (2013b): Using landsat satellite imagery to determine land use/land cover changes in Međimurje county, Croatia. *Hrvatski geografski glasnik,* 75:2, 5–28.
18. Husmann, C. (2016): Marginality as a Root Cause of Poverty: Identifying Marginality Hotspots in Ethiopia, *World Development*, 78, 420-435.
19. Kuitenbrouwer, J.B.W. (1973): On the concept and process of marginalization. *ISS Occasional Papers*, 37. Erasmus University Rotterdam. raspoloživo na: (http://hdl.handle.net/1765/37435), pristupljeno 02.05.2017.
20. Larsen, J. E. (2002): Spatialization and Culturalization of Social Policy: Conducting Marginal People in Local Communities. Paper presented at the conference Area-Based initiatives in contemporary urban policy, *Danish Building and Urban Research and European Urban Research Association*. Copenhagen, 17-19.
21. Leimgruber, W. (1994): Marginality and Marginal Regions: Problems of Definition. u: Chang i dr. (ur.), *Marginality and Development Issues in Marginal Regions*. Taipei, National Taiwan University, 1-18.
22. Leimgruber, W. (2004): Between Global and Local. *Marginality and marginal Regions in the Context of Globalization and Degulation.* Ashgate Publishing Limited, Gower House, England.
23. Leimgruber, W. (2007): General and theoretical aspect. u: Jones, G., Leimgruber, W. i Nel, E. (ur.), *Issues in geographical marginality,* Rhodes University, Grahamstown, South Africa, 2-11.
24. Leimgruber, W. (2013): The Swiss Jura. Reflections on Marginality, *Hrvatski geografski glasnik*, 75:1, 5-22.
25. Matheson, F., Dunn, J.R., Smith, K.L.W., Moineddin, R. i Glazier, R.H.(2012): Development of the Canadian Marginalization Index: a new tool for the study of inequality, *Canadian Journal of Public Health*, 103,12-16.
26. Máliková, L. (2013): Theoretical and methodological aspects of identifying marginal rural areas in the Slovak and Czech studies, u: *Zborník príspevkov medzinárodnej konferencie doktorandov*, MendelNet 2013, Agronomická fakulta, Mendelova Univerzita, Brno, 459-464. raspoloživo na: (http://www.humannageografia.sk/clanky/Mendelnet2013.pdf), pristupljeno 01.03.2017.
27. Mehretu, A., Pigozzi, B.W. i Sommers, L.M. (2000): Concepts in social and spatial marginality, *GeogrAnn* 82:2, 89–101.
28. Müller-Böker, U., Geiger, D., Geiser, U., Kansakar, V.B.S., Kollmair, M., Molesworth, K. i Suleri, A. (2004): *Sustainable Development in Marginal Regions of South Asia*, 225-261.
29. Nejašmić, I. (2005): *Demogeografija: Stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb.

30. Nejašmić, I. i Toskić, A. (2013):Starenje stanovništva pograničnih područja Republike Hrvatske, *Acta Geographica Croatica*, 40:1, 1-13.
31. Nejašmić, I. i Toskić, A. (2016): Ostarjelost stanovništva seoskih naselja Republike Hrvatske. *Migracijske i etničke teme,* 32:2, 191-219.
32. Opačić, V.T. i Crljenko, I. (2004): Demographic trends and border traffic as indicators of (non-)existing transborder region in Croatian-Hungarian border area, *Geoadria*, 9:1, 73-88.
33. Park, R. E. (1928): Human migration and the marginal man. *American journal of sociology* 33.
34. Pelc, S. (2006): Geografski marginalnost u Sloveniji od točke demografskim pokazateljima. Maribor, *Revija za geografijo*, 2:1, 121-132.
35. Pelc, S. (2010): Peripherality and marginality of Slovenian border areas along the Italian border, *Geographical Marginality as a Global Issue,* Dunedin.
36. Pelc, S. (2012): Geographical marginality as research topic in Slovenian Geography. *Geografski vestnik*, 84:1, 209-217.
37. Popović, A. i Radeljak, P. (2011): Razvojni problemi pograničnog pojasa Žumberka, *Hrvatski geografski glasnik,* 73:2, 179-199.
38. Reusing, M. i Becker, M. (2003): *Practitioners Guide: Mapping Central and Marginal Areas,* GTZ – Deutsche Gesellschaft fuer.
39. Reynaud, A. (1981): *Société, espace et justice*, Paris, PUF.
40. Sommers, L.M. i Mehretu, A. (1998): International perspectives on socio-spatial marginality, u: Jussila, H., Leimgruber, W. i Majoral, R. (ur.), *Perceptions of marginality, Theoretical issues and regional perceptions of marginality in geographical space*, Aldershot, Ashgate, 135-145.
41. Sommers, L.M., Mehretu, A. i Pigozzi, B.Wm. (1999): Towards typologies of socio-economic marginality: North/South comparisons, u: Jussila, H., Majoral, R. i Mutambirwa, C. (ur.), *Marginality in space – past, present and future*, Aldershot, Ashgate, 7-24.
42. Šiljeg, S., Šiljeg, A. i Glamuzina, N. (2015): Quantitative analysis of marginalization indicators – example of the peninsula of Pelješac, Croatia. *Acta geographica Slovenica*, raspoloživo na: http://ojs.zrc-sazu.si/ags/article/view/732, pristupljeno 02.08.2015.
43. Šlezak, H. (2011): Recentna obilježja prirodnog kretanja stanovništva Međimurske županije, *Zbornik radova Međimurskog veleučilišta u Čakovcu*, 2:1.
44. Šterc, S. (1983): Prirodno kretanje stanovništva prigraničja SR Hrvatske prema Mađarskoj 1961.-1981. Godine, *Geografski glasnik*, 45, 119-146.
45. von Braun, J. i Gatzweiler, F. W., (2014): *Marginality. Addressing the Nexus of Poverty, Exclusion and Ecology*, (ur.), Dordrecht: Springer Netherlands.
46. Zsilincsar, W. (2014): Administrative Reform as a Tool in Fighting Communal Marginality, *Hrvatski geografski glasnik*, 76:1, 27-40.
47. URL 1: Hrvatska enciklopedija.
48. http://www.enciklopedija.hr/ (05.01.2017.).
49. URL 2: Merriam-Webster: Dictionary and Theasaurus.
50. http://www.merriam-webster.com/ (05.01.2017.).
51. URL 3: IGU Commission on Marginalization, Globalization and Regional and Local Response.
52. https://sites.google.com/site/stankopelc/geographical-marginality/c08-27-marginalization-globalization-and-regional-and-local-responses (25.08.2017.).
53. URL 4: The Atlas of Urban Marginalized Areas in Romania. http://backend.elard.eu/uploads/wb-project-in-ro/atlas_24april_en.pdf (22.04.2017.).
54. URL 5: Ontario Marginalization Index.
55. http://www.torontohealthprofiles.ca/onmarg.php (20.04.2017.).

SUMMARY

This paper provides analysis of existing literature and research of relevant authors, as well as research synthesis into own critical-analytical conclusions in order to provide a short overview of marginality phenomenon with special reference to the geographic aspect of phenomenon comprehension.

Scientists that research the marginality phenomenon agree that there is no simple and universal definition of what geographic marginality is, or should be. However, the existence of geographic marginality is evident reality. The concept and phenomenon of geographic marginality should not be identified with the notions of periphery and poverty. Moreover, it should be observed that these notions overlap and supplement each other, and that the study and analysis of geographic marginality involves interdisciplinary and systematic geospatial approach. Expressed complexity of marginality and marginalization and problems in approaching this process result in a very widely set framework, which further aggravates the definition of marginality indicators and their consistent application in applicative research. Determining indicators which define marginality of a specific area on global, regional or local level is one of the most important steps that require caution because they direct the research and affect the results. However, variety and difference of indicators should not restrain and limit the research but open new perspectives in researching marginality. Future research should be more focused on marginality indicators and their processing methods, especially by means of using GIS methods for spatial and factorial analysis which enables application of various groups of indicators and selection of the most adequate indicators that match certain level or perspective of observation with reference to the multidimensionality of marginalization.

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

ALICA WERTHEIMER-BALETIĆ, DEMOGRAFSKA TEORIJA, RAZVOJ STANOVNIŠTVA HRVATSKE I POPULACIJSKA POLITIKA (IZBOR RADOVA), MERIDIJANI, ZAGREB 2017., 592 STR.

Izdavačka kuća Meridijani je pod uredništvom akademika Dragutina Feletara tiskala kapitalno djelo iz demografije o suvremenoj populacijskoj krizi u kojoj se već više desetljeća nalazi Hrvatska. Pitanje demografske politike i obnove danas je najakutnija tema suvremene Hrvatske, te je izdavanje ovoga djela od posebne važnosti. Umjesto prikaza ovdje donosimo pogovor koji je u toj knjizi objavio akademik Dragutin Feletar.

Produktivna faza demografske tranzicije u Hrvatskoj počinje slabiti već u 1970-tim godinama, da bi negativne vrijednosti prirodnoga prirasta dosegla 1990-tih godina. Ta posttranzicijska demografska etapa traje i danas, sa stalnim pogoršanjem trenda negativnog prirodnog prirasta. Ratna i krizna zbivanja svakako su pospješila procese depopulacije, a sve je prisutnije i demografsko pražnjenje ruralnih područja Hrvatske. K tomu valja pribrojiti i brzo rastuću negativnu migracijsku bilancu, posebice u zadnjem desetljeću. Rječju, Hrvatska je ušla u razdoblje dramatične depopulacije i ubrzanog pogoršanja dobne strukture stanovništva. Fertilni kontingent s kojim danas raspolaže Hrvatska još uvijek može donekle ublažiti procese odumiranja, ali samo pod uvjetom da se odmah počne primjenjivati pronatalitetna sustavna, nova demografska politika. I u Hrvatskoj se rastući procesi depopulacije povezuju s intenzivnim procesima industrijalizacije, deagrarizacije, deruralizacije i urbanizacije. Ti su procesi, uz ostale čimbenike, modernizirali i hrvatsko društvo, a time donijeli i novi pristup demografskim kretanjima. Jer, poznata je demografska razvojna paradigma, koja u negativnu korelaciju stavlja rast populacije i razinu društveno-ekonomskog razvoja.

U kontekstu uočavanja i rješavanja hrvatske demografske krize, koja je danas u svojoj dramatičnoj fazi, izuzetno je važno bilo razvijati i hrvatsku demografsku znanost. Samo stručni, znanstveni pristup može ponuditi najkvalitetniju analizu i rješenja. Analizirajući retrospektivni razvoj hrvatske demografije i demogeografije može se ustvrditi da je ova znanost i u Hrvatskoj rano dosegla visoke domete, u rangu zapadnoeuropske i američke demografije. Za takav razvoj demografskih znanosti u Hrvatskoj najzaslužnija je upravo akademkinja Alica Wertheimer-Baletić, koja je bila glavni nositelj transfera demografskih teorija i metodologija iz svijeta u Hrvatsku, ali i kreator osnova razvoja demografije u našoj zemlji. Kako je to zapisao recenzent ove knjige, Anđelko Akrap, »autorica je doajen i utemeljitelj suvremene demografije u Hrvatskoj. Ova je knjiga paradigma kako na znanstven ali i zanimljiv način uvesti i objasniti složenu demografsku tematiku/problematiku. Analitičkim pristupom i razradom teme, ova knjiga, iako sadrži velik broj radova nastalih u dužem vremenskom razdoblju, postala je novo i izvrsno znanstveno djelo«.

Uz brojne studije i knjige od kapitalne vrijednosti za razvoj hrvatske demografije, radovi sabrani u ovoj knjizi nastali u dugom razdoblju od prošlih pola stoljeća, ukazuju na kreativnu i znanstvenu snagu stvaranja Alice Wertheimer-Baletić. Te brojne studije i radovi sabrani na jednom mjestu, ukazuju na značenje akademkinje Wertheimer-Baletić u razvoju demografskih teorija, ali osobito i u praćenju stanja i procesa kroz koje je prolazilo stanovništvo Hrvatske i okruženja od Drugog svjetskog rata do danas. I ova knjiga portvrđuje ocjenu da je hrvatska demografija uspješno uočavala i pratila demografske promjene, pravovremeno i kontinuirano upozoravala na negativna demografska kretanja i predlagala odgovarajuća rješenja. Uz nove naraštaje hrvatskih demografa, upravo je akademkinja Wertheimer-Baletić najaktivnija i najutjecajnija u današnjem procesu stavljanja dramatičnog demografskog stanja kao najakutnijeg i najvažnijeg pitanja opstanka i razvoja naše zemlje.

Tome svakako pridonosi i objavljivanje ove knjige. »Suvremena hrvatska demografska stvarnost je toliko negativna po gotovo svim pokazateljima i trendovima, da je svako objavljivanje demografskih

radova poželjno i prijeko potrebno. Koliko još puta treba shvatiti da nema gospodarskog i društvenog napretka bez demografskog, odnosno da se u uvjetima rastuće depopulacije ne može ostvariti željeni razvoj. A demografske studije akademkinje Wertheimer-Baletić ključne su za pokretanje revitalizacijskog modela u Hrvatskoj« – zapisao je recenzent ove knjige Stjepan Šterc.

Smislenom kombinacijom starijih i novijih objavljenih radova, autorica u ovoj knjizi zapravo uspješno realizira novo znanstveno djelo. Prvi dio knjige donosi relevantne priloge demografskoj teoriji. To se osobito odnosi na teme povezanosti demografije s drugim društvenim napose ekonomskim znanostima, zatim u odnosu populacijske politike i politike radne snage, o elementima i posljedicama posttranzicijske demografske etape, o starenju stanovništva kao svjetskom procesu itd. Već izbor radova u prvom poglavlju knjige, koji govori o teorijskoj osnovi, ukazuje na autoričino opredjeljenje za neupitnu i usku povezanost demografskih kretanja i ekonomskog razvoja, odnosno o presudnom značenju uvođenja nove demografske politike za opstanak i razvoj Hrvatske.

Najveći dio radova sabranih u ovoj knjizi odnosi se na razradu razvoja stanovništva Hrvatske od 1950-tih godina do danas. U prvom dijelu toga opsežnog poglavlja, autorica analizira glavne demografske procese koji su se odvijali u Hrvatskoj do 1990. godine. Već je tim radovima jasno determinirala početne procese opadanja prirodnog prirasta, negativnih migracijskih kretanja i procesa starenja stanovništva, te zahtijevala odgovarajuće mjere u demografskoj politici. Negativne tendencije u kretanju stanovništva Hrvatske jasno je najavila već 1971. godine, a posebice na primjeru dinamike radne snage, te na demografskim implikacijama zapošljavanja u inozemstvu. Tadašnji završetak demografske tranzicijske etape objašnjava kroz analizu ekonomski aktivnog stanovništva, kroz stope ekonomske aktivnosti, niske stope fertiliteta i probleme u reprodukciji stanovništva.

Uvršteni radovi nastali nakon 1990-tih godina govore o autoričinom pojačanom angažmanu u poticanju općedruštvenog sagledavanja ozbiljnosti negativnih demografskih kretanja za opstanak i razvoj zemlje. Samo podatak da je 1960-tih godina u Hrvatskoj godišnje rođeno oko 90.000 djece, a da je danas natalitet smanjen na samo oko 37.000 novorođenih, dovoljno govori o dramatičnosti depopulacije. Alica Wertheimer-Baletić te depopulacijske procese analizira sa svih relevantnih aspekata, kako bi ukazala na njihovo izvorište ali i mogućnosti rješavanja. Tako govori o zakonitostima demoreprodukcijskih procesa, o odrednicama depopulacije i starenja stanovništva, odrednicama kretanja radne snage, te u konačnici o predvidivim demografskim kretanjima u Hrvatskoj. Govori i o razvojnom kontekstu demografske politike, o iskustvima populacijske politike u zemljama s posttranzicijskim demografskim obilježjima, kao i o populacijskoj politici razvijenih zemalja. Na temelju tih istraživanja razrađuje polazište za populacijsku pronatalitetnu politiku, koja bi svakako trebala biti osnovica nove općedruštvene demografske politike u Hrvatskoj.

Mislimo da je vrijednost ove knjige upravo u tome što afirmira hrvatsku demografsku znanost, ali što i kroz razradu demografskog stanja predlaže osnovne elemente demografske obnove. Ili, kao što je zapisao recenzent Stjepan Šterc, »prema pristupu, metodološkom okviru, korištenim metodama i tehnikama rada, razmotrenim sadržajima, procesima, vezama i odnosima, znanstveni doprinos autorice predstavlja znanstvenu normu u hrvatskim pa i svjetskim okvirima koju treba poštivati i respektirati. Djelo nas upoznaje sa zakonitostima i suptilnostima demografske problematike, a utvrđuje i spoznaju o razlozima ulaska Hrvatske u klasični demografski slom. Ipak, najvažniji dijelovi ove knjige su oni koji razmatraju i predlažu rješenja revitalizacije hrvatskog stanovništva«.

Dragutin FELETAR

DRAŽEN PODRAVEC, KULTURNO-UMJETNIČKO DRUŠTVO ZVIRIŠĆE ŠEMOVCI, NAŠIH DESET GODINA, KUD ZVIRIŠĆE, ŠEMOVCI, 2017., 216 STR.

Prof. Dražen Podravec, magistar bioloških znanosti, dosad je napisao dvadesetak knjiga o prirodnim značajkama virovske Podravine, ali prvenstveno o kulturnoj, znanstvenoj i općoj povijesti toga kraja. Ovo mu je druga knjiga o društvenom životu naselja Šemovci na sjevernoj strani Bilogore (Međurečne gore) južno od Virja (prva se odnosila na povijest tamošnjeg vatrogastva).

Pisati kulturnu povijest nekoga mjesta nije nimalo lako, jer je kulturni život ona fina nit koja se proteže, povezuje i obogaćuje seosku svakodnevicu kroz stoljeća. Takve povijesne analize, koje ovjekovječuju i hrvatsku kulturnu narodnu baštinu, Podravec istražuje minuciozno i piše sa stilom i mjerom. A mali Šemovci imaju izuzetnu dugu, zanimljivu i ponosnu kulturnu povijest. Svi glavni elementi i čimbenici toga života kroz stoljeća našli su se sada u ovoj knjizi.

Kako u predgovoru knjizi piše akademik Dragutin Feletar, »sredinom 19. stoljeća je za kulturni život Šemovaca osobito zaslužan šemovečki slavuj Ferdo Rusan, veliki hrvatski komediograf i prosvjetitelj, a nešto kasnije se iz Šemovaca javlja i monsinjor dr. Fran Barac, crkveni pisac i duhovni vođa svojega vremena. Od vremena Rusanovih diletantskih (glumačkih) družina, počinje se javljati i organizirani društveni život u Šemovcima«.

Iako se knjiga prvenstveno odnosi na povijest KUD Zvirišće, koje je »staro« svega jedno desetljeće, knjiga donosi razradbu kulturnog života Šemovaca od polovice 19. stoljeća do danas. Knjiga je podijeljena u nekoliko glavnih poglavlja, koje logičnim slijedom, uglavnom kronološki, analiziraju i prikazuju ovu obimnu povijesnu građu. U uvodnom poglavlju »Iz šemovečke povijesti« prikazuje se pregled povijesnih zbivanja od prvoga spominjanja naselja do danas, a u drugom poglavlju »Društveni život« razrađuje se kulturni život sela kroz gotovo stoljeće i pol, a preko opisa djelovanja društava: Dobrovoljno vatrogasno društvo (osnovano već krajem 19. stoljeća), Glumačka sekcija DVD-a, Zadružna omladina, Udruga žena, Lovačka udruga »Bilogora«, glazbeni sastavi, Nogometni klub, crkveni ženski pjevački zbor, Bratovština kršćanskog nauka, Konjički klub »17. meridijan«, Udruga šemovečkih informatičara, Udruga vinogradara i podrumara i Vodovodna udruga.

U trećem poglavlju »Kronologija događaja« temeljito je prikazano osnivanje i djelovanje KUD-a Zvirišće u prošlih deset godina. Građa se razrađuje kronološkom metodom – po pojedinim godinama. Iz navedenih podataka vidi se doista široki dijapazon djelovanja toga amaterskog kulturnog društva. U četvrtom poglavlju prikazuje se rad pojedinih sekcija KUD-a Zvirišće u Šemovcima. Prikazan je rad slijedećih sekcija: pjevački zbor, folklorna sekcija, tamburaški sastav i literarno-recitatorska sekcija. U okviru ovoga poglavlja tiskane su i pjesme Šemovčana Vladimira Kurtića, te objavljen opis običaja i sezonskih poslova. Upravo kroz ove opise vidi se veliko narodno etnološko bogatstvo Šemovaca. Na kraju poglavlja opisan je i rad plesne grupe KUD-a Zvirišće, te sekcije Mužikaši KUD-a Zvirišće.

U petom poglavlju razrađuje se etnografsko blago Šemovaca koje godinama prikupljaju članovi KUD-a Zvirišće. Tu su opisani narodni običaji (božićni, vuzemni, svatovski, te podravske pisanice). Posebno su opisane (s velikim brojem dokumentarnih fotogafija) etnografske zbirke KUD-a Zvirišće – u posebnoj seoskoj kući, te u prostorijama društvenoga doma. Na kraju knjige donijet je i program proslave 10. obljetnice KUD-a Zvirišće, zatim obimni foto-album etnografskog materijala, te popisi sudjelovanja KUD-a Zvirišće na manifestacijama s popisom nagrada i članstva.

Petra SOMEK

EKONOMSKA I EKOHISTORIJA, BROJ 12, ZAGREB, 2017., UREDNIK HRVOJE PETRIĆ, DRUŠTVO ZA HRVATSKU EKONOMSKU POVIJEST I EKOHISTORIJU I IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, 248 STR.

Redoviti broj znanstvenog časopisa Ekomska i ekohistorija (broj 12) donosi 14 novih znanstvenih radova s toga područja. S obzirom da je to jedini časopis specijaliziran za ekohistoriju u ovom dijelu Europe, u njemu surađuju znanstvenici iz cijeloga svijeta. To je slučaj i u ovom broju, koji sadrži i dvije posebne teme.

U okviru teme »Iz povijesti okoliša Istre« Marko Jelinić piše o klimatskim i agrarnim aspektima bujanja razbojništva u Istri između 1813. i 1825. godine. Slaven Bertoša piše o granicama u Istri od prapovijesti do kraja 18. stoljeća, a Nikola Vojnović o utjecaju turistifikacije na fizionomska obilježja krajobraza unutrašnje Istre. Ova tema završava člankom Ivana Žagara, koji analizira participaciju turizma u gospodarstvu pojedinih mjesta južne Istre te s tim u vezi promjene pejzaža od kraja 19. stoljeća do 1930-tih godina.

Druga tema broja nosi naslov »Iz gospodarske povijesti Hrvatske«. U članku Ratka Vasiljevića i Sabine Florence Fabijanec analizira se eksploatacija i trgovina metalima na području današnje Hrvatske u srednjem vijeku (na engleskom jeziku). Marin Knezović piše o lozi, vinogradima i vinu u ranosrednjovjekovnim hrvatskim ispravama, a Domagoj Čičko o limitaciji cijena u trgovištu Krapina u 17. stoljeću. Japanski povjesničar Isao Koshimura izučavao je kod nas uskoke, te donosi članak o ratnom gospodarstvu kod uskoka i stvaranju carstva u ranom novom vijeku. Mira Kolar Dimitrijević piše o velikoj hrvatskoj ekonomskoj povjesničarki Miroslavi Despot, Branimir Brgles donosi priloge raspravi o agrarnom dualizmu i tranziciji iz feudalizma u kapitalizam (u suvremenoj historiografiji), a Krešimir Škuljević o uvjetovanosti gospodarstva Požeške županije s fenomenom planine Dilj u 19. stoljeću.

Blok ostalih članaka započinju Martin Previšić i Milica Prokić temom o ekohistorijskim aspektima proučavanja logora na Golom otoku (od 1949. do 1956. godine). Boris Golec (na slovenskom) piše o vodi, vatri i potresima kao čimbenicima razvoja sela i trgovišta u predmodernom vremenu, a na primjeru srednje slovenske pokrajine Kranjske. Časopis završava člankom Anamarije Durbešić i Borne Fürst Bjeliš o tipovima i trendovima promjene pejzaža planine Svilaje (Ogorja). Na kraju je objavljeno i 11 prikaza novih publikacija i znanstvenih skupova.

Petar FELETAR

ZBORNIK MOGERSDORF 2013 IN KOPRIVNICA, FF PRESS, ZAGREB, 2017., 178 STR.

Pod uredništvom prof. dr. sc.. Željka Holjevca, a u izdanju FF-pressa, Društva za hrvatsku povjesnicu i Povijesnog društva Koprivnica izašao je i 43. zbornik radova s jednog od najstarijih europskih simpozija povjesničara – Mogersdorf. Dosad je organizirano 45 znanstvenih skupova, a sudjeluju povjesničari iz Austrije, Slovenije, Mađarske i Hrvatske. Po drugi put je simpozij Mogersdorf 2013. održan u Koprivnici, a u 2017. izašla je knjiga radova sa toga skupa. Svi radovi tiskani su na njemačkom jeziku, koji je i službeni na simpozijima.

Tema simpozija Mogersdorf u Koprivnici 2013. godine bila je tjelesna kultura i šport u panonskom području u 19. i 20. stoljeću (Geschichte der Körperkultur und dea Sports im panonischen Raum im 10. und 20. Jahrhundert). Uvodni referat napisao je akademik Dragutin Feletar, a razrađuje povijest športa i fizičke kulture u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Prikazani su opći uvjeti i čimbenici za razvoj športa u spomenutom području od početka 19. stoljeća do današnjih dana. Osobito je naglašena uloga školstva, te sokolskih organizacija u širenju športskih aktivnosti. Dat je pregled većine društava i klubova koji su širili šport u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Mađarski povjesničar Sandor Szakaly piše o bavljenju i ulozi športa u vojsci, zapravo o sportašima-vojnicima između 1868. i 1945. godine, s posebnim osvrtom na svjetske ratove (Sport und Militär – Sportsoldaten und landesverteidigende Sportler zwischen 1868 und 1945). Christopher Meiller donosi članak o sportskim aktivnostima Židova u ovom dijelu Panonske nizine, s posebnim osvrtom na društvo »Hakoah« u Željeznom (Jüdischer Sport im pannonischen Raum: die Eisenstädter »Hakoah«). Zoltan Fonagy piše o higijeni i kulturi njegovanja tijela kroz športske aktivnosti kroz stoljeća kroz gledišta građana i seljaka (Der saubere Bürgen und die stinkende Bauer. Körperhygiene in Ungarn die Jahrhundertwende).

Povjesničar Walter M. Iber piše o razvoju i ulozi štajerskog nogometa u doba nacionalsocijalizma – najprije društvo (klub) a potom partija (Erst der Verein, dann die Partai. Der steirische Fussball in Nationalsozialismus). Jozsef Vonyo piše o odnosu športa i politike, odnosno o međuodnosu športa i mađarskih totalitarnih režima (Sport und die Politik. Sport und die sogenannten »ungarischen Rassenschützer«). Tibor Takacs piše o športskim djelatnostima u doba hladnoga rata, na primjeru Mađarske, odnosno daje skicu odnosa institucija prema športu u to doba (Der kalte Krieg auf den Sportfeldern – an Ungarns Beispiel. Eine institucions geschichtlicher Skizze). Povjesničari Zinka Borovečki i Goran Miljan pišu o idejama, identitetu i utjecaju športa u totalitarnorežimskim vremenima, a na primjeru Hrvatske (Sport in den totalitären Regimen: Idee, Identität und Zwang – Fallstudie Kroatien).

Na kraju zbornika su dva članka slovenskih povjesničara. Tomaž Pavlin donosi pregled razvoja tjelesne kulture u Sloveniji, s osobitim osvrtom na domoljublje i sokolaštvo (»Das Turnen wurde in der

gesmaten slowenischen Heimat ins Herz geschlossen« – Imriss der Entwicklung der Körperkultur in Slowenien). Tin Mudražija napisao je članak o značenju nogometa i odnosima Slovenije i Hrvatske tijekom Drugog svjetskog rata (Vergleich der Bedeutung von Fussball im Alltag auf dem Gebiet der heutige Republik Slowenien und der Republik Kroatien während des Zweiten Weltkrieg).

Petar FELETAR

KREŠIMIR REGAN, SREDNJOVJEKOVNE I RENESANSNE UTVRDE HRVATSKOG ZAGORJA, KAJKAVIANA, DONJA STUBICA, 2017., 436 STR.

Mladi hrvatski povjesničar i leksikograf Krešimir Regan (1974.) svojom novom knjigom upotpunjuje sistematizaciju gradina, utvrda i gradova srednjovjekovne i renesansne starosti, kojih u Hrvatskom Zagorju ima doista mnogo. Od Kukuljevića, Szaboa, Horvata i drugih povjesničara do danas mnogo se pisalo o toj temi. Sada Krešimir Regan ne samo da skuplja na jednom mjestu građu za sve te povijesne lokalitete, nego donosi i vijesti o mnogim manje poznatim, te ih sustavno sistematizira. Opisi pojedinih lokaliteta nisu dugi ali dovoljni da se temeljito upoznamo s lokalitetom, odnosno da se za njega zainteresiramo.

U uvodnom dijelu knjige prikazan je povijesni kontekst u kojem su nastale i razvijale se ove utvrde, a prikazani su osnovni historiografski izvori. Zatim slijedi katalog utvrda, utvrđenih crkvi i gradova (prikazano je 111 lokaliteta), te na kraju zaključna razmatranja i opsežan popis literature i izvora. Prikazani su slijedeći lokaliteti iz srednjega vijeka i renesanse: Bedenica – Svi sveti, Bednja – Uznesenje Blažene Djevice Marije, Pusta Bela, Podbela, Belec, Belec – Sveti Juraj, Belec – Sveta Marija Snježna, Beloslavec, Bisag, Bisag – Sveta Marija, Magdalena, Bistrica, Brdovec – Sveti Vid, Budinščina – Sveti Križ, Cesargrad, Čanjevo, Donja Batina, Donja Stubica, Donja Višnjica, Donja Voća, Gorica, Gornja Konščina, Gorjani Sutinski, Gornja Stubica – Samci, Gornja Stubica – Sveti Juraj, Gornji Kneginec, Gotalovec, Gotalovec – Sveti Petar, Gradišče kraj Podruta, Gradišče kraj Margečana, Gradišće – Lonja, Gradište kraj Lobora, Grebengrad, Grebengrad – Mlaka, Hrahčina – Sveti Nikola, Ivanec, Kamena Gorica, Kamenica, Kapela, Kaštelj kraj Zaboka, Klenovnik Humski, Klenovnik – Kulačevo, Klenovnik – dvorac Drašković, Klenovnik – Vukovoj, Komin, Konjščina – Selnica, Kostelgrad, Koštelj kraj Velikog Kalnika, Krapina – Stari grad, Krapina – Novi grad, Krapina – Šabac, Krapina – Sveti Nikola, Krapina – utvrđeno naselje, Križanić, Križovljan-grad, Kubul, Lovrečan – Labaš, Lastine – Sveti Ivan Krstitelj, Lepoglava, Lepoglavski samostan, Lobor, Lubenik, Mače, Mali Kalnik, Mali Tabor, Marija Bistrica – Blažena Djevica Marija, Martinščica, Maruševec, Milengrad, Orehovica, Oroslavlje – Uznesenje Blažene Djevice Marije, Oštrc-grad, Paka, Petrovsko, Pinja, Poljana Sutlanska, Radovec, Ravna gora – Sveta tri Kralja, Remetinečki samostan, Sekirevo Selo, Sopot – Sveti Mihael, Sušobreg, Sutinsko, Sveti Križ Brdovečki, Sveti Križ Začretje, Svetina u Gori Veterničkoj, Ščrbinec kraj Gornje Batine, Šemnica, Štrajngrad, Taborsko, Tepčina Špica, Tkalci – Sveta tri Kralja, Trakoščan, Tuhelj, Varaždin, Varaždinske Toplice, Varaždinske Toplice – Sveti Duh, Veleškovec, Velika, Veliki Kalnik, Veliki Tabor, Vinagora, Vinica, Vinica – Sveti Marko, Visoko, Vrbovec, Zajezda, Zlatar, Židovski grad i Židovina.

Osobita vrijednost ove knjige je obilje informacija, te pomno sastavljen popis izvora i literature, koji omogućuju svakom zainteresiranom dublju analizu. Kako u recenziji kaže dr. sc. Filip Škiljan, »autor ne sam da je obišao sva srednjovjekovna utvrđenja, renesansne kaštele i utvrđene crkve Hrvatskog Zagorja već je uspio prikupiti i svu dostupnu objavljenu literaturu i arhivske izvore o pojedinim građevinama. Najvrednija je ipak autorova interpretacija samih lokaliteta, njegovo istinsko poznavanje arhitektonskih karakteristika srednjovjekovnih i renesansnih utvrđenja, te pronalaženje dosad potpuno nepoznatih utvrđenja«.

Dragutin FELETAR

NIKOLA IV. ŠUBIĆ ZRINSKI I NJEGOVO DOBA. ZBORNIK S MEĐUNARODNOG ZNANSTVENOG SKUPA, ČAKOVEC, 23. - 24. 9. 2016.

Tijekom 2016. dostojno je u Hrvatskoj i Mađarskoj, a posebice u Čakovcu i Szigetvaru, obilježena 450. obljetnica slavne bitke kod Sigeta (1566.), u kojoj je na kraju slavno poginuo hrvatski Leonida

Nikola IV. Šubić Zrinski. U okviru brojnih događaja u povodu te godišnjice, u Čakovcu je organiziran Međunarodni znanstveni skup 23. i 24. rujna 2016. godine na temu »Nikola IV. Šubić Zrinski i njegovo doba«. To je već četvrti znanstveni skup na temu o Zrinskima, što ga u pravilu svake druge godine organizira čakovečka Zrinska garda, sa suradnicima (to su ovaj put bili Hrvatsko vojno učilište »Dr. Franjo Tuđman«, Muzej Međimurja Čakovec, Ogranak Matice hrvatske u Čakovcu, Družba Braća Hrvatskoga Zmaja i Izdavačka kuća Meridijani). Pokroviteljica znanstvenoga skupa bila je predsjednica Republike Hrvatske Kolinda Grabar Kitarović, a supokrovitelj Međimurska županija i župan Matija Posavec.

Nepunu godinu nakon znanstvenog skupa, poslije nekoliko mjeseci rada na prikupljanju članaka, redakturi, lekturi i grafičkoj pripremi, početkom rujna 2017. svjetlo dana ugledao je i zbornik radova, koji je predstavljen na svečanostima u Šenkovcu (Svetoj Jeleni) i Čakovcu u povodu 451. obljetnice Sigetske bitke. Zbornik je izdala Zrinska garda Čakovec (za nakladnika odgovara Alojzije Sobočanec), a urednik je akademik Dragutin Feletar. Od 27 referata podnijetih na znanstvenom skupu, prikupljeno je i recenzirano njih 17, koji su u cijelosti uvršteni u zbornik. Zbornik je tiskan u tiskari Hrvatskog vojnog učilišta »Dr. Franjo Tuđman« u Zagrebu.

Od četiri dosad objavljena zbornika, ovaj je najobimniji (sadrži gotovo 250 stranica), a struktura članaka daje donekle zaokruženu cjelinu o Nikoli IV. Šubiću Zrinskom i Sigetskoj bitci 1566. godine. Zbornik počinje sa člankom prof. Hrvoja Petrića, koji opisuje temeljito i sa sistematiziranom građom život i djelo Nikole IV. Šubića Zrinskog. To je dosad u našoj historiografiji najkompletniji popularni prikaz života i rada ovog slavnog hrvatskog junaka. Juraj Kolarić donosi članak o vjerskim i crkvenim prilikama u Hrvatskoj u 16. stoljeću, koje su bitno djelovale na povijest toga doba. Mađarski stručnjak i rektor vojnog sveučilišta »Nikola Zrinski« u Budimpešti, Jozsef Padanyi, temeljito opisuje opsadu utvrde Siget 1566. i analizira pojedine sekvence ove povijesne bitke. To isto čini i mađarski arheolog i povjesničar Lajos Negyesi, koji daje i niz kritičkih opaski na vođenje borbi. Mladi mađarski povjesničar iz Pečuha, Szabolcs Varga, piše o Nikoli IV. Zrinskom iz rakursa mađarske historiografije.

Milah Kruhek ukratko je predstavio razmještaj i vremensko širenje posjeda i utvrda Zrinskih u Hrvatskoj i Mađarskoj (s preglednom kartom, koju je izradio Dragutin Feletar). Hrvatski povjesničar iz Beča, Marijan Kalapurić, donosi zanimljive i manje poznate dokumente s dvora cara Maksimilijana II., koji govore o Nikoli IV. Zrinskom i Sigetskoj bitci. Ravnatelj Muzeja Međimurja, Vladimir Kalšan, donosi komentar i kompletni prijevod carske darovnice, kojim je 1546. Nikola IV. Zrinski zadobio posjede u Međimurju. Petar Feletar istražio je mrežu i mogućnosti prometa u južnoj Ugarskoj i sjevernoj Hrvatskoj u 16. stoljeću, te s tim u vezi donosi zanimljive zemljovide. Matija Berljak još jednom obrazlaže važnost darovnice Nikole IV. Zrinskog župi u Svetom Jurju na Bregu iz 1563. godine, i njegovoj privrženosti katoličkoj crkvi.

Alojz Jembrih piše o literarnim odrazima slavne sigetske bitke i to u hrvatskim epskim djelima, a Ivan Zvonar otkrio je da se o Zrinskim i njihovim herojskim djelima piše i u poznatoj Drnjanskoj pjesmarici, sačuvanoj iz 18. stoljeća. Na sličnu temu piše i Stjepan Hranjec, koji razrađuje pjesmu o Zrinskima znamenitog hrvatskog pisca Kačića. Mlada povjesničarka Andreja Talan kratko razrađuje temu o karakternim crtama Nikole IV. Zrinskog. Hrvatski medicinar, Međimurec Mijo Bergovec piše o bolestima i epidemijama u ovom dijelu Europe u 16. stoljeću, a zadnji referat u zborniku govori o prikazima Sigetske bitke i Nikole IV. Zrinskog u starim i novim udžbenicima. Zbornik završava prikazom odvijanja Međunarodnog znanstvenog skupa »Nikola IV. Šubić Zrinski«, koji je održan 23. i 24. rujna 2016. godine u Zrinskom gradu u Čakovcu (s fotografijama i nekim izlaganjima).

Ovaj dosad najkomplentiji zbornik o Zrinskim, što ga izdaje Zrinska garda, svojom kvalitetom i obimnošću još jednom potvrđuje potrebu organiziranja znanstvenih skupova o Zrinskima, Frankopanima i njihovu dobu. I ovaj zbornik je potvrda opravdanosti ideje, koja je iznijeta na kraju znanstvenoga skupa, da se u Čakovcu u dogledno vrijeme osnuje znanstveni institut koji bi istraživao povijest Zrinskih u 16. i 17. stoljeću.

Petar FELETAR

IVICA ŠUTE: GOSPODARSKA SLOGA U PODRAVINI (1935.-1941.), IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, KOPRIVNICA, 2017., 144 STR.

Nova knjiga povjesničara Ivice Šute predstavlja nastavak njegovog bavljenja temom Gospodarske sloge nakon obrane doktorske disertacije na zagrebačkom Filozofskom fakultetu 2007. godine. Pronalazak relevantnih povijesnih izvora koji svjedoče o djelovanju Gospodarske sloge u nekim podravskim naseljima potaknuli su ga na pisanje knjige koja je objavljena zahvaljujući Izdavačkoj kući Meridijani i uredniku akademiku Dragutinu Feletaru.

Ivica Šute svoj je istraživački fokus usmjerio na dva povjereništva ili ogranka Gospodarske sloge koji su djelovali u Koprivnici i u Virju. Time se pridružio nizu povjesničara koji se bave poviješću Podravine (pogotovo u 20. stoljeću) te ostao među povjesničarima koji se bave hrvatskim seljačkim pokretom stasalom na idejama braće Radić i oblikovanom društvenim i gospodarskim (ne)prilikama u Hrvatskoj u prvoj polovini 20. stoljeća. Naime, autor je aktivnosti Gospodarske sloge kao ekonomske grane hrvatskog seljačkog pokreta na spomenutom području proučavao u kontekstu politike HSS-a, velike gospodarske krize i općenitog gospodarskog stanja u Hrvatskoj i Kraljevini Jugoslaviji između dva svjetska rata kada su hrvatska sela doživjela svoju veliku preobrazbu.

Autor polazi od činjenice da je Podravina odigrala važnu ulogu u počecima pokreta braće Radić jer su Podravci još od doba osnivanja HPSS-a bili skloni udruživanju, okupljanju i zadrugarstvu i to je bio preduvjet osnivanja podružnica Gospodarske sloge u Podravini. Naime, među Podravcima je očito vladala silna motivacija i želja za napretkom jer je, primjerice, sajamski pokret postizao najbolje rezultate upravo u Podravini, a uvođenje reda pri izvozu stoke, obavezno vaganje, mljekarski, voćarski i vinogradarski pokret ovdje su prihvaćani s mnogo entuzijazma. Ivica Šute otkrio je da su u Podravini sajamska povjerenstva bila uspješna jer su postigla povećanje cijena seljačkih proizvoda, pogotovo rogatog blaga i na taj način, primjerice, lakše prevladali krizu u stočarstvu i sušu 1935. godine, a stoka iz Podravine dospjela je u Italiju, Grčku, Palestinu, Egipat i na Maltu. Zahvaljujući tome napokon su mogli planirati elektrifikaciju naselja i izgradnju vodovodne mreže. To dokazuju i statistički podaci koje je autor predstavio, a svjedoče da je u đurđevečkom kotaru prije početka Drugog svjetskog rata u organizaciju Gospodarske sloge bilo učlanjeno 33 posto stanovništva. Zato je opravdana tvrdnja o političkom značaju Gospodarske sloge koja je zbog svoje učinkovitosti i dobre organiziranosti postala »relevantan i neizbježan faktor u svim budućim poslovima oko rješavanja složenog seljačkog pitanja u zemlji«.

Sačuvani dokumenti, točnije zapisnici sjednica povjereništva Gospodarske sloge u Virju, sadrže imena glavnih aktera kojima je Ivica Šute pridao dostojnu pažnju. Time je svoju jednostavnost u izražavanju misli i interes za obične ljude kao profesionalni povjesničar uspio prenijeti u tekst svoje nove knjige. Svima zainteresiranima pružio je pouzdane informacije o povijesti Podravine, pogotovo Virja, između dva svjetska rata kada je Podravina bila izrazito agrarno područje. Zahvaljujući ovoj knjizi Podravina će ostati zabilježena kao kraj koji se najranije odazvao pozivu iz Zagreba za gospodarskim udruživanjem i zajedničkim radom na korist seljačkog stanovništva.

Nikola CIK

JOSIP BEDEKOVIĆ: KNJIGA O SV. JERONIMU, ILIRIKU I MEĐIMURJU, GLAVNI UREDNIK AKADEMIK DRAGUTIN FELETAR, MERIDIJANI, ZAGREB - ČAKOVEC, 2017., 560 STR.

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Ogranak Matice hrvatske u Čakovcu, Tkalčić – Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije, Družba Braća Hrvatskoga Zmaja, Zrinska garda Čakovec i Izdavačka kuća Meridijani zajedničkim su snagama i nesebičnim trudom iznijeli projekt izdavanja monumentalnog pisanog djela o sv. Jeronimu, Iliriku i Međimurju učenog pavlina Josipa Bedekovića iz 18. stoljeća. Autor proslova mons. Juraj Kolarić kaže: »Prijevod ovog monumentalnog djela J. Bedekovića predstavlja prvorazredni povijesni, znanstveni, filološki, historiografski i nacionalni događaj, ne samo za Međimurje, već i za cjelokupnu hrvatsku i europsku javnost.« Glavni urednik akademik Dragutin Feletar smatra Bedekovića visokoobrazovanim intelektualcem »koji je narodu, Crkvi i pavlinima

služio kao pisac, kroničar i povjesničar«. Obojica Josipa Bedekovića (1688.-1760.), pavlinskog redovnika, hrvatskog pisca, znanstvenika i povjesničara svrstavaju u skupinu najzaslužnijih pavlina poput Hilariona Gašparotija, Nikole Bengera i Ivana Belostenca. Prema riječima Jurja Kolarića, Josip Bedeković »je pripadao krugu redovnika koji su svojim djelima obogatili hrvatsku kulturu, znanost, književnost, umjetnost, a najviše historiografiju«. Stoga Josip Bedeković i njegova djela izazivaju velik interes povjesničara i istraživača starije hrvatske književnosti jer je pisao ne samo na latinskom već i na kajkavskom jeziku. Ipak, zbog svima znanih političkih okolnosti i sudbine pavlinskog reda ovo djelo nikada nije bilo poželjno prevoditi na hrvatski jezik, a sada je to na dostojan način ispravljeno. Prijevod s latinskog jezika napravio je Marko Rašić, vrsni profesor latinskog i njemačkog jezika koji je na ovome djelu radio nekoliko desetljeća. Potporu u izdavanju druge knjige iz *Bibliothece Murodravane* pružili su: Ministarstvo znanosti i obrazovanja RH, Ministarstvo kulture RH, Međimurska županija, Varaždinska biskupija, Općina Štrigova, Zaklada HAZU, župnici iz Međimurja i drugi pojedinačni donatori.

Sadržaj je podijeljen na dva velika dijela, pri čemu se prvi dio sastoji od 62, a drugi od 32 poglavlja. U prvim poglavljima opisan je geografski položaj, povijest i stanovništvo Ilirika, a pri kraju je pregled prošlosti Međimurja. Drugi dio knjige odnosi se na opširan životopis svetog Jeronima s dodatkom podataka o štovanju svetaca, blaženika i slugu Božjih u hrvatskim krajevima. U knjizi je objavljeno više preslika litografija. Josip Bedeković napisao je ovo djelo kako bi dokazao da je sv. Jeronim (Crkveni naučitelj čiji blagdan slavimo 30. rujna) bio porijeklom Hrvat i da je rođen u Štrigovi u Međimurju. Bez obzira na (ne)dostižnost takvog cilja (jer pitanje porijekla sv. Jeronima nije razriješeno niti danas), Bedeković se dokazao kao uspješan historiograf, a ostavio nam je najstariju poznatu napisanu povjesnicu Međimurja. Juraj Kolarić ovo djelo smatra enciklopedijskim i vidi u njemu mnoge vrijednosti kao što je prvi objavljeni katalog hrvatskih svetaca, ali i prvi moderni putopis u povijesti Međimurja. S obzirom da je Bedeković napravio svojevrsnu međimursku kroniku s vrijedim podacima o svakodnevnom životu u 18. stoljeću (običaji, religioznost) ovo će djelo biti korisno i zanimljivo stručnjacima iz različitih područja. Drugi važan Bedekovićev cilj bio je dokazivanje pripadnosti Međimurja korpusu hrvatskih zemalja.

Prema tadašnji običajima na početku knjige nalazi se Posveta preuzvišenome i presvijetlome gospodinu grofu, banu Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije Karlu Bačaniju kao pokrovitelju, zatim Uvodna riječ dobrohotnom čitatelju, Prosvjed autora, Recenzije teologa, Dopuštenje, Ocjena i odobrenje te Pohvala u stihu, Hvalospjev i Pohvalni napis autoru knjige. Prvi dio (do 38. poglavlja) odnosi se na povijest staroga vijeka. Bedeković piše o podrijetlu i nazivlju Ilira i Ilirika, njegovim granicama prije, tijekom i nakon Aleksandra Makedonskog. Raspravlja i o granicama provincija Dalmacije i Panonije u doba Rimskog Carstva i naposljetku o njihovoj podjeli. Nakon toga započinje raspravu o rodnom mjestu sv. Jeronima pri čemu je u desetak poglavlja predstavio dotadašnje spoznaje starijih pisaca, od Marka Marulića, preko Vergerija do Valvasora i drugih. Sam je ponudio dokaze da je trgovište Štrigova zapravo drevni Stridon u kojem je rođen sv. Jeronim. Od 50. poglavlja do kraja prvog dijela Bedeković piše o Međimurju: geografski opis, stanovništvo, vlastelini, županijski ustroj, stari i novi običaji i vjera, pojava krivovjerja, odnos prema Zagrebačkoj biskupiji i Ugarskoj, čakovečka utvrda, trgovište i župa te o samoj Štrigovi. Nakon prvog dijela slijedi kazalo s abecednim popisom osobnih imena, geografskih i povijesnih pojmova koji se spominju u tekstu s kratkim opisom i uputom na poglavlje.

Drugi dio pod nazivom »Životopis velikoga Crkvenog učitelja svetog Jeronima, stridonskoga (štrigovskoga) Dalmatinca« započinje predgovorom u kojem autor daje kratak pregled dotadašnjih spoznaja o životu i djelovanju sv. Jeronima, a čime se i sam poslužio primijenivši primjerenu dozu kritike. Kratak uvod u drugi dio knjige predstavlja i opis grafičkog prikaza sv. Jeronima kakav se nalazi i na naslovnici izdanja. U posebnim poglavljima piše na temelju dotadašnjih spoznaja o Jeronimovom rođenju i krštenju, te školovanju i putu u Galiju i Italiju. Sljedeća poglavlja posvećena su Jeronimovom povratku u domovinu, odabiru samačkog života i posvećenosti intelektualnom radu u pustinji. Istraživačkim interesom prati Jeronima na putu u Jeruzalem, Carigrad, Rim, te njegovo svećeništvo i studij i napokon se upušta u raspravu o njegovom kardinalskom statusu. Sve aktivnosti sv. Jeronima, putovanja, rasprave u kojima je sudjelovao, neslaganje i prijateljevanje sa sv. Augustinom, neumorni studij, borbu protiv krivovjeraca, kao i njegove ljudske osobine opisane su u zasebnim poglavljima. Nekoliko poglavlja

posvećeno je opisima blažene smrti sv. Jeronima i počecima štovanja kao sveca. Tu je već spomenuti katalog svetaca s područja kraljevstava Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Bosne, Srbije i Istre poredanih po mjesecima i danima u godini. Na takav popis nadovezuje se nekoliko dodataka: Katalog svetaca Ilirika čiji se dan smrti ili spomena nije mogao držati pouzdanim, Popis ilirskih blaženika i Popis ilirskih časnih muževa Božjih. Nakon Bedekovićevog zaključka slijedi dometak u obliku Rasprave o kardinalskoj časti sv. Jeronima iz pera španjolskog teologa Alfonza Chacóna. Poput prvog dijela knjige i drugi je opremljen kazalom za lakše snalaženje u tekstu. Stjepan Razum sastavio je Popis pisaca koje navodi Josip Bedeković koji je objavljen kao prilog, a iza čega slijedi studija akademika Dragutina Feletara pod naslovom »Učeni pavlin Josip Bedeković (1688.-1760.) i njegovo djelo«.

Možemo zaključiti da Josipa Bedekovića u istraživačkom radu nije pokolebalo to što se o životu sv. Jeronima malo znalo i što je tadašnja historiografija pružala skromne mogućnosti za interpretacije. U tekstu prepoznajemo Bedekovićevu skromnost koja vjerojatno potječe iz redovničke poniznosti, ali i svijesti o svojim istraživačkim mogućnostima. Napisao je za sebe da je »nedostojan i nedostatan opisati život kako izuzetnog učitelja, tak i vrlo štovanog muža«. Naziva se »neiskusnim povjesničarom«, no očito je svoje zaključke čvrsto utemeljio na povijesnim izvorima i vlastitom iskustvu. Bio je obazriv prema rezultatima ranijih istraživača, ali primjereno kritičan i pravilno je razdvojio svoj istraživački interes usmjeren na istraživanje života i djela sv. Jeronima i povijest Ilirika i Međimurja od ambicija da piše raspravu o teološkim, moralnim i vjerskim načelima. Bedekovića krasi erudicija, ali svoje misli uspio je jasno oblikovati i izreći što je važno istaknuti s obzirom da je djelo napisano u doba baroka. Očito je bio pažljiv prema čitateljima i budućim istraživačima i znao je izraziti poštovanje prema svojim prethodnicima i uzorima. Kako se u radu odlikuje temeljitošću i studioznošću, tako bi Josip Bedeković mogao biti dobar primjer svima koji se i danas bave historiografijom.

Nikola CIK

VLADIMIR ŠADEK: PODRAVINA U DRUGOM SVJETSKOM RATU I PORAĆU (1941.-1948.), IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, KOPRIVNICA, 2017., 480 STR.

Više od sedam desetljeća poslije završetka Drugog svjetskog rata pred nama je sintetsko djelo o tome ratu i poraću u Podravini. To možemo zahvaliti povjesničaru Vladimiru Šadeku (rođen 1977. godine) koji je 2016. godine na Sveučilištu u Zadru obranio doktorsku disertaciju na tu temu. Zahvaljujući Izdavačkoj kući Meridijani i uredniku akademiku Dragutinu Feletaru već je sredinom 2017. godine ovaj rad objavljen u obliku samostalne knjige. To je opsežno djelo na gotovo 500 stranica opremljenih ilustracijama po izboru autora i vješto prelomljeno zahvaljujući Saši Bogadiju. Sadržaj je podijeljen u četiri velika poglavlja. Urednik knjige akademik Dragutin Feletar u predgovoru je nazvao Šadekov rad »znanstvenom sintezom o jednom napaćenom vremenu« i smatra da je ova knjiga trenutno »najkompletnija i najrealnija sinteza političke povijesti Podravine za razdoblje od 1941. do 1948. godine, s uvodnim prikazom o međuratnim zbivanjima«. Prema tome možemo zaključiti da je autor uspio u svojem cilju da na nov način napiše rad o političkoj, gospodarskoj i socijalnoj povijesti regije središnje Podravine (kotar Koprivnica i Đurđevac) u Drugom svjetskom ratu i neposrednom poraću s težištem na političkim prilikama.

Vladimir Šadek je ratne i poratne godine proučavao u cjelini. Tako na jednome mjestu imamo pregledne opise događaja tijekom rata i njegovih posljedica u prvim poslijeratnim godinama. Osim toga, u drugome poglavlju nakon uvodnog dijela u kojem su opisani ciljevi istraživanja i hipoteze te pregleda dosadašnjih spoznaja, relevantne literature i izvora, opisan je politički život središnje Podravine do 1941. godine. Započeo je od razvoja Radićevog seljačkog pokreta u Podravini preko njegovog utjecaja na ukupan politički život te dominacije Radićeve stranke i dospio do političkih prilika u doba Karađorđevićeve diktature. S obzirom da je osnivanje ustaške organizacije vezano uz Podravinu i logor Janka-pusztu, o čemu je Šadek već objavio knjigu i druge radove, ta je tema zastupljena i u ovoj knjizi. Događaji u središnjoj Podravini od stvaranja NDH do kapitulacije Italije opisani su u posebnom poglavlju. Početak Drugog svjetskog rata proučavao je u kontekstu uspostave ustaške vlasti, napada njemačke vojske, primjene genocidne ustaške politike pogotovo u svjetlu osnivanja koncentracijskog logora Danice i odnosa prema Židovima, Romima i Srbima, odnosno pravoslavcima. Ne nedostaju niti teme o

svakodnevnom i društvenom životu u Podravini u to doba, gospodarskim prilikama i problemima s prehranom stanovništva kao i humanitarnom djelovanju. U sjeni sve veće ratne opasnosti pojavio se antifašistički pokret u Podravini pa su prve akcije partizana, Kalnički partizanski odred i borbe na kalničko-bilogorskoj fronti 1942. i 1943. godine u središtu Šadekovog istraživačkog interesa. S obzirom da je antifašistički pokret ovdje imao uspjeha tijekom 1943. godine došlo je do oštrih sukoba na političkoj razini između komunista i ustaša spram podravskih HSS-ovaca kada je stradao književnik Mihovil Pavlek Miškina. U kontekstu sve intenzivnijeg nadmetanja zaraćenih strana za naklonost HSS-ovaca i seljaštva u Podravini autor piše o ustaškoj manipulaciji seljaka prilikom stvaranja formacija Bijele garde.

Slijedi novo poglavlje u kojem su opisani događaji u središnjoj Podravini od pada Italije do kraja rata počevši od uspostave »Podravske republike«. Početak toga doba obilježila je dominacija partizana na Kalniku i Bilogori te osvajanje Koprivnice koje je rezultiralo uspostavom »narodne vlasti« i izvlačenjem ratnog plijena iz toga grada. O novonastaloj političkoj situaciji Šadek piše na temelju izvješća partijskih dužnosnika odakle doznaje o progonima neprijatelja NOP-a i razbijanju Bijele garde na koprivničkom području. Uspjesi NOP-a bili su privremeni jer su se na području Đurđevca pojavili problemi s mobilizacijom i Podravina se pokazala kao snažno uporište vojnih snaga NDH što je potvrđeno ponovnim zauzimanjem Podravine od strane ustaša koji su stali činiti zločine nad civilima i uspostavili svoju strahovladu zahvaljujući čemu je i Bijela garda doživjela novi uzlet. Uslijed nove ustaške dominacije NOP je smogao snage za konsolidaciju i politički oporavak. Sve to su najteže osjetili žitelji Podravine koji su trpjeli probleme s prehranom, bili prisiljeni na šverc i migracije, doživjeli partizanske zasjede i ustaške provale. Značajne ustaške snage koncentrirale su se u okolici Đurđevca 1944. godine kada je formiran i Podravski partizanski odred. Demoralizaciju u ustaškim redovima zbog približavanja Crvene armije pratile su teške borbe i stradanja u završnoj fazi rata. Partizani su ponovno zauzimali Podravinu i vodila se velika bitka za Koprivnicu. Partizanska mobilizacija u Podravini bila je uspješna i organizirana su suđenja neprijateljima NOP-a, a u Podravinu je ušla Crvena armija i dogodila se velika ofenziva kozačke divizije.

Time autor dolazi do posljednjeg velikog poglavlja u kojem je opisano razdoblje od uspostave komunističkog režima do rezolucije Informbiroa. Tu su opisi ustroja partijske vlasti i progona »narodnih neprijatelja« i političkih protivnika. Na nekoliko stranica opisan je Križni put koji je prolazio kroz Podravinu. Uslijedila je borba partije za političku prevlast u Podravini, utišavanje oporbe i postupno nametanje partijskog jednoumlja. Provođenje poslijeratnih izbora opisano je vrlo kritički i istaknuta su negativna obilježja rane komunističke vlasti. Situacija u Podravini bila je složena jer je dolazilo do sukoba komunista i HRSS-ovaca i napada na Katoličku crkvu s kojom su Podravci bili snažno povezani. Težnja za gospodarskim oporavkom bila je opterećena problemima oko prehrane stanovništva, prisilnim otkupom poljoprivrednih proizvoda i švercom. Isto je bilo s provođenjem agrarne reforme, konfiskacijom imovine, nacionalizacijom i osnivanjem zadruga. Posljednje odlomke Šadek je posvetio proturežimskom djelovanju križara u središnjoj Podravini. Autor je priredio popis korištenih izvora i literature te sažetak na hrvatskom i engleskom jeziku. Knjiga je opremljena stručnim kazalom s popisom korištenih kratica, a kazalo vlastitih imena spomenutih u tekstu priredio je Dragutin Feletar.

Vladmir Šadek pridružio se nizu autora koji pišu s odmakom od događaja jer su u mnogim manjim sredinama u Podravini svi zainteresirani bili prepušteni čitanju i učenju o Drugom svjetskom ratu i poraću iz pera samih sudionika tih događaja, a u takvim radovima sasvim razumljivo nije bilo za očekivati dovoljnu dozu kritike i objektivnosti. Opisivanju burnih, mučnih i tragičnih događaja tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u današnjim društvenim okolnostima još je uvijek teško pristupiti potpuno trezveno i nepristrano. Uloga povjesničara upravo je postići takav pristup u čemu se Vladmir Šadek jako potrudio uloživši mnogo strpljenja i predanosti te je dokazao odgovornost pri korištenju raznolikih izvora.

Nikola CIK

SABRANA DJELA MARE MATOČEC, PRIREDIO I UREDIO VLATKO SMILJANIĆ, DESPOT INFINITUS D.O.O., ZAGREB, 2017., 387 STR.

Proučavateljima spisateljskog djelovanja hrvatske političarke i književnice Mare Matočec (1885.-1967.) rad je otežavala činjenica da joj djela nisu za života bila sabrana u jedinstvenu knjigu. Velik je doprinos poznavanju opusa dala Mira Kolar-Dimitrijević koja je u svojoj knjizi iz 1993. godine uz biografiju donijela i izbor iz radova. Biografiju o Mari Matočec 2010. godine objavio je i Vlatko Smiljanić koji je svoja istraživanja nastavio te je ove godine povodom 50. obljetnice smrti priredio i uredio *Sabrana djela Mare Matočec*. Ovakva knjiga bila je, dakle, itekako potrebna i iščekivana, no nažalost *Sabrana djela* nisu u potpunosti ispunila očekivanja.

U prvom dijelu *Uvoda* Smiljanić djelovanje Mare Matočec stavlja u povijesni kontekst, s posebnim naglaskom na političku situaciju i djelovanje Hrvatske seljačke stranke. To je svakako nužno s obzirom da je Mara Matočec u stranci obnašala visoke funkcije, a njezino je stvaralaštvo usko vezano uz promicanje seljačke kulture, rad na prosvjeti sela i zagovaranje prava žena. Stvaralaštvo Mare Matočec podijeljeno je na crtice, igrokaze i pjesme, a ono što nedostaje u *Uvodu* je objašnjenje te podjele, ali i rasporeda pojedinih tekstova unutar tri navedene cjeline. Redoslijed, naime, nije kronološki, rukopisi i objavljeni tekstovi su pomiješani, a često je teško uočiti tematske poveznice između susjednih tekstova. Takav je raspored najproblematičniji kod crtica gdje posebno čudi slučaj sa dvije verzije crtice *Sladoled* s obzirom da se ne donose jedna uz drugu nego se najprije donosi rukopisna skica, a zatim, nakon više od 20 stranica i niza drugih tekstova, dorađena crtica koja je bila objavljena 1939. godine. Isti se slučaj ponavlja i s pjesmama *Zarobljenom mrtvom drugu* i *Svome mrtvom drugu*. Ako se već donijela odluka da se uz dovršena djela objave i skice, njih je trebalo staviti jedne uz druge kako bi se ukazalo na činjenicu da je Mara Matočec predano uređivala svoje radove, kao što navedeni primjeri dokazuju.

Ne ulazeći sada u rasprave o definiciji crtice, ipak bi trebalo među tekstovima koji su uvršteni u tu skupinu razlikovati, pa i tako i grupirati, izvještaje s putovanja i autoričina osobna promišljanja o pojedinim društvenim fenomenima s jedne strane i tekstove kod kojih se jasno vide književne pretenzije s druge. Smiljanić *Sabrana djela* u drugom dijelu *Uvoda* karakterizira kao »svojevrstan nastavak biografije, samo što u ovome slučaju autor svih redaka je Mara Matočec«. Znači li to da se cijeli njezin opus treba čitati u biografskom ključu? Činjenica je da velik dio njezinih književnih radova vezan uz osobna iskustva, a gotovo je nemoguće među njima naći one koji ne tematiziraju probleme, ali i vrijednosti seljačkog načina života. No ne smije se smetnuti s uma da se književni glas razlikuje od osobnog autoričinog glasa, pa književni tekstovi zahtijevaju i drugačije pristupe od isključivo biografskih.

Igrokazi i pjesme koje je Smiljanić prikupio iznimno su bitan doprinos poznavanju književnog rada Mare Matočec. Posebno je važno što se donosi pjesma *Sibiriji* objavljena 1915. godine u *Domu* koja se u literaturi ističe kao prva njezina pjesma, no sam tekst pjesme nije bio navođen. Osim te pjesme, Smiljanić u *Uvodu* prepričava i druge tekstove koje smatra značajnijima ili reprezentativnima te donosi kratke opaske o jeziku, stilu i temama. Iako se ne dotiče iscrpnije recepcije djela Mare Matočec, uz pjesmu *Mrtvom ruskom vojniku* stoji napomena da je ona prevedena na španjolski jezik dok se zapravo radi o esperantu. Izvori za objavljene radove navode se uz njih, a za rukopise se na kraju knjige zbirno navode ostali izvori. Kao prilog poznavanju recepcije korektno bi bilo navesti i izvore u kojima su pojedini radovi bili ponovno objavljeni. Od velike koristi za čitatelje i istraživače, premda nisu neophodni, bili bi i kronološki popis objavljenih radova te detaljnije kazalo, što bi ujedno doprinijelo preglednosti radova sabranih u ovoj knjizi. Tome bi se popisu mogli pridodati i radovi koji u ovoj knjizi nisu objavljeni jer su izgubljeni, a za njihovo se postojanje zna.

Ono što bi čitateljima svakako trebalo napomenuti na početku je da se tekstovi donose u izvornom obliku, odnosno da različiti tipovi pogrešaka mogu otežavati čitanje. Vrlo je teško pristupiti takvim tekstovima, osobito rukopisima, prilikom pripreme za objavu, te odrediti granicu do koje bi se tekst mogao izmijeniti da bude primjereniji potrebnim standardima, a da se pritom ne iznevjeri spisateljev prvenstveni naum. Jedno od mogućih rješenja bilo bi ispravljanje očitih pravopisnih pogrešaka i tipfelera ne odstupajući pritom od ondašnjih jezičnih normi, a uz takve uređene tekstove mogli bi se staviti faksimili izvornika koji bi čitateljima dopuštali direktan uvid u njih. Među propuste treba ubrojiti i nedostatak pažljive kontrole prijepisa i lektorskih intervencija na razini cijele knjige.

Iako u knjizi nisu prikupljeni svi radovi, *Sabrana djela Mare Matočec* svakako olakšavaju detektiranje onih njezinih književnih radova kod kojih su estetske vrijednosti izraženije čime se olakšava valorizacija književnog opusa. Dio tekstova, kao što ističu i recenzenti, može biti zanimljiv i povjesničarima, lingvistima ili etnografima. Propustima unatoč, ne može se poreći trud oko prikupljanja građe kao i to da je ona sada sabrana u jednoj knjizi čime se znatno olakšava rad budućim istraživačima.

Mihaela CIK

ŠEMATIZAM VARAŽDINSKE BISKUPIJE 2017., GLAVNI UREDNIK JOSIP KOPREK, VARAŽDINSKA BISKUPIJA, BISKUPSKI ORDINARIJAT, VARAŽDIN, 2017., 436 STR.

U godini obilježavanja 20. obljetnice svojeg osnutka Varaždinska biskupija izdala je svoj Šematizam. Izdanje je priredio glavni i odgovorni urednik prečasni kanonik Josip Koprek u suradnji s prečasnom gospodom kanonicima Damirom Bobovcem i Damjanom Korenom. Predgovor je napisao varaždinski biskup msgr. Josip Mrzljak, a uvodnu riječ potpisuje uredništvo. Opsežna, suvremeno opremljena i tvrdo ukoričena knjiga otkriva vrlo vrijedan sadržaj koji predstavlja šematski prikaz svih biskupijskih ustanova, ureda, župa, svećenika, vjeroučitelja i ostalih djelatnika Varaždinske biskupije na dan 5. srpnja 2017. godine.

Prema riječima urednika, obavijesti predstavljene u Šematizmu utemeljene su na podacima iz starijih šematizama Zagrebačke nadbiskupije, zapisnika kanonskih vizitacija te monografija i radova o povijesti pojedinih župa. Na prvih nekoliko stranica nalazi se sažeti pregled povijesti Crkve na prostoru današnje Varaždinske biskupije. Početne stranice Šematizma zapremaju uobičajeni podaci o poglavarima sveopće Crkve, Zagrebačke crkvene pokrajine i Varaždinske biskupije. Slijedi popis središnjih biskupijskih ustanova s podacima o njihovim upraviteljima, adresama, telefonskim brojevima i drugim korisnim podacima. Mnogima će biti zanimljivi detaljni podaci o Stolnom kaptolu BDM na Nebo uznesene i Čazmansko-varaždinskom kaptolu Svetog Duha, katedrali Uznesenja Blažene Djevice Marije, Pastoralnom centru u Ludbregu i Međubiskupijskim ustanovama.

Sadržaj Šematizma slijedi najnoviju teritorijalnu i administrativnu podjelu Varaždinske biskupije na 3 arhiđakonata, 12 dekanata i 105 župa. Takva podjela prikazana je na prigodno izrađenim kartama i u tabličnim popisima. Uz to, svaka župa ukratko je opisana na zasebnoj stranici. Ovdje je moguće pronaći osnovne podatke o postanku pojedine župe i župne crkve, svećenicima koji djeluju u župi, teritorijalnom opsegu s popisom naselja u sastavu župe i broju župljana. Zatim su tu adrese i drugi kontaktni podaci, popis škola, vjeroučitelja, proštenja i drugo. Radi lakšeg snalaženja među brojnim podacima urednici su sastavili sumarni (tablični) popis župa po broju stanovnika i vjernika. Tu su korisni podaci o dušobrižništvima u bolnicama, kaznionicama i zatvorima te policijskim kapelanijama.

Osim podataka o svim župama, ovaj Šematizam sadrži podatke i o svim svećenicima s prostora Varaždinske biskupije, a vrijedno je spomenuti da nisu izostavljeni pokojni svećenici koji su umrli tijekom protekla dva desetljeća. Stoga važan dio knjige predstavlja abecedni popis svećenika s njihovim fotografijama i osnovnim biografskim podacima. Radi preglednosti sastavljen je popis po godinama rođenja i ređenja. U posebnom dijelu predstavljeni su redovnici koji djeluju kao župnici i župni vikari. Sastavljeni su popisi svećenika s prebivalištem na području Varaždinske biskupije, umirovljenih svećenika i pokojnih svećenika po godinama smrti. Potom slijedi popis bogoslova i sjemeništaraca po godinama studija i porijeklu. Vrlo su dugi popisi redovnika, redovnica, vjeroučitelja, odgajateljica u vjeri i biskupijskih djelatnika laika koji djeluju na području Varaždinske biskupije. Pri kraju su podaci o apostolskim nuncijaturama i ordinarijatima u Republici Hrvatskoj. Za sve koje zanimaju statistički podaci tu su popisi župa s podacima o broju stanovnika i vjernika.

Popisi korištenih kratica i simbola, abecedno kazalo župa, svećenika, redovnika, redovnica i svih ostalih osoba spomenutih u Šematizmu uveliko olakšavaju snalaženje u obilju podataka. Knjizi su priložene dvije karte u boji s prikazom administrativno-pastoralne podjele Varaždinske biskupije na arhiđakonate i dekanate. Šematizam Varaždinske biskupije objavljen 2017. godine doista je pregledna i informativna knjiga s mnoštvom relevantnih podataka pa su prema tome izdavači uspjeli u svojem cilju.

Nikola Cik

TEMELJI MODERNE HRVATSKE: HRVATSKE ZEMLJE U »DUGOM« 19. STOLJEĆU, UREDNICE SVESKA VLASTA ŠVOGER I JASNA TURKALJ, MATICA HRVATSKA, ZAGREB, 2016., 741 STR.

Temelji moderne Hrvatske šesti je svezak u ediciji Biblioteke *Povijest Hrvata* u izdanju Matice hrvatske. Prisjetimo se kako je edicija *Povijest Hrvata* zamišljena kao sinteza hrvatske povijesti u sedam svezaka, gdje svaki svezak tematski obrađuje jedno od sedam tradicionalnih razdoblja hrvatske povijesti. Svako od izdanja ima svoje urednike, dok su tekstovi rezultat rada istraživača iz svih grana povijesne znanosti. Upravo takav koncept, upotpunjen raznovrsnošću povijesnih izvora, omogućava posve novi metodološki pristup proširenju tradicionalne povijesne tematike aspektima društvene, crkvene, demografske i kulturne povijesti. *Temelji moderne Hrvatske*, kao šesti svezak u ediciji, prikazuje nam povijest hrvatskih zemalja u »dugom« 19. stoljeću. Riječ je o specifičnom povijesnom razdoblju koje je u Hrvatskoj ponajviše definirano hrvatskim narodnim preporodom, osnivanjem velikog broja institucija i ustanova koje i danas postoje, a među kojima valja navesti i samu Maticu hrvatsku. Kao suurednice izdanja potpisane su povjesničarke Vlasta Švoger i Jasna Turkalj.

Pojam »dugo 19. stoljeća« podrazumijeva period između 1790. i 1918. godine, unutar kojeg se pri slomu jozefinskog centralizma i apsolutizma Hrvatski sabor kao vrhovna institucija odlučuje za usku zajednicu s Ugarskom u sklopu Habsburške Monarhije, zajednicu koja će u suštini prevladavati sve do kraja Prvoj svjetskog rata i priključenja hrvatskih zemalja Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Kako je svaka od hrvatskih zemalja do tog trenutka bila pod različitim političkim, zakonodavnim i kulturnim utjecajima, težnja za ujedinjenjem i razvoj nacionalnog duha pokrenut će niz promjena koje će se jasno odraziti na cjelokupnu političku, kulturnu, gospodarsku, ali i socijalnu sliku. Jasno je kako je riječ o poprilično složenoj temi, pa ne čudi stoga zamisao da se ovu sintezu podijeli u tri cjeline, od kojih svaka zauzima jedinstven pogled na ovaj povijesni period. Prva cjelina, pod naslovom *Opći pregled,* započinje tekstom Tomislava Markusa *Trojedna kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija od 1790. do 1918.,* koji služi kao svojevrsni uvod u političku događajnicu hrvatskih zemalja 19. stoljeća, ali jednako tako olakšava snalaženje u daljnjim analizama koje možda nisu toliko fokusirane na cijelo trajanje stoljeća. Slijedi tekst Ljiljane Dobrovšak *Zakonodavna i izvršna vlast u hrvatskim zemljama od 1790. do 1918.*u kojem autorica donosi izdašan pregled vrhovnih institucija koje su djelovale na hrvatskom prostoru ili su pak bile zadužene za njega u sklopu ugarskih ili habsburških vlasti. Detaljno su popraćene sve promjene u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti, kojih je u ovom periodu svakako bilo, a koje su na mahove omogućavale veću autonomiju hrvatskih staleža u pokušajima ostvarivanja prava na autonomiju unutar Monarhije. Promjene u pravosudnom sustavu popraćene su tekstom *Pravosuđe u hrvatskim zemljama od 1790. do 1918*. Dalibora Čepule i Mirele Krešić. Razdoblje nakon Francuske revolucije pokrenulo je razvoj pravne države u kojoj bi sudstvo bilo odvojeno od izvršne vlasti kao prirodan nastavak ideje o slobodama svakog čovjeka. Riječ je o detaljnom i minucioznom tekstu koji prati razvoj sudstva koje je kroz 19. stoljeće prošlo velik broj promjena, s posebnim naglaskom na regionalne razlike koje su se pojavljivale zbog pokušaja očuvanja starih narodnih sudskih praksi. *Demografska slika Hrvatske od početka 19. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata* rezultat je suradnje Božene Vranješ-Šoljan i Roberta Skenderovića, u kojoj oni kroz dostupne povijesne izvore daju živi prikaz demografskog stanja hrvatskog stanovništva na regionalnoj osnovi. Ovakav pristup svakako se čini najefektivnijim pogotovo ako se u obzir uzme raznolikost povijesnih izvora (matičnih knjiga, popisa i slično) koji nisu uvijek svi bili pisani po istim pravilima.

Nakon toga slijedi niz tekstova koji se bave specifičnostima 19. stoljeća i promjenama koje su uvelike oblikovale razvoj našeg društva. U tekstu *Struktura hrvatskog društva u 19. stoljeću i razvoj građanskog društva* autorica Arijana Kolak Bošnjak daje zanimljiv pregled društvenog ustroja unutar hrvatskih zemalja, među kojima se posebno ističe ustroj društva Vojne Krajine koja je, naspram drugih dijelova, modernizaciju čekala sve do 1860-ih godina. S druge strane u zapadnoj Hrvatskoj izrasta i jača sloj građanstva koje sve više utječe na političke i kulturne aspekte razvoja države. Robert Skenderović u svom se drugom tekstu bavi pitanjem hrvatskih iseljenika koji su upravo u ovom periodu, trbuhom za kruhom, odlučili svoje »mjesto pod suncem« pronaći u dalekim prekooceanskim zemljama. Ovaj tekst

je iznimno važan za shvaćanje razloga i faza iseljavanja hrvatskog stanovništva, ali i za razumijevanje postojanja velikih hrvatskih zajednica u južnoj i sjevernoj Americi, Australiji i južnoj Africi.

Intelektualna i kulturna povijest hrvatskih zemalja zastupljena je unutar ove cjeline tekstom Tihomira Cipeka i Vlaste Švoger o *Modernim idejama i ideologijama u hrvatskom društvu u 19. stoljeću,* ali i tekstom Dinka Župana koji se bavio *Kulturnim i intelektualnim razvojem u Hrvatskoj* u tom istom periodu. Uvid u gospodarsku historiju pružio je Milan Vrbanus koji je, opisujući svaku relevantnu gospodarstvenu granu, ukazao na važnost hrvatskog gospodarstva ne samo za razvoj hrvatskog područja, već i za međunarodnu trgovinu onoga perioda. Vjerska tematika jednako je važna za 19. stoljeće pogotovo uzevši u obzir nove religije koje se ustanovljuju na našem prostoru, kao što su grkokatolička i muslimanska, ali i stare koje su tu postojale od srednjeg vijeka. Slavko Slišković pozabavio se tako tematikom *Hrvatskog katolicizma u 19. stoljeću* i tekstom je zahvatio događaje vezane uz katolike unutar hrvatskih zemalja, ali i Bosne i Hercegovine. Katolička crkva igrala je iznimno veliku ulogu u gospodarskim i političkim pitanjima 19. stoljeća, što je posebno dobro prikazano i obrađeno. Tekst Ljiljane Dobrovšak bavi se pak ostalim vjerskim zajednicama u hrvatskim zemljama među kojima se nalaze pravoslavci, grkokatolici, Židovi i protestanti, kao i članovi baptističke i nazaretske crkve, te u konačnici muslimani kao posljedica dugih godina ratovanja s Osmanskim Carstvom. Posljednji tekst prve cjeline, autorice Aleksandre Muraj, svojevrsna je novost u sintezama 19. stoljeća. Tekst naziva *Svakodnevni život u 19. stoljeću* komparativnom metodom prikazuje temeljne razlike u uvjetima, prehrani, odjeći i samoj kvaliteti života među različitim slojevima društva u Hrvatskoj u 19. stoljeću. Tekstovi kao što su ovaj jednoj sintezi 19. stoljeća svakako dodaju element ljudskosti i pogleda odozdo koja nam pomaže u shvaćanju uzroka i posljedica ljudskih akcija u određenim periodima. Takav je pogled izrazito bitan u razdoblju u kojem se sve više dokumenata i izvora referira na sve stanovništvo, a ne više samo na pripadnike najviših staleža. Ova prva cjelina na taj način zahvaća jedan sveukupni prikaz hrvatskog društva i njegovih prilika, koji će se dalje razrađivati u sklopu različitih regija na koje su hrvatske zemlje bile podijeljene.

Druga cjelina pod nazivom *Regionalna povijest* dublje ulazi u specifičnosti razvoja pojedinih dijelova hrvatskih zemalja. Posebnim tekstovima zastupljena su tako specifična područja, ovisno o njihovoj pripadnosti određenoj političkoj ili kulturnoj sferi utjecaja, ili pak ovisno o njihovoj važnosti ili posebnom položaju. Valja napomenuti kako se pri regionalnim opisima mogu susresti tematike slične onima obrađenim u prethodnoj cjelini. Prednost ovakvog pristupa svakako je u multiperspektivnosti pogleda, jer se ista problematika može drugačije sagledati iz jedne makro, odnosno, mikro perspektive. Većina tekstova ove cjeline prati ustaljeni princip opisa regije u kojem se donose osnovni politički događaji, teritorijalni i pravni ustroj, demografska, gospodarska i kulturna slika te prikaz svakodnevice. S time na umu, *Sjevernu i središnju Hrvatsku od 1790. do 1918.*, kao centar političkog i kulturnog života, tekstom predstavlja Kristina Milković. Tekstom je obuhvaćen cjeloviti pregled povijesti toga kraja s posebnim fokusom na afirmaciju hrvatskih nacionalnih snaga i ideja i intelektualni i kulturni razvoj na tom području. *Slavoniju, Srijem i Baranju u 19. stoljeću* opisala je povjesničarka Zlata Živaković–Kerže. Ona se u tekstu usredotočila na polagani razvoj gospodarstva i modernizacijskih nastojanja na području bivše Vojne Krajine. Povjesničar Željko Holjevac obradio je područje *Gorskog kotara, Like, Krbave i Senja*, dok se područjem *Istre* pozabavio Marino Manin. *Rijeku*, čija je povijest 19. stoljeća izrazito zanimljiva zbog njene velike važnosti za prekomorsku trgovinu, istražio je Filip Novosel. Autor je izvrsno ukazao na jedinstveni pravno-politički položaj grada Rijeke, zahvaljujući kojem on zaslužuje biti obrađen kao specifična regija. *Primorje i otoci* imali su pak sasvim drugačiji put od njima bliske Rijeke, pa je njihovu povijest 19. stoljeća istražio Juraj Balić, dok su povijest *Dalmacije i Boke Kotorske* opisali Marko Trogrlić i Josip Vrandečić. Zadnji tekst posvećen je *Hrvatima u Bosni i Hercegovini* i djelo je Zorana Grijaka. Autor ovog teksta koncizno je prikazao 19. stoljeće kao period velikih promjena za prostor Bosne i Hercegovine. Povlačenjem Osmanskog Carstva omogućena je aktivnija kulturna djelatnost Hrvata na tom području, ali je ona jednako tako bila pod velikim pritiskom austro-ugarskih vlasti koje taj prostor nisu planirale lako prepustiti.

Treća cjelina nosi naslov *Hrvatske zemlje u međunarodnom kontekstu* i jedan je od dijelova izdanja koji ga svakako izdiže na višu razinu. Riječ je o seriji tekstova koji hrvatske zemlje u 19. stoljeću pred-

stavljaju kroz njihove odnose sa specifičnim narodima ili zajednicama. Riječ je o iznimno važnim tekstovima koji tematski nadilaze razine tradicionalnog sintetskog pisanja i uvode nove poglede i pozadine specifičnih priča koje su spomenute u protekle dvije cjeline. Tekst Dinka Šokčevića Hrvatska u trokutu mađarsko-hrvatsko-austrijskih odnosa od 1790. do 1918. iznimno je dobro napisan tekst koji obrađuje trilateralne relacije između ova tri aktera, primarno kroz veze hrvatskih i mađarskih staleža, a zatim i kroz njihove reakcije na odluke bečkih vlasti. Šokčević opisuje i jedini ratni sukob u 800 godina hrvatsko-ugarskog suživota, onaj u kojem je hrvatski ban Josip Jelačić bio zadužen gasiti 1848. bunu ugarskih staleža. Marino Manin se unutar ove tematske cjeline bavi istraživanjem odnosa hrvatskih zemalja s talijanskim zemljama, sa zaključkom kako na odnose dvaju naroda nije znatno utjecao pad Venecije, kao ni neke druge političke prilike. U Italiji su ostale aktivne hrvatske bratovštine kao što je ona sv. Jurja i Tripuna u Veneciji, a odnose su njegovali i članovi hrvatske inteligencije priobalnih krajeva koji su svoje studije završavali u drugim talijanskim gradovima. O odnosima hrvatskog naroda i Vatikana piše Zoran Grijak, a tekst se fokusira na ponovno uspostavljanje čvrstih veza Svete Stolice i hrvatskih katolika uslijed povlačenja reformi Josipa II. koje su taj odnos na neko vrijeme prekinule. Svake vrste veza i priznanja hrvatskog imena od strane Svete Stolice dugo su vremena i nakon ukidanja jozefinskih reformi nalazile na otpor Austrijanaca i Mađara. Odnosi Hrvatske i Vatikana dodatno će se s vremenom smanjiti, pogotovo u periodu nakon Prvog svjetskog rata. Odnose između hrvatskih i zapadnoeuropskih zemalja analizirao je Damir Markovina i zaključio kako su odnosi svakako postojali, iako su zapadne zemlje bile te koje su vršile utjecaj na Hrvatsku. S druge strane političke aspiracije i nacionalne ideje hrvatskog naroda nisu među zemljama zapadne Europe dotakle plodno tlo. U tekstu *Hrvati i slavenski svijet u 19. stoljeću* Zdravka Zlodi dotiče se tema slavenofilstva i slavenoznanstva kao koncepata koji svoje temelje imaju upravo u »dugom« 19. stoljeću. Oba koncepta bila su ipak u sjeni malo radikalnijeg panslavizma (općeg ujedinjenja i suradnje Slavena), ali su u konačnici imali veliku važnost pri pokretanju i definiranju brojnih nacionalnih pokreta, među kojima i hrvatskog. Zadnji tekst posvećen je pitanju odnosa *Banske Hrvatske i Osmanskog Carstva u 19. stoljeću*, autora Zlatka Hasanbegovića. Tekst se bavi kritičkom analizom utjecaja osmanske prijetnje na stvaranje jugoslavenske ideologije i njeno daljnje razvijanje u sklopu borbe sa »zajedničkim neprijateljem« pri čemu se misli na muslimane iz Osmanskog Carstva. S druge strane Hasanbegović ovom pogledu suprotstavlja mišljenje Ante Starčevića koji je na muslimane u Bosni i Hercegovini gledao kao na ljude s puno više vrlina i zajedničkih interesa nego što su ih dijelili s bilo kojim istomišljenicima unutar Austrije ili Rusije.

Ono što ovu knjigu čini još bogatijom činjenica je da sadrži čak 313 slikovnih priloga, od kojih su mnogi u boji i sadrže, između ostalog, slike, tablice, grafičke prikaze i zemljopisne karte. Svaki od tekstova popraćen je bibliografijama na samom kraju, dok su bilješke u tekstu namijenjene objašnjenjima ili pak ukazuju na izvore koji su korišteni pri izradi teksta, što je od velike važnosti za sve buduće istraživače ovih tema. Odluka da se kritički aparat svede na minimum može se pripisati želji za popularizacijom djela među širim čitateljstvom. Popularizaciji svakako pomažu i opširni opisi koji stoje uz ilustracije. Kako 19. stoljeće predstavlja jedan specifičan i poprilično kompleksan period, pogotovo kada su u pitanju hrvatske zemlje, višeautorski koncept sinteze svakako se pokazao kao najbolje rješenje. Teme se dakako isprepliću, kao što je to slučaj i sa različitim aspektima uprave onoga vremena, a pogotovo je koristan prikaz svakodnevice ondašnjeg društva koji otkriva za naše područje specifičan socijalni konstrukt određen geografskim, političkim i etničkim prilikama.

Danijel HRGIĆ

VLASTELINSTVO GORBONOK, MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, AUTOR IZLOŽBE ROBERT ČIMIN, MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, 20.10.2017. - 20.1.2018.

Izložbom *Vlastelinstvo Gorbonok* predstavljeni su rezultati probnih, sustavnih i zaštitnih arheoloških istraživanja te sustavnih terenskih pregleda provedenih na prostoru općina Kloštar Podravski i Podravske Sesvete, u razdoblju između 2013. i 2017. godine, čiji je cilj bio istraživanje funkcioniranja i organizacije srednjovjekovnog vlastelinstva Gorbonok. Tijekom tog su razdoblja djelomično istražena tri srednjovjekovna naselja na položajima Mekiš - Zgruti, Podravske Sesvete - Ruškova greda i Mekiš

- Crlenika, te ostaci srednjovjekovne utvrde i središta vlastelinstva na položaju Gorbonok (Gradina) kod Kloštra Podravskog.

Izložba je podjeljena u četiri tematske cjeline - 1.priprema hrane u srednjem vijeku, 2. napad i obrana, 3. kultura stola, 4. rekonstrukcija arheološkog dana na terenu - koje su prezentirane kroz četiri izložbene prostorije. Unutar prve tri predstavljeno je 87 predmeta koji su pronađeni tijekom spomenutih istraživanja dok je u četvrtoj rekonstruiran radni dan na arheološkom lokalitetu.

Prilikom prezentacije izložaka autor koristi novi muzeološki pristup i ne odvaja posjetitelja od predmeta »zatvarajući« predmet u vitrinu nego ga ostavlja otvorenim kako bi se posjetitelj njemu mogao približiti. Postavlja ga na komad smeđeg pak papira na kojem se nalazi zaobljeni crni hamer papir, koji ga s donje strane blago zatvara, aludirajući tako na koncept ljuske jajeta koja zatvara i u sebi čuva život na način kako zemlja čuva arheološke predmete svakodnevnog života koje tada arheolog iskopavanje, istraživanjem i prezentacijom na neki način ponovno vraća u život. Također, autor se poigrao bojama i na izložbu preslikao situaciju prepoznavanja struktura na arheološkom lokalitetu (ukopa za stupove, otpadnih jama, poluukopanih stambenih objekata) unutar kojih su prezentirani pronađeni nalazi. To radi na način da smeđim papirom aludira na smeđu/žutu/oker sterilnu zemlju unutar koje se arheološke strukture, prezentirane crnim hamer papirom, u vidu tamnih mrlja prepoznaju, dok predmet ostaje predmetom unutar crne cjeline kako je bio i pronađen. Nadalje, crni hamer papir predstavlja i svojvrsnu vitrinu budući da u trenutku kada ga se »razmakne« predmet izlazi na vidjelo, upravo kao što i arheološki nalazi izlazi na vidjelo nakon što se izvuče iz tamne zapune strukture koje je ukopana u smeđu sterilnu zemlju.

Priprema i konzumacija hrane dio je svakodnevnog života, kako danas tako i u prošlosti, a komadi keramičkog posuđa i ostaci životinjskih kostiju najčešći su nalaz na arheološkim lokalitetima. Iz tog je razloga autor kroz prvu tematsku cjelinu, *priprema hrane u srednjem vijeku*, predstavio različite tipove keramičkog posuđa i prikazao njihov tipološki razvoj koji je pratio tehnološke promjene u pripremi hrane, poput uvođenja poklopca i peke. Slijedeći tematiku prehrane i sveprisutnu razliku između bogatijeg i siromašnijeg sloja, koja je u srednjem vijeku bila itekako naglašena, autor kroz prizmu provedenih analiza ostataka životinjskih kostiju i sjemenki žitarica rekonstruira prehrambene navike dvaju društvenih slojeva. Prezentaciju prehrane i društvenu nejednakost upotpunjuje i dodatno naglašava u sklopu treće tematske cjeline *kultura stola* izlaganjem različitih tipova stolnog posuđa i pribora koji je korišten na kmetskom i vlastelinskom stolu suprotstavljajući ih na istome stolu, jedne nasuprot drugima.

Unutar druge tematske cjeline, nazvane *napad i obrana*, u sklopu priložene karte, prikazuje se topografija zasad poznatih srednjovjekovnih lokaliteta na prostoru vlastelinstva Gorbonok (okvirno je to prostor današnjih općina Kloštar Podravski i Podravske Sesvete) i predstavljeni su predmeti korišteni u svakodnevnom životu, poput nakita, kopči, sjekira za obradu drva, vesla, razni okovi i sl., te predmeti vojne namjene, poput strelica za samostrel i kamenih kugli različitih kalibara, koji svjedoče o burnim i nesigurnim vremenima konstantnih previranja između susjednih vlastelinstava te turskih proboja na prostoru današnje Podravine.

Što se tiče vremenskog perioda samih nalaza, njihov se raspon kreće od 11./12. do 17. stoljeća tako da možemo reći da je autor tijekom i nakon arheoloških istraživanja, a u konačnici i unutar izložbe, imao mogućnost rekonstrukcije život tijekom dužeg perioda srednjeg vijeka na prostoru vlastelinstva Gorbonok.

U sklopu posljednje prostorije rekonstruiran je radni prostor arheološkog lokaliteta te su prikazani alati koji se koriste tijekom arheološkog iskopavanja (motika, kramp, lopata, štih, tačke, špahtla, kist, strugalica, nivelir i dr.). Prezentacija radnog dana na terenu upotpunjena je kratkom videoprojekcijom na kojoj su prikazani svakodnevni arheološki radovi: strojno otvaranje sonde, poliranje, fotografiranje, čišćenje, iskopavanje... Za najmlađe je posjetioce rekonstruirana arheološka sonda u kojoj tijekom interaktivnih radionica koje se događaju kroz vrijeme trajanja izložbe mogu iskusiti uzbuđenje pronalaska arheološkog predmeta i otkriti arheologa u sebi.

Izložbu prati bogato opremljen Katalog izložbe na 80 stranica u kojem autor u uvodnom djelu daje kratak povijesni osvrt o vlastelinstvu Gorbonok i upoznaje čitatelja s okolnostima pronalaska i koncep-

tom predstavljanja izloženih predmeta. U narednim se poglavljima ukratko osvrće na povijest istraživanja arheoloških lokalitata na kojima su izloženi predmeti pronađeni, dok se u zadnja dva poglavlja osvrće na kontekst upotrebe predstavljenih predmeta koji je kao i kroz postav izložbe koncipiran u dva djela. Prvi se dio odnosi na rekonstrukciju prehrane i svakodnevni život, a drugi na cjelokupno funkcioniranje, organizaciju i sukobe na prostoru srednjovjekovnog vlastelinstva Gorbonok. Uz zaključna razmišljanja, na kraju kataloga nalazi se i katalog izloženih predmeta s osnovnim podacima o svakom predmetu.

Na kraju se mora reći kako je autor izložbe uspio u naumu da se na inovativan i neuobičajen koncept predstavljanja udalji od ustaljenog »zatvaranja« izložbenih predmeta u vitrine i približi ga posjetiocu kako bi se ovaj osjećeo pozvanim da se upusti u promišljanja o predstavljenim predmetima preko kojih će djelomično i sam moći rekonstruirati život unutar srednjovjekovnog vlastelinstva.

Ivan VALENT

IVAN PEKLIĆ: HRVATSKI SVETAC: SVETI MARKO KRIŽEVČANIN, HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI - ZAVOD ZA ZNANSTVENOISTRAŽIVAČKI I UMJETNIČKI RAD KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE U KRIŽEVCIMA, ZAGREB – KRIŽEVCI, 2017., 213 STR.

Nova monografija o hrvatskom svecu Marku Križevčaninu objavljena je početkom 2017. godine zahvaljujući povjesničaru Ivanu Pekliću i HAZU-u, a povodom 20. obljetnice proglašenja svetima košičkih mučenika. Urednik akademik Franjo Tomić na početku je pišući o obilježjima nove Peklićeve knjige istaknuo kako je autor po prvi puta obradio neke teme vezane uz štovanje sv. Marka Križevčanina kao što su proslave svečevog blagdana i novi doprinosi poznavanju njegove biografije i procesa beatifikacije, a tu je i prvi pregled sakralnih objekata posvećenih ovome hrvatskom svecu. O knjizi se u predgovoru afirmativno očitovao Ivan Golub istaknuvši Peklićev ozbiljan rad na povijesnim izvorima na kojima temelji svoje spoznaje.

Knjiga se sastoji od 11 poglavlja u kojima su kronološkim redom opisani život i djelovanje Marka Križevčanina kao i njegovo štovanje. U prvome poglavlju opisani su rođenje i djetinjstvo, odnosno porijeklo Marka Križevčanina. Kako bi pokušao utvrditi točnu godinu rođenja te odgovoriti na pitanja o nacionalnom određenju i podrijetlu prezimena Marka Križevčanina autor je iznio kratak historijat ovih problema. Nažalost, niti ovdje ne doznajemo o razlogu kasnijeg izostavljanja osobnog imena Stjepan koje čini svečevo puno ime. Drugo poglavlje govori o Markovom školovanju u Križevcima, Beču, Grazu i Rimu odakle potječu njegovi vlastoručni i vjerodostojni potpisi i gdje je primio svete redove. Markov povratak u Hrvatsku opisan je u trećem poglavlju gdje je autor utvrdio da je kao mladi svećenik djelovao u Križevcima u doba prodora i širenja protestantizma u Zagrebačkoj biskupiji, ali i doba dolaska isusovaca u Zagreb. Novo poglavlje posvećeno je Markovom djelovanju u Ugarskoj gdje je bio profesor i ravnatelj sjemeništa u Trnavi i gdje je izabran za ostrogonskog kanonika, te imenovan komarnskim arhiđakonom i upraviteljem opatije u Szeplaku. U petom poglavlju opisana je mučenička smrt Marka Križevčanina početkom rujna 1619. godine kada se s još dvojicom svećenika iz Družbe Isusove našao u opkoljenim Košicama. Budući da se nijedan od njih trojice nije želio odreći katoličke vjere i pogaziti vjernost papi, razjareni kalvini su ih grozno mučili i smaknuli u noći 7. rujna 1619. godine. Živopisno svjedočanstvo o njihovom mučeništvu i nasilnoj smrti Ivan Peklić prenio je iz pera Matije Rihtarića koji je svoje viđenje tih događaja objavio 1909. godine. Sudbina tijela košičkih mučenika opisana je u posebnom poglavlju jer je odmah poslije njihove mučeničke smrti započelo štovanje njihovih relikvija, a zemni ostaci sačuvani su do današnjih dana. Spomeni i pisana djela o Marku Križevčaninu tema su sedmog poglavlja gdje autor spominje da je povodom 100. godišnjice pogibije košičkih mučenika uprizorena kazališna predstava na temu mučeničke smrti Marka Križevčanina.

U osmome poglavlju opisano je štovanje Marka Križevčanina koje je započeo odmah nakon mučeničke smrti iako je tek sredinom 19. stoljeća započeo apostolski proces o mučeništvu što je dovelo do proglašenja blaženim. Košički mučenici beatificirani su u Rimu 15. siječnja 1905. godine, a nakon toga su tijekom iste godine uslijedile svečane proslave beatifikacije (uglavnom trodnevnice) u Markovoj

domovini. Detaljno je u posebnom poglavlju opisano štovanje Marka Križevčanina kao blaženika, a osim proslavama spomendana, autor se bavio objavljenim prigodnim pjesmama, člancima objavljivanima u katoličkom tisku i životopisima. Posebno je opisana proslava 30. godišnjice proglašenja blaženih 1935. godine, zatim proslava 350. godišnjice mučeničke smrti 1969. godine i proslave između 1969. i 1995. godine. Tu je i kratka povijest Župe svetog Marka Križevčanina u Zagrebu osnovane 1937. godine. Godine 1995. Marko Križevčanin, odnosno košički mučenici, proglašeni su svetima. Proglašenje svetima bilo je u Košicama za vrijeme posjeta pape Ivana Pavla II. Slovačkoj. Uslijedila je domovinska proslava kanonizacije Marka Križevčanina i to u njegovim rodnim Križevcima početkom rujna iste godine. Posljednje poglavlje predstavlja pregled osnovnih podataka o proslavama spomendana sv. Marka Križevčanina od proglašenja svetim do današnjih dana.

Na kraju knjige je zaključak i sažeci na engleskom, njemačkom, poljskom, talijanskom i mađarskom jeziku. Knjiga sadrži 89 ilustracija čemu treba pribrojiti i bogat niz sličica koje prikazuju prizore iz života sv. Marka Križevčanina, a preuzete su iz rada spomenutog Matije Rihtarića koji je objavljen u *Kalendaru Srca Isusova i Marijina za prostu 1909. godinu*. Ova knjiga kojom se Ivan Peklić pridružio nizu istraživača koji su pisali o sv. Marku Križevčaninu sigurno će pridonijeti promociji ovog hrvatskog odličnika i sveca koji povezuje nekoliko europskih zemalja.

Nikola CIK

ZNANSTVENI SKUP »ĐURĐEVAČKI PIJESCI: GENEZA, STANJE I PERSPEKTIVE«, HAZU, ĐURĐEVAC, 29. I 30. LIPNJA 2017. GODINE

U Đurđevcu je 29. i 30. lipnja 2017. godine održan znanstveni skup posvećen Đurđevečkim pijescima s posebnim interesom za njihovu genezu, stanje i perspektive. Organizatori skupa bili su Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad Koprivničko-križevačke županije u Križevcima, Znanstveno vijeće za poljoprivredu i šumarstvo te Znanstveno vijeće za zaštitu prirode Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Kao suorganizatori skupa sudjelovali su Visoko gospodarsko učilište u Križevcima, Agronomski fakultet i Šumarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu te Grad Đurđevac. Izlagači su bili okupljeni u Šumskom domu Peski u Đurđevcu gdje su podnijeli svoje referate i sudjelovali u raspravama. Na početku je prisutne u ime organizatora pozdravio predsjednik Znanstvenog odbora skupa akademik Franjo Tomić koji je govorio o ciljevima rada Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad Koprivničko-križevačke županije sa sjedištem u Križevcima čiji je upravitelj Ivan Peklić dao velik doprinos organizaciji skupa. Uputio je pozdrave i zahvale za odaziv svim sudionicima, predstavnicima suorganizatora i pokrovitelja koji su na različite načine dali doprinos proučavanju prirodnog fenomena Đurđevečkih pijesaka. Akademik Dragutin Feletar obratio se kao predsjednik Radnog odbora skupa i govorio o organizaciji skupa kao primjeru otvorenosti HAZU-a prema sredinama koje su izvan hrvatskog glavnog grada, ali i prema suvremenih temama i problemima na koje HAZU nastoji davati konkretne odgovore. Izrazio je uvjerenje da Đurđevečki pijesci mogu doprinijeti gospodarskom i kulturnom razvoju grada Đurđevca i da je već mnogo napravljeno na njihovoj turističkoj valorizaciji. Istaknuo je da zato ovaj znanstveni skup smatra aktualnim i korisnim za lokalnu sredinu. Akademik Feletar ukratko je nabrojio imena najistaknutijih istraživača koji su se do sada ozbiljno bavili Đurđevečkim pijescima i u tome smislu istaknuo da je cilj ovoga skupa zaokružiti dosadašnja znanja i spoznaje. Prisutnima se obratio i akademik Slavko Matić, predsjednik Znanstvenog vijeća za poljoprivredu i šumarstvo HAZU-a, koji je istaknuo važnost djelovanja Akademije na širokom području i dao podršku radu Zavoda u Križevcima.

Na otvaranju znanstvenog skupa govorili su i predstavnici lokalnih vlasti. Dožupan Ratimir Ljubić pozdravio je prisutne u ime Koprivničko-križevačke županije izrazivši zahvalnost organizatorima i sudionicima koji doprinose pravilnom usmjeravanju u gospodarenju i podizanju ugleda Đurđevečkih pijesaka. Đurđevečki gradonačelnik Hrvoje Janči izrazio je zadovoljstvo što se skup održava upravo u Đurđevcu i mišljenje da skup može dati kvalitetne smjernice za gospodarenje, zaštitu okoliša i popularizaciju Đurđevečkih pijesaka. Voditelj Uprave šuma Podružnica Koprivnica Mirko Kovačev pozdravio je organizatore i sudionike kao domaćin i kao stručnjak istaknuo ulogu šumara koji su u prošlosti značajno utjecali na pošumljavanje Đurđevečkih pijesaka te upozorio na važnost šumarstva na đurđeveč-

kom području. Prenio je pozdrave predsjednika Uprave Hrvatskih šuma Krunoslava Jakupčića, inače rođenog Đurđevčanina.

Na znanstvenom skupu izloženo je ukupno 25 referata. Prvi dio sadržavao je 8 izlaganja, a moderirao je akademik Ferdo Bašić. Prvi je izlagao akademik Dragutin Feletar koji je kao znanstvenik geograf uložio mnogo truda u organizaciju ovog znanstvenog skupa. Njegov referat *Prirodna osnova kao čimbenik diferencirane naseljenosti u Podravini (s posebnim osvrtom na Đurđevečke pijeske)* predstavljao je uvod u problematiku proučavanja Podravskih pijesaka kao jednog od najvažnijih prirodnih (ekoloških) elemenata u Podravini i ovome dijelu Hrvatske. Definirao je područje istraživanja i pomoću zornih zemljovida prikazao različite geološke, geomorfološke, klimatske, hidrogeografske i ekološke komponente s posebnim osvrtom na krajobraz Đurđevečkih pijesaka: poloji, eolski deflacijski oblici, brazde, grede, akumulacije i dine. Posebno se bavio utjecajem Pijesaka na naseljenost u Podravini pri čemu je utvrdio da je to područje zahvaćeno depopulacijom kao i područje poloja uz rijeku Dravu. Pomoću podataka o promjenama u naseljenosti ovog dijela Podravine u moderno doba (od 1857. do 2011. godine) prikazao je razmjere depopulacije kojom su zahvaćena i naselja koja se inače nalaze na povoljnom prometnom položaju (primjerice Virje), a pogotovo od 1910. godine kada je ovdje zabilježen maksimum naseljenosti što potvrđuju i tada vrlo napučeni konaki.

Lidija Galović s Hrvatskog geološkog instituta predstavila je rezultate početnih istraživanja o genezi i značajkama eolskih naslaga u Podravini koje provodi s Hrvojem Posilovićem. Objasnila je transport sedimenata stvorenih u Alpama pomoću vode i vjetra s naglaskom na ulogu rijeke Drave. Posebno zanimanje sudionika skupa izazvali su rezultati preliminarnih istraživanja uzorkovanog paleotla koje dokazuje da je na Pijescima barem dva puta u prošlosti vladao vrlo intenzivan život uz prisutnost vode i biljaka što tek treba usporediti s povijesnih podacima. Akademik Vladimir Bermanec nastojao je u svojem zanimljivom izlaganju odgovoriti na pitanje ima li zlata u Đurđevečkim pijescima. Iako je odgovor negativan, akademik Bermanec obrazložio je čega sve u ima u sastavu pijeska s posebnim osvrtom na minerale i kako su pojedini materijali dospjeli na Peske u Podravini.

Povjesničari Hrvoje Petrić i Nikola Cik pripremili su referat u kojem su ukratko predstavili rezultate istraživanja promjena naseljenosti i strukture stanovništva u naseljima vezanima za ekosustav Đurđevečkih peski od srednjeg vijeka do današnjih dana. Detektirali su nekoliko različitih faza u kojima su Podravci na različite načine gospodarski iskorištavali Peske, naseljavali ih i na druge načine transformirali: od suživota u kasnom srednjem vijeku (primjer naselja Molve), preko razdoblja zapuštenosti i ponovnog otvaranja u ranome novom vijeku do ukroćivanja i trajnog naseljavanja u 19. i 20. stoljeću. Nikola Cik dao je poseban osvrt na utjecaj Đurđevečkih peski na razvoj Đurđevca u posljednjih pet stoljeća. Ivan Zvijerac predstavio je rezultate istraživanja pješčanih uzvišenja i njihovih podnožja koja su uvjetovala odabir mjesta naseljavanja od pretpovijesti do kasnog srednjeg vijeka koje je proveo s arheologom Ivanom Valentom. Terenskim pregledima i uz pomoć zemljovida zaključili su da su upravo pješčane površine u spomenutom razdoblju bile atraktivne za naseljavanje što je logično s obzirom na močvaran karakter okolne dravske nizine. Zvijerac i Valent potvrđuju svoje pretpostavke nizom otkrivenih pojedinačnih lokaliteta i prepoznatih većih arheoloških zona. Tajana Sekelj Ivančan iz zagrebačkog Instituta za arheologiju govorila je o tragovima talioničke djelatnosti otkrivenima na arheološkim lokalitetima na širem području Đurđevečkih peski (pogotovo u okolici Virja). Do ovih spoznaja došla je interdisciplinarnim istraživanjem, odnosno korištenjem rezultata analize tla i arheobotaničke analize ostataka sjemenki biljaka. Na temelju provedenih istraživanja objasnila je na koji su način u ovome dijelu Podravine bili zadovoljeni uvjeti za razvoj metalurške djelatnosti u podnožju pješčanih greda gdje ih je doticala voda iz močvara jer su ondje ljudi nalazili osnovne resurse za preradu željezne rude u željezo: vodu, hrastovo drvo i željeznu rudu. Tri gore opisana referata pružila su konkretne podatke o suživotu žitelja Podravine s Đurđevečkm peskima u dugome trajanju, dokazala lukrativnost interdisciplinarnog pristupa istraživanjima i nagovijestila nove spoznaje o prošlosti Podravskih pijesaka.

Poslije referata o genezi i povijesti uslijedile su teme o prirodnim posebnostima Đurđevečkih peski pri čemu su najviše govorili predstavnici šumarske i agronomske struke. Najprije je Boris Vrbek izlagao o nekim pedološkim značajkama ekosustava područja Đurđevečkih peski klasificirajući ih u pedološkom smislu kao detritus. Vrbek je jasno i uvjerljivo obrazložio utjecaj šumske vegetacije (ovdje prisutne

u posljednjih stotinjak godina) na povećanje humusnog (plodnog) tla na Peskima, a na temelju analize podataka od 1981. godine nadalje. Ispred skupine istraživača s Agronomskog fakulteta u Zagrebu o agroklimatskim pokazateljima kao indikatorima klimatskih promjena na području Đurđevečkih peski govorila je Darija Bilandžija. U posljednjih pola stoljeća (referentno klimatološko razdoblje) detektirali su trendove povećanja temperature zraka i smanjenja količine oborina, a usporedbom podataka za razdoblje od 1961. do 1990. godine te od 1991. do 2016. godine nastojali su odgovoriti na pitanje u kojem je od ta dva razdoblja došlo do tih promjena. Jasno su u prvome razdoblju klimu na promatranome području definirali kao humidnu, a u drugome kao semihumidnu. Pritom su utvrdili najtoplije i najhladnije godine, prepoznali razlike u količini oborina u različitim godišnjim dobima i izradili projekcije do 2100. godine s predviđanjima daljnjeg zatopljenja zbog čega zaključuju da Peski više neće biti pogodni za kulture koje se tradicionalno uzgajaju što otvara mogućnosti za uvođenje novih kultura.

O ekološkim obilježjima i uslugama šumskih ekosustava Đurđevečkih peski izlagao je Ivica Tikvić sa zagrebačkog Šumarskog fakulteta. Usporedio je Peske s drugim područjima na temelju podataka o geografskom položaju, reljefu, klimi, tlu, hidrološkim obilježjima i matičnoj podlozi. Zaključio je da Peski predstavljaju specifičan reljef u pridravskoj nizini gdje su naselja vrlo nisko položena. Danas Peskima u odnosu na prijašnja stoljeća dominiraju šume koje su ovdje posebno osjetljive na mrazne dane, vrućine, količinu padalina, vjetrove i kakvoću tla. Unatoč tome, danas je njihova vrijednost u ekološkom, biološkom i gospodarskom smislu vrlo velika. O utjecaju vegetacije na mehanički sastav i sadržaj organske tvari tala Đurđevečkih peski ispred skupine istraživača referirao je Ivica Kisić. Istraživači su pošli od pretpostavke da su stoljetna nastojanja oko pošumljavanja Đurđevečkih peski rezultirala devastacijom prirodnog pustinjskog krajobraza. Na temelju uzoraka tla ispitali su je li alohtona vegetacija uzrokovala stvaranje novih složenijih tipova tala u odnosu na primarne eolske naslage pijeska. Zbog toga ih posebno zanima što se događa s površinom u rezervatu i predložili su što bi trebalo poduzeti da bi se sačuvao originalan izgled Peski, a to je uklanjanje agresivnih i nepješčarskih vrsta. Jasna Nemčić-Jurec iz Zavoda za javno zdravstvo Koprivničko-križevačke županije predstavila je rezultate istraživanja o sadržaju teških metala i nitrata u podzemnoj vodi šireg područja Đurđevečkih peski što je vrlo važno jer je izvor pitke vode na svim vodocrpilištima redovito podzemna voda. Rezultati su pokazali da pitka voda na području Peski nije onečišćena ni prirodnim uvjetovanostima ni antropogenim utjecajima, a zahvaljujući deferizaciji do potrošača dolazi ispravna voda za piće.

Referatom Siniše Srečeca i Renate Erhatić s Visokog gospodarskog učilišta u Križevcima o geobotaničkim, fitocenološkim, ekološkim i morfološkim značajkama biljnih vrsta vegetacijskog pokrova Đurđevečkih peski započeo je blok izlaganja posvećenih vegetaciji i fauni. Srečec je vegetaciju Đurđevečkih peski stavio u svjetski kontekst rasprostranjenosti različitih biljnih vrsta i posebno se osvrnuo na biljke koje imaju svoju krmnu ili ljekovitu vrijednost. Upozorio je na važnost održivog razvoja jer je antropogeni utjecaj na Peskima vrlo snažan od doba početaka njihovog pošumljavanja i kultiviranja pri čemu je istaknuo ulogu gospodarstvenika Emanuela Brauna (1845.-1937.). Floru Đurđevečkih peski opisao je Miroslav Samardžić predstavivši rezultate istraživanja ranijih istraživača i ona najnovija provedena u posljednjih nekoliko godina. Primarni interes posvećen je psamofitskim biljkama, ali i onima koje možemo pronaći i u drugim staništima, a pokazao je nekoliko zanimljivih vrsta. U posljednje vrijeme fokus istraživanja postavljen je na psamofitske mahovine, ali i na problem dominacije šumske vegetacije. Zaključak je da pješčarke i heliofilne biljke danas nisu dominantne vrste već su to neke šumske vrste i mahovine koje i zimi daju dojam zelenila na Peskima. O flori u samome botaničko – geografskom rezervatu govorila je Tea Ređep ispred skupine istraživača koji su rezultate dosadašnjih istraživanja nastojali usporediti s onima provedenima u posljednjoj godini dana. U tu svrhu istražili su 15 lokacija, detektirali različite biljne vrste, analizirali njihove životne oblike, ekološki indeks i drugo. Zaključili su kako su ljudi sadnjom bagrema i zečjaka stvorili uvjete za pojavu biljaka koje nisu prilagođene na zatrpavanje pijeskom. Kao problem koji se pojavio na Peskima istaknuto je 7 invazivnih vrsta od kojih su neke u prošlosti namjerno sađene. *Gljive i protisti na Đurđevačkim pijescima* naslov je referata koji je izložila Ivana Kušan, a predstavlja rezultate najnovijih istraživanja provedenih na Peskima koji su kao sušno stanište vrlo zanimljivo područje za mikologe. Ovaj rad ujedno predstavlja nastavak istraživanja gljiva i protista na Peskima koja su započela prije stotinu godina. Dio životinjskog

carstva Đurđevečkih peski, točnije faunu beskralješnjaka, istraživala je velika grupa istraživača čiji se rad također nastavlja na više od stotinu godina dugu istraživačku tradiciju o čemu je na skupu govorio Roman Ozimec. Kao dominantnu skupinu prepoznali su člankonošce, a posebnu pažnju posvetili su pravim pješčarskim vrstama. Zbog nestanka nekih pješčarskih vrsta (koje smatraju ugroženima zbog posljedica antropogenih utjecaja) predlažu mjere za očuvanje pješčanih staništa i intenzivnija istraživanja faune psamofilnih beskralježnjaka kako bi se neki od njih vratili na Peske ili da bi ih se ondje moglo detektirati.

Zbog današnjeg izgleda i značaja Đurđevečkih peski posebna pažnja na ovome znanstvenom skupu posvećena je šumama i gospodarskom iskorištavanju pjeskovitog tla u Podravini pa su rezultate svojih istraživanja predstavili znanstvenici i stručnjaci s područja šumarstva i agronomije. Akademici Igor Anić i Slavko Matić pripremili su referat o šumskouzgojnim značajkama područja Đurđevečkih peski pri čemu su prikazali historijat postanka i (sukcesije) tamošnjih šumskih sastojina od početaka pošumljavanja krajem 19. stoljeća čemu je prethodilo smirivanje kretanja pijeska provedeno mehaničkim i biološkim metodama. Tako je na Peskima najprije proglašeno područje branjevine, a zatim zaštitna šuma koja i danas čini većinu uz manje dijelove šuma s posebnom namjenom (park šuma i posebni geografsko-botanički rezervat). Akademik Anić iznio je i argumentirao stav da je šumska vegetacija autohtona na Peskima što potvrđuju i povijesni podaci (s razdobljima kada Peske možemo smatrati degradiranom šumskom površinom) i da je zato važno sačuvati šume na Peskima. Osim toga obrazložio je da šume na Peskima pridonose gospodarskoj i turističkoj vrijednosti okoliša u neposrednoj blizini Đurđevca i drugih naselja, a ponudio je i konkretne načine održivog razvoja Đurđevačkih pijesaka prema europskim primjerima (Češka) gospodarenja šumama i pijeskom. Iz koprivničke podružnice Uprave Hrvatskih šuma predstavio se Dalibor Štorga s referatom pod naslovom *Šume na Đurđevačkim peskima* koji je pripremio u suradnji s Đurđicom List i Krunoslavom Aračem. Šume gospodarske jedinice *Đurđevački peski* čine obični i crni bor, nasadi bagrema, na najnižim dijelovima sastojine crne johe, a pojavljuju se hrast lužnjak i obični grab. U takvim šumama svoja staništa nalaze mnoge vrste divljači. No, Štorga tvrdi da su općekorisne funkcije šuma na Peskima mnogo važnije od onih gospodarskih (proizvodnih) jer pozitivno utječu na kakvoću života u ovome dijelu Podravine. Problematizirao je sječu dozrelih i osušenih šumskih sastojina koje ne ugrožavaju šume, za razliku od negativnih antropogenih utjecaja kao što su požari (česti u posljednje vrijeme). Ovime su završila izlaganja predviđena prvoga dana kada su se odazvali svi izlagači.

Isto je bilo i drugoga dana, u petak, 30. lipnja, kada je izloženo još 7 referata. Prvi je toga dana izlagao akademik Ferdo Bašić kao predstavnik skupine istraživača koji su proučili posebnosti sustava gospodarenja na tlima središnje Podravine. Akademik Bašić nastojao je dati odgovor na pitanje kako gospodariti suhim pješčanim tlima nestabilne strukture, sklonima formiranju pokorice i eroziji koja ne čuvaju vodu ni hranjive tvari te stoga zahtijevaju rad protiv erozije, navodnjavanje i agrotehničke melioracijske radove. Odgovor bi bio da na takvom marginalno plodnom tlu rizičnom za uzgoj biljaka i osjetljivom na klimatske promjene (opustinjavanje) treba primijeniti osmišljenu poljoprivredu kako bi se doskočilo problemu drugačijeg rasporeda oborina i produljenja vegetacijskog ciklusa poljoprivrednih kultura. To bi uz gradnju sustava navodnjavanja, očuvanje vjetrozaštitnog pojasa, komasaciju i druge mjere moglo otvoriti put uzgoju povrća, voća i ljekovitog bilja te širenju livada i pašnjaka u ovome dijelu Podravine. Zbog raširenosti uzgoja duhana kao kulture prikladne za laka i pjeskovita tla u Podravini na skupu je progovoreno o važnosti plodoreda u proizvodnji ove visoko dohodovne kulture o čemu je referirao Ivan Turšić. Naime, zbog atraktivnosti ove kulture često je dolazilo do nepoštivanja plodoreda zbog čega je duhan imao jako smanjen prinos. Sustavna istraživanja utjecaja plodoreda pri uzgoju duhana na prinos i kakvoću provedena su od 1987. do 2006. godine, a njegova proizvodnja otada je uveliko smanjena iako su podravski pijesci pogodno područje za uzgoj duhana. Vrlo zanimljivo bilo je izlaganje Zdravka Matotana o potencijalima za uzgoj povrća u agroekološkim uvjetima šireg područja Đurđevečkih pijesaka. Govorio je o mjerama kao što su komasacija, popravljanje tla i upotreba navodnjavanja kojima bi pjeskovita tla s izraženim nedostacima poput visoke kiselosti i slabe koherentnosti bilo moguće staviti u funkciju povrćarske proizvodnje. Dao je korisne prijedloge za uzgoj, primjerice, mahunarki, mrkve, cikle, krastavaca, paprike i drugih potentnih (manje tradicionalnih) kultura za koji-

ma postoji vrlo velika potreba zbog razvijene prehrambene industrije u Podravini. Ujedno bi takva proizvodnja mogla biti alternativa tradicionalnom ratarstvu u Podravini i odgovor na krizu koja vlada u stočarstvu, no tu je tek potrebno mnogo ulagati i raditi.

Posljednja skupina referata bila je posvećena vrednovanju, upravljanju, prometu i turističkom iskorištavanju Đurđevečkih pijesaka iako su na neke od ovih tema već referirali neki od sudionika znanstvenog skupa. O turističkoj i prometnoj valorizaciji Đurđevečkih pijesaka referirao je Petar Feletar, a na temelju istraživanja koje provodi s Goranom Kosom. Oni polaze od definicije da turizam podrazumijeva kretanje u prostoru pa je zato važno poznavati prometne preduvjete za razvoj turizma na širem području Đurđevečkih pijesaka, a cestovni promet je uveliko najvažniji za turizam. Prometno-geografski položaj Đurđevca otkriva da on nije dobro povezan s najvažnijim putovima u zemlji što se negativno odražava na turističku posjećenost ovoga kraja koju u statističkom smislu možemo smatrati minimalnom. Iako je na području Đurđevca utvrđena visoka razina asfaltiranosti putova (bolje u odnosu na Koprivnicu i Križevce) prometna sigurnost nije tako visoka i tu ima prostora za poboljšanje. Referat je sadržavao i osvrt na sadašnje turističke kapacitete i mogućnosti, kao i konkretne prijedloge za razvoj, primjerice, ruralnog turizma, cikloturizma i drugog što bi značilo i povećanje smještajnih kapaciteta. Izlaganje o zaštićenim dijelovima prirode između rijeke Drave i Bilogore kao jedinstvenom sustavu turističkih atrakcija pripremili su Eduard Kušen, Hrvoje Carić i Roman Ozimec. Oni ističu atraktivnost blizine močvarnog ekosustava Crni jarki kao reliktnog staništa crne johe i Đurđevečkih pijesaka, te potrebu uključivanja i drugih područja u sustavne, edukativne, promotivne i turističke programe što bi činilo osnovu razvoja zelenog turizma u ovome dijelu Podravine. Uz to bi trebalo razvijati interpretativni turizam, ali uvijek imati na umu da je izvornost okoliša prava vrijednost prirodnih znamenitosti. Ravnateljica Javne ustanova za upravljanje zaštićenim dijelovima prirode na području Koprivničko-križevačke županije Željka Kolar govorila je o upravljanju zaštićenim područjima Podravskih pijesaka predstavivši zakonsku osnovu za održivo korištenje zaštićenih područja kakvo su Đurđevečki pijesci. Istaknula je potrebu koordinacije upravljanja i provođenja mjera zaštite pri čemu je važno ostvarivati suradnju sa svima zainteresiranima. Posljednji referat podnio je Mladen Matica iz Zavoda za prostorno planiranje Koprivničko-križevačke županije koji je dao povijesni pregled prostorno - planske dokumentacije u kojoj se spominju Đurđevečki peski. Pošao je od pretpostavke da Đurđevečki peski uz druge vrijednosti imaju i onu identitetsku za šire područje Đurđevca pa se sada Peskima pristupa s pitanjima kako osigurati njihov opstanak, zaustaviti daljnju devastaciju i dati im adekvatnu namjenu. Naime, analizirani planovi pokazuju da su u prošlosti Peski doživjeli smještanje odlagališta otpada, eksploataciju mineralnih sirovina, otvaranje građevinskih zona i drugog. S druge strane, rano je prepoznat gospodarski i turistički potencijal Peski (primjerice lovni turizam) pa je ondje uređena trim - staza (prva takva u Hrvatskoj). No, nesanirana odlagališta otpada na području Peski uz gotovo svako veće naselje i dalje predstavljaju ozbiljan problem.

Zaključne riječi pri kraju skupa izgovorio je akademik Franjo Tomić koji je istaknuo vrijednost održavanja skupa na autentičnoj lokaciji jer smo o Đurđevečkim peskima mogli govoriti i slušati u Đurđevcu kao mjestu koje im je dalo ime. Između ostalog, akademik Tomić zaključio je da se svi slažu u tome da rezervat treba bezuvjetno štititi, a drugim pješčanim područjima pravilno gospodariti. Peske treba iskoristiti za gospodarski i demografski razvoj ovoga dijela Podravine pri čemu veliku važnost imaju šume, a potencijale koje ovo područje ima za poljoprivrednu proizvodnju ne treba zanemarivati, već pravilno odabirati kulture i primjenjivati suvremenu tehnologiju. Sve to može se iskoristiti kao osnova za turističko vrednovanje Peski. Opći je zaključak da je skup doista otvorio mnoge istraživačke perspektive i mogućnosti, a vjerojatno i mogućnost izrade sinteze o Đurđevečkim pijescima koja još uvijek nedostaje, a tome će zasigurno pridonijeti i najavljeno objavljivanje zbornika radova sa znanstvenog skupa održanog u Đurđevcu.

Nikola Cik

ARTIKULACIJE: ČASOPIS ZA ČITANJE, BROJ 3, GODINA 2, UMJETNIČKA ORGANIZACIJA ARTIKULACIJE I PODRAVSKO-PRIGORSKI OGRANAK DRUŠTVA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA, KOPRIVNICA, 2017., 143 STR.

Časopis za čitanje *Artikulacije* trećim je brojem zakoračio u drugu godinu izlaženja i pritom ostao koncepcijski i vizualno prepoznatljiv. Na stranicama časopisa ravnopravno se svojim radovima predstavljaju iskusni i mladi, hrvatski i strani autori, a tu su i stalne rubrike *Razgovor* i *In memoriam*. Kao intermezzo su u ovom broju poslužile specifične umjetničke fotografije Roberta Gojevića, dok je zadnja riječ prepuštena književnim kritičarima koji dopunjuju sliku o suvremenoj književnoj sceni.

Prve su stranice zauzeli radovi autora koji su u lipnju ove godine sudjelovali na Alpe Adria festivalu mladih pisaca održanom u Koprivnici, Križevcima i Đurđevcu. Festival i časopis se međusobno odlično nadopunjuju jer je tijekom boravka u Hrvatskoj mladim piscima omogućeno da se predstave publici, a njihovi radovi prevedeni na hrvatski i objavljeni u *Artikulacijama* ostaju kao trajna vrijednost. Ovogodišnji su sudionici festivala Ilija Aščić iz Hrvatske, Katja Gorečan i Anja Mugerli iz Slovenije, Gábor Lanczkor i Tibor Weiner Sennyey iz Mađarske i Andreas Unterweger iz Austrije. U različitim književnim formama svi oni jasno pokazuju koje teme zaokupljaju pažnju mladih pisaca na alpsko-jadranskom prostoru.

Iz razgovora koji je Mario Kolar pisanim putem vodio sa svećenikom i književnikom Ivanom Golubom istaknut je njegov stih »Prezasićenost prazninom dovest će do gladi za Puninom« kojim odgovara na pitanje o ignoriranju duhovne književnosti i pozitivnih vrijednosti u društvu. Ivan Golub često se u razgovoru spominje svog rodnog Kalinovca, osoba s kojima se družio, među ostalima i Krleže, ali i vrlo detaljno iznosi zanimljive podatke o svom stvaralaštvu. S Krležom se družio i Vinko Vošicki (1885.-1957.), koprivnički tiskar i izdavač o kojem u rubrici *In memoriam* piše Božica Anić. Vošicki je, kako naglašava Anić, »pokrenuo vlastiti proizvodni lanac, od proizvodnje do prodaje knjiga«, a vještim je poslovanjem postigao zapažene uspjehe na nacionalnoj razini.

U današnjicu se čitatelji vraćaju *Suvremenom hrvatskom alkemijom* gdje mogu pratiti dinamičnu izmjenu pjesama Delimira Rešickog, Irene Matijašević, Hrvoja Marka Peruzovića, Zlatka Kraljića i Lucije Butković te kratkih priča Ivane Rogar, Andrije Škare i Marije Rakić Mimica. Već u sljedećoj rubrici hrvatskim književnicima svojim radovima odgovaraju Petar Semolič, Primož Repar, Jasmin B. Frelih, Bojan Sedmak, Simona Kopinšek, Tomo Podstenšek, Eva Kovač i Kristian Koželj iz Slovenije. U rubrici *Kritika* Andrijana Kos-Lajtman piše o romanu *Ciganin, ali najljepši* Kristiana Novaka, Matija Ivačić o drugom romanu češkog pisca Tomáša Zmeškala *Agonija drukčijosti*, a Franjo Nagulov o pjesničkoj zbirci *Vozni red* Slavka Jendrička.

Još jednom valja naglasiti dobru praksu *Artikulacija* koja podrazumijeva upoznavanje čitatelja s radovima autora iz inozemstva, ali i mladih autora iz Hrvatske dok se istovremeno ne zanemaruju već poznata imena. Osim suradnje urednika Marka Gregura, Marija Kolara i Darka Pernjaka s književnicima, istaknuti se mora i suradnja s prevoditeljima i fotografima čiji je doprinos bitan u stvaranju kvalitetnog časopisa.

Mihaela CIK

ZNANSTVENI KOLOKVIJ O MARI MATOČEC, ĐURĐEVEC, 1. PROSINCA 2017.

Povodom 50. obljetnice smrti hrvatske političarke i književnice Mare Matočec rođene Jendrašic (Drnje, 12. rujna 1885. - Korija, 8. svibnja 1967.) organiziran je znanstveni kolokvij u Đurđevcu 1. prosinca 2017. godine. Organizatori su Družba Braća Hrvatskoga Zmaja, Povijesno društvo Koprivnica i Ogranak Matice hrvatske u Đurđevcu. Uoči početka znanstvenog kolokvija upriličeno je svečano otkrivanje spomen-ploče Mari Matočec koja je postavljena na Trgu svetog Jurja u središtu Đurđevca. Naime, Mara Matočec obiteljskim je porijeklom vezana za Đurđevec gdje je živjela od ranog djetinjstva do 1926. godine i ondje se počela baviti spisateljskim radom i političkim aktivnostima u okrilju Radićevog seljačkog pokreta. O Mari Matočec i njezinom značaju za hrvatsku kulturu pred spomen-pločom govorili su predsjednik Ogranka Matice hrvatske u Đurđevcu Nikola Cik, član Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja akademik Dragutin Feletar, gradonačelnik Grada Đurđevca Hrvoje Janči i potpredsjednik Županijske skupštine Koprivničko-križevačke županije Marijan Ružman. Spomen-ploču otkrili su

potomci Mare Matočec (unuci Ivan i Mladen Matočec iz Zagreba) koji su se toga dana okupili u Đurđevcu. U radu skupa aktivno su sudjelovali članovi Povijesnog društva iz Koprivnice na čelu s predsjednicom Ružicom Špoljar.

Znanstveni kolokvij koji je održan u zgradi INA-Naftaplina u Đurđevcu započeo je pozdravnim govorima domaćina i predstavnika suorganizatora skupa. Referate je podnijelo svih osmero izlagača koji su bili predviđeni u programu, a moderatori skupa bili su akademik Dragutin Feletar i Hrvoje Petrić. Prvo izlaganje imala je sveučilišna profesorica u miru i autorica prve monografije o Mari Matočec Mira Kolar-Dimitrijević koja je govorila o Mari Matočec i ženama, odnosno njihovom položaju u političkom, kulturnom i društvenom svijetu krajem 19. i u prvoj polovini 20. stoljeća. O prvome izdanju monografije o Mari Matočec iz 1993. godine govorio je u svojem izlaganju akademik Dragutin Feletar s obzirom da je to bila prva knjiga objavljena u njegovoj Nakladnoj kući koja danas nosi ime Meridijani. S Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu sudjelovali su profesori Hrvoje Petrić i Ivica Šute. Prvi je predstavio što je pisano o Mari Matočec u hrvatskoj emigraciji, a drugi je govorio o utjecaju Mare Matočec na angažiranje žena u organizacijama HSS-a u Podravini. Obojica su svoja izlaganja utemeljili na podacima iz pisanih povijesnih izvora i relevantnoj literaturi. S obzirom da je u Đurđevcu živio i djelovao iskusni HSS-ov političar Tomo Jalžabetić (1852.-1937.) vrijedni istraživač zavičajne povijesti i pisac Vladimir Miholek govorio je o njegovom odnosu prema Mari Matočec stavljajući naglasak na njihove međusobne poveznice i razlike. Autor monografije, urednik *Sabranih djela Mare Matočec* i student povijesti Vlatko Smiljanić govorio je o najplodonosnijem razdoblju političkog, kulturno-prosvjetnog, spisateljskog i humanitarnog djelovanja Mare Matočec u razdoblju od 1929. do 1939. godine koje je nazvao njezinim zlatnim godinama. O književnom stvaralaštvu Mare Matočec u kontekstu hrvatske književnosti između dva svjetska rata govorila je sveučilišna prvostupnica povijesti umjetnosti i komparativne književnosti Mihaela Cik. Stvaralaštvo Mare Matočec promatrala je u odnosu na književne pravce koji se javljaju u navedenom razdoblju, a s posebnim naglaskom na seljačku književnost. Profesor povijesti Nikola Cik predstavio je nove priloge biografiji Mare Matočec pri čemu je najznačajnije otkriće zapisa o datumu i mjestu njezina rođenja koje je do sada bilo sporno i nerazriješeno. Pri kraju skupa upriličeno je predstavljanje nove knjige *Sabrana djela Mare Matočec* o kojoj su govorili izdavač Zvonimir Despot, recenzent povjesničar Mijo Korade i urednik Vlatko Smiljanić. Organizatori znanstvenog kolokvija uputili su poziv za nastavak bavljenja svim aspektima života i djelovanja Mare Matočec i objavljivanje iznesenih priopćenja u obliku članaka.

Održavanjem znanstvenog kolokvija te postavljanjem i otkrivanjem spomen-ploče hrvatskoj političarki i književnici Mari Matočec u Đurđevcu je, kao mjestu iz kojeg je potekla i provela veći dio života, prikladno obilježena 50. obljetnica smrti. Uvaženi znanstvenici i istraživači koji su podnijeli svoje referate na znanstvenom skupu još jednom su progovorili o značaju ove neobične žene koju često uspoređuju s mnogo poznatijim Mihovilom Pavlekom Miškinom ili Marijom Jurić Zagorkom. Uspješnost skupa u Đurđevcu potvrđuje vrlo živ interes za istraživanje i objavljivanje o Mari Matočec kao političarki, prosvjetno-kulturnoj djelatnici, spisateljici te hrabroj i požrtvovnoj hraniteljici obitelji. Ovo je bila prilika za proširivanje znanja o Mari Matočec i predstavljanje novih podataka i spoznaja o njezinom životu i radu.

Nikola CIK

JURAJ HUS: OPIS PUTOVANJA JURJA HUSA/DESCRIPTIO PEREGRINATIONIS GEORGII HUSZTHII, PPO DHK, KOPRIVNICA, 2017., 184 STR.

U izdanju Podravsko-prigorskog ogranka Društva hrvatskih književnika, a u prijevodu Zrinke Blažević i pod uredničkom paskom Maria Kolara, popraćen predgovorom Irene Radej Miličić i bogato likovno opremljen, iz dalekog šesnaestog stoljeća na vrata nam je pokucao Juraj Hus sa svojim putopisom *Opis putovanja Jurja Husa*. Husov putopis još uvijek je dobrim dijelom nepoznanica u hrvatskoj književnoj historiografiji, stoga ovo izdanje nedvojbeno donosi znatan pomak u recepciji ovoga autora i njegova djela te – nadamo se – i njegovom jasnijem pozicioniranju unutar hrvatskog književnog kanona. Hus je to, na kraju krajeva, i zaslužio jer je – kao što u predgovoru ističe Radej Miličić – posrijedi jedan od najzanimljivijih faktografskih tekstova starije hrvatske književnosti.

Prije nego što kažemo nešto više o djelu, valjalo bi izdvojiti nekoliko tekstoloških i bibliografskih činjenica. Husov putopis očuvao se u dvije verzije. Prva, starija, datirana je 1548. godinom i poznatija je pod nazivom *Jeruzalemsko hodočašće Jurja Husa*, a čuva se u Beču, zbog čega se nerijetko naziva i bečkim rukopisom. Druga, mlađa i ujedno opširnija verzija, čuva se u vatikanskoj knjižnici (vatikanski rukopis), a potječe iz 1566. godine. Ovo izdanje donosi vatikanski rukopis u dvojezičnom obliku. Čitatelj tako ima priliku čitati tekst na latinskom jeziku, na kojem je izvorno i napisan (*Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii*), ali i u prijevodu Zrinke Blažević, popraćenom komentarima koji olakšavaju njegovo čitanje i razumijevanje. Recimo i to da je putopis, odnosno njegova vatikanska verzija, prvi puta objavljen još 1881. godine u *Starinama* JAZU-a, ali na latinskom jeziku. Ovo je, dakle, prvi njegov prijevod na hrvatski jezik, a samim time i prilika za njegovu širu, usudimo se reći i pravedniju recepciju. Iscrpni predgovor, prevoditeljičina pojašnjenja uz prijevod, kartografski prikaz putovanja Jurja Husa koji potpisuje akademik Dragutin Feletar, reprodukcije prvih stranica obiju verzija putopisa, kao i prve stranice prijepisa vatikanskog rukopisa objavljenog 1881., bibliografija Jurja Husa i izabrana literatura o Jurju Husu koju su priredili Irena Radej Miličić i Mario Kolar… sve to svjedoči da je posrijedi ozbiljan i pomno osmišljen projekt u koji je uloženo mnogo vremena i truda.

Tko je bio Juraj Hus? Na ovo pitanje prilično je teško pružiti odgovor jer o Husu, kao što napominje Radej Miličić, ne znamo čak ni one najosnovnije podatke, kao što su datumi rođenja i smrti. Poznato je samo to da je sigurno poživio barem do listopada 1566. godine, da je nedugo prije odlaska na svoje putovanje boravio u Pečuhu gdje je učio latinski te da je potjecao iz sela Rasinja kod Koprivnice. A upravo je taj podatak bio presudan za nastanak putopisa. Hus je naime prisilno krenuo na putovanje, i to tako što ga je 1532. godine zarobila turska vojska kada je na povratku s neuspješne opsade ugarskoga Kisega prolazila kroz Rasinju. Tim događajem počinje Husov putopis, da bi zatim čitatelj doznao da je Hus odveden u Carigrad, gdje boravi kao rob carskog rizničara, da je pokušao pobjeći i bio uhvaćen u Smederevu, nakon čega je tri godine opet robovao; u putopisu se zatim otkriva kako Hus ipak stječe slobodu i plaću te se kao trubač pridružuje Sulejmanovu osvajačkom pohodu na Egipat, vrebajući priliku za bijeg; nakon toga sudjeluje u pohodu na Indiju, a po završetku rata vraća se u Egipat i napušta vojnu službu; naposljetku odlučuje posjetiti Svetu zemlju, stoga 1540. godine odlazi na hodočašće na Sinaj, u Jeruzalem, Betlehem… da bi se skrasio u Požunu, odnosno današnjoj Bratislavi. Što se nakon toga događalo, kako je Hus proživio ostatak svoga života i koliko je nakon svoga putovanja poživio, o tome čitatelj ne doznaje baš ništa, kao što se u putopisu ne doznaje gotovo ništa ni o Husovoj prošlosti. Čime se bavio, tko su mu bili roditelji, je li imao obitelj – ništa od toga čitatelju se ne otkriva. Potiskujući vlastitu osobu u drugi plan, putopisac otvara prostor za opise mjesta koja posjećuje i pojava kojima svjedoči, a naglasak je s njegove osobnosti i njegova proživljavanja ropstva prebačen na samo iskustvo putovanja.

Ipak, krhotine Husova duhovnog svijeta u izvjesnoj se mjeri mogu razabrati, iako ih on sam neposredno ne otkriva. Zato ih otkriva Husovo učestalo citiranje drugih knjiga, što je postupak za kojim autor svako malo poseže. Kvantitativno gledano, u citatima prednjači *Biblija*, Husovo temeljno mjerilo života i svijeta – to je okvir kroz koji Hus sve sagledava, na temelju kojeg on interpretira svijet i događaje kojima svjedoči. Kroz biblijske citate ocrtava se tako njegov svjetonazor, njegov odnos prema svijetu, koji određuje kršćanski moralni kodeks. No osim *Biblije*, Hus citira i klasičnu literaturu, i to onu latinsku (Vergilije, Ovidije, Plaut, Juvenal i dr.), što pak sugerira da je za svoje vrijeme bio prilično učen čovjek.

Kompozicijski gledano, putopis se sastoji od pet linearno ispripovijedanih poglavlja i moguće ga je podijeliti u dva dijela. Prvi dio čine prva tri poglavlja, a obuhvaća Husov putopis u užem smislu riječi. Drugi dio, odnosno posljednja dva poglavlja, pisan je u tradiciji klasične kršćanske hodočasničke literature u kojoj se opisuju sveti toponimi kršćanstva. Fabulativni kostur putopisa prilično je jednostavan, no daleko od toga da bismo to mogli izdvojiti kao minus ovoga teksta, jer ono najbolje i najzanimljivije u *Opisu putovanja Jurja Husa* nije sadržano u napetim događajima, već u »heureka« momentu Husova otkrivanja nečeg sasvim novog, u njegovim susretima s drugom i drukčijom kulturom, u njegovu začuđenom pogledu koji se zaustavlja na nečemu još neviđenome, u tumačenju pojavnoga svijeta koji on vidi prvi put, a koji je sastavni i samorazumljivi dio kulturnog inventara današnjih čitatelja. Opisi su

možda i ono najbolje što nam ovaj tekst nudi; oni obiluju čuđenjem i očuđavanjem zbog susreta s onime što za onoga tko gleda predstavlja kulturološku novinu, a nerijetko i kulturološki šok. Husovi opisi kita, žirafe, krokodila, piramida, ebanovine, hrane, običaja itd. najsočniji su dio ovog tekstualnog tkiva. Oni svjedoče o tome da je Hus, usprkos svim nedaćama, fizičkim mučenjima i ratovima kroz koje je prošao, svoje putovanje doživljavao kao neku vrstu hodočašća na kojem je hranio svoja osjetila i utaživao svoju glad za novim spoznajama. Kako se, primjerice, Hus samo morao osjećati kada je prvi puta u životu ugledao žirafu, za koju do tada nije imao pojma da postoji, ili kada se probijao labirintima u piramidi? Ovaj tekst postaje najzanimljiviji upravo u onom trenutku kad čitatelj sam prihvati tu ulogu, kad se stavi u Husovu kožu i promatra svijet njegovim očima. A svijet promatran njegovim očima onaj je u kojem je Amerika otkrivena svega četrdeset godina prije nego što se Hus otisnuo na svoje putovanje i u kojem se tek kroje velike karte svijeta. Ako se čitatelj uspije uživjeti u grandioznost i neponovljivost tog povijesnog iskustva, užitak čitanja teško da će izostati.

Matija IVAČIĆ

IVAN ROTH: JAVNI SPOMENICI SV. IVANA NEPOMUKA U ISTOČNOJ SLAVONIJI, HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST – PODRUŽNICA ZA POVIJEST SLAVONIJE, SRIJEMA I BARANJE, SLAVONSKI BROD, 2016., 178 STR.

Zahvaljujući Podružnici za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest u prosincu 2016. godine u obliku samostalne knjige objavljen je diplomski rad mladog magistra povijesti umjetnosti Ivana Rotha koji je izrađen i obranjen na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Time ova knjiga predstavlja nastavak izdavanja kvalitetnih diplomskih radova, dakle djela znanstvenika najmlađe generacije koja su vezana za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.

Nakon uvoda slijedi kratak životopis svetog mučenika Ivana Nepomuka (spomendan 16. svibnja) s osvrtom na politizaciju njegovog čašćenja, ulogu Habsburgovaca i Crkvenih redova u širenju čašćenja te štovanje sveca od 18. do 21. stoljeća. U sljedećem poglavlju piše o tipologiji, topografiji i ikonografskim karakteristikama prikaza sv. Ivana Nepomuka na proučavanom području. Središnji dio knjige čini katalog spomenika sv. Ivana Nepomuka geografski razdijeljen na Srijemsko, Baranjsko, Osječko, Brodsko i Požeško područje. Ukupno je opisano dvadeset različitih kipova sv. Ivana Nepomuka. Za svaki od njih Ivan Roth donosi podatke o smještaju kipa, njegovom autoru (ukoliko je poznat), vremenu nastanka, materijalu, dimenzijama, te izvornoj i trenutnoj lokaciji. Osim ovih općenitih podataka tu su i detaljni narativni opisi svakog od kipova s referencom u tekstu na slikovne priloge, odnosno reprodukcije fotografija spomenika posvećenih sv. Ivanu Nepomuku koje su poredane u posebnom dijelu knjige. Uz bogat popis korištene literature i sažetke, na kraju je knjige kartografski prikaz razmještaja sakralnih i profanih objekata relevantnih za štovanje sv. Ivana Nepomuka u istočnoj Slavoniji.

Autor se opredijelio za javne spomenike, dakle ne i za one koji su smješteni u sakralnim prostorima. Vremensko određenje je doba baroka koji se u Slavoniji razvijao od kraja 17. stoljeća kada je na tome prostoru prestala osmanska vlast, a procvat je doživio u 18. stoljeću. U tome su javni spomenici – tvrdi autor – imali važnu ulogu u Slavoniji jer su označavali katolički teritorij. Skulpture sv. Ivana Nepomuka ističu se brojnošću među samostojećim skulpturama svetaca. Autor nije samo primijenio znanja iz povijesti umjetnosti, već je interes proširio na štovanje svetaca. Opisao je političke čimbenike koji su utjecali na popularizaciju čašćenja ovog sveca, a bili su to prvenstveno habsburški interesi. Naime, upravo je sv. Ivan Nepomuk koji je beatificiran 1721., a kanoniziran 1729. godine bio jedan od nebeskih zaštitnika Habsburške Monarhije. Ovaj svetac časti se kao zaštitnik od poplava, brodara, lađara, mostova što je značajno uzmemo li u obzir karakter okoliša istočne Slavonije i glavna zanimanja ondje. Zbog toga ovaj rad možemo smatrati relevantnim i korisnim polazištem za proučavanje raširenosti štovanja sv. Ivana Nepomuka i u drugim krajevima. Naime, štovanje sv. Ivana Nepomuka bilo je vrlo raširenо u Podravini, doduše možda izraženije u sakralnoj arhitekturi, jer je u gotovo svakom podravskom naselju bila kapelica posvećena tome svecu i/ili je skulptura postavljena na oltaru u crkvi.

Nikola CIK

MUZEJ GRADA KOPRIVNICE: MUZEJSKA IZLOŽBA; DONACIJA DR. ZDRAVKA DIZDARA »DANICA I. KONCENTRACIJSKI LOGOR U NDH 1941. - 42.« AUTORI IZLOŽBE: DRAŽEN ERNEČIĆ, DR. SC. ZDRAVKO DIZDAR, 15. 4. - 29. 4. 2016.

Točno na 75. godišnjicu osnutka u Koprivnici Danice - 1. koncentracijskog logora u NDH koji je osnovan po MUP-u NDH 15. 4. 1941. godine, 15. 4. 2016. godine otvorena je u Muzeju grada Koprivnice tematska izložba u gornjem naslovu navedenog naziva.

Zahvaljujući suradnji Odjela povijesti Muzeja grada Koprivnice i njenog voditelja višeg kustosa Dražena Ernečića, prof., s eminentnim hrvatskim znanstvenikom po pitanju logorskog sustava u NDH dr. Zdravkom Dizdarom od 2001. godine po pitanju povijesti i rada ustaškog logora Danica (što je dokumentirano na izložbi), realizirana je objava tj. pretisak tekstova dr. Z. Dizdara *(Ljudski gubici logora »Danica« kraj Koprivnice 1941.-1942.«, Časopis za suvremenu povijest 34 (2002), 2; str. 377-407 i* Žene u logoru »Danica«, kraj Koprivnice 1941.-1942. godine*, Historijski zbornik, god. LIX, 2006.)* u *Podravskim zbornicima 2007. i 2008. godine* s namjerom objave ovih izvornih znanstvenih tekstova *in situ* u Podravini kako bi bila na raspolaganju široj, stručnoj i kulturnoj javnosti. Ujedno je 2007. godine projekt monografije o logoru Danica prijavljen na Ministarstvo kulture RH te grad Koprivnicu i Koprivničko-križevačku županiju.

Kao nastavak iznimne i viševrsne višegodišnje kolegijalne i plodne suradnje realizirana je 2014./15. Donacija Muzeju grada Koprivnice faksimilne dokumentacije o logoru Danica iz privatne zbirke dr. Z. Dizdara a koju je prikupio tijekom gotovo 40 godina bogatog znanstvenog istraživanja kao znanstveni savjetnik Hrvatskog instituta za povijest i koja je s humanističkog aspekta jedna od najznačajnijih donacija Muzeju grada Koprivnice u njegovoj povijesti jer govori o stradanju ljudi u nasilnim vremenima banalnosti zla (a ne o materijalnim spomenicima) te konačno objelodanjuje istinu o najtraumatičnijem periodu povijesti Koprivnice u 20. stoljeću. Donacija je rezultirala uistinu velikom i jednom od najznačajnijih tematskih, studijskih i povijesnih muzejskih izložbi u Muzeju grada Koprivnice u posljednjih 70 godina tj. poslije drugog svjetskog rata.

Muzejska izložba *Donacija dr. sc. Zdravka Dizdara »Danica 1. koncentracijski logor u NDH 1941-42«* prikazala je u četiri dvorane posebno brojnu građu - faksimilnu dokumentaciju (iz HDA U Zagrebu, Vojnoistorijskog instituta – Vojnog arhiva u Beogradu, Službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove SRH i Muzeja grada Koprivnice) o radu logora (oko 250 faksimila) te također posebno bogatu bibliografsku građu (55 časopisa i knjiga) o drugom svj. ratu i radu logora unutar logorskog sustava NDH objavljivanu kroz gotovo posljednjih pola stoljeća.

U zasebnoj dvorani izložbe a u povodu obilježavanja 100. obljetnice rođenja prezentirano je 18 crteža iz mape akademskog slikara Zlatka Price (Pečuh, 1916. – Rijeka, 2003.) »Ljudi iz logora Danice« (autorica postava viša kustosica Draženka Jalšić Ernečić). Bila je to prva izložba u Hrvatskoj kojom se te godine obilježavao veliki Pricin jubilej. Prica je bio uhapšen 26.6. u Samoboru pod »temeljitom sumnjom radi komunizma« i »da se kretao u društvu sklonom komunizmu«. Njegovi crteži iz logora po prvi su puta izloženi u kontekstu faksimila ustaških dokumenata njegova boravka u logoru Danica što je izložbi dalo izniman muzeološki naboj i značaj. Crteži su nastali za njegova zatočeništva u logoru Danica od 28. 6. do 7. 11. 1941. godine.

Logor Danica u Koprivnici radio je u skladu s proklamiranom ustaškom politikom koja je bila sastavni dio nacističke politike Trećeg rajha u Europi, a temeljila se na Zakonskim odredbama o rasnoj pripadnosti itd., a nalazio se na prostoru istoimene napuštene tvornice kemijskih proizvoda (1906.) koja je prestala raditi prije početka Drugog svjetskog rata. Osnovan je po MUP-u NDH na dan povratka poglavnika Ante Pavelića iz talijanske emigracije u Zagreb kao prvi u logorskom sustavu od ukupno 30-tak logora, a u pojedinim razdobljima postojanja bio je sabirnih, radnih i koncentracijskih obilježja (u stotinama dokumenata koncentracijskim ga je nazivala ustaška uprava od samog osnutka kao i MUP NDH).

Prema rezultatima Dizdarovih istraživanja na dan otvorenja izložbe 15. 4. 2016. godine kroz logor je prošlo 4818 logoraša (4.033 m i 785 ž) za koje postoje podaci prema bilo kojem osnovu, 2.631 Srba, 927 Židova, 528 Hrvata, 125 Roma, 23 Muslimana, 15 Crnogoraca, 6 Slovenaca, 5 Mađara, 3 Ukrajinca, 2 Makedonca, 2 Rusa, 1 Rumunj, 1 Rusin. Pored navedenih logoraša postoje i 549 Roma (208 m i

341 ž) za koje postoje samo brojčani pokazatelji. Po tadanjim rezultatima u logoru je ubijeno tridesetak logoraša.

Prema numeričkom iskazu s više od 50 logoraša bilo je 90 kotareva i grada Zagreba s osobnom identifikacijom iz kojih su dopremljeni u logor Danicu: Koprivnice i okolice (867), Grubišnog Polja (535), Zagreba (503), Pakraca (290), Bjelovara (215), Ogulina (211), Križevaca (144), Slavonskog Broda (120), Vrginmosta (86), Đurđevca (77), Siska (74), Daruvara (70), Karlovca (64), Sarajeva (62), Osijeka (61), Vinkovaca (58), Slavonske Požege (56), Ludbrega (50) i ostalih s manje od 50 logoraša Danice. Kroz prikazanu dokumentaciju analitički je utvrđeno i evidentirano ukupno 92 grada i mjesta iz kojih potječu zatočenici. Uglavnom su prema kriterijima vlasti podijeljeni u dvije osnovne skupine. Prva, oko 2.000 Srba, uz manji broj Hrvata i Crnogoraca, su bili uhićeni pod inkriminacijom da su »četnici«, pored pripadnika nekih od 300 predratnih četničkih udruženja u NDH. Tako je prema dokumentima administracije logora »Danica u njemu bilo: 4. V. 1941. - 763 logoraša, 18. V. – 1.007, 30. VI. – 2.175 i 15. VII. – 2.656 logoraša, 15. VII. – 2.656 logoraša.

Prema podacima objavljenim na izložbi pušteno je iz logora »Danica« ili se spasilo 489 logoraša, od kojih najviše Hrvata, njih oko 350, zatim oko 100 Srba, a ostali su bili pripadnici drugih nacionalnosti. Jedan broj komunista, većinom Hrvata, nekoliko puta spasio se iz logora zamjenom za ustaške dužnosnike ili vojne časnike koje su zarobili partizani. Nešto više od polovice onih logoraša »Danice« koji su se našli na slobodi, njih oko 250, aktivno se uključilo u partizanski pokret, gdje su mnogi obnašali i najviše vojne, partijske i upravne funkcije i gdje ih je oko 40 izgubilo život. Prema službenom popisu boraca NOR-a 1972. tada je još bilo 209 živih sudionika NOR-a, a bivših logoraša »Danice«. U logoru »Danica« ostaju kriminalci, ali i poneki suradnik partizanskog pokreta. Tako je bilo do rujna 1942. kada su preostali logoraši upućeni u Zagreb ili druge zatvore i logore, a nekolicina je puštena dok je logor »Danica« konačno raspušten.

Na izložbi je po prvi puta izložena fotografija ulaza u logor Danica kao i fotografija logora snimljena iz ustaškog aviona 12. studenoga 1943. godine nakon bombardiranja logora. Također po prvi puta su izloženi policijski kartoni MUP-a NDH za utvrđene »nepoćudne elemente« osumnjičene i okrivljene za kriminalnu djelatnost. Izložen je popis članova ustaške emigracije iz 1934. praćene od tajne policije te dokumentacija o radu četničkih organizacija u zemlji. Izložena je i dokumentacija o zatočeništvu Mihovila Pavleka Miškine te tablica s popisom srpskih žrtava iz Grubišnog Polja prvog velikog kontingenta zatočenika dovedenih krajem travnja 1941. godine u Danicu. Prezentirana je dokumentacija o prvoj službenoj žrtvi holokausta u NDH koprivničkom liječniku dr. Željku Selingeru odvedenom u logor 25. 4. 1941. godine. Stoga se i Koprivnice može smatrati gradom ishodištem holokausta u NDH. Dio dokumentacije prikazao je žene logorašica u zasebnom dijelu logora te logore u koje su bile otpremane od Jasenovca, Lobor grada, Stare Gradiške, Auschwitz - Birkenau. U zasebnoj dvorani prezentirani su brojni dokumenti Zemaljske komisije za ratne zločine od 24. 5. 1947. koji je u istraživanju Z. Dizdaru služio kao nulti izvor za kritičku analizu mjesta stradanja žrtava.

Izložba je bila ishodište strateškog projekta u kulturi grada Koprivnice i velikog knjižnog projekta Odjela povijesti Muzeja grada Koprivnice i autora Z. Dizdara »Logor Danica 1941.-1942.« sv. 1-3 potpomognutog od Ministarstva kulture RH, kao temelju budućeg uređenja Spomen područja Danica u sklopu europske prakse memorije na logore u drugom svjetskom ratu. Izloženi su studijski podaci o autoru troknjižja Z.Dizdaru, recenzentima V. Geigeru i Ž. Krušelju te uredniku D. Ernečiću.

Po prestanku rada Logora Danica tvorničke hale poslužile su za obuku legionara vojnika – padobranaca 1942. - 1943., a obližnja ledina za mali improvizirani aerodrom – uzletište i vojno vježbalište 1. padobranske satnije padobranskih lovaca NDH.

Dražen ERNEČIĆ

UPUTE SURADNICIMA

Časopis »Podravina« objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojemu autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autorova izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu »građa« koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zaglavlju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim prilozima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis »Podravina« objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis »Podravina« moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (**.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adrese (s naznakom: Za časopis »Podravina«):

- urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 26, 10430 Samobor, meridijani@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Vinka Vošickog 5, 48000 Koprivnica, hpetric@ffzg.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa »Podravina« te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekstom. Grafički prilozi se prilažu u originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

a) naslov članka

b) ime(na) autora

c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi

d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi

e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljuju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti »str.« ili »s.« Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS

»Podravina« magazine publishes articles and papers, subject to review and those which are not. Papers, categorized as scientific, must have 2 (two) positive reviews.

The reviewed papers are catergorized in the following manner:

1. *Original scientific articles, short notes, previous notes, scientific conference presentation* - with yet unpublished results of original research in complete or preliminary form; must be laid out so that accuracy of research can be verified.
2. *Revised papers* - with original, abbreviated, concise and critically viewed summary of a certain field of work or its part, with active participation of the author; his/her original contribution in the field, in comparison to already published papers and their detailed overview, must be included.
3. *Professional articles* - with useful contributions in the field of expertise, and/or aimed at professionals in that field; this does not have to be an original research.

The magazine also publishes articles from the category Materials/Documents, regulated as prepared original documents.

The category is proposed by two reviewers. In case they disagree on the category, it will be decided by the Editorial staff. The category is listed and published in the article title/heading. The editors have the right to make small amendments, corrections and editing of written and graphic material, as long as it doesn't affect the content and meaning of article in a substantial way.

The editorial staff will not be responsible for opinions expressed in articles and published papers. As a rule, the magazine is published twice a year; contributed papers and documents are not returned to senders.

»Podravina« magazine also publishes reviews on books and periodicals; occasionally, it will publish notes, annotations, comments, reactions etc.

Once an article is accepted, the author cannot publish it elsewhere without editorial approval, provided the republishing is done with remarks on where it had been published first.

Contributions for magazine must be computer-written, in a Microsoft Word format (Word 6.0 and newer versions); in extreme cases, we accept a MS Word-compatible program; all texts must be in a word-format (***.doc); accepted font is Times New Roman, size 12 with 1,5 paragraph spacing; notes should be lettersize 10, with single spacing. The editors should receive 1 hardcopy printout and a copy on a floppy disk (or CD-ROM).

Articles and papers can be delivered to the editors in person, or sent to the below listed addresses, with a note - »Podravina« magazine:

- Editor Hrvoje Petrić, Department of History, Filozofski fakultet, Ivana Lucica 3, HR - 10000 Zagreb, Croatia, e-mail: hpetric@ffzg.hr, or
- Publisher »Meridijani«, Meridijani, p.p. 132, 10.430 Samobor (for »Podravina«), e-mail meridijani@meridijani.com

The articles should not exceed the size limit of 60.000 characters (32 pages); authors get a free copy of the magazine.

Tables, graphics (designs, charts, etc) and photographs should be numbered and be allocated in the text in a parallel manner, so it can be inserted next to the text. Graphics must be in their original, each on a separate sheet/page of A4 format; the table heading (abbrev. 'Tab') should be above the table, and the source below it. In general, original scientific papers cannot use graphic documentation by other authors; if such documentations/graphics is used, the original author should be quoted; in using old maps, charts and graphics, author name should be included, together with the source and/or institution where the original graphics is kept, as well as signature, if existing.

Each author must submit the following data on the paper and the author:

a) paper title
b) author name(s)
c) institution name/address the author is employed with
d) reviewed articles must be accompanied with a summary in english language, and additional summary in one of the world's languages; summary should have a general overview of the topic, methodology, results and short conclusion; it should be in neutral gender, avoiding passive verbs; ideally, it should be a 250 word-summary.
e) key words in Croatian language or in english.

QUOTATIONS AND REMARKS

Author's last name is written in printed, capital letters, with first name in small letters; the title should be in small, regular letters, while the the work is in italics; in quoting books and articles, it's optional to include page, with »p« (page); the best practice is to write the page number only; when the same work is cited in the paper somewhere else, an abbreviated title should be used, with author's last name and first name initial, first few words of the paper/article and number of pages.

Another way to quote is to use the author's last name, his first name initial (small letters) publication year and page number; if the same author in the same year has 2 or or more texts published, then the year is cited with a letter appendix (ie., 2005a, 2005b, 2005c, etc).

Finally, the article/paper may, but not necessarily, be submitted with a list of literature ad sources used in alphabetical order.

Meridijani
IZDAVAČKA KUĆA

Izdano u Hrvatskoj 2017., za nakladnika Petra Somek